

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ВІТЧИЗНЯНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ**

Науковий збірник

Випуск 4

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Соколенко Ольга Леонідівна – доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Члени редакційної колегії:

Алексєєнко І.Г., доктор політичних наук, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного, трудового і господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Булат Є.А., доктор юридичних наук, професор кафедри цивільного, трудового і господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Вишня В.Б., доктор технічних наук, професор, начальник кафедри спеціальної техніки та інформаційних технологій, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Гошовський В.С., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Дрозд В.Г., доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, начальник 3-го відділу науково-дослідної лабораторії проблем правового та організаційного забезпечення діяльності Міністерства, Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України

Корнякова Т.В., доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, завідувачка кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Ліпинський В.В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного та митного права, Університет митної справи та фінансів

Макушев П.В., доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету, Дніпровський гуманітарний університет

Мацей Борський, доктор філософії, декан факультету адміністрування та менеджменту, Університет Humanitas, Сосновець (Республіка Польща)

Мінченко С.І., доктор юридичних наук, професор, габілітований доктор правничих наук (Республіка Польща), начальник управління правового забезпечення економіки оборони, безпеки та санкційної політики, Департамент юридичного забезпечення Міністерства економіки України

Патеріло І.В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, трудового і господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Пиріг І.В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Сачко О.В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Столітній А.В., доктор юридичних наук, керівник експертної групи з питань реформування правоохоронних органів, Офіс Президента України

Тертишник В.М., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри правоохоронної діяльності та кримінально-правових дисциплін, Університет митної справи та фінансів

Хрідочкін А.В., доктор юридичних наук, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри загально-правових дисциплін, Дніпровський гуманітарний університет

Чабаненко М.М., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, трудового і господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Чаплинська Ю.А., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінально-правових дисциплін, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Шуба Б.В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Юзікова Н.С., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Юрчишин В.М., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри міжнародної та кримінальної юстиції, Чернівецький навчально-науковий юридичний інститут Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий збірник містить статті, що висвітлюють питання з різних галузей права.
Видання розраховане на викладачів юридичних факультетів вищих навчальних закладів,
а також осіб, які цікавляться питаннями розвитку юридичної науки в Україні.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Зміст наукових праць не завжди збігається з точкою зору редакційної колегії.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet рішенням вченої ради
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
(Протокол № 3 від 23.11.2023 р.)**

Офіційний сайт: apnl.dnu.in.ua

Засновник: Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

**Науковий збірник «Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції» є фаховим виданням категорії «Б»
на підставі Наказу МОН України від 9 лютого 2021 року № 157 (додаток 4)**

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 23163-13003ПР
від 05.01.2018 р. видане Міністерством юстиції України

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32782/39221510>

Березневич В. О.,

*аспірантка кафедри загальної теорії права та держави
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА СУВЕРЕНІТЕТ ДЕРЖАВИ

IMPACT OF GLOBALIZATION ON STATE SOVEREIGNTY

У сучасному світі, що піддався різким трансформаціям у результаті глобалізаційних процесів, важливе місце відводиться розгляду впливу цього явища на суверенітет держав. Глобалізація, охоплюючи економіку, соціокультурні сфери та інформаційний обмін, стає ключовим фактором визначення нового світового порядку. У змішаній сутності глобальних взаємозв'язків та національної самостійності виникає актуальне питання – наскільки держави можуть зберегти свій суверенітет, піддаючись впливові глобальних факторів?

Це дослідження спрямоване на аналіз цієї проблеми шляхом вивчення різних аспектів глобалізації та її впливу на суверенітет держав. Розглядаючи економічні та соціокультурні аспекти глобалізації, а також ретельно аналізуючи виклики та можливості, які вона приносить, дослідження ставить перед собою завдання виявлення тенденцій та розвитку цього важливого відношення. Висвітлення перспектив майбутнього, адаптації держав до глобальних викликів та пошук балансу між глобалізацією та збереженням національного суверенітету є ключовими аспектами цього наукового дослідження.

Підхід до вивчення взаємодії глобалізації та суверенітету через призму наукових методів та теоретичних підходів надасть можливість глибше розуміти цей складний процес, розкриє його загрози та можливості, і в кінцевому підсумку допоможе висунути обґрунтовані висновки щодо подальших перспектив взаємодії між глобалізацією та суверенітетом держави в умовах постійних змін у сучасному світі.

Розглядаючи аспекти впливу глобалізації на економіку, можна відзначити, що інтеграція держав у світовий економічний простір сприяє розвитку міжнародної торгівлі та обміну технологіями. Однак цей процес також ставить перед державами виклик у забезпеченні економічної самостійності та регулюванні глобальних економічних потоків.

Це дослідження прагне врахувати всі ці важливі аспекти, провівши комплексний аналіз впливу глобалізації на суверенітет держав. Освітлення зазначених взаємозв'язків з різних точок зору дозволить отримати об'єктивний погляд на тему та розробити рекомендації для ефективного врегулювання взаємодії між глобальними процесами та збереженням суверенітету держав у сучасному світі.

Ключові слова: національний суверенітет, глобалізація, легітимність, державна влада, демократія.

In the modern world, which has undergone drastic transformations as a result of globalization processes, an important place is given to consideration of the influence of this phenomenon on the sovereignty of states. Globalization, covering the economy, socio-cultural spheres, and information exchange, is becoming a key factor in determining the new world order. In the mixed essence of global relationships and national independence, an urgent question arises – to what extent can states preserve their sovereignty, subject to the influence of global factors?

This study aims to analyze this problem by examining various aspects of globalization and its impact on the sovereignty of states. Considering the economic and socio-cultural aspects of globalization, as well as carefully analyzing the challenges and opportunities it brings, the study sets itself the task of identifying trends and developing this important relationship. Highlighting future perspectives, adaptation of states to global challenges, and finding a balance between globalization and the preservation of national sovereignty are key aspects of this scientific research.

An approach to the study of the interaction of globalization and sovereignty through the prism of scientific methods and theoretical approaches will provide an opportunity for a deeper understanding of this complex process, reveal its threats and opportunities, and ultimately help to draw reasonable conclusions about the prospects of the interaction between globalization and state sovereignty in the conditions of constant changes in the modern world.

Considering aspects of the impact of globalization on the economy, it can be noted that the integration of states into the global economic space contributes to the development of international trade and the exchange of technologies. However, this process also challenges states in ensuring economic independence and regulating global economic flows.

This study seeks to consider all these important aspects by conducting a comprehensive analysis of globalization's impact on states' sovereignty. Illumination of these relationships from different points of view will allow you to get an objective view of the topic and develop recommendations for effective regulation of the interaction between global processes and the preservation of state sovereignty in the modern world.

Key words: *national sovereignty, globalization, legitimacy, state power, democracy.*

Глобалізація є комплексним та багатогранним феноменом, який охоплює ряд економічних, соціокультурних та політичних процесів. У загальному розумінні, глобалізація представляє собою інтеграцію та взаємозалежність економік, технологій, інформації та культури на світовому рівні [1, с. 430]. Це явище визначається зменшенням обмежень та бар'єрів міжнародного обміну товарами, послугами, правовими ідеями та культурними цінностями. Глобалізація включає в себе не лише економічні відносини, а й сприяє взаємодії у сферах технологій, науки, політики, соціокультурного обміну та інших інтересів міжнародної спільноти, що дозволяє констатувати відкритість держав до плідної взаємодії і співпраці.

Суверенітет держави є поняттям, що означає владу та незалежність окремої політичної юридичної одиниці в межах її території. Це включає в себе право формування та реалізації власних законів, прийняття рішень у сфері економіки, політики, оборони та інших ключових аспектах державного життя. Суверенітет держави є основною характеристикою її самостійності та незалежності від зовнішнього впливу. У контексті взаємодії глобалізації та суверенітету, розуміння цих термінів допомагає проаналізувати зміни в політичному, економічному та соціокультурному вимірах державного функціонування в умовах сучасного світу [2, с. 263].

Глобалізація, як важливий аспект для суверенітету національних держав, включає в себе ряд похідних процесів, які визначають характер їхньої трансформації. Суть полягає в тому, що змінюється номенклатура функцій національних держав на міжнародній арені на користь міжнародної спільноти, у різних її проявах як то: наднаціональні суб'єкти, такі як міжнародні міжурядові організації, неурядові організації, транснаціональні корпорації та інші наднаціональні утворення [3, с. 5].

Зміна номенклатури функцій сучасних держав, поява новітніх функцій визначається перехідним характером впливу національних держав і відо-

бражається у зміні ролі міжнародних акторів. Окрім того, відбувається інтеграція на міжнародному рівні різномірних бізнес-суб'єктів, як центрів влади, в яку входить вузьке коло експертів, що мають регулюючий вплив на міністерства фінансів, найбільш впливові міжурядові органи та приватні структури [4, с. 11]. Це створює новий контекст для взаємодії міжнародних суб'єктів та визначає розподіл влади на світовій арені.

Особливого значення, для сучасних держав, відіграє вирішення глобальних викликів, таких як глобальне потепління, аварії на атомних електростанціях, забруднення водних ресурсів та утилізація сміття, включаючи космічне, що унеможливує їх реалізацію в рамках виключно національної держави.

До прикладу, екологічна проблема у сучасному світі безумовно виходить за межі національного ракурсу через недбалі або неправомірні дії сусідніх країн, які порушують екологічний баланс. Це також пов'язано з нерівномірністю розвитку різних країн та відсутністю уніфікації на міжнародному рівні правових і технічних норм щодо захисту довкілля, а також відновлення ресурсів. Брак координації громадських ініціатив, спрямованих на захист довкілля, на рівні національних держав, також сприяє ускладненню вирішення екологічних проблем.

Не вимагає особливого доведення той факт, що транснаціональні корпорації активно працюють над створенням єдиного світового ринку. В умовах глибокого розширення світових економічних зв'язків товарні ринки втрачають національні та територіальні межі, перетворюючись на глобальні торгові площадки. До таких ринків відносять ринки фінансів, міграції робочої сили, міжнародного обміну в галузі науки і техніки, руху капіталів та інвестицій, а також не слід викреслювати можливість появи різних тіньових ринків (торгівля людьми, дитяча праця, наркотики, зброя, дешева робоча сила і т. д.). Складність цих проблем створює невідомість щодо самостійного їх вирішення національними державами.

Зовнішній суверенітет навіть у високорозвинених, економічно, країнах, поступово втрачає свою актуальність під впливом процесів глобалізації. У сучасних умовах економічно активні держави все частіше відмовляються від встановлення тарифних бар'єрів на користь уніфікованих нормативів у різних сферах, включаючи фінанси, охорону здоров'я, захист навколишнього середовища та стандарти безпеки. Ця тенденція особливо відчутна для країн, які відстають у своєму економічному розвитку в порівнянні з більш розвиненими економіками. Наприклад, Україна, як підкреслює досвід інших країн, стикається з викликами стандартизації на всіх рівнях, щоб мати можливість вступити до Європейського Союзу. Проте, забезпечення відповідності європейським нормам і стандартам не повинно обмежуватися формальною стороною. Одночасно слід забезпечити ефективну імплементацію законодавчих норм.

Іншим важливим фактором, що призводить до девальвації внутрішнього суверенітету, є тенденції, які відхиляються від центрального управління. З ініціацією процесу демократизації в Східній Європі, наприкінці 80-х років, глобальний розвиток різко змінив свій напрям. Почалася децентралізація, супроводжувана радикальними трансформаціями, такими як деконцентрація влади, поява асиметричних утворень, етнократичні прояви, громадянські війни тощо. Регіони стали активною силою в межах держав, виражаючи свої прагнення від самостійної економічної діяльності до сепаратистських настроїв, які вимагають більшої автономії або виходу зі складу держав [5, с. 9]. Ці екстремальні тенденції можливо буде подолати у майбутньому, але ймовірно, що маятник не повернеться назад в найближчі десятиріччя. Це підтверджується систематичним і виваженим відмовленням від централізаційних тенденцій в межах західної цивілізації, яке здійснюється спрямовано і на демократичних принципах.

В умовах процесу постмодерну на практиці реалізуються дві орієнтації: концентрація найбільш важливих функцій у єдиному центрі керівництва та управління, при цьому не обмежуючи сферу місцевого самоврядування, та створення системи соціального управління. Ця

система має дозволити максимально використувати спонтанні сили суспільства і обмежувати втручання з боку примусу [6, с. 28-29]. Ці відцентрові тенденції пов'язані не лише із викликами суспільного існування в рамках застарілих політичних систем, але й із потягом до національної самосвідомості, яка є загальнолюдською потребою, витоки якої заглиблені в темряві віків. Більше того, ці проблеми мають тенденцію постійно зростати, що робить намагання вирішити глобальні проблеми на світовому рівні чи окремими державами несвідомими та перспективно невдалими.

У сучасних умовах, коли національні держави вже віддали частину своїх обов'язків, а міжнародні інституції ще не впоралися з проблемами, що виникають внаслідок глобалізації, виникло явище, яке можна охарактеризувати як нормативно-правовий вакуум, тобто відсутність норм, необхідних для врегулювання цих питань [7, с. 41].

В сучасних юридичних стандартах глобалізації найчастіше відображаються явища, що виходять за межі національних інтересів різних країн, проте є необхідними для всесвітньої спільноти. Наприклад, екологічне законодавство регулює проблеми, які стають життєво важливими для всього світу, а не лише для окремих країн. Це призводить до того, що порушення екологічних норм може бути визнане не тільки внутрішньою проблемою конкретної країни, але й підлягати розгляду на міжнародному рівні, що суперечить традиційним принципам суверенітету.

В сучасному глибоко інтегрованому світі відмова підписати міжнародну угоду може призвести до санкцій з боку міжнародних організацій, що відзначається значним втратами для позиції даної країни на світовій арені. Останнім часом спостерігаються глибокі розбіжності між принципом дотримання прав людини, визначеним у Статуті ООН, та принципом невтручання у внутрішні справи держави, що є ключовим аспектом самого поняття державного суверенітету.

Вищеописані явища визначають основні напрямки подальшого розвитку національної держави та її суверенітету.

Нинішній контекст світової ситуації свідчить про те, що у майбутньому суверенітет

держав у певних сферах, особливо в економічній та правовій, буде зменшуватися, тоді як у інших, наприклад у сферах етномовності та культури, може збільшитися. Далі відбуватиметься посилення ролі мережевих структур, і при цьому виникатиме конкуренція між демократичними та авторитарними угрупованнями. На сьогоднішній день активно розвиваються демократичні організації, засновані вченими, фахівцями різних сфер, правозахисниками та активістами екологічних рухів. Поява таких структур пов'язана з сучасними комунікаційними можливостями, які дозволяють спілкуватися, незважаючи на відстані та державні кордони.

У майбутньому, на відміну від руйнування територіального суверенітету, більше уваги буде приділятися безпосереднім загрозам демократії. Вчені все частіше стверджують, що будівництво нових транснаціональних політичних інститутів на демократичних засадах має набагато більше значення, ніж збереження існуючих політичних структур [8]. Ці нові інститути краще відповідатимуть реаліям транснаціонального громадянського суспільства, яке формується через культурну глобалізацію, виходячи за межі національної ідентифікації.

Розвиток національної держави та питання її суверенності на сучасному етапі породжують ряд викликів для України як суверенної країни. Подолання ослаблення державності та суспільства вимагає комплексного підходу за всіма ключовими показниками.

Нещодавні міжнародні події на світовій арені свідчать, що держави, які не володіють відчутною політичною силою, стикаються із загрозою втрати монополії на здійснення влади на своїй території. Це відбувається через поширення та утвердження універсальної ідеології прав людини, яка, на жаль, підноситься вище, ніж державні інтереси. Ця ситуація може служити підставою для санкціонованого міжнародними структурами втручання в справи таких країн. Вчені, аналізуючи проблему національного суверенітету, правильно вказують, що є ймовірність того, що держави можуть використовувати нашу низьку конкурентоспроможність [9, с. 13].

У цьому контексті важливо зосередитися на внутрішньому суверенітеті України, який

визначається характером взаємин між державою та громадянським суспільством. Сила внутрішнього суверенітету визначається не тільки монополією влади над усіма сферами життєдіяльності громадян, але й, перш за все, її легітимністю. Збереження внутрішнього суверенітету є необхідною гарантією ефективності демократичних інститутів.

Узаконення авторитету державної влади визначається двома моделями – архаїчною та сучасною. Архаїчний підхід передбачає нав'язування свого владарювання суспільству. З іншого боку, сучасна, демократична модель передбачає активну співпрацю з суспільством, підтримку демократичних ініціатив з усіх шарів суспільства, а також виявлення відданості демократичним цінностям на практиці [10]. Забезпечення життєво важливих інтересів України потребує не лише одностороннього зміцнення суверенності державної влади, але й підтримки суверенності суспільства. Це дозволяє йому бачити в суверенності влади не загрозу для своїх прав і свобод, але як засіб забезпечення суверенітету народу.

Отже, в сучасних умовах не лише сама сутність національного суверенітету зазнає принципових змін, але і його функціональне призначення. Світовий досвід вказує на парадокс сучасності, де заснована на традиційному національно-державному суверенітеті держава, чим більше на нього спирається, тим більше його підриває. Таким чином, для України в сучасних умовах критично важливо акцентувати увагу на зміцненні внутрішнього суверенітету, включаючи утвердження демократичних цінностей, відповідність всіх сфер національного розвитку європейським стандартам, і вирівнювання національного правового поля з нормами міжнародного права та правом Європейського Союзу.

Підсумовуючи, можна констатувати, що аналізуючи вплив глобалізації на суверенітет держави, можна зробити кілька важливих висновків. Глобалізація, як супутник сучасної епохи, надає державам численні можливості для розвитку та співпраці, але водночас ставить перед ними виклики, пов'язані з втратою частини контролю та суверенітету. Необхідність балансу між глобалізацією та суверенітетом стає критичною для досягнення сталого розви-

тку та ефективного функціонування сучасного світу. Забезпечення цього балансу передбачає розробку інноваційних стратегій, спрямованих на збереження національних інтересів, при цьому використовуючи переваги глобальної взаємодії.

У сфері економіки, необхідно акцентувати увагу на розвитку гнучких механізмів регулювання, які забезпечать конкурентоспроможність та сталість, не обмежуючи економічну автономію. В галузі культури та інформаційного обміну, важливо розвивати політики, що сприяють взаємодії та захисту культурної різноманітності, не допускаючи її асиміляції. Подолання глобальних викликів у сферах економіки, культури та безпеки потребує ефектив-

ного міжнародного співробітництва, але при цьому важливо зберегти суверенітет у прийнятті стратегічних рішень.

Забезпечення гармонії між глобальними процесами та суверенітетом визначається вмінням держав реагувати на нові виклики та адаптуватися до змін, не втрачаючи при цьому своєї самостійності. У світлі сучасних реалій, державам слід розглядати глобалізацію як можливість для зміцнення та розвитку, при цьому дбаючи про збереження національних цінностей і інтересів. Тільки шляхом ефективної адаптації до глобальних викликів та утримання суверенітету держава може досягти сталого успіху у глобальному співтоваристві.

ЛІТЕРАТУРА:

- Хаустова М.Г. Феномен глобалізації та плюралізм її інтерпретації. Форум права. 2013. № 4. С. 430–440. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/fp_index.htm_2013_4_73.pdf
- Рябовол Л.Т. Державний суверенітет: наукові підходи до визначення поняття і ступеня обмежень в умовах глобалізації. Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право. 2019. № 3 (43). С. 262–266. URL: <http://visnyk-ppsp.kpi.ua/article/view/198484>
- Алексєєнко І. Проблеми розвитку інституту держави в умовах глобалізації. Jurnalul juridic national: teorie și practică. 2017. № 1 (23). С. 5–8. URL: https://ibn.idsi.md/vizualizare_articol/50732
- Лук'яненко Д., Кальченко Т. Стратегії глобального управління. Міжнародна економічна політика. 2008. № 1–2. С. 5–43. URL: <https://journals.uran.ua/jiep/article/view/27496>
- Кресіна І., Алексєєнко І. Суверенні держави перед викликами глобалізації: аналіз сучасних концепцій. Studia politologica Ucraino-Polona. 2014. № 4. С. 8–17. URL: <https://journals.uran.ua/spup/article/view/167448>
- Ядранська О.В. Глобальні комунікації та їх вплив на державне управління. Держава та регіони. 2013. № 2 (42). С. 28–31. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/drdu_2013_2_8.pdf
- Сердюк І.А. Поняття, що відображають повну чи часткову відсутність правових норм чи їх окремих елементів, необхідних для врегулювання поведінки право-дієздатних суб'єктів: питання термінологічної визначеності та змістової наповненості. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2019. № 1. С. 40–44. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nvdduvs_2019_1_10.pdf
- Поппер Л.В. Екологізм як ідеологічний конструктор і суспільно-політичний рух: дис. на здоб. наук. ступ. канд. політ. наук: 23.00.03. Київ, 2019. С. 200. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/39818>
- Національний суверенітет України в умовах глобалізації: Національна доповідь. К. :Парламентське вид-во, 2011. 112 с. URL: <https://ipiend.gov.ua/publication/natsionalnyj-suverenitet-ukrainy-v-umovakh-hlobalizatsii-natsionalna-dopovid/>
- Коваль О.Я. Легітимність державної влади: співвідношення правових і моральних аспектів реалізації: дис. на здоб. ступ. канд. юр. наук: 12.00.01. Львів, 2017. С. 230. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/dissertation/1710/diskoval.pdf>

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.32782/39221511>

Корецький О. П.,

адвокат, кандидат юридичних наук

<https://orcid.org/0000-0002-2182-1436>

ДИЛЕМА ПРАВ ЛЮДИНИ: НОРМАЛІЗАЦІЯ ТА ДЕНОРМАЛІЗАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В РІЗНИХ ПРАВОВИХ КОНТЕКСТАХ

THE HUMAN RIGHTS DILEMMA: NORMALIZATION AND DENORMALIZATION OF HUMAN RIGHTS IN DIFFERENT LEGAL CONTEXTS

У статті детально розглядається еволюція прав людини у зв'язку з різними правовими теоріями. В сучасному світі спостерігається тенденція, що прихильники природного права, позитивісти, релятивісти та універсалісти досліджують розуміння прав людини відповідно до особливостей тієї чи іншої правової школи і не завжди готові дійти компромісного твердження.

Констатовано, що проблеми відповідності нормам, що розвиваються, ускладнюються там, де деякі держави пов'язують свою невідповідність зі своїм впливом і авторитетом у світовій політиці. Дослідження розкриває недоліки такого відносного підходу до дотримання законів прав людини. Виокремлено функції та значення природного права та правового позитивізму для прав людини. Закцентовано увагу на тому, що концепція природного права є дуже важливою для дискурсу прав людини, навіть якщо вона може мати свої обмеження, оскільки тема природного права розглядається як головна основа прав людини в нашому сучасному секулярному і плюралістичному суспільстві. Цей постулат стає гарантією свободи і основою для етичних суджень, пов'язаних з реальністю і цілісністю. Визначено, що в свою чергу юридичний позитивізм, що походить від інституціоналізованої влади або конкретного суспільного договору, укладеного між лідерами та їх підлеглими, є соціально сконструйованим і синонімом позитивних норм, що вироблені законодавцем. Позаяк, універсалізм відноситься в більш широкій перспективі до будь-якої концепції або доктрини, яка в цілому застосовується до всіх людей і до всіх обставини і в будь-яких ситуаціях. Визначено, що прихильники релятивізму вважали, що концепція універсальних прав людини не повинна застосовуватися до суспільств, які наголошують на загальному благу суспільства в цілому, і що слід заохочувати форму колективних прав людини, яка є вищою за права індивіда, вважаючи на існуючу потребу в універсальних правах, що випливають із природних законів, щоб керувати людьми в їхній діяльності. В ході дослідження акцент зроблено на наративах природного права та юридичного позитивізму, проаналізовано функції та значення обох джерел для правозахисного дискурсу, акцентована увага на важливості універсалізму у світлі права прав людини.

Ключові слова: *права людини, свободи людини, природне право, позитивне право.*

The article examines in detail the evolution of human rights in relation to various legal theories. In the modern world, there is a tendency that supporters of natural law, positivists, relativists and universalists explore the understanding of human rights in accordance with the characteristics of a particular legal school and are not always ready to reach a compromise statement.

It is stated that the problems of compliance with developing norms are complicated where some states associate their inconsistency with their influence and authority in world politics. The study reveals the shortcomings of this relative approach to the observance of human rights laws. The functions and significance of natural law and legal positivism for human rights are highlighted.

Attention is focused on the fact that the concept of natural law is very important for the discourse of human rights, even if it may have its limitations, since the topic of natural law is considered as the main basis of human rights in our modern secular and pluralistic society. This postulate becomes a guarantee of freedom and the basis for ethical judgments related to reality and integrity.

It is determined that, in turn, legal positivism, originating from institutionalized power or a specific social contract concluded between leaders and their subordinates, is socially constructed and synonymous with positive norms devel-

oped by the legislator. For universalism refers in a broader perspective to any concept or doctrine that generally applies to all people and to all circumstances and in all situations.

It is determined that the proponents of relativism believed that the concept of universal human rights should not be applied to societies that emphasize the common good of society as a whole, and that a form of collective human rights that is higher than the rights of the individual should be encouraged, considering the existing need for universal rights derived from natural laws to guide people in their activities. In the course of the study, the emphasis is placed on the narratives of natural law and legal positivism, the functions and significance of both sources for human rights discourse are analyzed, and attention is focused on the importance of universalism in the light of human rights law.

Key words: *human rights, human freedoms, natural law, positive law.*

Постановка проблеми. Права людини – це свободи, встановлені звичаєм або міжнародною угодою, які нав'язують стандарти поведінки всім націям. Джерела сучасного права прав людини склалися зі звичаїв і теорій, які встановлювали права особистості по відношенню до держави. Ці права були виражені в юридичних термінах в таких документах, як Білль про права 1688 року, Декларація незалежності США 1776 року і Французька декларація прав людини і громадянина, додана до Конституції Франції в 1791 році. Деякі конкретні права людини включають право на особисту свободу та належну правову процедуру, яка включає, але не обмежується свободою думки, вираження поглядів, релігії. Такі права, як свобода від дискримінації за ознакою раси, релігії, віку, мови та статі, також виражені в юридичних термінах і, як правило, гарантуються та визначаються міжнародними конвенціями, договорами та організаціями.

Загальна декларація прав людини закріплює універсальні права, які однаково поширюються на всіх людей, незалежно від того, до якого географічного розташування, штату, раси чи культури вони належать [1]. Однак в академічних колах існують різні суперечки між вченими, які відстоюють природне право від позитивізму і універсалізму до релятивізму.

Ми маємо на меті дослідити ці погляди у світлі природних для позитивізму та універсальних для релятивізму наративів. Спочатку акцент зроблено на наративах природного права та юридичного позитивізму, проаналізовано функції та значення обох джерел для правозахисного дискурсу, акцентована увага на важливості універсалізму у світлі права прав людини.

Виклад основного матеріалу. Наративи природного права та правового позитивізму в розвитку прав людини. Природне право у філософії – це система права або справед-

ливості, яка вважається загальною для всіх людей і походить від природи, а не від норм суспільства чи позитивного права. Теоретики природного права, такі як Платон, Арістотель і святий Тома Аквінський, стверджували, що закон є справедливим і законним лише тоді, коли він сприяє загальному благу, і підкреслювали, що такий закон займає позицію, що джерелом божественного закону є Бог. Такої ж думки дотримувався Аквінський і далі стверджував, що людський закон легітимний лише тоді, коли він узгоджується з божественним законом і сприяє загальному щастю [3, с. 57].

Крім того, він дотримувався думки, що всі закони повинні бути спрямовані на загальне благополуччя людей. Він стверджує, що нехтування Божим законом або загальним щастям у формуванні закону робить його несправедливим [3, с. 59]. Аквінський стверджує, що несправедливий закон взагалі не є легітимним законом і його не потрібно виконувати. Арістотель і Платон погоджуються, що поняття права і справедливості впливають з божественних законів і практичного розуму, які керують діями, спрямованими на рух до вищого блага [3, с. 58]. Крім того, Аквінський підкреслював, що особа або особи, які створюють закон, повинні перебувати під опікою суспільства і бути прийнятними для більшості людей [3, с. 59].

Позитивне право характеризується як право, яке застосовується в певний час, у певному місці, що складається зі писаного (основоположного) права та прецедентного права в тій мірі, в якій воно є обов'язковим. Прихильники юридичного позитивізму, такі як Джеремі Бентам, Г. Л. А. Харт, Томас Гоббс і Джон Остін, вважають, що право є людською конструкцією, і вони вважають, що в багатьох випадках закон дає розумно визначені вказівки своїм суб'єктам і суддям, принаймні в судах першої

інстанції [2, с. 109]. Вони дотримувалися думки, що закон є легітимним, якщо він був прийнятий через належні канали кимось, хто має на це повноваження, незалежно від змісту цього закону, щоб джерело закону було легітимним, воно повинно виходити з джерела влади. Гоббс знаходить серединний шлях у питанні джерела права і стверджує, що індивід підпорядковує себе суверену, який може створювати і забезпечувати виконання законів відповідно до суспільного договору з народом [2, с. 109].

Томас Гоббс стверджував, що такий закон отримує свою легітимність від суспільного договору між народом, яким керують, і його сувереном. Він вважає, що політичні зобов'язання повинні бути обмежені, і стверджував, що коли життя громадян загрожує небезпека, вони мають право не підкорятися цьому закону або уряду [2, с. 129]. Типовим обґрунтуванням ідеології Гоббса є численні повстання, що відбувалися по всьому світу, насамперед Арабська весна 2011 року, яка зародилася в Тунісі та інших арабських державах. Функції та значення природного права та правового позитивізму для прав людини. Концепція природного права є дуже важливою для дискурсу прав людини, навіть якщо вона може мати свої обмеження. Тема природного права розглядається як головна основа прав людини в нашому сучасному секулярному і плюралістичному суспільстві. Цей закон стає гарантією свободи і основою для етичних суджень, пов'язаних з реальністю і цілісністю поза рукотворними законами.

Папа Бенедикт наголошував, що будь-яка юридична методологія, чи то на місцевому, чи на міжнародному рівні, в кінцевому підсумку повинна черпати свою легітимність з її вкорінення в природному праві, в етичному посланні, вписаному в реальну людську істоту. Це, на його думку, усуне всі види нелюдського поводження, що виникають внаслідок побудови несправедливих законів у наших суспільствах [5]. Декларація незалежності США 1776 р. і французька Декларація прав людини і громадянина під критичною оцінкою, отримали своє джерело з природного права.

Юридичний позитивізм, що походить від влади інституціоналізованої або конкретного суспільного договору, укладеного між видат-

ними лідерами та їхніми підлеглими, пов'язує підданих страхом, силою чи розумом. Він є соціально сконструйованим і синонімом позитивних норм, вироблених законодавцем і розглядається в багатьох випадках як загальне право або прецедентне право. Франкенберг, наприклад, стверджував, що після того, як наративи про права людини перейшли від натуралізму до позитивізму, вони стали мати спільні властивості сучасної міфології, замінивши давній секуляризм оновленою авторитарною перспективою [4].

Але принципи працюють не так... Принцип констатує причину, яка аргументує в одному напрямку, але не вимагає конкретного рішення [6, с. 138]. Тобто, після того, як легітимні джерела створили легітимні та справедливі закони, має бути причина, чому люди змушені їх дотримуватися або підкорятися. Позитивісти дотримуються думки, що людина та її оточення еволюціонують, і ця еволюція іноді виходить за рамки природного закону, і тому необхідно прийняти закони, які контролюють їхню діяльність, щоб запобігти зловживанню свободою інших.

Еволюція соціально-політичних норм, але неактивні закони, особливо в Африці, продовжують без зайвих слів сприяти величезній нестабільності в галузі прав людини та здійсненні правосуддя. Намагаючись відповісти на виклики африканського середовища, люди зараз це роблять, і надають іншого значення існуючим соціальним, політичним та економічним правам. Таким чином, позитивістський погляд є важливим для дискурсу про права людини та для захисту прав усіх людей у їхньому природному середовищі.

Наративи універсалізму та релятивізму щодо прав людини. Універсалізм відноситься в більш широкій перспективі до будь-якої концепції або доктрини, яка в цілому застосовується до всіх людей і до всіх речей в усі часи, обставини і в будь-яких ситуаціях. Теорія використовується для вимірювання якості, приписуваної сутності, чие існування є послідовним у всьому Всесвіті, а її контекстуальне значення може бути сприйнято як істинне у всіх можливих ситуаціях, не створюючи розбіжностей. Первісний міф про рівний суверенітет та універсалізм у Європі діяв під час раннього

європейського колоніалізму та експансії, через Римське папство та християнську Європу, які мали своє юридичне та політичне походження в середні віки.

До I століття Римська імперія принаймні теоретично ототожнювалася зі світом, римський народ – з «людським родом», а римське право – з «універсальним законом для всього людства». Будь-хто поза імперією за визначенням був «варваром» і «меншим за людину» [7, с. 1500]. А уявлення про одночасну сингулярність та ексклюзивність ще більше посилювалися християнським наполяганням на унікальності як істини Євангелій, так і Церкви як джерела інтерпретаційного авторитету [5]. Ця прохідність лягла в основу експлуатації Європи в нехристиянському світі, експорту релігії та використання гуманістичної теології як універсального інструменту для захисту та просування людства всупереч обставинам світу і нового світового порядку Римсько-християнської імперії. Цей міф зробив величезний внесок у правову нормалізацію, оскільки певні міфічні норми сприймалися як універсальні та обов'язкові для його послідовників, а ті, хто не дотримувався, наприклад, римського права, вважалися варварами.

Поняття релятивізму кидає ряд викликів правам людини, і Слік, наприклад, дотримується думки, що релятивізм – це просто філософська позиція, згідно з якою всі точки зору однаково обґрунтовані, і що вся істина є відносною для індивіда [9]. Це означає, що всі моральні позиції, всі релігійні системи, всі види мистецтва, всі політичні рухи і т.д. є істинами, які стосуються індивіда. І ця філософська ідеологія підпадає під цілі групи точок зору, які поділяються на когнітивний релятивізм (істина), морально-етичний релятивізм (вся мораль) і ситуативний релятивізм (етика добра і зла), що залежать від ситуації.

Аргумент на користь культурного релятивізму припускає, що права людини не є універсальними поняттями, а фактично є регіональними залежно від норм кожного суспільства. Прихильники релятивізму вважали, що концепція універсальних прав людини не повинна застосовуватися до суспільств, які наголошують на загальному благу суспільства в цілому, і що слід заохочувати форму колективних прав людини, яка є вищою за права індивіда [8, с. 191]. Напри-

клад, реакція Сполучених Штатів на деякі права людини закликає до суворих процедур для виконання всіх положень загальної декларації прав людини. Якщо ні, то багато країн рано чи пізно можуть виступити проти Декларації прав людини, оскільки деякі версії технічно теоретично і політично згубні.

Релятивізм чи універсалізм – дилема, що розв'язується. Дебати про універсальність прав людини або теоретичне протиставлення культури та прав (релятивізм) є дуже важливими в дискурсі про права людини. Римо-католицька церква, особливо за часів Івана Павла II та Папи Бенедикта XVI, визначила релятивізм як одну з найважливіших проблем для віри та моралі сьогодні. Вони також стверджують, що релятивізм є запереченням здатності людського розуму та розуму прийти до істини [5]. Отже, існує потреба в універсальних правах, що впливають із природних законів, таких як Загальна декларація прав людини, щоб керувати людьми в їхній діяльності.

Професор Хомський, професор лінгвістики з Массачусетського технологічного інституту, вважає, що, «оскільки деякі азійські та африканські країни виступають за культурний релятивізм у сфері прав людини та критикують їх окремо, дискусія на Заході є спотвореною. Він стверджує, що Сполучені Штати, будучи релятивістами, дозволяють вважати лише певні права правами людини, і категорично відкидає дві третини Загальної декларації. Загальна декларація, що складається з трьох частин: громадянські та політичні права; соціально-економічні права і культурні права змусили Сполучені Штати рішуче відкинути останні два розділи» [10]. Ці дії Сполучених Штатів продовжують створювати технічний розрив у правах людини між західним світом і рештою світу з непередбачуваними наслідками, які ще належить обговорити.

Висновки. Прихильники природного права, юридичні позитивісти, універсалісти і релятивісти висловлювали різні погляди на зміст і застосування законів, які повинні регулювати права, навіть якщо всі вони прагнуть благополуччя людей.

Натуралісти, наприклад, тепер просуваються до оновленого розуміння природного права, прав і обов'язків, а також до мови, яка більше

відповідає сучасному суспільству. Позитивісти і натуралісти відповідають спробам осмислити щось спільне для людства, якісь цінності або норми, які є дійсними в усі часи, для всіх людей, незалежно від чиєїсь культури, релігії чи правової системи. Універсалісти з їх принципом соціального забезпечення дотримуються думки, що, наприклад, соціальні послуги повинні бути доступними для всіх за правами і не обмежуватися індивідуальною платоспроможністю, а фінансуватися за рахунок загальних внесків за рахунок податків, ставок і виплат на національне страхування.

Наші сьгоднішні зусилля щодо справедливості, миру, захисту навколишнього середовища та людської гідності виявляться марними, хоча за нашими прагненнями стоять

добрі наміри, якщо вони не ґрунтуються на фундаменті, який виходить за рамки політичного консенсусу, будуть безглуздими, особливо з огляду на азіатсько-африканське тлумачення прав людини у зв'язку з культурними переконаннями. Релятивістські підходи Сполучених Штатів, наприклад, становлять загрозу дискурсу про права людини, і що ймовірно, дуже скоро країни Азії та Африки відмовляться від певних протоколів і конвенцій, якщо універсальні права людини стануть різноманітними у своєму тлумаченні та відносно політики та влади націй. Питання про те, чи всі ми маємо однакове право на наші права людини без будь-яких форм дискримінації, які є взаємопов'язаними, взаємозалежними та неподільними, ще належить дослідити далі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. F. Gunter "Human Rights and the Belief in Just World". Oxford University Press. 2013. 231 p.
2. Hobbes, Thomas. "Levinthian." The Great Legal Philosophers. Ed. Clarence Morris. Philadelphia, Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 1971. P. 109–133.
3. Aquinas, Thomas, St.. "Summa Theologica." The Great Legal Philosophers. Ed. Clarence Morris. Philadelphia, Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 1971. P. 57–79.
4. Green, Leslie, "Legal Positivism" in the Stanford Encyclopedia of Philosophy <http://plato.stanford.edu/entries/legal-positivism/>
5. Benedict XVI, Address of His Holiness Benedict XVI to the Participants in the International Congress on Natural Moral Law, Monday, 12 February 2007.
6. Dworkin, Ronald M., Law's Empire. Cambridge: Harvard University Press, 1986. 138 p.
7. Anthony Pagden, Lords of All the World: Ideologies of Empire in Spain, Britain and France, p.1500-1800 (New Haven: Yale University Press, 1995).
8. James Muldoon, ed., he Expansion of Europe: he First Phase (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1977), P. 191–92.
9. Matt Slick views on Relativism is available at: <http://carm.org/what-relativism>
10. World Youth Day News August August 21, 2005 available at: www.nationalcatholicreporter.org

Максіменцева Н. О.,
*доктор юридичних наук, доцент кафедри парламентаризму
Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

СИСТЕМА НЕПРЯМИХ ВИБОРІВ ПРЕЗИДЕНТА В США ЯК ЗАСАДА ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ВИБОРЧОЇ ДЕМОКРАТІЇ

THE SYSTEM OF INDIRECT PRESIDENTIAL ELECTIONS IN THE UNITED STATES AS A BASIS FOR FORMING A CULTURE OF ELECTORAL DEMOCRACY

У статті автор визначає засади формування культури виборчої демократії через встановлену у державі виборчу систему та історично закріплені форми прямої демократії щодо виборів, особливо Президента у президентській республіці.

Автором робиться аналіз впливу системи непрямих виборів на здійснення виборцями свого волевиявлення та відношення до проведених у державі виборів. У статті підкреслюється роль історично зафіксованих форм непрямих виборів у вигляді інституту виборців. Така система з одного боку, має більш ускладнений формат досягнення результату у вигляді особи, яка перемагає, а з іншого боку, гарантує кожному штату підкреслити свій особистий внесок у результати виборів та обрання дійсно належного кандидата.

У статті наголошується на наявній сьогодні проблематиці щодо сумнівів деяких експертів чи така система, яка була актуальною пару століть тому, відповідає потребам сьогоденного суспільства чи така дань історичним подіям та стану розвитку буржуазної Америки гальмує розвиток демократії та взагалі ставить під сумнів результати народного голосування.

Автором робиться аналіз проведення голосування за системою непрямих виборів із застосуванням додаткового інституту виборців та формою підрахунку голосів, де важливо лише формат голосування 50% +, а решта голосів надалі не мають значення.

Отже говорячи про загальне розуміння виборів як форму народного волевиявлення можна з одного боку зазначити, що кожен голос кожного виборця у кожному штаті має набути вирішального значення у загальному підрахунку, проте з іншого боку, автор говорить про дійсний вплив та наявність соціальної відповідальності кожного громадянина за результати виборів і така відповідальність стає більш вагомою саме у системі непрямих виборів, а отже впливає на культуру виборчої демократії. Так кожен громадянин кожного штату держави знає, що буде зараховано лише ті показники, які дають більше половини голосів виборців, отже фактично кожен голос має вирішальне значення, бо дуже часто відрив складає 3-5%, а отже кожен голос може вирішити хід подій та переважити ваги на бік іншого кандидата. Тобто фактично такий формат хоч і є застарілим, однак стимулює виборців приймати участь у виборах а отже впливає на формування культури виборчої демократії та процес виборів як найголовніший та впливовіший акт реалізації права народу, його влади та передачі такої влади виборчим представникам.

Ключові слова: *колегія виборців, колегія виборників, виборці, виборча система, форма виборів, пряма демократія, виборчий округ, кандидат, сенат, Віце-Президент.*

In the article, the author defines the principles of formation of a culture of electoral democracy through the electoral system established in the State and historically established forms of direct democracy in relation to elections, especially the President in a presidential republic.

The author analyses the impact of the system of indirect elections on the voters' expression of their will and attitude to the elections held in the country. The article emphasises the role of the historically established forms of indirect elections in the form of the electoral college. Such a system, on the one hand, has a more complicated format of achieving the result in the form of a winning person, and on the other hand, guarantees each state to emphasise its personal contribution to the election results and the election of a truly appropriate candidate.

The article emphasises the current problem of doubts of some experts as to whether such a system, which was relevant a couple of centuries ago, meets the needs of today's society or whether such a tribute to historical events and the state of development of bourgeois America hinders the development of democracy and generally calls into question the development of democracy. The author analyses the voting under the indirect election system with the use of an additional institution of vot-

ers and the form of vote counting, where only the 50%+ voting format is important, and the remaining votes are irrelevant.

Thus, speaking about the general understanding of elections as a form of popular will, on the one hand, it can be noted that every vote of every voter in every state should be decisive in the overall calculation, but on the other hand, the author speaks about the real impact and social responsibility of every citizen for the election results, and such responsibility becomes more significant in the system of indirect elections, and therefore affects the culture of electoral democracy. Thus, every citizen of every state of the country knows that only those indicators that give more than half of the votes will be counted, so in fact, every vote is crucial, because very often the gap is 3-5%, and therefore every vote can decide the course of events and tip the scales in favour of another candidate. In other words, although this format is outdated, it encourages voters to participate in elections and thus influences the formation of a culture of electoral democracy and the democracy and the electoral process as the most important and influential act of exercising the right of the people, their power and the transfer of such power to elected representatives.

Key words: *electoral college, electoral college, voters, electoral system, form of election, direct democracy, electoral district, candidate, senate, vice president.*

Протягом майже 2-х років триває страшенна війна в Україні. Багато життів забрала вона вже і скільки забере ще невідомо. Але можна констатувати одне: «Україна сьогодні є іншою, вона є європейською, вона будує європейські цінності кров'ю». У чому ж є ці принципи, що на так важко і так болісно маємо їх виборювати? У тому числі, у підході до виборів, які мають змінитись і сформувався нові форми культури виборчої демократії. Такими формами мають стати, перш за все, відповідальне ставлення громадян до процесу проведення виборів, підвищення соціальної відповідальності участі у виборчому процесі; наявність причинно-наслідкових зв'язків між особистою участю громадян та результатами виборів; відповідальність обраних народним голосуванням осіб перед своїм електоратом; тісний зв'язок та системи впливу на рішення, дії виборних представників. В цьому має сьогодні відбутись трансформація культури виборчої демократії в Україні як в державі, яка перемогла, державі, яка виборола європейські цінності демократії важким шляхом.

Наступні вибори повоєнної України мають відбутись за участі людей з іншим рівнем культури виборчої демократії, бо відповідальність за обраних представників, які будуть відроджувати державу, лежить колосальна. І від того, хто саме стане наступним депутатом, а особливо Президентом держави, кому довіряють люди свої надії і сподівання у побудові нової держави з дійсно європейськими цінностями, залежить наше майбутнє і майбутнє наших дітей.

Отже досвід виборчої демократії не з'являється невідомо звідки. Кожна держава формує його особистим шляхом і доходить

важкими дорогами, сповненими буремних подій та глибоких розумінь. Проте шлях може бути різним, але загальні цінності залишаються базовими і серед них саме і є культура виборчої демократії у державі, у підході до формування державних органів та у способі та формі організації виборчого процесу та ролі кожного громадянина у його здійсненні, та особливо в результаті.

Досліджуючи питання формування культури виборчої демократії доцільним є вивчення досвіду інших країн, особливо таких, які мають найвагоміші досягнення у формуванні культури виборчої демократії. Мова йде про Сполучені Штати Америки (далі – США), де засади виборчої демократичної формувались не за один день, але є стабільними і цей феномен потребує дослідження та виокремлення пропозицій щодо запровадження їх можливо в Україні у період повоєнних виборів.

Перший вівторок після першого понеділка листопада – день президентських виборів [1]. Виборці США проводять дослідження, вибрали свого улюбленого кандидата та готові голосувати. Коли заповнюється бюлетень, ставиться позначка біля імені цього кандидата. Виборці зробили це – виборці проголосували за свого кандидата, здавалося б що саме так. Але не зовсім. Незважаючи на те, що ви поставили позначку біля імені кандидата в президенти, виборці насправді проголосували за того, чие ім'я, ймовірно, взагалі не було в бюлетені: за виборця. Після виборів цей же виборець віддасть свій голос за Президента через процес, який називається колегією виборців, що безпосередньо вплинуло на формування культури виборчої демократії в державі.

Колегія виборців (вибірників)

Колегія виборців (вибірників) – це процес, за допомогою якого американці обирають президента. Замість того, щоб безпосередньо голосувати за президента, американці голосують за «список» виборців своєї партії. Потім виборці віддають свої голоси, так звані електоральні голоси, за кандидата, який переміг у їхньому штаті. Всього є 538 голосів виборців, а кандидатам у президенти потрібно 270, щоб бути обраним президентом [2].

Механізм Колегії виборців

Колегія виборців складається з кількох етапів. Кожен штат отримує певну кількість голосів виборців залежно від загального представництва в Конгресі: кількості представників Палати представників і сенаторів разом. Хоча він не представлений у Конгресі, 23-я поправка дала округу Колумбія трьох виборців [3]; раніше вона не могла брати участь у президентських виборах. Пуерто-Ріко та інші недержавні території не мають голосів виборців. Американські громадяни в цих місцях не можуть брати участь у загальних виборах, хоча вони можуть голосувати на праймеріз.

Коли американці голосують за кандидата в президенти від певної партії, вони фактично голосують за виборців цієї партії. У кожному штаті, крім Мен і Небраски, кандидат, який переміг на виборах, отримує всі голоси виборців цього штату. Отже, якщо кандидат від Демократичної партії виграє всенародне голосування в Нью-Йорку, то Демократична партія має право надіслати свій список виборців до Колегії виборців. Якщо кандидат від Республіканської партії перемагає в Нью-Йорку, Республіканська партія надсилає свій список виборців. Мен і Небраска мають систему округів [4]. Два загальних виборця представляють будь-якого кандидата, який переміг у штаті в цілому, а один виборець представляє перевагу кожного виборчого округу.

Виборців обирають перед виборами партії, які вони представляють. Тридцять три штати обирають своїх виборців через партійний з'їзд, а сім штатів і округ Колумбія обирають їх через партійні комітети штатів. Інші десять штатів в обирають виборців шляхом комбінації призначень губернаторами, партійними кандидатами, головами штатів, кандидатами в прези-

денти та іншими особами. Як правило, виборці мають бути членами партії та зареєстрованими для голосування, а також зобов'язуються голосувати на основі партійного квитка, **хоча конституція не зобов'язує це робити.**

Після загальних виборів у листопаді переможна група виборців від кожного штату збирається в столиці штату. Майже завжди кожен виборець віддає один бюлетень за кандидата, якого він обіцяв підтримувати. Проте **лише 26 штатів і округ Колумбія «прив'язують» виборців до цього кандидата** шляхом поєднання присяг, штрафів та інших методів. Виборці, які віддають свій бюлетень за когось іншого, а не за кандидата, який переміг у своєму штаті, називаються **невірними виборцями (faithless electors, eng.)**. Хоча невірні виборці були присутні на багатьох виборах, вони ніколи не визначали президентство. У сучасну епоху виборці майже завжди голосують за кандидата, якому вони присягають, хоча на виборах 2016 року було семеро невірних виборців [5].

Щоб стати президентом, кандидати повинні набрати 270 голосів. Якщо жоден кандидат не досягає цього, Палата представників вирішує, хто переможе на виборах, які називаються умовними виборами. Кожна делегація штату віддає один голос за одного з трьох найкращих кандидатів. Таке траплялося лише двічі в історії США, у 1800 і 1804 роках.

Більшість штатів розподіляють голоси виборців за принципом «переможець отримує все», тобто кандидат може отримати лише на один голос більше, ніж його/її суперник, і виграти всі голоси виборців цього штату. Таким чином, кандидат може виграти Колегію виборців, але програти всенародне голосування [6]. Насправді це траплялося п'ять разів в історії США: з Джоном Квінсі Адамсом у 1824 році, Резерфордом Б. Хейсом у 1876 році, Бенджаміном Харрісоном у 1888 році, Джорджем Бушем у 2000 році та Дональдом Дж. Трампом у 2016 році.

Отже, 6 січня віце-президент відкриває бюлетені від кожного штату перед спільним засіданням Конгресу. Голоси підраховуються, і віце-президент оголошує ім'я наступного президента. Потім 20 січня відбувається інавгурація президента. Фактично можна констатувати, що застосування такого механізму, з одного

боку, гарантує виборцям врахування їх голосів, а з іншого, стимулює їх фактично приймати участь у виборах, бо важливим є наявність більшості голосів за кожного кандидата і, отже, голос кожного має бути вирішальним. Тобто можна стверджувати, що така система є формою стимулювання розвитку культури виборчої демократії у США.

Історизм Колегії вибірників

Колегія вибірників заснована відповідно до статті II, розділ 1 Конституції. Вона була створена як компроміс між делегатами на Конституційному конвенті, які не могли дійти згоди щодо того, як обирати голову виконавчої влади. Центральна дискусія була між делегатами, які хотіли, щоб президент обирався прямим всенародним голосуванням, і тими, хто бажав, щоб президента обирав Конгрес.

Делегати, які виступали проти всенародного голосування, були стурбовані різними причинами. Вони припустили, що виборці не можуть мати достатньо інформації, щоб зробити усвідомлений вибір. Як пояснив тоді один з батьків-засновників американської конституції і делегат від Південної Кароліни Чарльз Пінкні (Charles Pinckney), «виборці будуть недостатньо обізнаними (з кандидатами у президенти), і всі вони будуть голосували за людей зі своїх штатів» [7]. Багато інших делегатів припускали, що необізнані американці за замовчуванням голосуватимуть за кандидатів із рідного штату. Це викликало серйозне занепокоєння серед малих штатів. Як пояснив Олександр Гамільтон у *Federalist No.68* [8], малі штати вважали, що за умови прямого всенародного голосування всі президенти будуть вихідцями з великих штатів.

Рабство також зіграло свою роль у цій дискусії. Делегати Півдня виступали проти народного голосування, оскільки воно не дозволяло їм використовувати своє безправне поневолене населення на свою користь. Якби Конгрес обрав президента, компроміс дозволив би Півдню мати більш важливе слово. Південні штати не мали б такої переваги за прямого всенародного голосування.

Зрештою делегати створили Колегію вибірників. Це не було прямим народним голосуванням і не дозволяло Конгресу обирати президента, за винятком випадків умовних виборів,

що робило їх компромісом між фракціями. Фактично історичні обставини зумовили формування виборчої демократії в державі саме у формі відповідальності органів різних рівнів та підходу до формування їх системи в державі в цілому.

Правові засади та наслідки впровадження системи Колегії вибірників

До 1804 року американських президентів обирали трохи інакше. Відповідно до початкових правил, перелічених у статті II Конституції, члени Колегії вибірників віддавали два голоси за обраних ними кандидатів, не роблячи різниці між тим, кого вони хочуть бачити президентом чи віце-президентом. Після підрахунку голосів той, хто набрав найбільшу кількість голосів, обирався президентом, а той, хто посідав друге місце, ставав віце-президентом. Нічия за перше місце вирішувалася в Палаті представників, а за друге місце – у Сенаті.

Ці правила регулювали перші чотири президентські вибори; однак швидко виникла проблема. У 1796 році федераліст Джон Адамс був обраний президентом, а його політичний суперник, демократ-республіканець Томас Джефферсон, був обраний віце-президентом завдяки тому, що він отримав друге місце за кількістю голосів. Ні федералісти, ні демократи-республіканці не хотіли, щоб члени протиприборчих партій разом керували країною, тому обидва розробили план наступних виборів. Один із виборців колегії вибірників утримався б від повторного голосування, щоб надати своєму кандидату в президенти один додатковий голос. Однак план Демократичної Республіканської партії провалився, і Джефферсон отримав таку ж кількість голосів, як і його кандидат у віце-президенти Аарон Берр на виборах 1800 року. Палата представників була змушена врегулювати нічию, і вже стало очевидно, що потрібно було вносити законодавчі зміни у виборчий процес.

У 1803 році Конгрес після промови Сенатора штату Массачусетс Тімоті Пікеринга (Timothy Pickering) запропонував дванадцятку поправку, яка переписала початкові правила голосування в Колегії вибірників, дозволяючи виборцям розрізняти президента і віце-президента [9]. Дванадцята поправка була ратифікована необхідним тринадцятим штатом 15 червня

1804 року [10], і нові правила набули чинності під час президентських виборів у листопаді того ж року.

Зміст 12-ї поправки до Конституції США

Виборці збираються у своїх відповідних штатах і голосують бюлетенями за Президента та Віце-президента [11], принаймні один із яких не повинен проживати в одному з ними штаті; вони повинні вказати у своїх бюлетенях особу, за яку проголосували як Президента, і в окремих бюлетенях для голосування особу, за яку проголосували як Віце-президента, і вони повинні скласти окремі списки всіх осіб, за яких проголосували як Президента, і всіх осіб, за яких проголосували як Віце-президента та про кількість голосів за кожного, які списки вони повинні підписати та засвідчити та передати запечатаними до резиденції уряду Сполучених Штатів на ім'я голови Сенату;

Голова Сенату в присутності Сенату та Палати представників відкриває всі сертифікати (tickets), а потім підраховує голоси;

Особа, яка має найбільшу кількість голосів за Президента, є Президентом, якщо така кількість становить більшість від загальної кількості призначених Виборщиків; і якщо жодна особа не має такої більшості, тоді з осіб, які мають найбільше число, що не перевищує трьох, у списку тих, за кого проголосували як Президента, Палата представників негайно шляхом голосування обирає Президента. Але при виборі Президента голоси набуваються штатами, представництво від кожного штату має один голос; кворум для цієї мети складається з члена або членів від двох третин штатів, і для вибору потрібна більшість усіх штатів. І якщо Палата представників не обере Президента, коли право вибору передається їй, до четвертого дня наступного березня, тоді Віце-президент виконує обов'язки Президента та, як і у випадку смерті або іншого конституційного приводу недієздатності чи відсторонення Президента.

Особа, яка має найбільшу кількість голосів як віце-президент, є віце-президентом, якщо така кількість становить більшість від загальної кількості призначених виборщиків, а якщо ніхто не має більшості, то з двох найбільших номерів у списку, Сенат обирає віце-президента; кворум для цієї мети складається з двох

третин від загальної кількості сенаторів, і для вибору потрібна більшість від загальної кількості. Але жодна особа, яка за конституцією не може бути обрана на посаду президента, не може бути обрана на посаду віце-президента Сполучених Штатів.

Тлумачення

Згідно з реформованою системою Колегії виборців, кожен виборець окремо голосує як за кандидата в президенти, так і за кандидата в віце-президенти. Виборцям, як і раніше, не дозволялося голосувати за кандидатів, які обидва проживають у штаті виборця – вони повинні голосувати принаймні за одного кандидата, який проживає в іншому штаті. Як і в початковій системі, Палата представників все ще відповідала за врегулювання будь-яких зв'язків щодо кандидатів у президенти, зокрема шляхом вибору президента з трьох кандидатів, які отримали найбільшу кількість голосів виборців [12]. Сенат, як і раніше, відповідав за врегулювання зв'язків щодо кандидатів у віце-президенти шляхом вибору з двох найкращих кандидатів, які отримали голоси виборців. Нарешті, Дванадцята поправка конкретно зазначає, що кандидати у віце-президенти повинні відповідати тим самим конституційним вимогам для президентства, щоб мати право на посаду, нове положення в Конституції.

Отже така багатоступенева конструкція фактично давала певні гарантії виборцям у обранні найкращих та тих, кого дійсно підтримує народ держави, її виборці. Тобто це безпосередньо впливало на формування культури виборчої демократії щодо гарантування представлення осіб, яких дійсно підтримують виборці та створення механізмів їх реальної і впевненої перемоги як елементу виборчої демократії.

Судова практика

Справи Верховного суду, які стосуються Дванадцятої поправки, часто зосереджені на державних процесах відбору виборців. Стаття II Конституції дозволяє штатам вирішувати, як вони бажають призначати виборців, а сама Дванадцята поправка лише деталізує процедуру голосування для виборців після їх обрання. Таким чином, Суд неодноразово постановляв, що штати мають широкі повноваження визначати, хто може бути виборцем і як він повинен голосувати. Наприклад, у справі «Рей про-

ти Блера» [13] 1952 року Суд постановив, що штати можуть відхиляти потенційних виборців, які відмовляються підтримувати кандидатів від своєї політичної партії. Подібним чином Суд постановив у справі «Чіафоло проти Вашингтона» [14] у 2020 році, що штати мають право покарати або замінити виборців, які відмовляються віддати свій голос на виборах за кандидата, обраного виборцями штату. Оскільки Дванадцята поправка не встановлює процедури відбору виборців, це питання залишається на розсуд штатів, як передбачає стаття II Конституції.

Протиріччя

Хоча Дванадцята поправка досить просто оновлює процес Колегії виборщиків, вона не обійшлася без суперечок. Під час його ухвалення кілька сенаторів хвилювалися, що встановлення окремого бюлетеня для віце-президента означатиме, що кандидатів у віце-президенти більше не відбиратимуть на основі їхніх заслуг, а на основі переваг, які вони можуть запропонувати, що може зробити їхнього кандидата у президенти більш виборним. Це правда, що сьогодні ми часто бачимо, як кандидати в президенти обирають кандидатів у віце-президенти зі змінних штатів із конкурентними голосами виборців, або обирають кандидатів, які нібито здатні мобілізувати групи голосування, які потрібні президенту для перемоги, наприклад євангельських християн (баптистів) або виборців з різних расових категорій.

Крім того, сама Колегія виборців є суперечливим закладом у Сполучених Штатах. Протягом останніх десятиліть багато виборців дедалі більше підтримували те, щоб всенародне голосування на президентських виборах визначало переможця. На п'ятьох виборах в Америці переможець фактично отримав менше голосів, ніж його суперник, але переміг, оскільки отримав більшість голосів Колегії виборників. Це викликало питання про те, наскільки ця система справді демократична [15]. Загальна вимога про те, що виборці повинні голосувати за того, хто отримує загальний голос у їхньому штаті, може допомогти представляти інтереси населення штату; однак ведуться дискусії щодо того, чи це те, що засновники насправді мали на меті. Оскільки Колегія виборників мала захистити громадян від прийняття неправиль-

но поінформованих рішень, ідея про те, що вона повинна відображати лише волю народу, суперечить початковому наміру та робить ще більш незрозумілим, чому її не скасовують на користь всенародного голосування.

Квінтесенція 12-ї поправки

Дванадцята поправка встановила американську виборчу систему, яку світ знає сьогодні. Необхідно зважити міркування щодо цінності цієї системи разом із її потенційними недоліками. Будь-яка представницька демократія повинна мати можливість обирати лідерів, які дійсно представляють інтереси її громадян. Як учасники політичної системи, кожен американський виборець має відповідальність за те, щоб їх голоси були почуті в процесі вибору лідера

Виклики системі Колегії виборників

Отже дослідивши виборчу систему США щодо наявності механізму непрямих виборців за допомогою колегії виборників можна зазначити про її вплив на формування культури виборчої демократії, розуміння того, як працює американська демократична система та що насправді відбувається, коли американці голосують за президента. Система формує їх президентські вибори: вона створює «мінливі штати» (swing states, battleground states), «червоні штати» та «блакитні штати» та визначає, де кандидати витрачають свій час і гроші на кампанію [16]. Отже з одного боку, розділяє штати за певним ставленням та результатами виборів, а з іншого відображає загальні засади реалізації культури виборчої демократії в державі шляхом розуміння, що саме твій голос може стати переважним у перемозі твого кандидата на виборах. Наразі точаться багато дискусій щодо того, чи є Колегія виборників найкращим способом для США обрати президента [17]. Значна частина цих дебатів пов'язана з початками, першоджерелами виникнення Колегії виборників і початковими причинами її створення. Багато людей вважають, що такий інститут застарів, і більше не відповідає цілям батьків-засновників США, шкодить демократичному процесу, а не допомагає йому. Проте, на нашу думку, перш за все, він заклав і продовжує цей шлях формування культури виборчої демократії в державі шляхом організації прямих, вільних, демократичних виборів, де важливим є голос кожного через виокремлення такого результату по різних шта-

там та фактично надання можливості бути оголошеними переможцями не просто у загальній кількості голосів всієї багатомільйонної держави, а більш близького для кожного виборця рівня штату держави, а отже і соціальної від-

повідальності за особисте ставлення та участь кожного у виборах через сформованість культури виборчої демократії та дозрілість суспільства щодо ролі кожного громадянина у виборі Президента держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Andrews E. Why Is Election Day a Tuesday in November? *HISTORY.COM*. Updated November 2, 2020. <https://www.history.com/news/why-is-election-day-a-tuesday-in-november>
2. What is the Electoral College? Last reviewed on July 6, 2023. <https://www.archives.gov/electoral-college/about>
3. Dilley, Nicholas J. Constitutional Amendments – Amendment 23 – “Extending the Vote to the District of Columbia”. *RONALD REAGAN Presidential Library & Museum*. <https://www.reaganlibrary.gov/constitutional-amendments-amendment-23-extending-vote-district-columbia#:~:text=Amendment%20Twenty%2Dthree%20to%20the,may%20participate%20in%20presidential%20elections.>
4. MAINE & NEBRASKA. *Fair Vote*. https://fairvote.org/archives/the_electoral_college-maine_nebraska/
5. Fadem B. Supreme Court’s “faithless electors” decision validates case for the National Popular Vote Interstate Compact. July 14, 2020. <https://www.brookings.edu/articles/supreme-courts-faithless-electors-decision-validates-case-for-the-national-popular-vote-interstate-compact/>
6. Ceaser J. W., Raskin J. Article II, Section 1, Clauses 2 and 3. Common Interpretation. *National Constitution Center*. <https://constitutioncenter.org/the-constitution/articles/article-ii/clauses/350>
7. September 5, 1787: Refining the Proposal. *National Park Service*. <https://www.nps.gov/articles/000/constitutionalconvention-september5.htm>
8. The Mode of Electing the President. From the New York Packet. Yale Law School. Lillian Goldman Law Library. *The Federalist Papers: No. 68*. March 14, 1788. https://avalon.law.yale.edu/18th_century/fed68.asp
9. Speech in favor of the Twelfth Amendment, 1803. *THE GILDERLEHRMAN INSTITUTE OF AMERICAN HISTORY*. <https://www.gilderlehrman.org/history-resources/spotlight-primary-source/speech-favor-twelfth-amendment-1803>
10. AMENDMENT XII. *Drexel University Office of Government and Community Relations*. <https://drexel.edu/ogcr/resources/constitution/amendments/amendment12/>
11. Contingent Election of the President and Vice President by Congress: Perspectives and Contemporary Analysis. *Congressional Research Service*. Updated October 6, 2020. <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R40504/7>
12. The U.S. House Of Representatives. US Capitol Visitor Center. <https://www.visitthecapitol.gov/education-resource/us-house-representatives>
13. RAY v. BLAIR. *Justia US Supreme Court*. Decided April 15, 1952. <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/343/214/>
14. CHIAFALO ET AL. v. WASHINGTON. *SUPREME COURT OF THE UNITED STATES*. Decided July 6, 2020. https://www.supremecourt.gov/opinions/19pdf/19-465_i425.pdf
15. Weiner D., Scotnicki K. How Electoral Votes Are Counted for the Presidential Election. *Brennan Center for Justice*. February 16, 2023. <https://www.brennancenter.org/our-work/research-reports/how-electoral-votes-are-counted-presidential-election>
16. Estes T. THE BLUE STATES AND THE RED STATES: SCOUTING THE ELECTORAL MAP AT THE OUTSET OF THE 2004 PRESIDENTIAL CAMPAIGN. *Oakland University Department of History*. https://www.oakland.edu/Assets/upload/docs/Department-of-History/faculty/7_blueandred.PDF
17. Leonhardt D. Is the Electoral College Becoming Fairer? *The New York Times*. September 12, 2023. <https://www.nytimes.com/2023/09/12/briefing/electoral-college-gop-democrats.html>

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 347

DOI <https://doi.org/10.32782/39221513>

Бондаренко О. О.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного, трудового права та права соціального забезпечення
Донецького державного університету внутрішніх справ*

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ ТА ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

FEATURES OF THE LEGAL REGULATION OF THE PROTECTION AND PROTECTION OF PROPERTY RIGHTS UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

Коли війна перейшла у фазу загострення стало необхідним суттєво підвищити ефективність механізму правового регулювання, зокрема, адекватного регулювання цивільних відносин в умовах запровадження воєнного стану.

Дослідження питання охорони та захисту права власності в умовах війни, аналіз основних законодавчих положень щодо цього питання, виділення серед нормативних актів тих положень, які регламентують правовий механізм охорони та захисту права власності в умовах воєнного стану є наразі актуальним питанням. І тому проаналізовано основні нормативно-правові акти, законодавчі положення, які регулюють це питання, а також міжнародні нормативні акти, розглянуто особливості правового регулювання права власності та досліджено питання охорони та захисту права власності в умовах воєнного стану.

Введення воєнного стану на всій території України потягло за собою суттєві зрушення в житті нашої держави, суспільства в цілому та житті кожного громадянина. Також це стало поштовхом для законотворчої роботи і внесення численних змін до законодавства України.

Зазначено, що з початком війни в країні були впроваджені різного плану обмеження стосовно прав громадян, зокрема право на недоторканність житла, право власності, право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, право на невтручання в особисте й сімейне життя, свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань та інші.

Проаналізовано ті правообмеження щодо права власності, які можуть бути застосовані відповідно до діючого законодавства та яким чином можна захистити своє порушене право. Здійснено дослідження проблем охорони та захисту права власності в умовах збройного конфлікту та розглянуто особливості механізму відшкодування збитків, спричинених фізичним та юридичним особам під час військової агресії. Зазначено, що для ефективного роботи розробленого механізму відшкодування збитків буде залежати від тих порядків та процедур, які додатково мають бути встановлені Кабінетом Міністрів України на законодавчому рівні.

Ключові слова: *правове регулювання, цивільно-правові відносини, цивільні права, воєнний стан, право власності, відшкодування шкоди, компенсація.*

When the war entered the escalation phase, it became necessary to significantly increase the effectiveness of the mechanism of legal regulation, in particular, the adequate regulation of civil relations in the conditions of the introduction of martial law.

The study of the protection and protection of property rights in wartime, the analysis of the main legislative provisions on this issue, the selection among the normative acts of those provisions that regulate the legal mechanism of the protection and protection of property rights in the conditions of martial law is currently an actual issue. And that is why the main normative legal acts, legislative provisions that regulate this issue, as well as international normative acts were analyzed, the peculiarities of legal regulation of property rights were considered, and the issue of protection and protection of property rights in the conditions of martial law was investigated.

The imposition of martial law on the entire territory of Ukraine entailed significant changes in the life of our state, society as a whole, and the life of every citizen. It also became an impetus for law-making work and the introduction of numerous changes to the legislation of Ukraine.

It is noted that with the beginning of the war various restrictions on the rights of citizens were introduced in the country, in particular the right to inviolability of housing, the right to property, the right to secrecy of correspondence, telephone conversations, telegraphic and other correspondence, the right to non-interference in personal and family life, freedom of movement, free choice of place of residence, the right to freely leave the territory of Ukraine, the right to freedom of thought and speech, to freely express one's views and beliefs, and others.

The legal restrictions on property rights, which can be applied according to the current legislation, and how you can protect your violated right have been analyzed. The study of the problems of protection and protection of property rights in the conditions of armed conflict was carried out, and the peculiarities of the compensation mechanism for damages caused to individuals and legal entities during military aggression were considered. It is noted that for the effective operation of the developed damage compensation mechanism, it will depend on those orders and procedures that should be additionally established by the Cabinet of Ministers of Ukraine at the legislative level.

Key words: *legal regulation, civil-law relations, civil rights, martial law, property rights, indemnification, compensation.*

Одним з елементів правової системи важливе місце займає правове регулювання. Визначення та встановлення правил і норм, що створюють кордони дозволеної поведінки для громадян, задля безпеки й спокою в суспільстві було й залишається одним з найважливіших аспектів для дослідження науковцями та правниками.

Однак актуальною проблемою сьогодні є виваженість і правильність меж, закріплених у нормативно-правових актах, що врегульовують цивільно-правові відносини стосовно права власності в умовах воєнного стану, введення якого на всій території України потягло суттєві зміни та зрушення в державі, суспільстві та в житті кожного громадянина.

З початком війни в країні були впроваджені різного плану обмеження стосовно прав громадян, зокрема право на недоторканність житла, право власності, право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, право на невтручання в особисте й сімейне життя, свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань та інші.

Ситуація істотно змінилася, коли війна перейшла у фазу загострення, що висунуло вимоги суттєвого підвищення ефективності механізму правового регулювання, зокрема, адекватного регулювання цивільних відносин в умовах запровадження воєнного стану. Варто зазначити, що законодавча влада України досить швидко зреагувала на виклики, прийнявши

низку спеціальних законів, нормативно-правових актів у цій сфері.

Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [1]. Зазначене дає підстави стверджувати, що обмеження прав та інтересів фізичних та юридичних осіб є складовою частиною такого особливого режиму в державі та підставою, хоча і не єдиною, для застосування таких обмежень.

Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», в указі Президента України про введення воєнного стану має зазначатися вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку з введенням воєнного стану із зазначенням строку дії цих обмежень, а також тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [1].

Про необхідність застосування правообмежень зазначають фундаментальні норми міжнародного права, які містяться в таких нормативно-правових актах як: «Загальна декларація прав людини» ООН 1948 р. (ч. 2 ст. 29), «Міжнародний Пакт про економічні, соціальні і культурні права» ООН 1966 р. (ст. 4), «Конвенція про захист прав і основних свобод людини» 1950 р. Відповідно до цих норм держава може встановлювати тільки такі обмеження прав, які визначені законом, і лише остільки, оскільки це сумісне з їх природою, виключно з метою сприяння загальному добробуту у демократичному суспільстві. А так як Україна дотримується прийнятих перед міжнародною спільнотою зобов'язань, приписи наведених документів були імplementовані у внутрішнє законодавство, безпосередньо ст.64 Конституції допускає обмеження основних прав і свобод виключно в випадках, регламентованих нею, і зокрема, в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Зіставлення наведених положень із текстами нормативно-правових актів дає підстави стверджувати, що стосовно фізичних осіб можуть бути обмежені такі права та свободи: право на недоторканність житла; право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; право на невтручання в особисте і сімейне життя; свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України; право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; право володіти, користуватися і розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності та своєю власністю [2].

Право власності є одним з найбільш важливих інститутів для будь-якої правової системи, правове регулювання відносин власності визначає зміст та спрямованість правового регулювання суспільних відносин в цілому. Таке регулювання в значній мірі обумовлене властивостями та суспільною важливістю самого об'єкта власності, а також тим, що право власності є одним з основних прав, яке використовується всіма громадянами та гарантується державою та захищається в правовій площині різних галузей в тому числі і цивільного права. Але підкреслимо, що право власності також може бути обмежене в період дії особливого

правового режиму – воєнного стану, якщо цього потребують інтереси суспільства або третіх осіб, хоча і має абсолютний характер.

У сучасному праві право власності доповнюється необхідною соціальною функцією, яку виконує власник для суспільної користі. Такий підхід призвів до усвідомлення необхідності обмеження абсолютного права власності у суспільних інтересах. Тож під час здійснення своїх правоможностей власник зобов'язаний враховувати не лише особистий інтерес, але й інтереси суспільства. Право власності розглядається у нерозривному зв'язку з обов'язками людини, перш за все, у зв'язку з принципом соціального обмеження права власності [3].

В науці цивільного права прийнято розмежовувати право власності в об'єктивному та суб'єктивному розумінні. В об'єктивному значенні право власності громадян – це сукупність правових норм, що регулюють відносини власності і є юридичною підставою існування і реалізації права власності, котре належить певному суб'єкту, тобто права власності в суб'єктивному сенсі.

Право власності в суб'єктивному сенсі — це право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею незалежно від волі інших осіб.

Як правило право власності здійснюється суб'єктами цивільного права вільно. Але бувають випадки, коли за певних умов, діяльність власника може бути обмежена чи припинена або його може бути зобов'язано допустити до користування його майном інших осіб. Такі обмеження можливі тільки у тому разі, якщо це чітко дозволено законом.

Частиною першою статті 316 Цивільного кодексу України визначено, що правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб.

Стаття 41 Конституції України визначає, що «ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним. Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчу-

ження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану» [4]

Під час дії воєнного стану передбачена можливість:

- примусового відчуження майна з попереднім повним відшкодуванням його вартості або з наступним повним відшкодуванням його вартості;

- вилучення майна без відшкодування вартості такого майна.

Зауважимо, що правове регулювання стосовно порядку примусового відчуження та вилучення майна в умовах військового стану відбувається за допомогою застосування таких нормативно-правових актів:

- Закону України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» від 17.05.2012 р. № 4765-VI;

- Порядку розгляду заяв та здійснення виплат для наступної повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану, який затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2012 р. № 998, який визначає механізм прийняття, розгляду заяв та здійснення виплат для наступної повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану. При цьому, варто відрізнити поняття відчуження та вилучення майна.

Закон України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» визначає механізм передачі, примусового відчуження або вилучення майна у юридичних та фізичних осіб для потреб держави в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану. Відповідно до нього примусове відчуження майна – позбавлення власника права власності на індивідуально визначене майно, що перебуває у приватній або комунальній власності та яке переходить у власність держави для використання в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану за умови попереднього або наступного повного відшкодування його вартості, а вилучення майна – позбавлення державних підприємств, державних господарських об'єднань права гос-

подарського відання або оперативного управління індивідуально визначеним державним майном з метою його передачі для потреб держави в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану [5].

Війна не тільки спричинила ризики для людей в обмежені їх конституційних прав, але й створила загрози порушення їх права власності аж до знищення. Постійні ракетні та артилерійські обстріли цивільної інфраструктури наших міст, як частина тактики ведення бойових дій агресором, призводять до масових руйнувань житлового фонду в населених пунктах, особливо в тих, які знаходяться поруч/на лінії фронту та в зоні активних бойових дій.

Бачимо, що війна додала додаткові навантаження та труднощі як для населення, так і для усього державного апарату, а відсутність цілісної, автоматизованої, інтегрованої системи реєстрації прав на нерухоме майно, з чіткими правилами врегулювання випадків із недостатніми правостановлюючими документами і визначенням порядку позасудового їх вирішення, стане головною проблемою встановлення фактів порушення права власності та збільшить навантаження на судову систему. В умовах правового режиму воєнного стану необхідним є належне функціонування механізмів захисту права власності, які визначатимуть дієві інструменти для мінімізації таких загроз та будуть спрямовані на відновлення порушених прав осіб, які постраждали від війни [6].

Питання про відшкодування шкоди, завданої воєнними діями, постало перед Україною ще в 2014 році і в той час законодавство не передбачало ефективних правових механізмів захисту майнових інтересів осіб, які постраждалих від воєнних дій та збройного конфлікту.

Хоча з 24 лютого 2022 року слова «відшкодування» і «компенсація» увійшли до широкого вжитку, є необхідність розмежування цих понять, як двох окремо існуючих юридичних інструментів. Як зазначалось раніше, відшкодування шкоди це стягнення з винної особи сум, що дозволяють потерпілому повністю відшкодувати понесені збитки та/або відновити первісне становище пошкодженого об'єкта. Виплата компенсації, своєю чергою, є допомогою, яку держава за власний рахунок виплачує певній категорії осіб, постраждалих у зв'язку

зі знищенням або пошкодженням майна в тих розмірах і на тих умовах, які визначаються на розсуд держави.

Після 24 лютого 2022 року масштаби руйнувань, завданих російською федерацією, охопили всю територію України, тому Уряд України почав впроваджувати нові процедури. 20 березня 2022 року Уряд прийняв постанову №326, якою затвердив Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії російської федерації.

Зокрема, ця постанова зобов'язала міністерства, інші центральні та місцеві органи виконавчої влади розробити і затвердити у шестимісячний строк методики визначення шкоди та збитків, передбачені зазначеним Порядком. Відповідальним за визначення шкоди та збитків за напрямом, що включає втрати житлового фонду (житла), об'єктів благоустрою, об'єктів незавершеного будівництва житлової нерухомості, фактичні витрати, здійснені для їх відновлення було визначено Міністерством розвитку громад та територій України. Однак станом на березень 2023 року зазначена методика так і не була затверджена.

26 березня 2022 року постановою КМУ № 380 запроваджено збір та облік інформації про пошкоджене та знищене внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації, нерухоме майно громадян України з метою подальшого застосування механізмів для поновлення порушених майнових прав осіб та затверджено Порядок подання інформаційного повідомлення про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації. Згідно з цим Порядком, інформаційне повідомлення можна подати за вибором особи через портал чи мобільний застосунок «Дія», або через Центри надання адміністративних послуг чи нотаріуса, щодо об'єктів нерухомого майна, знищених або пошкоджених внаслідок військової агресії Російської Федерації. На сьогодні, після внесення до вказаного Порядку кількох важливих змін, його дія поширюється на фізичних та юридичних осіб, визначені об'єкти нерухомого майна, які знищено або пошкоджено внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених

військовою агресією Російської Федерації, з 19 лютого 2014 року, що є датою початку тимчасової окупації Російською Федерацією окремих територій України відповідно до частини другої статті 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України».

Однак виникає питання, чи є подання інформаційного повідомлення без перевірки відповідних фактів належною юридичною фіксацією заподіяної шкоди. Постановою № 380 також передбачено створення та функціонування Державного реєстру майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації — єдиної державної інформаційно-комунікаційної системи, яка призначена для збирання, накопичення, обліку, обробки, зберігання та захисту інформації (документів) про пошкоджене та знищене нерухоме майно, просторові координати об'єктів, осіб, нерухоме майно яких пошкоджено або знищено, шкоду та збитки, завдані внаслідок пошкодження такого майна тощо.

23 лютого 2023 року Верховна Рада України ухвалила Закон «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України», яким на законодавчому рівні визначено правові та організаційні засади надання такої компенсації за пошкодження та знищення визначених ним категорій нерухомого майна з 24 лютого 2022 року та передбачено функціонування Державного реєстру майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України [7].

Для реалізації положень вищезазначеного Закону Уряд повинен затвердити план заходів та прийняти відповідні рішення, які необхідні для реального запуску абсолютно нових процесів, вперше закріплених на найвищому нормативному рівні.

Це стало поштовхом для законотворчої роботи і внесення численних змін до законодавства України у тому числі і до ряду статей Цивільного кодексу України, що регулюють правовідносини спадкування.

Як висновок можна сказати, що потреба у відновленні та відбудові житла в післявоєнній Україні вимагатиме цілісної системи правових інструментів та інтегрованого «зеленого», стійкого, інклюзивного підходу, зосередженого на забезпеченні умов для повернення населення в Україну. На жаль, ключовим і невирішеним залишається питання фінансування відшкодування завданих збитків та забезпечення ефек-

тивного законодавчого урегулювання всього процесу, починаючи від вилучення заморожених активів Російської Федерації, прийняття рішень щодо присудження відшкодування та безпосереднього виконання цих рішень. Процес відшкодування шкоди та компенсації збитків за порушене внаслідок бойових дій право власності на об'єкти нерухомого майна безпосередньо залежатиме від системи державних інституцій та злагодженості їх роботи у цій сфері [8]. А ефективна робота розробленого механізму буде залежати від тих порядків та процедур, які додатково мають бути встановлені Кабінетом Міністрів України на законодавчому рівні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. Голос України. 2015. № 101.
2. Франков О.С. Захист права власності в умовах воєнного стану. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. Випуск 34/2022. С. 77–83.
3. Некіт К. Г. Право приватної власності в інформаційному суспільстві: теорія і практика: монографія. Одеса: Гельветика. 2021. 554 с.
4. Конституція України від 28. 06. 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96> (дата звернення 11.11.2023)
5. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану. Закон України від 17.05. 2012 р. №4765-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17> (дата звернення 11.11.2023)
6. Право власності на об'єкти нерухомого майна: загрози та гарантії і умовах воєнного стану URL: <https://r2p.org.ua/storage/page/3845/bfcb29de655f9f706b1a68fb93f80da1f47f4576.pdf> (дата звернення 13.11.2023)
7. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України. Закон України від 23.02.2023 р. №2923-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-IX#Text> (дата звернення 15.11.2023)

Джуга М. В.,

*аспірант кафедри цивільного права та процесу юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

НОТАРІАЛЬНА ДІЯ ЯК ОБ'ЄКТ ОСКАРЖЕННЯ ДО СУДУ ЗА ПРАВИЛАМИ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

NOTARY DEED AS THE OBJECT OF AN APPEAL TO THE COURT ACCORDING TO THE RULES OF CIVIL PROCEDURE

Стаття присвячена понятті та сутності нотаріальної дії як об'єкту судового контролю за ч. 1 ст. 50 Закону України «Про нотаріат». Питання аналізується не тільки з позицій сучасного розвитку доктрини нотаріального права, але й нотаріального законодавства та практики його застосування.

Автором дається критичний аналіз існуючих в теорії нотаріального права підходів до розуміння сутності нотаріальної дії та вказується на значення належного розкриття такого об'єкту. На підставі юридичної літератури та нотаріального законодавства виділяються сім ознак нотаріальної дії: 1) нотаріальні дії вчиняються від імені держави; 2) нотаріальні дії вчиняються спеціально уповноваженими державою суб'єктами; 3) нотаріальні дії мають бути передбачені законом; 4) нотаріальні дії вчиняють з дотриманням процесуальної форми; 5) нотаріальна дія повинна відповідати вимогам закону (міжнародного договору); 6) нотаріальна дія має бути безспірною; 7) нотаріальні дії носять платний характер. На підставі вказаних ознак пропонується авторське визначення нотаріальної дії: нотаріальна дія – це передбачена законом безспірна дія, яка вчиняється нотаріусом чи іншим уповноваженим державою суб'єктом з метою надання юридичної вірогідності законним юридичним актам осіб з дотриманням встановлених формальностей. Відзначається, що дана дефініція нотаріальної дії врахувала найбільш загальні її ознаки, відсутність бодай однієї дає можливість оскаржити нотаріальну дію до суду (окрім останньої ознаки, яка позбавлена універсального характеру, бо Декретом Кабінету Міністрів України «Про державне мито» визначено пільги при сплаті державного мита, тобто вказано коло осіб, які його не оплачують). В цьому відношенні ознаки нотаріальної дії носять практичний характер, оскільки будуть показувати параметри перевірки судом законності нотаріальної дії в межах цивільного процесу при поданні позову про визнання незаконною нотаріальної дії та її скасування.

Нотаріальні дії можуть характеризуватися й іншими ознаками, що можна вивести, виходячи з класифікації нотаріальних дій, але такі ознаки не будуть мати загального характеру, оскільки характеризуватимуть окремі групи нотаріальних дій, а не будь-яку нотаріальну дію.

Ключові слова: *цивільний процес, об'єкт оскарження, нотаріальна дія, сутність, ознаки.*

The article is devoted to the concept and essence of a notarial act as an object of judicial control under Part 1 of Art. 50 of the Law of Ukraine "On Notary". The question is analyzed not only from the standpoint of the modern development of the doctrine of notarial law, but also notarial legislation and the practice of its application.

The author provides a critical analysis of approaches to understanding the essence of a notarial act existing in the theory of notarial law and indicates the importance of proper disclosure of such an object. On the basis of legal literature and notarial legislation, seven features of notarial acts are distinguished: 1) notarial acts are performed on behalf of the state; 2) notarial acts are performed by entities specially authorized by the state; 3) notarial actions must be prescribed by law; 4) notarial actions are performed in compliance with the procedural form; 5) the notarial act must comply with the requirements of the law (international agreement); 6) the notarial act must be undisputed; 7) notarial actions are paid. On the basis of the indicated features, the author's definition of a notarial act is proposed: a notarial act is an indisputable act prescribed by law, which is performed by a notary public or another entity authorized by the state in order to give legal credibility to legal acts of persons in compliance with established formalities. It is noted that this definition of a notarial act took into account its most general features, the absence of at least one of which makes it possible to challenge a notarial act in court (except for the last feature, which is devoid of a universal character, because the Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On State Duties" defines benefits for the payment of state duties, that is, the circle of persons who do not pay it is indicated). In this regard, the signs of a notarial act are of a practical nature, as they will show the parameters of the court's verification of the legality of a notarial act within the civil process when filing a lawsuit to declare a notarial act illegal and cancel it.

Notarial acts may be characterized by other signs that can be deduced based on the classification of notarial acts, but such signs will not be of a general nature, as they will characterize separate groups of notarial acts, and not any notarial act.

Key words: *civil process, object of appeal, notarial act, essence, signs.*

Постановка проблеми. Закон України «Про нотаріат» (далі Закон) в ч. 1 ст. 50 визначив два об'єкти судового оскарження (контролю): нотаріальні дії та відмову в їх вчиненні. Незважаючи на поширеність застосування терміну «нотаріальна дія», в нотаріальному чи іншому законодавстві відсутнє її легальне визначення. Упущення законодавця виправляють у теорії нотаріату чи нотаріального процесу, пропонуючи різноманітні доктринальні підходи вказаного поняття: «Під нотаріальною дією автор пропонує розуміти посвідчення безспірних прав та фактів, що мають юридичне значення, а також вчинення інших дій, спрямованих на позасудову охорону прав і інтересів осіб, що належать до повноважень нотаріальних органів» (Ю.В. Нікітін) [1, с. 101; 2, с. 89]; «Щодо нотаріальної дії, то це окрема дія нотаріуса або іншої повноважної особи, яка визначається окремим змістом і є складовою провадження або процесу оформлення провадження» (С.Я. Фурса) [3, с. 27]; «...нотаріальна дія є інструментом правової безпеки у сфері цивільного обороту, який реалізується через посвідчення юридичних фактів з метою надання їм вірогідності, а отже, юридичної безсумнівності цивільних прав та обов'язків, що виникають з юридичних фактів, посвідчених нотаріусом» (Л.В. Єфіменко) [4, с. 66]; «Тобто нотаріальна дія – це ціла система дій процесуального характеру, що здійснюється у встановленому законом порядку уповноваженими особами та спрямовані на досягнення певного результату з реалізації та (або) прав і законних інтересів громадян та організацій» (М.С. Долинська) [5, с. 357].

Як видно більшість дефініцій «нотаріальної дії» описують не стільки нотаріальну дію, а нотаріальну діяльність, яка своїм змістом дійсно охоплює цілу систему як нотаріальних дій, так дій, що такими не являються, але вони мають місце під час вчинення нотаріальних дій. Тому для усвідомлення нотаріальної дії необхідно визначити та проаналізувати ознаки, які їй притаманні.

Стан опрацювання. Незважаючи на те, що в навчальній та науковій літературі (М.С. Долинська, Л.В. Єфіменко, Ю.В. Нікітін, Л.С. Сміян, С.Я. Фурса, П.Г. Хоменко та ін.) змістовна характеристика нотаріальних дій є предметом вивчення вже тривалий проміж-

ок часу, питання ознак нотаріальних дій досі пір виступає предметом гострих наукових дискусій, роблячи тему дослідження актуальною. Необхідність чіткого усвідомлення сутності нотаріальної дії, зумовлена тим, що юридична природа нотаріальної діяльності багато в чому буде визначати юрисдикційність судової справи, націленої на її перевірку та покаже причини звернення до суду з скаргою на незаконність нотаріальної дії.

Метою статті є визначення сутності нотаріальної дії як об'єкту як об'єкту судового оскарження згідно ч. 1 ст. 50 Закону України «Про нотаріат» згідно правил цивільного процесу.

Виклад основного матеріалу. Аналіз юридичної літератури та нотаріального законодавства України дає можливість автору виділити наступні ознаки нотаріальної дії.

По-перше, нотаріальні дії вчиняються від імені держави. Як вище було вказано, держава безпосередньо зацікавлена в існуванні нотаріату, який має гарантувати правомірність цивільного обігу. Це є основою для успішного розвитку економіки країни. В силу цього держава уповноважує нотаріуса на вчинення нотаріальних дій. Уже ст. 1 Закону прямо вказує, що на нотаріат «покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії...з метою надання їм юридичної вірогідності». Цей обов'язок на нотаріусів кладе держава, в силу чого нотаріальні дії носять публічний характер, а нотаріальні акти набувають офіційної сили, оспорити які можна в судовому порядку. Від імені держави діють не тільки державні нотаріуси (ті, які працюють в державних нотаріальних конторах або державних нотаріальних архівах), але й приватні нотаріуси. Зокрема, приватний нотаріус повинен мати печатку, в центрі якої розміщується зображення малого Державного Герба України, яке обрамляється колом діаметром 24 мм. [6]. Дана печатка ставиться на документи, які посвідчуються, видаються чи засвідчуються нотаріусом.

Якщо держава уповноважує нотаріуса на вчинення нотаріальних дій, вона зацікавлена в тому, щоб нотаріус свої дії вчиняв належним чином. Це, в свою чергу, зумовлює існування державного контролю над його діяльністю. Окрім адміністративного контролю в особі

органів юстиції, існує судовий контроль, зокрема, у вигляді оскарження до суду нотаріальних дій або відмови в їх вчиненні за правилами цивільного процесу.

По-друге, нотаріальні дії вчиняються спеціально уповноваженими державою суб'єктами. Як видно, дана ознака впливає з першої, оскільки держава уповноважує на вчинення нотаріальних дій не будь-кого, а тільки спеціально підготовлених для цього осіб (нотаріусів) або посадовців органів місцевого самоврядування, консульських установ чи дипломатичних представництв (ч. 5–6 ст. 1 Закону). В останньому випадку нотаріальні дії вчиняються особами у зв'язку з відсутністю нотаріуса у відповідній місцевості, але для вчинення певних нотаріальних дій вказаними посадовцями також необхідно пройти спеціальну підготовку. Зокрема, посадовець органу місцевого самоврядування в сільській місцевості для видачі свідоцтва про право на спадщину повинен мати «вищу юридичну освіту, досвід роботи у галузі права не менше трьох років, пройшли протягом року стажування у державній нотаріальній конторі або приватного нотаріуса, завершили навчання щодо роботи з єдиними та державними реєстрами, що функціонують в системі Міністерства юстиції України, та склали іспит із спадкового права у порядку, встановленому Міністерством юстиції України» (ч. 2 ст. 37 Закону). Мало того, відповідно до ст. 40 згаданого Закону додатково визначається ще перелік осіб, які можуть посвідчити заповіт чи довіреність, що будуть прирівнюватися до нотаріально посвідчених.

Те, що існує великий перелік суб'єктів, які можуть чи повинні вчиняти нотаріальні дії, дає можливість вимагати перевірки їх законності в судовому порядку, а тому судовому контролю підлягає не тільки поведінка нотаріусів (державних чи приватних), але й посадовців, що уповноважені державною вчиняти окремі нотаріальні дії. Крім того, виходячи з цієї ознаки судовому оскарженню може підлягати поведінка особи, яка не була уповноважена на вчинення нотаріальної дії, але вона її вчинила (зокрема, помічник нотаріуса).

Перевіряючи законність вчинення нотаріальної дії, необхідно пересвідчитися чи не виходить вона за межі правового стату-

су суб'єкта. Зокрема, законодавчо визначено перелік нотаріальних дій, які мають право вчинити нотаріуси в державних нотаріальних архівах (ст. 35 Закону), посадовці органів місцевого самоврядування (ст. 37 Закону), консульські установи (ст. 38 Закону), а також вказано, які нотаріальні дії можуть вчинити посадовці згідно ст. 40 Закону.

З цієї ознаки впливає те, що нотаріальні дії повинні вчинятися у присутності нотаріуса чи особи, уповноваженої на вчинення нотаріальної дії.

По-третє, нотаріальні дії мають бути передбачені законом. Спеціально уповноважені державою суб'єкти мають право вчиняти ті нотаріальні дії, перелік яких дається в законі. Відповідно до ст. 34 Закону дається перелік нотаріальних дій, що можуть вчинити нотаріуси: посвідчують правочини, видають свідоцтва про право на спадщину і т.д. Даний перелік відкритий, але чітко вказано, що «на нотаріусів може бути покладено вчинення інших нотаріальних дій *згідно із законом*» (курсив наш – Авт.) (ч. 2 ст. 34 Закону).

Наприклад, нотаріус може вчинити таку дію як заведення спадкової справи, яка відповідно до ст. 34 Закону не належить до числа нотаріальних. Такі дії наразі не можуть бути самостійним об'єктом судового оскарження за правилами ст. 50 Закону. Їх законність (зокрема, заведення спадкової справи з порушенням місця її заведення) має перевіряти орган юстиції, а не суд, куди й подається скарга на нотаріуса. Якщо подібна скарга буде подана до суду, він повинен відмовити в задоволенні позову. Так, в одній цивільній справі був поданий позов про визнання незаконним відкриття спадкової справи №146/10 від 16.03.2010 року, який судом першої інстанції був задоволений. Проте апеляційна інстанція скасувала рішення суду першої інстанції та повністю відмовила в задоволенні позову, пояснюючи, що «прийняття заяви від особи, яка вважає себе спадкоємцем та відкриття спадкової справи не є нотаріальною дією», а тому «ОСОБА_2 звернувся до суду за захистом свого порушеного права у непередбачений для нього чинним законодавством спосіб» [7].

Отже, особливістю нотаріальної дії як об'єкта судового оскарження (контролю) є те,

що йдеться не за абстрактну нотаріальну дію як таку, а чітко визначену законом по характеру нотаріальну дію (вжиття заходів щодо охорони спадкового майна, посвідчення факту, що фізична особа є живою, посвідчення справжності підпису особи на документі і т.д.), яку уповноважені вчиняти нотаріуси чи інші особи.

По-четверте, нотаріальні дії вчиняють з дотриманням процесуальної форми. Так, Закон визначає загальний порядок вчинення нотаріальних дій (глава 4 розділу III) та спеціальний, залежно від нотаріальної дії, яка має місце (глава 5 розділу III визначає порядок посвідчення правочинів, глава 6 розділу III регламентує порядок вжиття заходів до охорони спадкового майна і т.д.). Законодавець визначив наперед, якої процедури нотаріус повинен дотримуватися задля вчинення нотаріальної дії, який алгоритм поведінки має проявитися. Порушення цієї процедури буде впливати на законність нотаріальної дії, а відтак стане приводом її оскарження до суду і, навпаки, її не порушення буде підтверджувати законність нотаріальної дії нотаріуса. Але, з одних лише формальних міркувань позов про оскарження нотаріальної дії не може бути задоволений. Зокрема, відповідно до пункту 8 постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 січня 1992 року № 2 «Про практику в справах за скаргами на нотаріальні дії або відмову в їх вчиненні» при вирішенні питання про обґрунтованість скарг суди мають виходити з того, що нотаріальні дії повинні вчинятись у суворій відповідності з встановленими для даного органу чи службової особи компетенцією і порядком їх вчинення, не допускаючи при цьому як потурання відхиленням від зазначеного порядку, так і формального скасування нотаріальної дії, коли ці відхилення не вплинули на її вчинення [8].

Існування процесуальної форми вчинення нотаріальної дії дає підстави науковцям виділяти нотаріальну форму захисту суб'єктивних прав, свобод та інтересів [9, с. 11; 10, с. 9], що підтверджується положеннями ЦК України (ст. 18).

По-п'яте, нотаріальна дія повинна відповідати вимогам закону (міжнародного договору). На перший погляд дана ознака розглядалася вище, але дотримання процесуальних фор-

мальностей не вичерпує всіх аспектів законності нотаріальної дії. Нотаріус під час вчинення нотаріальної дії повинен застосовує норми матеріального права. Не забуваймо мету, заради якої вчиняються нотаріальні дії: надають юридичної вірогідності правам та фактам, які нотаріус посвідчує. Нотаріус ніби інформує суспільство, що посвідчений ним правочин законний, підпис на документі дійсно належить даній особі і т.д.

Закон України «Про нотаріат» прямо застерігає нотаріуса перевіряти правомірність тих юридичних дій, за посвідченням яких до нього звернулися: «нотаріус при вчиненні нотаріальної дії перевіряє, чи відповідає зміст посвідчуваного ним правочину вимогам закону...» (ч. 2 ст. 54). Або, «свідоцтво про право на спадщину видається за письмовою заявою спадкоємців, які прийняли спадщину в порядку, встановленому цивільним законодавством...» (ч. 1 ст. 67 Закону).

Нотаріус повинен гарантувати законність цивільного обігу. Це впливає з його обов'язків. Усі юридичні акти, за посвідченням яких до нього звернулися мають бути правомірними. В цьому і виражається контрольна функція нотаріату. Тому, відповідно до ч. 4 ст. 5 Закону нотаріус повинен «відмовити у вчиненні нотаріальної дії в разі її невідповідності законодавству України або міжнародним договорам». Таку відмову можна оскаржити до суду, оскільки вона, поряд з нотаріальною дією виступає об'єктом судового оскарження.

По-шосте, нотаріальна дія має бути безспірною [11, с. 369]. Особливістю вчинення нотаріальної дії є те, що вона посвідчує безспірні факти та права. Безспірність виражається у тому, що факти відбуваються перед нотаріусом (прийняття на депозит грошових сум чи цінних паперів) або перед ним особи виражають свою волю на набуття певних прав та обов'язків (особи дійсно мають намір укласти правочин певного змісту, усвідомлюють права й обов'язки один щодо одного та готові поставити під цим підписатися). Нерідко для вчинення нотаріальної дії нотаріус вчиняє діяльність, схожу з доказування, особливістю якої є те, що інформацію нотаріус отримує з документів, тексти яких мають бути написані чітко і зрозуміло або безпосереднього спілкування з особа-

ми, що також забезпечує безспірний характер нотаріальної дії. Наприклад, «при перевірці цивільної правоздатності та дієздатності юридичної особи нотаріус зобов'язаний ознайомитися з її установчими документами, інформацією про таку особу, що міститься в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань і перевірити, чи відповідає нотаріальна дія, яка вчиняється, обсягу її цивільної правоздатності та дієздатності» (ч. 4 ст. 44 Закону). У разі відсутності документа, який підтверджує певний факт (напр., у свідоцтві про народження спадкоємця померла особа не вказана як її батько) нотаріус не має права вчиняти нотаріальну дію (факт родинних відносин має бути підтверджений в судовому порядку).

Безспірність нотаріальної дії наочно підтверджує інститут зупинення вчинення нотаріальної дії: «за обґрунтованою письмовою заявою заінтересованої особи, яка звернулася до суду та на підставі отриманого від суду повідомлення про надходження позовної заяви заінтересованої особи, яка *оспорює* (курсив наш – Авт.) право або факт, про посвідчення якого просить інша заінтересована особа, вчинення нотаріальної дії зупиняється до вирішення справи судом» (ч. 4 ст. 42 Закону).

Указана своєрідність нотаріальних дій дала можливість законодавцю такі справи вилучити з предмету відання суду та передати на розгляд до компетенції нотаріусів за спрощеною процедурою.

По-сьоме, нотаріальні дії носять платний характер. Закон чітко визначив, що умовою вчинення нотаріальної дії є її попередня оплата нотаріусу: «нотаріальні дії вчиняються після їх оплати...» (ч. 1 ст. 42). Якщо відсутня оплата

нотаріальної дії, нотаріус відмовляє в її вчиненні (п. 7 ч. 1 ст. 49 Закону). Якщо нотаріальна дія вчиняється у державного нотаріуса або посадовців органів місцевого самоврядування необхідно оплатити державне мито (ст. 19 Закону) в розмірах, визначених Декретом КМ України «Про державне мито» [12]. Проте, указаний Декрет визначає пільги при сплаті державного мита (коло осіб, які його не оплачують), тому дану ознаку нотаріальної дії вважати універсальною не можна.

Нотаріальні дії можуть характеризуватися й іншими ознаками, що можна вивести, виходячи з класифікації нотаріальних дій (зокрема, найбільш поширеною їх класифікацією є поділ нотаріальних дій за спрямованістю, тобто на такі, що направлені на посвідчення безспірних прав або безспірних фактів, охоронні нотаріальні дії та нотаріальні дії, спрямовані на надання документам виконавчої сили), але такі ознаки не будуть мати загального характеру, оскільки характеризуватимуть окремі групи нотаріальних дій, а не будь-яку нотаріальну дію.

Висновки. Таким чином, виходячи з вищеприписаного матеріалу, *нотаріальна дія – це передбачена законом безспірна дія, яка вчиняється нотаріусом чи іншим уповноваженим державою суб'єктом з метою надання юридичної вірогідності законним юридичним актам осіб з дотриманням встановлених формальностей*. Дана дефініція нотаріальної дії врахувала найбільш загальні її ознаки, відсутність бодай однієї дає можливість оскаржити нотаріальну дію до суду. В цьому відношенні ознаки нотаріальної дії носять практичний характер, оскільки будуть показувати параметри перевірки судом законності нотаріальної дії в межах цивільного процесу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сміян Л.С., Нікітін Ю.В., Хоменко П.Г. Нотаріат в Україні: Навчальний посібник (2-е вид., стереотип.) / За ред. Ю.В. Шкітіна. Київ: КНТ, 2008. 680 с.
2. Нотаріат в Україні: навчальний посібник / Ю.В. Нікітін, С.С. Бичкова, А.Г. Чубенко, В.К. Матвійчук, Е.О. Гіда, Т.П. Устименко, Н.О. Чучкова. 4-те вид., доп. І перероб. / За заг. ред. докт. юрид. наук, професора Ю.В. Нікітіна. Київ: ВНЗ «Національна академія аправління», 2016. 586 с.
3. Теорія нотаріального процесу: наук.-практ. посіб. / за заг. ред. С. Я. Фурси. Київ: Алерта; Центр учбової літератури, 2012. 920 с.
4. Єфіменко Л. В. Особливості правової природи нотаріальних дій. *Юридична Україна*. 2013. № 3. С. 61–67.
5. Долинська М.С. Нотаріальний процес: підручник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019. 652 с.

6. Про затвердження Порядку виготовлення та знищення печатки приватного нотаріуса: наказ Міністерства юстиції України від 24.12.2012 № 1924/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2184-12#Text> (дата звернення: 21.12.2023)

7. Рішення Апеляційного суду Харківської області від 17 грудня 2013 р. у цивільній справі №638/6326/13-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/36308222#> (дата звернення: 22.12.2023)

8. Про практику в справах за скаргами на нотаріальні дії або відмову в їх вчиненні: постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 січня 1992 року № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-92#Text> (дата звернення: 22.12.2023)

9. Карнаух Т.М., Ханік-Посполітак Р.Ю. Цивільне процесуальне право України: навчальний посібник. Київ: Юстиніан, 2011. 400 с.

10. Немеш П.Ф., Фенніч В.П. курс цивільного процесу: Загальна частина. Підручник. Ужгород: РІК-У, 2020. 808 с.

11. Череватенко І. Безспірність права як умова реалізації повноважень нотаріальних органів. *Юридичний вісник*. 2014. № 4. С. 368–374.

12. Про державне мито: Декрет КМ України від 21.01.1993 № 7-93. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. №13. Ст. 113.

Маршук Ю. С.,
аспірантка кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

СУБ'ЄКТИВНЕ ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО НА ЗДОРОВ'Я: НОРМАТИВНИЙ ЗРІЗ

SUBJECTIVE CIVIL RIGHT TO HEALTH: NORMATIVE SECTION

Стаття присвячена дослідженню нормативного закріплення суб'єктивного цивільного права на здоров'я, способів та меж його реалізації, а також особливостей нормативного врегулювання здійснення суб'єктивного цивільного права на здоров'я в умовах спеціальних правових режимів. Встановлено, що положеннями чинного національного законодавства право на здоров'я не закріплено, а в міжнародних актах право на здоров'я, як правило, встановлюється опосередковано, шляхом вираження через інші права.

Проаналізовані випадки вживання в чинному національному законодавстві поняття «здоров'я» дозволили встановити, що при цьому законодавством визначаються окремі похідні та взаємопов'язані з правом на здоров'я права або їх складові. За критерієм спрямованості правового регулювання виокремлено групи звичайних (некодифікованих) законів, зокрема, що визначають засади здоров'я окремих категорій фізичних осіб; особливості використання анатомічних матеріалів; особливості надання окремих видів медичної допомоги; питання імплантації; засади запобігання та протидії виникненню, поширенню тощо окремих видів хвороб; особливості зменшення шкідливого впливу на здоров'я окремих препаратів, виробів, засобів тощо.

Встановлено, що відсутність в чинному національному законодавстві офіційного закріплення права на здоров'я компенсується закріпленням похідних від нього та взаємопов'язані з ним прав або їх окремих складових. За допомогою такого підходу вдається, по-перше, унормувати системно право на здоров'я, та, по-друге, дозволяє спеціалізувати вживання та особливості реалізації права на здоров'я в різних сферах.

Констатується, що право на здоров'я та особливості його здійснення в умовах правових режимів надзвичайного стану та воєнного стану чинним законодавством не передбачено, що не узгоджується з метою запровадження зазначених спеціальних правових режимів. Обґрунтовується необхідність законодавчого встановлення права на здоров'я, у тому числі в умовах рекодифікації цивільного законодавства. Окреслено перспективні напрями подальших досліджень змісту права на здоров'я з метою належного законодавчого закріплення.

Ключові слова: здоров'я, право на здоров'я, суб'єктивне цивільне право, суб'єктивне цивільне право на здоров'я, правове регулювання.

The article is devoted to the study of the normative consolidation of the subjective civil right to health, the methods and limits of its implementation, as well as the peculiarities of the normative regulation of the implementation of the subjective civil right to health in the conditions of special legal regimes. It has been established that the provisions of current national legislation do not enshrine the right to health, and in international acts the right to health is usually established indirectly, through expression through other rights.

The analyzed cases of the use of the concept of "health" in the current national legislation made it possible to establish that the legislation defines certain derived and interrelated rights or their components with the right to health. According to the criterion of the direction of legal regulation, groups of ordinary (non-codified) laws are distinguished, in particular, those that determine the principles of health of certain categories of natural persons; peculiarities of the use of anatomical materials; peculiarities of providing certain types of medical care; implantation issues; principles of preventing and countering the emergence, spread, etc. of certain types of diseases; features of reducing the harmful effects on health of individual drugs, products, means, etc.

It has been established that the lack of official enshrining of the right to health in the current national legislation is compensated by enshrining the rights derived from it and interconnected with it or their separate components. With the help of such an approach, it is possible, firstly, to normalize the systemic right to health, and, secondly, it allows to specialize the use and peculiarities of the realization of the right to health in various spheres.

It is noted that the right to health and the specifics of its implementation in the conditions of the legal regimes of the state of emergency and martial law are not provided for by the current legislation, which is inconsistent with the purpose of introducing the specified special legal regimes. The necessity of legislative establishment of the right to health is sub-

stantiated, including in the context of the recodification of civil legislation. Prospective directions for further research into the content of the right to health are outlined for the purpose of proper legislative consolidation.

Key words: health, right to health, subjective civil law, subjective civil right to health, legal regulation.

Вступ. Здійснення суб'єктивних цивільних прав в сучасній державі неминуче пов'язується із необхідністю їх законодавчого врегулювання, із визначенням конкретних способів та меж реалізації, встановленням обмежень та інших підстав та умов їх реалізації. В протилежному випадку під загрозою перебуватиме як сам факт визнання конкретного суб'єктивного цивільного права, так і ефективність його здійснення відповідними суб'єктами права.

Право на здоров'я, без перебільшення, є одним із головних, засадничих прав фізичної особи, що впливає на можливість здійснення цілої системи інших прав, свобод та обов'язків, а тому враховуючи притаманну йому чутливість та значущість, має перебувати під особливою законодавчою охороною держави.

У зв'язку з цим, актуальним видається аналіз стану нормативного закріплення суб'єктивного цивільного права на здоров'я, способів та меж його реалізації, а також особливостей його здійснення в умовах спеціальних правових режимів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій указує, що проблематика законодавчого закріплення, особливостей реалізації та здійснення окремих особистих немайнових прав, у тому числі на здоров'я, поставала предметом досліджень таких вчених як С.Б. Булеца, І.В. Венедіктова, О.М. Калітенко, Л.В. Красицька, Т.В. Ліснична, І.Я. Сенюта, О.В. Сідей, Р.О. Стефанчук, Є.О. Харитонов та ін. Значущість існуючих праць, їх теоретичних результатів та висновків, є беззаперечною та виступає фундаментом для здійснення подальших досліджень. Водночас, проблематику права на здоров'я, його законодавчого регулювання, способів та меж його реалізації, а також перепон які виникають при цьому на сучасному етапові розвитку не можна вважати вичерпаною. У зв'язку з цим, **метою цієї статті** є дослідження стану законодавчого регулювання суб'єктивного цивільного права на здоров'я, у тому числі в умовах рекодифікації цивільного законодавства. Необхідність звернення до дослідження нормативного регулювання зумовлюється також потребою

у з'ясування змісту та обсягу права на здоров'я і в об'єктивному сенсі.

Виклад основного матеріалу. Аналіз чинного законодавства України свідчить, що безпосереднього закріплення в чинному національному законодавстві право на здоров'я не отримало. Це вже неодноразово констатувалось в науковій літературі та визнається аксіоматичним. Разом з цим, поняття «здоров'я» та похідні від нього постійно терміни постійно вживається законодавцем як в назвах нормативно-правових актів (законах України, підзаконних актах), що засвідчує його особливу значущість та необхідність законодавчого врегулювання сфер його застосування, так і ще більше в їх положеннях. У зв'язку з цим, дослідження потребують існуючі в чинному законодавстві (як національному, так і міжнародному) випадки вживання поняття «здоров'я».

В положеннях Конституції України [1] поняття «здоров'я» зустрічається 22 рази¹, зокрема в ст.ст. 3, 24, 27, 34, 35, 36, 37, 39, 43, 44, 49, 50, 92, 108, 110, 126, 149¹. Серед конституційних положень особливо слід відмітити: (1) визнання, зокрема здоров'я людини найвищою соціальною цінністю в Україні (ч. 1 ст. 3); (2) гарантування права кожного захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань (ч. 3 ст. 27); (3) гарантування кожному права на охорону здоров'я (ч. 1 ст. 49); (4) встановлення, що виключно законами України визначаються основи охорони здоров'я (п. 6 ч. 1 ст. 92). Проте, безпосереднього закріплення право на здоров'я в конституційних приписах не отримало.

До з'ясування визначення понять «здоров'я», «охорона здоров'я» звертався Конституційний Суд України під час розгляду справи про безо-

¹ Аналіз випадків вживання поняття «здоров'я» в конституційних положеннях дає можливість виокремити такі випадки: здоров'я людини (ч. 1 ст. 3, ч. 3 ст. 24, ч. 3 ст. 27, охорона здоров'я населення як підстави обмеження здійснення інших прав (ч. 3 ст. 34, ч. 2 ст. 35, ч. 1 ст. 36, ч. 1 ст. 37, ч. 2 ст. 39, ч. 2 ст. 44); здорових умов праці (ч. 4-5 ст. 43) охорони здоров'я (ч. 1-2 ст. 49, п. 6 ч. 1 ст. 92); закладів охорони здоров'я (ч. 3 ст. 49); безпечне для здоров'я довкілля (ч. 1 ст. 50), неспроможності виконання повноважень за станом здоров'я – Президентом України (ст. 108, 110 Конституції України), суддею (п. 1 ч. 6 ст. 126 Конституції України); суддею Конституційного Суду України (п. 1 ч. 2 ст. 149 Конституції України).

платну медичну допомогу. Разом з цим, в рішенні від 29.05.2002 р. № 10-рп/2002 [2], ухваленого Конституційним Судом України за результатами розгляду цієї справи, їх офіційного визначення наведено не було. Так, в абз. 1 пп. 6.1 п. 6 рішення від 06.04.2022 р. № 1-р(П)/2022 (справа про посилений соціальний захист військовослужбовців) [3] Конституційний Суд України зауважує, що законодавець, услід визначенню Всесвітньою організацією охорони здоров'я, яке міститься у преамбулі її Статуту (Конституції), визначає здоров'я як «стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних вад» (частина перша статті 3 Основ законодавства України про охорону здоров'я). З огляду на це визнанням є підхід до розуміння значущості для кожної особи ментального здоров'я, особливо на тлі впливу на неї екстремальних ситуацій. Примітно, що у справі про посилений соціальний захист військовослужбовців Конституційний Суд України зважаючи на аналіз поняття «здоров'я» дійшов висновку про невинуватість законодавчого обмеження часовими рамками (строком у два роки) настання причинного зв'язку між пораненням (контузією, травмою або каліцтвом), отриманим особою під час виконання обов'язків військової служби або внаслідок захворювання, пов'язаного з виконанням нею обов'язків військової служби, та динамікою стану здоров'я (абз. 4 пп. 6.1 п. 6 рішення від 06.04.2022 р. № 1-р(П)/2022 [3]). Отже, Конституційний Суд України вважає невинуватим законодавчо обмежувати часовими рамками (строком у два роки) настання причинно-наслідкового зв'язку між пораненням (контузією, травмою або каліцтвом), отриманим особою під час виконання обов'язків військової служби або внаслідок захворювання, пов'язаного з виконанням нею обов'язків військової служби, та динамікою стану здоров'я. Такий правоприпиняльний (преклюзивний) строк має бути об'єктивно оцінений, обумовлений індивідуальним станом здоров'я кожної особи, яка отримала поранення (контузію, травму або каліцтво) під час виконання обов'язків військової служби або внаслідок захворювання, пов'язаного з виконанням нею обов'язків військової служби, в межах розумного строку.

Неоднозначним видається також і стан нормативної фіксації права на здоров'я в положеннях міжнародних актів. Як відомо, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України (ч. 1 ст. 9 Конституції України) і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства (ч. 1 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» [4]).

Право на здоров'я в положеннях міжнародних договорів, як правило, встановлюється опосередковано, шляхом вираження через інші права. Так, наприклад, в ч. 1 ст. 25 Загальної декларації прав людини від 10.12.1948 р. [5] передбачено, що кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини. Слід погодитись з О.В. Сідей, яка зазначила, що у цьому аспекті право на здоров'я забезпечується захистом права на достатній життєвий рівень [6, с. 24].

В Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Європейській конвенції з прав людини) від 04.11.1950 р. [7] та протоколах до неї поняття «здоров'я» вживається виключно в сенсі обґрунтування можливості втручання держави у здійснення деяких гарантованих нею прав (ч. 2 ст.ст. 8-11 Конвенції, ч. 3 ст. 2 протоколу № 4). Водночас, практика Європейського Суду з прав людини свідчить, що право на здоров'я захищається в аспекті інших прав, зокрема права на життя (ст. 2), заборони катування (ст. 3), права на свободу та особисту недоторканність (ст. 5), права на справедливий суд (ст. 6), повагу до приватного і сімейного життя (ст. 8), заборона дискримінації (ст. 14).

Поряд з цим, прийнято вважати, що право на здоров'я встановлюється в положеннях преамбули Статуту (Конституції) Всесвітньої організації охорони здоров'я від 22.07.1946 р. [8], згідно з якими володіння найвищим рівнем здоров'я є одним з основних прав будь-якої людини без відмінності раси, релігії, політич-

них переконань, економічного або соціального становища; Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р. [9], ратифікованого Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19.10.1973 р. № 2148 [10], – держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я (ч. 1 ст. 12); Європейської соціальної хартії (переглянутої) від 03.05.1996 р. [11], ратифікованої Законом України від 14.09.2006 р. № 137-V [12], – кожна людина має право користуватися будь-якими заходами, що дозволяють їй досягти найкращого стану здоров'я, який є можливим (п. 11 частини I).

В профільному кодифікованому акті – Цивільному кодексі України (далі – ЦК України) [13] поняття «здоров'я» вживається 119 раз². Найбільш значущими в аспекті досліджуваної проблематики є положення ЦК України, якими: (1) віднесено здоров'я до особистих немайнових благ, які охороняються цивільним законодавством (ч. 1 ст. 201); (2) визначено право на охорону здоров'я та права на безпечне для життя і здоров'я довкілля як особисті немайнові права (ч. 1 ст. 270 ЦК України), реалізація яких визначається ст. 283 ЦК України; (3) закріплено право фізичної особи захищати своє здоров'я, а також здоров'я іншої фізичної особи від протиправних посягань будь-якими засобами, не забороненими законом (абз. 2 ч. 2 ст. 281); (4) встановлено право фізичної особи вимагати усунення небезпеки, створеної внаслідок підприємницької або іншої діяльності, яка загрожує життю та здоров'ю (ст.ст. 282, 1163); (5) закріплено права фізичної особи на охорону її здоров'я (ч. 1 ст. 283); (6) передбачено право на інформацію про стан свого здоров'я

(ст. 284); (7) визначено право на таємницю про стан здоров'я (ст. 286); (8) встановлено право на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 293) [13]. Водночас, право на здоров'я свого закріплення не знайшло.

В іншому нормативно-правовому акті, який також визнається кодифікованим [14, с. 287-289], – Законі України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [15] встановлено положення, які присвячено, передусім, реалізації права на охорону здоров'я. Проте, метою Основ законодавства України про охорону здоров'я також визнається усунення факторів, що шкідливо впливають на їх здоров'я, попередження і зниження захворюваності, інвалідності та смертності (преамбула), зокрема підтримання необхідного для здоров'я життєвого рівня населення (ст. 25); охорона навколишнього природного середовища (ст. 26); створення сприятливих для здоров'я умов праці, навчання, побуту та відпочинку (ст. 28); збереження генофонду народу України (ст. 29); запобігання інфекційним захворюванням, небезпечним для населення (ст. 30); обов'язкові медичні огляди (ст. 31); сприяння здоровому способу життя населення (ст. 32) [15].

Аналіз звичайний (некодифікованих) законів вимагає їх поділу на певні групи, з огляду на їх кількість, за критерієм спрямованості правового регулювання, зокрема що визначають: (1) засади здоров'я окремих категорій фізичних осіб, наприклад, дітей – закони України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» [16], «Про охорону дитинства» [17]; (2) особливості використання анатомічних матеріалів, наприклад, закони України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» [18], «Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові» [19]; (3) особливості надання окремих видів медичної допомоги, наприклад, закони України «Про екстрену медичну допомогу» [20], «Про психіатричну допомогу» [21], «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» [22], «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» [23], «Про підвищення доступності та якості медичного обслуговування у сільській місцевості» [24], Закон України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» [25]; (4) питання імплантації, наприклад, Закон України «Про імплантацію

2 Аналіз положень ЦК України дає можливість виокремити такі випадки: стосовно відшкодування шкоди (п. 1 ч. 2 ст. 23, п. 1 ч. 1 ст. 122, п. 3 ч. 1 ст. 268, 515, 535, п. 1 ч. 1 ст. 602, ч. 3 ст. 604, ст. 609, 711, 721, 727, ч. 2 ст. 767, ч. 2 ст. 848, ч. 3 ст. 872, ч. 1 ст. 922, ст. 928, п. 1 ч. 2 ст. 1072, ст. 1161, ч. 1 ст. 1162, ч. 1 ст. 1164, ст. 1165, ч. 3 ст. 1166, п. 1 ч. 2 ст. 1167, ч. 1 ст. 1168, ч. 5 ст. 1178, ч. 2 ст. 1184, ст. 1195-1199, абз. 1 ч. 1 ст. 1202, ст. 1204, ч. 1 ст. 1205, ст. 1207, 1208, п. 1 ч. 1 ст. 1215, п. 3 ч. 1 ст. 1219, ст. 1227); закладів охорони здоров'я (абз. 1 ч. 3, ч. 4 ст. 29, ст. 66, ч. 3 ст. 75, ст. 287, ч. 2 ст. 1178, ч. 1, 3 ст. 1206, ч. 1 ст. 1252); визначення стану здоров'я фізичних осіб (ч. 1 ст. 55, абз. 1 ч. 1 ст. 78, ч. 1 ст. 746); визначення особистих немайнових благ (ч. 1 ст. 201); здоров'я людини (ч. 2 ст. 201, п. 1 ч. 1 ст. 980, п. 1 ч. 1 ст. 991, ч. 1 ст. 999, ст. 1163); визначення особистих немайнових прав (ч. 1 ст. 270, ч. 1 ст. 272); захисту здоров'я (абз. 2 ч. 2 ст. 281, ст. 282); права на охорону здоров'я (ст. 283); права на інформацію про стан свого здоров'я (ст. 285); права на таємницю про стан свого здоров'я (ст. 286); права на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 293); обмеження прав інших (ч. 6 ст. 313, ч. 2 ст. 442, ч. 2 ст. 973).

електрокардіостимуляторів» [26]; (5) засади запобігання та протидії виникненню, поширенню тощо окремих видів хвороб, зокрема інфекційних хвороб (закони України «Про захист населення від інфекційних хвороб» [27], «Про систему громадського здоров'я» [28]); ВІЛ/СНІД (Закон України «Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ» [29]); туберкульоз (закони України «Про протидію захворювання на туберкульоз» [30], «Про подолання туберкульозу в Україні» [31]); (6) особливості зменшення шкідливого впливу на здоров'я окремих препаратів, виробів, засобів тощо, зокрема генетично модифікованих організмів (Закон України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» [32]); тютюнових виробів (Закон України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення» [33]); наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів (закони України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» [34], «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» [25]); іонізуючого випромінювання (Закон України «Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання» [36]). Питання запобігання та захисту здоров'я також регулюється законами України «Про управління відходами» [37]; «Про забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією» [38], Закон України «Про захист прав споживачів» [39]; Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» [40]; «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів» [41]; «Про питну воду та питне водопостачання» [42].

Підзаконні акти, насамперед, спрямовуються на деталізацію положень законів України, а тому також не передбачають право на здоров'я. У зв'язку з цим, а також враховуючи їх кількість, підзаконні акти не аналізуватимуться в цій статті.

Таким чином, незважаючи на формальну відсутність в чинному національному зако-

нодавстві офіційного закріплення права на здоров'я, похідні від нього та взаємопов'язані з ним права, їх окремі складові є нормативно зафіксованими. Іншими словами, в аспекті нормативного встановлення права на здоров'я, законодавець пішов шляхом визначення його окремих складників.

В певній мірі такий підхід здається виправданим, оскільки, по-перше, все ж таки унормовує системно право на здоров'я (при цьому, ймовірно є складнощі із визначенням усіх складників зазначеного права), та, по-друге, дозволяє спеціалізувати вживання та особливості реалізації права на здоров'я в різних сферах. Однак і цей варіант повністю не виключає та не заперечує необхідності законодавчого закріплення права на здоров'я, що на наше переконання є пріоритетом удосконалення чинного законодавства.

В цьому сенсі доцільно згадати Концепцію щодо основних напрямів системного оновлення Цивільного кодексу України, яка підготовлена членами Робочої групи, утвореної постановою Кабінету Міністрів України «Про утворення робочої групи щодо рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України» від 17.07.2019 р. № 650 [43]. Авторами пропонується серед особистих немайнових прав виділити окремо в якості самостійного право на здоров'я [44, с. 15-16], а також право на здоров'я окремого виду, зокрема право на репродуктивне здоров'я [44, с. 17].

Окремо, з урахуванням сучасних подій, що відбуваються в світі в цілому та в Українській державі зокрема, як то пандемія COVID-19, широкомасштабна агресія РФ, необхідний аналіз нормативного встановлення особливостей здійснення права на здоров'я в умовах спеціальних правових режимів – надзвичайної ситуації, правових режимів надзвичайного стану та воєнного стану.

Зміст правового режиму надзвичайного стану встановлено Законом України «Про правовий режим надзвичайного стану» [45], в положеннях якого поняття «здоров'я» використовується виключно в контексті опису підстав введення та здійснення заходів правового режиму надзвичайного стану (абз. 1 ст. 1, п. 1 абз. 2 ст. 4, абз. 1 ст. 16). Порядок та умови здійснення безпосередньо права на

здоров'я в умовах дії та під час застосування заходів правового режиму надзвичайного стану, на жаль, не встановлено. В свою чергу зміст правового режиму воєнного стану визначено положеннями Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [46], з якого вбачається, що питання реалізації права на здоров'я або інших пов'язаних з ним чи похідних від нього прав не врегульовано³. У зв'язку з цим, доводиться констатувати, що право на здоров'я та особливості його здійснення в умовах правового режиму воєнного стану чинним законодавством не передбачено.

Висновки. Відсутність нормативного закріплення права на здоров'я, способів та меж його реалізації, а також особливостей здійснення

суб'єктивного цивільного права на здоров'я в умовах спеціальних правових режимів є суттєвим недоліком національного законодавства та негативним чином позначається на ефективності здійснення зазначеного права суб'єктами у конкретних правовідносинах. Право на здоров'я як одне із фундаментальних прав фізичних осіб характеризується складною структурою та значним змістовним обсягом, з урахуванням цього потребує нормативного встановлення в положеннях цивільного законодавства.

У зв'язку з цим є перспективними напрямками подальших досліджень змісту права на здоров'я з метою належного законодавчого закріплення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#top> (дата звернення 01.10.2023).
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 49 Конституції України «у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно» (справа про безоплатну медичну допомогу) від 29.05.2002 № 10-рп/2002. Дата оновлення: 29.05.2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-02#Text> (дата звернення 01.10.2023).
3. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Поліщука Сергія Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 статті 16-3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (справа про посилений соціальний захист військовослужбовців) від 06.04.2022 № 1-р(П)/2022. Дата оновлення: 06.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-22#Text> (дата звернення 01.10.2023).
4. Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV. Дата оновлення: 15.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text> (дата звернення 01.10.2023).
5. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#top (дата звернення 01.10.2023).
6. Сідей О.В. Здійснення та захист права фізичної особи на здоров'я: дис. ... к.ю.н.: 12.00.03. Харків, 2017. 215 с.
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#top (дата звернення 01.10.2023).
8. Статут (Конституція) Всесвітньої організації охорони здоров'я від 22.07.1946 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU46004> (дата звернення 01.10.2023).
9. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення 01.10.2023).
10. Про ратифікацію Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права: Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 19.10.1973 № 2148. Дата оновлення: 19.10.1973. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2148-08#Text> (дата звернення 01.10.2023).
11. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03.05.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text (дата звернення 01.10.2023).
12. Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої): Закон України від 14.09.2006 № 137-V. Дата оновлення: 08.06.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/137-16#Text> (дата звернення 01.10.2023).

³ Поняття «здоров'я» в положеннях Закону України «Про правовий режим воєнного стану» вживається 3 рази: (1) у контексті визначення підстав для заборони діяльності політичних партій, громадських об'єднань, діяльність яких спрямовано на посягання на здоров'я населення (п. 9 ч. 1 ст. 8); (2) визначення особливостей управління закладами охорони здоров'я (п. 15 ч. 2 ст. 15); (3) необхідності врахування стану здоров'я особи у процесі трудової діяльності осіб, щодо яких запроваджена трудова повинність (ч. 3 ст. 20).

13. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. Дата оновлення: 03.09.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 01.10.2023).
14. Ківалов С.В. Велика українська юридична енциклопедія: Т. 5: Адміністративне право / ред. кол.: Ю.П. Битяк (голова) та ін. Харків, Видавництво «Право», 2020. 960 с.
15. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-ХІІ. Дата оновлення: 07.09.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення 01.10.2023).
16. Про оздоровлення та відпочинок дітей: Закон України від 04.09.2008 № 375-VI. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-17#top> (дата звернення 01.10.2023).
17. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. Дата оновлення: 03.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#top> (дата звернення 01.10.2023).
18. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині: Закон України від 17.05.2018 № 2427-VIII. Дата оновлення: 07.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#top> (дата звернення 01.10.2023).
19. Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові: Закон України від 30.09.2020 № 931-IX. Дата оновлення: 12.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/931-20#Text> (дата звернення 01.10.2023).
20. Про екстрену медичну допомогу: Закон України від 05.07.2012 № 5081-VI. Дата оновлення: 30.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5081-17#Text> (дата звернення 01.10.2023).
21. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22.02.2000 № 1489-III. Дата оновлення: 03.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text/> (дата звернення 01.10.2023).
22. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я: Закон України від 03.12.2020 № 1053-IX. Дата оновлення: 19.08.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text> (дата звернення 01.10.2023).
23. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 06.10.2005 № 2961-IV. Дата оновлення: 01.05.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text> (дата звернення 01.10.2023).
24. Про підвищення доступності та якості медичного обслуговування у сільській місцевості: Закон України від 14.11.2017 № 2206-VIII. Дата оновлення: 14.11.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2206-19#Text> (дата звернення 01.10.2023).
25. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення: Закон України від 19.10.2017 № 2168-VIII. Дата оновлення: 01.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text> (дата звернення 01.10.2023).
26. Про імплантацію електрокардіостимуляторів: Закон України від 14.09.2000 № 1950-III. Дата оновлення: 05.12.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1950-14#Text> (дата звернення 01.10.2023).
27. Про захист населення від інфекційних хвороб: Закон України від 06.04.2000 № 1645-III. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14#Text> (дата звернення 01.10.2023).
28. Про систему громадського здоров'я: Закон України від 06.09.2022 № 2573-IX. Дата оновлення: 06.09.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20#Text> (дата звернення 01.10.2023).
29. Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ: Закон України від 12.12.1991 № 1972-ХІІ. Дата оновлення: 05.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1972-12#Text> (дата звернення 01.10.2023).
30. Про протидію захворюванню на туберкульоз: Закон України від 05.07.2001 № 2586-III. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2586-14#Text> (дата звернення 01.10.2023).
31. Про подолання туберкульозу в Україні: Закон України від 14.07.2023 № 3269-IX. Дата оновлення: 14.07.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення 01.10.2023).
32. Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів: Закон України від 31.05.2007 № 1103-V. Дата оновлення: 17.09.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1103-16#top> (дата звернення 01.10.2023).
33. Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення: Закон України від 22.09.2005 № 2899-IV. Дата оновлення: 11.07.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2899-15#Text> (дата звернення 01.10.2023).
34. Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори: Закон України від 15.02.1995 № 60/95-ВР. Дата оновлення: 17.09.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/60/95-%D0%B2%D1%80#top> (дата звернення 01.10.2023).
35. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними: Закон України від 15.02.1995 № 62/95-ВР. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/62/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 01.10.2023).
36. Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання: Закон України від 14.01.1998 № 15/98-ВР. Дата оновлення: 17.09.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/15/98-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 01.10.2023).

37. Про управління відходами: Закон України; Перелік від 20.06.2022 № 2320-ІХ. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#Text> (дата звернення 01.10.2023).
38. Про забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією: Закон України від 01.12.2022 № 2804-ІХ. Дата оновлення: 01.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2804-20#Text> (дата звернення 01.10.2023).
39. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 № 1023-ХІІ. Дата оновлення: 19.11.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> (дата звернення 01.10.2023).
40. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 23.12.1997 № 771/97-ВР. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 01.10.2023).
41. Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів: Закон України; Перелік, Вимоги від 06.12.2018 № 2639-VIII. Дата оновлення: 17.09.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2639-19#Text> (дата звернення 01.10.2023).
42. Про питну воду та питне водопостачання: Закон України від 10.01.2002 № 2918-III. Дата оновлення: 07.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2918-14#top> (дата звернення 01.10.2023).
43. Про утворення робочої групи щодо рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України: постанова Кабінету Міністрів України від 17.07.2019 № 650. Дата оновлення: 17.07.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/650-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення 01.10.2023).
44. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ: Видавничий дім "АртЕк", 2020. 128 с.
45. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16.03.2000 № 1550-III. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#top> (дата звернення 01.10.2023).
46. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. Дата оновлення: 20.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#top> (дата звернення 01.10.2023).

УДК 347.9; 347.6
DOI <https://doi.org/10.32782/39221516>

Ясинок М. М.,
*доктор юридичних наук, професор,
академік Академії наук вищої школи України,
завідувач кафедри правосуддя та філософії
Сумського національного аграрного університету*

Ткаченко К. Л.,
*аспірант кафедри правосуддя та філософії
Сумського національного аграрного університету,
прокурор відділу Сумської обласної прокуратури*

СПАДКУВАННЯ ЗЕМЛІ ТА ВИРІШЕННЯ ЗЕМЕЛЬНО-МАЙНОВИХ СПОРІВ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

INHERITANCE OF LAND AND SETTLEMENT OF LAND-PROPERTY DISPUTES: HISTORICAL AND LEGAL ASPECT

В статті проведено дослідження одного із найдавніших правових інститутів, яким є інститут спадкування земельних ділянок в різні історичні періоди розвитку суспільних відносин, які мали місце як у світі, так і на території українських земель. При цьому, автори звертають увагу на тенденцію поступального розвитку спадкового права та його різні особливості у сфері спадкових відносин як щодо визначення кола спадкоємців за кровним спорідненням, так і за усним чи письмовим заповітом. Такі форми спадкування з одного боку сприяли розширенню кола спадкоємців, а з іншого – об'єктивному нарощуванню приватної власності у виді земельних наділів з їх надрами, ґрунтами та корисними копалинами. Земельна ділянка як об'єкт нерухомого майна, може входити до спадкової маси, однак, при цьому чинним як земельним, так і природоохоронним законодавством встановлені певні обмеження щодо використання даного виду власності у цивільному обороті.

В роботі доводиться той факт, що в усі історичні епохи земельна ділянка являла собою не лише майнову, але і економічну цінність, зважаючи на те, що земля постійно приносила своєму власнику фінансовий та товарні блага та продовжує виступати основним виробничо-просторовим базисом в економіці і на сьогодні. Автори звертають увагу на тому, що саме така особливість землі є чинником майнового інтересу спадкоємців, наслідком чого є виникнення спадкових спорів у будь-якій з форм спадкування (як за законом, так і за заповітом). Розуміючи складність, а іноді і «заплутаність» родинних і сімейних відносин спадкодавця і потенційних спадкоємців, законодавці в різні історичні періоди становлення інституту спадкового права, з метою позасудового врегулювання спірних відносин, закріплювали у нормативних актах можливість врегулювання спору з приводу спадкового майна, до складу якого входили і земельні ділянки, за взаємною згодою і лише при неможливості досягнення добровільного компромісу між спадкоємцями, спори розглядалися судами.

Автори досліджують особливості судового розгляду земельних спорів, які виникали із спадкових правовідносин та мали своїм предметом визнання заповітів підробленими та незаконними, їх тлумачення, приховування заповітів та обґрунтованості підстав усунення від спадкування, розподіл спадкових земельних наділів тощо. При цьому, у статті звертається увага на те, що законодавець у значній кількості матеріальних норм історичних джерел права, наводив детальні роз'яснення судами щодо конкретного механізму поділу спірних спадкових земельних ділянок між спадкоємцями, визначаючи обов'язковими для врахування при цьому критерії якості та економічної вигоди.

В роботі звертається увага і на те, що в радянський період існування нашої держави, на законодавчому рівні відбулась підміна понять «право на землю» і «право приватної власності на землю» із подальшим скасуванням останнього, що унеможливило спадкування земельних ділянок. Автори зауважують, що питання, які стосуються врегулювання земельних спорів між спадкоємцями в силу формування в Україні ринку землі, є на сьогодні одним із найскладніших та найдискусійніших питань, які розглядаються судами загальної юрисдикції.

Ключові слова: *спадкові правовідносини, судовий захист, цивільні права, земельна ділянка, спадкові спори, заповіт, спадкування за законом.*

The article examines one of the oldest legal institutions, which is the institution of inheritance of land plots in different historical periods of the development of social relations, which took place both in the world and on the territory

of Ukrainian lands. At the same time, the authors draw attention to the trend of progressive development of inheritance law and its various features in the field of inheritance relations both in terms of determining the circle of heirs by blood relationship and by oral or written will. Such forms of inheritance, on the one hand, contributed to the expansion of the circle of heirs, and on the other hand, to the objective increase of private property in the form of land plots with their subsoil, soil and minerals. A plot of land as an object of immovable property can be part of the inheritance, however, at the same time, both the land and nature protection laws in force set certain restrictions on the use of this type of property in civil circulation.

The work proves the fact that in all historical epochs a plot of land was not only a property, but also an economic value, taking into account the fact that the land constantly brought its owner financial and commodity benefits and continues to act as the main production and spatial base in the economy and on today. The authors draw attention to the fact that this particular feature of the land is a factor in the property interest of the heirs, the consequence of which is the emergence of inheritance disputes in any of the forms of inheritance (both by law and by will). Understanding the complexity, and sometimes the "entanglement" of the family and family relations of the testator and potential heirs, legislators in various historical periods of the formation of the institution of inheritance law, with the aim of out-of-court settlement of disputed relations, enshrined in normative acts the possibility of settling a dispute over inherited property, which land plots were also included, by mutual agreement and only if it was impossible to reach a voluntary compromise between the heirs, disputes were considered by the courts.

The authors investigate the peculiarities of judicial review of land disputes that arose from inheritance legal relations and had as their subject the recognition of wills as forged and illegal, their interpretation, concealment of wills and the validity of grounds for exclusion from inheritance, distribution of inherited land plots, etc. At the same time, the article draws attention to the fact that the legislator, in a significant number of material norms of historical sources of law, provided detailed clarifications by the courts regarding the specific mechanism of dividing disputed inheritance land plots between the heirs, defining the criteria of quality and economic benefits.

The work draws attention to the fact that during the Soviet period of the existence of our state, at the legislative level, the concepts of "right to land" and "right to private ownership of land" were replaced with the subsequent cancellation of the latter, which made it impossible to inherit land plots. The authors note that issues related to the settlement of land disputes between heirs due to the formation of the land market in Ukraine are currently one of the most difficult and controversial issues considered by courts of general jurisdiction.

Key words: *inheritance legal relations, judicial protection, civil rights, land plot, inheritance disputes, will, inheritance by law.*

Постановка проблеми. Питання спадкування земельних ділянок та врегулювання земельних спорів, що виникають у даному виді спадкових правовідносин між спадкоємцями, виникали у всіх суспільних формаціях та протягом всього історичного періоду становлення права. В основі таких спорів знаходиться питання захисту цивільних прав спадкоємця щодо земельної ділянки у спадкових правовідносинах, які з розвитком ринку землі в Україні на сьогодні набувають нових обрисів та значень, що потребує розвитку якісного матеріального та процесуального законодавства. Україна сьогодні вперше в історії своєї незалежності формує прозорий ринок землі і вивчення історичного досвіду в питаннях вирішення земельно-майнових спорів покликане встановити закономірності розвитку даної галузі та передбачити правові перспективи у цьому напрямку. З огляду на це, дослідження історико-правового аспекту питання спадкування землі та вирішення земельно-майнових спорів у сфері спадкових правовідносин на сьогодні є акту-

альним як для юридичної науки, так і судової практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням спадкування в українській правовій літературі присвячено велику кількість наукових робіт. Окремі аспекти в цій підгалузі досліджувались Ю. Є. Ходико, О. П. Печеним, Ю. О. Заїкою, О. Л. Зайцевим, І. В. Спасибо-Фатєєвою, С. В. Губаревим, О. А. Підпригорою, Л. В. Лещенко, А. О. Чирик та іншими. В свою чергу, проблематика становлення інституту спадкування земельних ділянок останнім часом майже не знаходить свого відображення у працях вчених-правників і правовими орієнтирами в цьому питанні лишаються лише праці Н. В. Фомічової (2009), О. І. Неліна (2010), В. Чуйкової (2013), О. С. Уразовської (2018), І. Я. Федорич (2018) та О. Є. Кухарева (2019). З огляду на це, існує необхідність у додаткових вивченнях генезису спадкового права та його судового захисту через призму історичної еволюції матеріального та процесуального законодавства у різні історичні періоди.

Метою статті є розкриття закономірностей розвитку і становлення правового інституту спадкування землі та механізму вирішення земельно-майнових спорів, що виникають у спадкових правовідносинах, об'єктом у яких виступають земельні ділянки, шляхом аналізу законодавства різних суспільних формацій та історичних періодів розвитку права.

Викладення основного матеріалу. Спадкування є одним із найдавніших інститутів природного цивільного права, яке бере свої витoki з того часу, коли люди ще перебували на стадії первинного-общинного устрою. В прикладному плані даний інститут носив примітивно-звичаєвий характер і полягав лише у переході речей повсякденного вжитку від однієї людини, яка померла чи загинула, до інших членів її родини, а відтак речове «благо» померлої людини ставало благом всіх. Таким чином спадкування на цьому етапі суспільного розвитку не носило індивідуалізованого характеру, а тому спорів з цього приводу не виникало.

Не виникало спорів і по відношенню до землі, оскільки історія свідчить, що на стадії первісно-общинного устрою люди не вели осілого способу життя, а відтак і не займалися землеробством.

Причиною розпаду первісно-общинного устрою, який налічував не одну тисячолітню історію суспільного життя, послужило поступове формування в середині роду приватної власності, яка збільшувалась за рахунок певних удосконалень засобів виробництва, а тому така власність вже потребувала охорони та захисту від посягання на неї інших членів роду.

Ще більше такі процеси поширились тоді, коли люди почали привласнювати землю. Безумовно, це вже потребувало осілого способу життя, а з ним прийшло і усвідомлення того, що земля на рівні з худобою, будівлями являє собою матеріальну цінність, оскільки вона постійно приносить прибуток. Так, поступово закладалися основи приватної власності не лише на засоби виробництва, предмети побуту, а і на землю. З метою збереження такої власності навіть після своєї смерті, власники майна почали робити посмертні розпорядження (заповіти), які на початку мали усну, а в подальшому і письмову форму.

Іншим видом спадкування було спадкування на основі кровного споріднення. Саме такий вид спадкування мав найбільш поширений характер в часи рабовласницького ладу. Не дивлячись на те, що доля спадщини залежала від волі спадкодавця, але при її відсутності спадкування здійснювалося за законом (за звичаєм) по ступеню споріднення. Таким чином, інститут спадкування, наприклад, в системі римського приватного права, носив вже обособлений характер, оскільки він не поєднувався з жодним іншим видом майнових справ [1, с. 372]. Так, таблиця V §3 Законів XII таблиць передбачала: «Як хто розпорядиться на випадок своєї смерті відносно свого домашнього майна... хай так і буде непорушним»; «Якщо хто-небудь, у кого немає підвладних йому осіб, помре, не залишивши розпорядження про спадкування, то хай його господарство візьме собі його найближчий родич»; «Якщо у померлого не має агнатів, хай залишене після нього господарство візьмуть його сородичі» (таблиця 3§4 та 5) [2, с. 48].

У Стародавній Спарті успадкувати земельну ділянку мали право лише старші сини. Інші ж спадкоємці з родинного кола, мали змогу отримати у власність такий вид нерухомості лише у разі смерті особи, яка не мала дітей. Аналогічний підхід до спадкування землі мав місце і у стародавньому Китаї та стародавній Індії [3, с. 82, 60].

Такий же механізм спадкування мав місце і за Законами Хаммурапі, царя Вавилону, де в §150 зазначається: «Якщо людина подарувала своїй дружині поле, сад, будинок чи рухоме майно і видасть їх документ з печаткою, то після смерті її чоловіка, її діти не можуть вимагати від неї нічого по суду. Мати може видати те, що буде після неї, своєму сину, якого любить; брата вона не повинна віддавати» [4, с. 18].

Подібний алгоритм спадкування майна як за заповітом, так і за звичаєм кровного споріднення як щодо рухомого, так і нерухомого майна, в тому числі і землі, передбачала і Руська Правда (Розширена редакція за Троїцьким перекладом). При цьому, всі судові спори, в тому числі і щодо розподілу спадкового майна, відбувалися «так, як судив Ярослав, так вирішили і його сини» (ст. 2 Руської Правди) [5, с. 27].

Зокрема, ст. 100 Руської Правди зазначала, що після смерті батька «батьківський двір

завжди без розподілу передається молодшому сину». В той же час дружині, яка залишалась вдовою, залишалось її майно, яке було її приданим, а також частина земельних наділів, «що дав їй чоловік» (ст. 102 Руської Правди). Закон захищав права жінки і на проживання у дворі, вказуючи правило, за яким якщо діти не захочуть жити разом з матір'ю в одному дворі, а вона хоче жити там, «то виконувати у всьому її волю, а дітям волі не давати» (ст. 102 Руської Правди). У свою чергу, мати «тому свій виділ віддасть, той нехай його і візьме. Якщо віддасть усе своїм дітям, то вони нехай розподілять все між собою. Якщо мати помре без заповідального розпорядження, то належить його (майно) взяти тому, у кого вона жила у дворі і хто її годував» (ст. 103 Руської Правди) [5, с. 34].

Таким чином, як рабовласницьке, так і феодальне право придало спадковому праву нових форм і тенденцій, які хоча у своїй більшості ще і ґрунтувалися на звичаєвому праві, але спадкове право вже набуло певних обрисів індивідуальності. Саме на цьому принципі закладалися основи черговості спадкування та спадкування земельної ділянки як нерухомого майна за письмовим заповітом.

Спірні питання щодо спадкового майна чи права на якусь її частину, спадкування чи усунення від спадкування як щодо всього спадкового майна, так і його частки, безумовно були предметом судових спорів. Враховуючи той факт, що такі справи являли собою особливу складність, то Статут Великого Князівства Литовського, виданий у Кракові в 1588 році вперше на законодавчому рівні феодального права увів у правову систему інститут представництва. Так відповідно до розділу IV ч. 1 артикулу 57: «Якщо хтось, перебуваючи особисто в суді, не міг би чи не вмів сам говорити і вести свою справу і доручив її усно комунебудь іншому, суд повинен прийняти того за представника його. Якщо ж хтось через бідність своєї не може знайти собі адвоката, а просив би вряду, про надання адвоката, тоді вряд повинен такого адвоката безоплатно знайти. Коли б призначений адвокат підкорятися вряду не захотів, то такому не дозволено виступати в суді і від інших осіб».

Як бачимо, законодавець вже в той час приділяв великої уваги питанням справедливого

урегулювання судами не лише цивільних чи земельних справ, а і поділу спадкового майна, в об'єм якого входило не тільки рухоме і нерухоме майно, але і земельні ділянки, що було важливо з точки зору суспільного розуміння правил спадкування. При цьому, на законодавчому рівні більш детально регламентувався статус суб'єктів спадкових правовідносин.

Так, відповідно до Прав, за якими судиться малоросійський народ (1743 р.) (гл. 13 арт. 1 п. 1) «Після смерті батька і матері, діти їх, сини й родичі не відділяються. Діти як власні, так і нащадки їхні, а при відсутності таких нащадків і близьких по крові родичі. Чи їх родичі з іншими справами, то пращурами своїми у належному порядку можуть успадковувати і володіти вічно». При цьому, давалося поняття як щодо нерухомого, так і рухомого майна, яке складало собою спадкову масу, а відтак могло бути предметом спадкування. Так, у главі 14 арт. 1 п. 1 даних Правил вказано перелік майна, яке могло бути успадкованим, зокрема зазначено, що «нерухома власність – це села, хутори, ниви, ліси, поля, луки, будинки...» [6, с. 208], а в п. 4 арт. 1 глави 14 було зазначено спеціальне правило за яким у випадку, коли той, хто отримав у спадщину «землю чи ґрунт якийсь», в подальшому продав чи подарував його для будівництва церкви, лікарні чи училище, або інше нерухоме майно для суспільного використання, спадкоємці такого відчужувача не мали право вимагати повернення такої земельної ділянки [6, с. 209].

Таким чином, уже в кінці XVIII століття законодавча практика у сфері земельно-майнових спорів, які виникали при спадкуванні, характеризувалася своєю доволі істотною деталізацією правових норм, як щодо окремих понять та форм спадкування, а також механізму розподілу спадкової землі, яка ставала предметом спору.

Правова регламентація спадкування земельних ділянок на галицьких землях, починаючи з 16 червня 1786 р., здійснювалась імператорським патентом під назвою «Роботпатент» або Патент про спадкування. Згідно вказаного нормативного документу, всі землі, які перебували в користуванні селян станом на 01 листопада 1786 р., оголошувались навечно селянськими, а самі селяни, при цьому, отримували право

на спадкування ґрунтів. Також патентом встановлювався обов'язок пана передати земельну ділянку одному із синів покійного господаря, але така земля не могла бути продана, заставлена чи подарована [7, с. 63]. При цьому, законодавство, що діяло на Галичині у той період, передбачало спеціальну юрисдикційну підсудність для вирішення спадкових справ, пов'язаних із землею. Зокрема, як зазначає Є. Нараївський, розгляд спадкових справ здійснювався повітовими судами, але якщо спір стосувався табулярного майна (землі), то його вирішення належало до компетенції окружного суду [8, с. 225]. В свою чергу, досліджуючи діяльність крайових судів у період 1850–1918 рр. І. В. Ковальчук зауважує, що справи щодо розв'язання майнових спорів, зокрема земельних і спадкових, складали значну частку з-поміж усіх цивільних проваджень у крайових судах, які діяли у Галичині [9, с. 158].

Патент про спадкування в подальшому було замінено Цивільним кодексом Східної Галіції 1797 року (далі – ЦК СГ), яким упорядковувались земельні відносини та питання спадкування земельних ділянок.

Так, ст. 321 ЦК СГ зазначала: «Всі речі, всі права, яким хто-небудь володів до настання смерті, а у зв'язку із смертю їх втратив, майно, залишене покійним для спадкоємця, називається спадщиною. Якщо останньою волею назначається спадкоємець, то це називається заповітом» (ст. 346 ЦК СГ). «Заповіт може бути складено письмово або проголошено усно» (ст. 372 ЦК СГ). «Так чи інакше, не буде проявом проявленої волі спадкодавця, якщо вона була спотворена внаслідок гніву, безумства, отупіння, сп'яніння або внаслідок насильства, обману, суттєвої омани в особистості спадкоємця або заповідальної» (ст. 360 ЦК СГ). «Якщо буде оспорено оригінальність заповіту з тих підстав, що почерк спадкодавця підроблено, то перш за все, аркуші з записами тексту заповіту потрібно уважно порівняти і співставити з іншими записами спадкодавця, а також повинен бути застосований будь-який інший підходящий спосіб для встановлення істини» (ст. 381 ЦК СГ) [10].

Як бачимо, законодавці вже того періоду, надавали суттєвої уваги цілому ряду правових понять, які мали відношення до інституту

спадкування, до якого суспільство завжди проявляло підвищений інтерес. Безумовно, доволі вдало законодавці використовували і історичний досвід європейських держав, даючи не лише чіткі і зрозумілі поняття, але і закріплюючи детально ті підстави, які унеможливають привнесення в процес спадкування несправедливості та обману.

В той же час, норма ст. 440 ЦК СГ зазначала, що у разі спадкування спадщини групою спадкоємців, склад спадщини «по загальному праву поділяється на частки співмірно серед всіх спадкоємців». Це означало, що спадкування за законом не породжувало жодних привілеїв для одного спадкоємця перед іншим. При цьому, законодавець зазначав, що «слова у заповіті «потрібно тлумачити у відповідності з їх звичайним і загальновідомим смислом, якщо не буде доказано того, що заповідач звичайно придає певним словам іншого змісту» (ст. 467 ЦК СГ). В той же час, «коли заповідач живий, після складання ним заповіту... його остання воля ще знаходиться у стані невизначеності» (ст. 500 ЦК СГ). Але разом з тим, «той, хто нечестиво і тяжко нашкодить репутації, благополуччю, майну спадкодавця або його дітям, або його батькам, або його подружжю, недостойний права спадкування» (ст. 338 ЦК СГ). «Той, хто на основі закону, відсторонений від права спадкування, хто буде оспорювати заповіт як незаконний, відмовляється від існування опіки, призначеної йому заповітом, або сховає цінні речі із спадщини, хай буде позбавлений легата, в якому все ж йому явним чином не відмовлено» (ст. 508 ЦК СГ). В той же час, «хай буде оголошено про подлог той хто на шкоду іншому на зло знищив, підмінив чи сховав заповіт» (ст. 598 ЦК СГ). «Якщо ж немає ні заповіту, ні спадкового договору, хай суддя поіклується щоб ті, хто вимагає спадщини, доказали своє право на спадкування по закону у разі відсутності спадкоємців за законом» (ст. 607 ЦК СГ). Разом з тим, «введений у спадщину спадкоємець не може бути позбавленим, якщо хтось до вступу рішення суду в силу не буде стверджувати, що має краще або рівне із спадкоємцем право на спадщину і не заявить відповідний позов, оспорюючи і заперечуючи заповіт або спадковий договір, або право спадкування за законом» (ст. 636 ЦК

СГ). «При поділі земельних ділянок (тобто, у спорах щодо спадкування – *примітка авторів*)» межі кожної ділянки для відокремлення від краю протилежної, повинні бути визначені чітко і не розривчасто ровом, колоною, межею, стовпами, деревами, валами. Ріки, гори і дороги є натуральними межами (ст. 659 ЦК СГ), а «щоб не було обману чи омани, хай на прикордонних стінах, стовпах, заступах, деревах, валах, якими визначаються загальні межі, будуть нанесені хрести, захисні знаки, номери чи інші визначення» (ст. 660 ЦК СГ), щоб право спадкоємця на його частину було дійсно ним набуто, документ (судове рішення) про розподіл спільного майна повинен бути занесений до державного реєстру» (ст. 661 ЦК СГ).

Як бачимо, спадкування нерухомого майна в цілому та земельної ділянки зокрема, могло проходити через процес спадкування від батьків до дітей чи близьких родичів із покоління в покоління одного і того ж роду навечно як по закону, так і за заповітом, але лише за заповітом чи спадковим договором земельна ділянка мала змогу переходити у власність іншого роду за рахунок процесу спадкування. При цьому, тогочасний законодавець, допускаючи велику вірогідність спорів між спадкоємцями за землею, яка стала предметом спадкування, по суті закріплював цілу процедуру розподілу земельних ділянок судом. Метою законодавця було також забезпечити спадкоємців на законодавчому рівні від підробок, обману, фальшування заповітів, різного викривленого тлумачення змістовно-правової суті слів заповітів, спадкових договорів тощо.

Більш детально підходив законодавець до розподілу спадкового майна, яке складалось із земель маєтків. Зокрема, Звід місцевих законів західних губерній 1837 року (далі – Звід) передбачав розподіл спадкового майна як «полюбовно» між спадкоємцями або розподіл відбувався судом (§ 800 гл. 5 віл. 1 Зводу). «Коли ж один із спадкоємців або вони всі по причині сімейних свар не погоджуються розділяти спадщину полюбовно, про що вони заявляють, спір підлягає розгляду в судовому місці» (§ 803 гл. 5 віл. 1 Зводу) «на основі нижческладених правил» (§ 1735 Зводу). «Суд після розгляду доказів, які надані спадкоємцями, направляє в спірне майно землеміра для складання плану, а також

відправляє туди свого члена для складання опису» (§ 1736 Зводу). «На плані повинно бути зазначено все детально і точно, як землі зручні, так і незручні, ліси, орні поля, покоси, води, поселення, панські двори, млини, корчми і всі господарські будівлі, які знаходяться в маєтку» (§ 1740 Зводу) [11].

«На основі складених описів і планів суд проводить розподіл нерухомого майна між спадкоємцями, беручи до уваги не лише площу землі, але і «її доброту та вигоду, а також доходи, які приносить маєток» (§ 1741). У разі ж проявленого незадоволення, провадження розподілу відкладається до розгляду апеляційної скарги і затвердження чи виправлення розподілу (§ 1744) [11].

Як бачимо, законодавець доволі детально закріплює механізм розподілу спадкового майна, у тому числі і земельних ділянок сільськогосподарського призначення, які відносились до того чи іншого маєтку. При цьому, суд враховував всі особливості та якісні показники земельних ділянок. У разі ж незгоди з рішенням суду щодо справедливого розподілу спадкового майна, таке рішення могло бути оскаржене в апеляційному суді, який мав право або залишити рішення суду першої інстанції в силі або змінити, «виправити» його.

В 1905 році було запропоновано проект Цивільного уложення (далі – ЦУ), за яким «особи жіночої статі мали рівне право спадкувати майно з особами чоловічої статі» (§ 1356 ЦУ). Спадкування за законом відповідно до норм ЦУ відбувалося на основі п'яти розрядів. До першого розряду відносились сини і доньки спадкодавця та їх «внизходящі»; до другого належали мати і батько спадкодавця; третій розряд був представлений дідом і бабою спадкодавця, а прадід та прабаба відносились до четвертого розряду. Останній п'ятий розряд був представлений прапрадідом та прапрабабою (§ 1357 ЦУ). При переході сільського господарства в порядку спадкування між спадкоємцями, його розподіл на частки повинен бути таким, щоб «кожна його частина була не меншою, ніж встановлена для даної місцевості нижчого розміру подвірної ділянки» (§ 1262 ЦУ). При цьому, право власності на землю проходить як по поверхні, так і над нею, а також розповсюджується і на надра (§ 761 ЦУ).

Спадкування за заповітом передбачало розпорядження, зроблене ким-то на випадок своєї смерті на все своє майно або на його частину (§ 1379 ЦУ). Таке розпорядження могло бути лише у письмовій формі з домашнім або нотаріальним його засвідченням. Так, домашній заповіт повинен бути підписаний самим спадкодавцем та не менше як двома свідками (§ 1386, 1387 ЦУ). Проект Цивільного уложення 1905 р. розширив і уточнив коло спадкоємців за заповітом, сформулювавши черговість спадкування, вперше ввівши в коло спадкоємців жінок. При спадкуванні ж земельних ділянок, на основі яких формувалося селянське господарство, розподіл такої спадщини між спадкоємцями повинен здійснюватися таким чином, щоб при розподілі землі спадкоємці могли створити своє селянське господарство. Це було доволі важливо, оскільки українські землі в переважній більшості використовувались в аграрній сфері господарювання і зайнятість населення в їх обробітку мало велике економічне та соціальне значення.

Після більшовицького перевороту 1917 року та буремних подій, які привели нашу аграрну країну до зубожіння, комуністи вимушені були піти на запровадження нової економічної політики (НЕП). Як зазначає Д. С. Суслло, така політика призвела до «пожвавлення господарського життя, створення внутрішнього ринку, розвитку грошового обігу» що «породжувало цілий ряд цивільних правовідносин» [12, с. 39]. У свою чергу, внаслідок політики НЕПу у користування селян було передано землі церков та поміщиків, що в свою чергу спричинило масові конфлікти у сфері землекористування. Все це змусило тогочасну владу прийняти 29 лютого 1922 року Земельний кодекс УРСР. 16 грудня цього ж року було прийнято і Цивільний кодекс УРСР, який було введено в дію 1 лютого 1923 року [13, т. 2, с. 681].

Згідно із нормами вказаних Кодексів, «земля, надра, ліси, води і залізниці... літальні апарати можуть бути виключною власністю держави» (ст. 53 ЦК УРСР 1922 р.). Додатково, у ст. 21 ЦК УРСР 1922 р. наголошувалося на тому, що «земля є надбанням держави та не може бути предметом приватного обороту. Володіння землею допускається лише на правах користування». В свою чергу, приватна власність на зем-

лю була скасована ще Декретом «Про землю» від 26 жовтня 1917 р., а тому норми вказаних кодексів лише юридично закріпили бажання більшовицької верхівки конфіскувати всю землю в українських селян. В цій частині, К. Гуца зазначає, що положення п. 4 вказаного декрету, за яким встановлювалося «скасування права приватної власності на землю назавжди» було найбільш «революційним» у тогочасному праві [14, с. 80].

В свою чергу, ст. 25 ЦК УРСР 1922 р. зазначала, що в приватній власності громадян залишалося лише» майно, призначене для задоволення як матеріальних, так і культурних потреб. Кожен громадянин може мати в особистій власності трудові доходи та збереження, житловий будинок (або його частину) та підсобне домашнє господарство, предмети домашнього господарства та вжитку для особистого використання і зручностей». «Колгоспний двір може мати у власності підсобне господарство, яке утримується на присадибній земельній ділянці, яка знаходиться у нього на праві користування, житловий будинок, продуктивну худобу, птицю та дрібний сільськогосподарський інвентар» (ст. 27 ЦК УРСР 1922 р.). Держава ж визнавалася єдиним власником землі, її надр, вод та лісів (ст. 90 ЦК УРСР 1922 р.). З урахуванням правових реалій того часу, земельні ділянки не входили до спадкової маси, а лише могли переходити спадкоємцям у користування. При цьому, спадкування здійснювалось лише по відношенню до житлового будинку, речей домашнього вжитку, підсобного господарства та дрібного сільськогосподарського реманенту. Спадкування за законом здійснювали лише дві черги (ст. 529, 530 ЦК УРСР 1922 р.).

З огляду на це, земля як нерухоме майно, яке не було об'єктом права приватної власності і перебувало у виключній монопольній власності держави, не могла бути і об'єктом спадкування. Аналогічний підхід до спадкування землі передбачали прийняті в подальшому і Основи цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік, в преамбулі до яких зазначалось: «Основу економічної системи СРСР складає соціалістична власність на засоби виробництва у формі державної (загальнонародної) та колгоспно-кооперативної власності. Особиста власність є похідною від соціаліс-

тичної власності і служить одним із засобів задоволення потреб громади» [15, с. 195].

Таким чином, радянський період розвитку спадкового законодавства ознаменувався не лише скороченням кола спадкоємців за законом, але і виключенням земельних ділянок із обсягу спадкової маси через віднесення їх до виключної власності держави. З огляду на це, можна констатувати, що законодавство у сфері спадкування земельних ділянок в радянський період історії нашої держави зупинилось у своєму розвитку. Лише після проголошення незалежності України і прийняття нового земельного та цивільного законодавства, питання спадкування земельних ділянок отримало своє нормативне закріплення та продовжило «правову еволюцію» як на законодавчому рівні, так і в юридичній літературі та судовій практиці. Поштовх даному процесу надала Концепція переходу Української РСР до ринкової економіки, яку прийняла 1 листопада 1990 року Верховна Рада РСР. За позицією І. В. Зубаря, саме дана Концепція стала основою юридичної конструкції статті 1 Земельного кодексу Української Республіки, за якою було проголошено надання землі у довічне успадковуване володіння [16, с. 42].

Безумовно, питання, які стосуються урегулювання земельно-майнових спорів між спадкоємцями в силу формування в Україні ринку землі, є на сьогодні одним із найскладніших та найдискусійніших, які розглядаються судами загальної юрисдикції.

Висновки. Історія різних суспільних формацій показує, що в кожній із них в тому чи іншому вигляді мав місце інститут спадкування як рухомого, так і нерухомого майна, до складу якого входили і земельні ділянки, які могли спадкуватись як по родовій лінії, так і за заповітом. З огляду на це, інститут спадкування є універсальною правовою категорією, через призму якого відбувається безоплатна передача земельної ділянки та майнових прав щодо неї від однієї особи, яка втратила цивільну правосуб'єктність, до іншої чи до групи осіб. Земельна ділянка як об'єкт права власності завжди розглядалась як економічно-просторовий базис, основною характерною якістю якого було принесення прибутку від безпосереднього його використання або ж передачу іншим особам. Зважаючи не це, спадкування землі зумовлює у спадкоємців майновий інтерес, який, накладаючись на інтерес іншої особи, спричиняє спадковий спір, підсудний судам цивільної юрисдикції. Судовий захист є найефективнішим способом відновлення порушеного та охорони невизначеного або оспорюваного права на земельну ділянку як об'єкта спадкових правовідносин. В свою чергу, вивчення історико-правової парадигми становлення інституту спадкування земельних ділянок та вирішення пов'язаних із ним судових спорів, має важливе значення для дослідження закономірностей розвитку даних правових категорій в сучасній правовій системі України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Підпригора О.А. Римське приватне право: Підручник, вид 3-є перероб. та доп. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001 440 с.
2. Закони XII таблиць. *Хрестоматія по загальній історії держави і права*: Навч. посіб.; за ред. З. М. Черніловського. Київ: Фірма «Гардаріка», 1996. 413 с.
3. Бостан Л. М., Бостан С. К. Історія держави і права зарубіжних країн. 2-ге вид. перероб. й доп. : Навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 730 с.
4. Закони Хаммурапі, царя Вавилону там же. *Хрестоматія по загальній історії держави і права*: Навч. посіб. ; За ред. З. М. Черніловського. Київ: Фірма «Гардаріка», 1996. 413 с.
5. Руська Правда (Розширена редакція за Троїцьким перекладом). *Хрестоматія з історії держави і права України*: Навч. посіб.; Упорядн. А. С. Чайковський (кер.) О. А. Копиленко та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 656 с.
6. Права за якими судиться малоросійський народ (1743 р.). *Хрестоматія з історії держави і права України*: Навч. посіб.; Укл. А. С. Чайковський (кер.) О. Л. Копиленко та інші. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 656 с.
7. Лесик О. В. Правове регулювання земельних відносин на території Західної України у складі Республіки Польщі (1921–1939 рр.). Дис...докт. філос. у галузі знань 08 «Право». Львів, 2022. 272 с.
8. Нараївський Є. Правовий poradник. Популярний збірник карного, цивільного і адміністративного права. Коломия: Рекорд, 1932. 830 с.

9. Ковальчук І. В. Правові основи організації і діяльності крайових судів у Галичині в складі Австрії та Австро-Угорщини (1850–1918 рр.). Дис. ... докт. філос. у галузі знань 08 «Право». Львів, 2021. 260 с.

10. Цивільний кодекс Східної Галиції (1797 р.) перекл. з лат. А Гужви; за заг. ред. О. Кутателадзе та В. Зубаря. Одеса, 2013. 536 с.

11. Звід місцевих законів західних губерній 1873 р. *Кодифікація цивільного законодавства на українських землях*. Т. 2; укладачі Ю. В. Білоусов та інші; за заг. ред. Р. О. Стефанчука. Київ: Правова єдність, 2009. 1240 с.

12. Сушло Д. С. Історія суду Радянської України (1917–1967 рр.). Київ: Видавництво Київського університету, 1968. 232 с.

13. Постанова ЦВК УРСР «Про надання чинності Цивільному кодексу УРСР від 16 грудня 1922 року». Законодавство уряду УРСР 1922 р. № 55 ст. 780. *Кодифікація цивільного законодавства на українських землях*. Т. 2; укладачі Ю. В. Білоусов та інші; за заг. ред. Р. О. Стефанчука. Київ: Правова єдність, 2009. 1240 с.

14. Гуца К. Вплив Декрету про землю 1917 року на сучасні земельні правовідносини: міф чи реальність? *Підприємство, господарство і право*. 2016. № 8. С. 78–82.

15. Основи цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік. Київ: Видавництво «Юридична література», 1987. 512 с.

16. Зубар І. В. Формування ринку землі сільськогосподарського призначення в контексті розвитку фермерського укладу в Україні. Дис. ... к.е.н.: 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)». Вінниця, 2019. 269 с.

ТРУДОВЕ ПРАВО

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32782/39221517>

Балог К. С.,

*аспірантка кафедри соціального права
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ФОРМАЛЬНЕ ТА НЕФОРМАЛЬНЕ ПРОФЕСІЙНЕ НАВЧАННЯ ТА ЇХ ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

FORMAL AND INFORMAL PROFESSIONAL EDUCATION AND THEIR LEGAL PROVISION

У статті здійснено аналіз положень українського законодавства, правничої доктрини, інших галузей знань стосовно формального та неформального професійного навчання. Розглянуто точки зору різних науковців, які торкатися цієї проблеми у своїх дослідженнях, здійснено їхній критичний аналіз та висловлено думку стосовно викладених іншими дослідниками положень. Особливу увагу приділено різним класифікаціям видів професійного навчання. Проаналізувавши класифікації різних науковців, дійшли до висновку, що більш вдалим буде поділ на формальне професійне навчання працівників та неформальне професійне навчання працівників. Було запропоновано поділяти формальне навчання на підвиди: залежно від спрямованості навчання та за місцем, а також детально розглянуто кожен із видів за спрямованістю. У статті розкриваються такі поняття, як «первинна професійна підготовка», «перепідготовку робітників та керівників», а також «підвищення кваліфікації» та «стажування». Підкреслено їх важливість в сучасних умовах, де висока конкуренція та швидкі зміни на ринку праці вимагають постійного удосконалення професійних навичок. Також наголошується на доцільності удосконалення саме правового забезпечення професійного навчання працівників. Висловлено перспективи подальших досліджень, зокрема щодо розробки і впровадження інноваційних методів та підходів у систему професійного навчання, що враховують вимоги ринку праці у майбутньому. Розглянули питання щодо інформальної освіти. Звернувшись до міжнародного досвіду, дійшли до висновку, що самоосвіта є важливим інструментом для постійного розвитку та збагачення знань працівника, яка сприяє самовдосконаленню та підвищенню професійної кваліфікації. Систематичне самостійне навчання є однією з форм підвищення кваліфікації працівників з вищою освітою, що забезпечує саме безперервність підвищення кваліфікації протягом його трудової діяльності. У країнах з розвинутою економікою відзначається тенденція до збільшення інвестицій у розвиток систем самоосвіти для підтримки конкурентоспроможності працівників а це свідчить про те, що уряди та підприємства визнають важливість неперервного навчання як стратегічного напрямку для забезпечення стійкості та інноваційного розвитку національного економічного сектору.

Ключові слова: професійний розвиток працівників, первинна професійна підготовка, перепідготовка робітників та керівників, підвищення кваліфікації, стажування, самоосвіта.

The article analyzes the provisions of Ukrainian legislation, legal doctrine, and other fields of knowledge regarding formal and informal professional training. Various classifications of types of professional training are given special attention. After analyzing classifications by different scholars, the conclusion is reached that a more successful approach would be to divide professional training into formal professional training for employees and informal professional training for employees. Subtypes of formal training are proposed, depending on the orientation and location of the training, and each type is thoroughly examined based on its orientation. The article explores concepts such as «primary professional training», «retraining of workers and managers», as well as «qualification enhancement» and «internship». Emphasis is placed on their importance in modern conditions where high competition and rapid changes in the job market require constant improvement of professional skills. The relevance of improving the legal support for professional training of employees is also underscored. The article expresses prospects for further research, particularly in the development and implementation of innovative methods and approaches to the professional training system, taking into account future job market demands. Informal education issues were addressed. Drawing on international experience, it is concluded that self-education is an essential tool for the continuous development and enrichment of an employee's knowledge, contributing to self-improvement and professional quali-

fication enhancement. Systematic self-learning is one form of qualification improvement for employees with higher education, ensuring the continuous enhancement of qualifications throughout their professional activity. In economically developed countries, there is a trend towards increasing investments in the development of self-education systems to support the competitiveness of employees. This indicates that governments and enterprises recognize the importance of continuous learning as a strategic direction to ensure stability and innovative development in the national economic sector.

Key words: *professional development of employees, initial professional training, retraining of workers and managers, qualification enhancement, internship, self-education.*

Аналізуючи положення Закону України «Про професійний розвиток працівників», ми прийшли до висновку, що у ньому відсутня стаття, яка б регулювала види професійного навчання працівників. Також немає згадки про це і у Кодексі законів про працю України.

Саме це, на наш погляд, зумовлює дискусійність поглядів науковців з цього приводу.

Так, В. Я. Брич та О. Я. Гогол пропонують класифікувати види професійного навчання працівників на шість груп залежно від таких критерій:

1) за формою професійного навчання: первинну професійну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації працівників;

2) за тривалістю: тренінги переважно займають декілька днів, а підвищення кваліфікації керівника за кордоном може тривати декілька місяців;

3) з точки зору доцільності використання різних форм та методів професійного навчання працівників: навчання керівників і спеціалістів та навчання робітників;

4) залежно від виду фінансування: навчання персоналу підприємства може відбуватися із використанням коштів держави, недержавних суспільних фондів і організацій, міжнародних фондів та організацій, власних фінансових ресурсів підприємства та коштів окремих працівників;

5) залежно від цільової групи, навчання персоналу може бути спрямоване на конкретного його учасника (індивідуальне навчання) або ж на колектив слухачів;

6) за способом здійснення навчальних заходів, професійний розвиток персоналу може реалізовуватися власними силами підприємства або ж із залученням сторонніх консалтингових організацій [1, с. 15].

Однак такий підхід видається нам дещо дискусійним.

Заслугує уваги також класифікація, яку пропонує Р. Тимофіїв. керуючись ст. 6 Закону України «Про професійний розвиток працівників» [2] науковець виділяє такі види професійного навчання:

1) залежно від місця проведення воно здійснюється: безпосередньо в роботодавця; у навчальних закладах (вищих і професійно-технічних); в іншого роботодавця (на підприємствах, в установах, організаціях);

2) залежно від характеру знань, що становлять предмет професійного навчання: теоретичне; виробниче;

3) залежно від дотримання встановленого законодавством порядку та правових наслідків: формальне і неформальне [3, с. 101].

Однак, згідно законодавчих положень «формальне професійне навчання працівників робітничим професіям включає первинну професійну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації робітників і може здійснюватися безпосередньо у роботодавця або організуватися на договірних умовах у професійно-технічних навчальних закладах, на підприємствах, в установах, організаціях, а працівників, які за класифікацією професій належать до категорій керівників, професіоналів і фахівців, – перепідготовку, стажування, спеціалізацію та підвищення кваліфікації і може організуватися на договірних умовах у вищих навчальних закладах» [2]. Тому у підході, який пропонує нам науковець наведено радше підвиди формального професійного навчання працівників.

З огляду на вказане, на наш погляд, більш вдалим буде поділ на формальне професійне навчання працівників та неформальне професійне навчання працівників, який нами зроблено на підставі ч. 5 ст. 6 Закону України «Про професійний розвиток працівників» [2]. Тим паче, саме такий підхід відповідає базовому законодавству, яке регулює освітню сфе-

ру Закону України «Про освіту» [4]. Зокрема, йдеться про ст.8 «Види освіти», де зазначається, що «особа реалізує своє право на освіту впродовж життя шляхом формальної, неформальної та інформальної освіти» [4].

Підтримуючи запропонований підхід розглянемо детальніше формальне та неформальне професійне навчання працівників.

Формальне професійне навчання працівників. Формальне професійне навчання працівників робітничим професіям, як різновид професійного розвитку працівників, включає первинну професійну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації робітників. Таке навчання може здійснюватися як безпосередньо у роботодавця, так і на договірних умовах у професійно-технічних навчальних закладах, на підприємствах, в установах, організаціях. У свою чергу, формальне професійне навчання працівників, які за класифікацією професій належать до категорій керівників, професіоналів і фахівців згідно законодавства передбачається у виді перепідготовки, стажування, спеціалізації та підвищення кваліфікації, на договірних умовах у вищих навчальних закладах [2].

На підставі вищезазначеного формальне навчання, у свою чергу, пропонуємо поділяти на підвиди:

1. Залежно від спрямованості навчання:

а) формальне професійне навчання працівників робітничим професіям:

- первинна професійна підготовка;
- перепідготовка;
- підвищення кваліфікації робітників.

б) формальне професійне навчання працівників, які за класифікацією професій належать до категорій керівників, професіоналів і фахівців:

- перепідготовка;
- стажування;
- спеціалізація;
- підвищення кваліфікації.

2. За місцем:

- безпосередньо у роботодавця;
- у професійно-технічних навчальних закладах;
- на інших підприємствах, в установах, організаціях.

Розглянемо детальніше кожен із видів за спрямованістю.

Первинна професійна підготовка робітників. Первинна професійна підготовка у законодавстві визначається як професійно-технічне навчання, яке забезпечує рівень професійної кваліфікації, необхідний для продуктивної професійної діяльності осіб, які не мали робітничої професії раніше [5]. Тобто, це етап освіти або тренування, спрямований на формування ключових компетенцій та основних навичок, необхідних для виконання конкретної професійної роботи. Він включає здобуття теоретичних знань і практичних вмінь, що відповідають вимогам обраної сфери діяльності. Така підготовка здійснюється щодо осіб, які зараховані на роботу до роботодавця учнями шляхом курсового чи індивідуального навчання, яке здійснюється відповідно до розроблених і затверджених роботодавцем, навчальних планів і програм. По завершенню первинної професійної підготовки робітників, відповідно до Положення про порядок кваліфікаційної атестації та присвоєння кваліфікації особам, які здобувають професійно-технічну освіту, затвердженого наказом Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства освіти України від 31 грудня 1998 року № 201/469, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 1 березня 1999 року за № 124/3417, проводиться кваліфікаційна атестація. Особи, які її пройшли успішно, присвоюється кваліфікація «кваліфікований робітник» з набутої професії відповідного розряду (класу, категорії, групи) та видається свідоцтво про присвоєння (підвищення) робітничої кваліфікації. Вважаємо що цей етап є ключовим для побудови стабільної та ефективної кар'єри в обраній галузі.

Перепідготовка робітників. Перепідготовка робітників – це професійне (професійно-технічне) навчання, метою якого є оволодіння робітниками, які здобули первинну професійну підготовку, іншою професією [5]. Цей етап навчання спрямований на адаптацію робітників до змін у виробничому середовищі, враховуючи нові технології, стандарти та вимоги ринку праці. Перепідготовка робітників може включати в себе як теоретичні, так і практичні аспекти, сприяючи підвищенню їх професійної компетентності та забезпеченню можливостей для кар'єрного росту.

Перепідготовка робітників може відбуватися в різних випадках, зазвичай пов'язаних з потребами ринку праці, змінами у виробничих технологіях, законодавчих вимогах, або для вдосконалення професійних навичок працівників. Також до перепідготовки вдаються тоді, коли потрібно розширити професійний профіль працівника, а також у зв'язку з відсутністю роботи, яка відповідає його професії, а також втрату здатності виконувати роботу, яка стосується попередньої професії [6, с. 215]. Досить часто до перепідготовки персоналу вдаються у випадку реконструкції чи перепрофілювання підприємства [1, с. 15]. Навчальні плани та програми для перепідготовки робітників розробляються на основі типових навчальних планів та програм для підготовки робітників за відповідними професіями і державних стандартів з конкретних професій. При цьому навчальні програми може бути скорочено до 50 відсотків, за рахунок виключення матеріалу, вивченого раніше, а також зважаючи на фактичний рівень професійних знань, навичок та вмій робітників, які навчаються. По завершенні перепідготовки, відповідно до Положення про порядок кваліфікаційної атестації та присвоєння кваліфікації особам, які здобувають професійно-технічну освіту, затвердженого наказом Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства освіти України від 31 грудня 1998 року № 201/469, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 1 березня 1999 року за № 124/3417, проводиться кваліфікаційна атестація. На нашу думку, цей процес є важливою складовою для пристосування до змін у виробництві та підтримки сталого професійного розвитку працівників у сучасних умовах ринку праці.

Перепідготовка керівників, професіоналів та фахівців. Перепідготовка керівників, професіоналів та фахівців – це систематичний та цілеспрямований процес, спрямований на оновлення та поглиблення знань, умій і навичок осіб, які вже мають досвід та високий рівень кваліфікації у своїй сфері. Цей вид навчання передбачає актуалізацію та розширення професійних компетенцій відповідно до нових вимог, технологій, стратегій управління та інших чинників, які можуть впливати на їхню діяльність.

Перепідготовка для цих категорій працівників може включати в себе такі аспекти:

1. *Стратегічне управління:* Розвиток лідерських вмій, навичок стратегічного планування та визначення цілей.

2. *Інновації та технології:* Ознайомлення з новітніми технологіями, їх впровадження та використання у власній сфері.

3. *Комунікаційні навички:* Розвиток навичок ефективної комунікації, управління відносинами зі співробітниками, клієнтами та іншими зацікавленими сторонами.

4. *Аналіз та прийняття рішень:* Поглиблене вивчення методів аналізу і прийняття стратегічних та операційних рішень.

5. *Актуалізація правових аспектів:* Ознайомлення зі змінами в законодавстві та нормативних актах, що стосуються конкретної сфери діяльності.

6. *Підвищення професійної етики та відповідальності:* Вивчення етичних стандартів, відповідальності в управлінні та в професійній діяльності.

З метою отримання працівниками іншої спеціальності на основі здобутого раніше освітньо-кваліфікаційного рівня, освітнього ступеня та практичного досвіду, проводиться перепідготовка керівників, професіоналів та фахівців. З метою набуття керівниками, професіоналами і фахівцями здатності виконувати завдання та обов'язки, що мають особливості у межах раніше набутої спеціальності, організовується спеціалізація. Як перепідготовка, так і спеціалізація здійснюються шляхом формального навчання у закладах вищої освіти, закладах післядипломної освіти, на договірних умовах. Навчальні плани та програми перепідготовки та спеціалізації розробляються та затверджуються закладами вищої освіти та закладами післядипломної освіти та погоджуються з відповідними об'єднаннями організацій роботодавців [5]. Цей процес покликаний забезпечити керівникам, професіоналам та фахівцям усвідомлення та адаптацію до змін в їхній сфері, що є важливим для їхнього професійного розвитку та успіху в кар'єрі.

Підвищення кваліфікації робітників. Підвищення кваліфікації працівників підприємства за своєю сутністю є навчанням, яке забезпечує вдосконалення та розвиток знань

і вмінь, необхідних для ефективного вирішення завдань професійної діяльності працівника [7] та є доречним тоді, коли потрібно підвищити професійний рівень працівника за наявною професією [6, с. 215]. Це професійне (професійно-технічне) навчання робітників, що дає змогу розширювати і поглиблювати раніше здобуті знання, уміння і навички на рівні вимог виробництва чи сфери послуг [5]. Воно передбачає розширення та поглиблення раніше здобутих працівником знань (умінь, навичок) та обумовлюється зміною характеру і змісту праці спеціаліста на займаній ним посаді та моральним старінням знань [1, с. 15].

Підвищення кваліфікації робітників здійснюється шляхом навчання на виробничо-технічних курсах, курсах цільового призначення. Виробничо-технічні курси проводяться з метою підвищення кваліфікації, поглиблення та розширення знань, умінь і навичок працівників за професією до рівня, що відповідає вимогам виробництва. Успішне закінчення курсів є необхідною умовою для присвоєння працівникам вищої кваліфікаційної категорії (класу, категорії, групи) та професійного зростання. Набір навчальних груп на виробничо-технічні курси здійснюється переважно працівниками однієї професії одного або подібного рівня кваліфікації, які мають стаж роботи за професією у цього роботодавця не менше одного року. Робочі навчальні плани та програми виробничо-технічних курсів розробляються та затверджуються роботодавцями на основі стандартів освіти для окремих професій або типових навчальних планів і програм/освітніх програм [5].

Положенням про професійне навчання працівників на виробництві передбачено два види підвищення кваліфікації керівників, професіоналів та фахівців в залежності від термінів: довгострокове та короткострокове.

Особливістю підвищення кваліфікації є те, що викладачі проводять заняття вже з працівниками, які мають знання, а не з учнями, на відміну від первинної підготовки. Також підвищення кваліфікації має певні переваги у порівнянні з підготовкою та перепідготовкою працівників. По-перше, підвищення кваліфікації відбувається у більш короткі терміни, що є зручнішим для працівника та роботодавця.

Працівник за короткий час набуває, розширює знання та навички, а роботодавець витрачає менше коштів, ніж на перепідготовку чи підготовку. По-друге, підвищення вимог роботодавця до якості робочої сили в умовах забезпечення економічного піднесення зумовить більш високі темпи зростання кількості працівників, які будуть підвищувати кваліфікацію, порівняно з тими, хто проходить навчання за новими професіями. Підвищення кваліфікації є важливим елементом професійного розвитку працівників, сприяє підтримці високого рівня професійної конкурентоспроможності та відповідності вимогам сучасного ринку праці.

Стажування. Стажування проводиться з метою формування та закріплення на практиці професійних компетенцій, отриманих у результаті теоретичного навчання, виконання завдань і обов'язків на посаді чи посаді вищого рівня, засвоєння вітчизняного та зарубіжного досвіду, формування особистісних якостей для виконання професійних завдань на новому, вищому якісному рівні в межах певної спеціальності [8].

Стажування керівників, професіоналів та фахівців передбачає набуття практичного досвіду виконання завдань і обов'язків на займаній посаді або на посаді вищого рівня. Стажування проводиться за індивідуальним планом, затвердженим роботодавцем, який направляє працівника на стажування. Стажування може тривати не більше 10 місяців. Конкретна тривалість стажування визначається залежно від цілей та виробничих потреб [5].

Стажування проводять у відповідних умовах як в Україні, так і за її межами задля того, щоб працівники засвоїли вітчизняний і зарубіжний досвід та набули практичних умінь і навичок для виконання обов'язків на займаній посаді або на посаді вищого рівня.

Неформальне професійне навчання працівників. Неформальне професійне навчання працівників здійснюється за їх згодою безпосередньо у роботодавця згідно з рішенням роботодавця за рахунок його коштів з урахуванням потреб власної господарської чи іншої діяльності [2].

Шляхом неформального навчання також можуть здійснюватися короткострокове підвищення кваліфікації та стажування [5].

Прикладами неформального навчання також є вебінари та подкасти, які дають учасникам повний контроль над тим, коли вони звертаються за допомогою. Частково тому неформальні програми професійного розвитку є більш ефективними в поєднанні з офіційними пропозиціями.

Правове забезпечення професійного навчання працівників здійснюється на основі норм Кодексу законів про працю України, Закону України «Про освіту», Закону України «Про професійну (професійно-технічну) освіту», Закону України «Про вищу освіту», Закону України «Про професійне навчання працівників», а також Положення про професійне навчання працівників на виробництві, Положення про організацію навчально-виробничого процесу на виробництві, Положення про дистанційне навчання.

Аналіз зазначених нормативно-правових актів дає підстави для висновку про недостатність та недосконалість правового регулювання різних видів професійного навчання працівників. Численні законодавчі прогалини, колізії, невідповідність реаліям сьогодення та міжнародному законодавству щодо регулювання окремих питань у сфері професійного навчання працівників значно ускладнюють професійний розвиток працівників у нашій країні.

У даному контексті слід відзначити, що у науковій літературі неодноразово наголошувалось на доцільності удосконалення правового забезпечення професійного навчання працівників.

На сьогодні в Україні система забезпечення якості професійного навчання працівників ще повністю не сформована, через те, що відсутні складові незалежного оцінювання якості результатів формального і неформального навчання та відсутній єдиний незалежний орган з оцінювання кваліфікацій, який зміг би перебрати на себе відповідні функції, усунувши можливості необ'єктивності через підпорядкованість Мінсоцполітики або МОН; відсутній окремих єдиний орган, який би координував роботу всіх надавачів освітніх послуг з професійно-технічної освіти і професійного навчання, що спричиняє нескоординованість, а тому відсутність уніфікації та прозорості при проведенні процедури оцінювання результатів

навчання. Це в свою чергу, ставить під сумнів об'єктивність цієї процедури оцінювання та достовірність присвоєних кваліфікацій; відсутні професійні стандарти, затверджені на державному рівні, які мають встановлювати нормативні вимоги до кваліфікації робочої сили та до якості праці; застаріла нормативно-правова база, яка не повною мірою відповідає пріоритетам європейської політики щодо забезпечення якості професійної освіти та сучасним вимогам розвитку ринку праці [9, с. 37].

Так, зокрема, слід відзначити щодо слушності зауважень Т. М. Вахонєвої про те, що КЗпП України регулювання професійного навчання здійснюється не безпосередньо, а опосередковано [10, с. 70]. У той же час, думка про те, що ст. 201 КЗпП України формулює обов'язок власника організувати індивідуальне, бригадне, курсове та інше виробниче навчання за рахунок підприємства [10, с. 70] видається нам дещо дискусійною. Адже нині чинна редакція цієї статті дає підстави для висновку, що професійне навчання працівників, на думку законодавця, є радше правом, а не обов'язком: «для професійної підготовки і підвищення кваліфікації працівників, особливо молоді, власник або уповноважений ним орган організує індивідуальне, бригадне, курсове та інше виробниче навчання за рахунок підприємства, організації, установи» [11].

Заслуговує уваги позиція науковців на переконання яких підвищення кваліфікації слід включити в посадові обов'язки всіх працівників. Лише тоді цей обов'язок буде мати правовий характер, за невиконання якого може настати дисциплінарна відповідальність для винних посадових осіб підприємства, установи, організації. У той же час трудівникам, які успішно й старанно виконують свої службові обов'язки, належить надавати можливість вибору форми підвищення кваліфікації. Їх відмову від підвищення кваліфікації без поважних причин необхідно розцінювати як порушення трудової дисципліни. Отже, цей вид професійного навчання необхідно вважати не стільки правом працівника, скільки юридичним обов'язком, складовим елементом змісту трудових правовідносин [12, с. 147, 148]. При цьому, у такому разі законодавець має забезпечити належний механізм забезпечення його виконання.

Лише частково погоджуємося ми й з позицією Л. Амелічевої. На підставі проведеного аналізу чинного законодавства у сфері професійної освіти та навчання вчена наголошує щодо: по-перше, необхідності уніфікувати міжгалузеві базові поняття, які вище згадувалися в цій роботі, з метою більш ефективного їх використання різними суб'єктами нормотворчості під час розробки нових законодавчих актів у сфері праці, зайнятості і професійної освіти та навчання, актів учасників соціального діалогу, локальних документів роботодавців у зазначеній сфері; по-друге, необхідності внесення змін до чинного Кодексу законів про працю України, зокрема Глави XIV «Пільги для працівників, які поєднують роботу з навчанням», у зв'язку із проведенням реформування професійної освіти і навчання в умовах євроінтеграції та в процесі досягнення гідної праці та сталого розвитку, доповнивши її положеннями про організацію дуальної освіти, формального і неформального навчання [13, с. 114]; по-третє, проблеми відсутності в КЗпП України норм, які розкривають зміст таких базових понять, як: «неформальне професійне навчання», «формальне професійне навчання» та ін.; а також положень про порядок підтвердження результатів неформального професійного навчання, а також норми, які закріплюють право роботодавця як соціального партнера на участь у розробці регіональних і цільових програм професійної освіти, які повинні орієнтуватися на реальну потребу у фахівцях на державному, галузевому та регіональному рівні [13, с. 113].

На наш погляд, слушними є зауваження авторки у частині необхідності уніфікувати міжгалузеві базові поняття, які вище згадувалися в цій роботі, з метою більш ефективного їх використання різними суб'єктами нормотворчості під час розробки нових законодавчих актів у сфері праці, зайнятості і професійної освіти та навчання, актів учасників соціального діалогу, локальних документів роботодавців у зазначеній сфері. Також погоджуємося з вченою щодо необхідності внесення змін до чинного Кодексу законів про працю України, зокрема Глави XIV «Пільги для працівників, які поєднують роботу з навчанням», у зв'язку із проведенням реформування професійної

освіти і навчання в умовах євроінтеграції та в процесі досягнення гідної праці та сталого розвитку, доповнивши її положеннями про організацію дуальної освіти, формального і неформального навчання [13, с. 114].

Що ж стосується відсутності в КЗпП України норм, які розкривають зміст таких базових понять, як: «неформальне професійне навчання», «формальне професійне навчання», то така позиція видається нам дещо дискусійною. Адже вказану прогалину заповнює Закон України «Про професійний розвиток працівників», де у ст. 1 зазначається, що: «неформальне професійне навчання працівників – набуття працівниками професійних знань, умінь і навичок, не регламентоване місцем набуття, строком та формою навчання; формальне професійне навчання працівників – набуття працівниками професійних знань, умінь і навичок у навчальному закладі або безпосередньо у роботодавця відповідно до вимог державних стандартів освіти, за результатами якого видається документ про освіту встановленого зразка» [2]. З огляду на вказане, дублювання зазначених положень у КЗпП України буде зайвим.

Також не доцільно, на наш погляд, обтяжувати КЗпП України положеннями про порядок підтвердження результатів неформального професійного навчання, положеннями, які закріплюють право роботодавця як соціального партнера на участь у розробці регіональних і цільових програм професійної освіти, які повинні орієнтуватися на реальну потребу у фахівцях на державному, галузевому та регіональному рівні [13, с. 113]. Зазначені питання вважаємо за доцільне врегулювати належним чином у спеціальному законодавстві. Зокрема, у Законі України «Про професійний розвиток працівників». Принаймні до ухвалення Трудового кодексу України, який би врегулював питання професійного навчання працівників в Україні на рівні окремої глави.

Слід зазначити також щодо доцільності пропозиції Н. М. Вапнярчук щодо закріплення у Трудовому кодексі України окремої глави під назвою «Учнівський договір» [7, с. 163]. Як слушно зазначає науковець, Проект Трудового кодексу України також не оперує поняттям «учнівський договір», а містить норму, якою передбачено укладення трудових договорів

з умовою щодо проходження професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації. Отже, як самостійний, відмінний від трудового договору «договір учнівства» розробниками проекту не передбачений. Хоча в законодавстві багатьох пострадянських країн цей вид договору отримав своє легальне закріплення. При цьому цікавим є те, що в різних країнах правова природа такого договору визначається по-різному [7, с. 163].

Слід погодитися з пропозицією Н. М. Вапнярчук щодо закріплення у Трудовому кодексі України окремої глави під назвою «Учнівський договір», у якій повинні бути висвітлені такі питання:

- а) поняття учнівського договору; сторони учнівського договору;
- б) строк і форма учнівського договору;
- в) дія учнівського договору;
- г) організаційні форми учнівства;
- д) час учнівства;
- е) оплата учнівства;
- є) поширення на учнів трудового законодавства та законодавства про обов'язкове соціальне страхування;
- ж) недійсність умов учнівського договору;
- з) припинення учнівського договору;
- и) відповідальність за порушення умов учнівського договору [14, с. 163].

Наразі ж, до ухвалення відповідної редакції Трудового кодексу України, на наш погляд, «учнівський договір» має бути закріплено у положеннях Закону України «Про професійний розвиток працівників».

Слушними є зауваження Ю. А. Чуприни у частині регулювання професійного навчання науково-педагогічних працівників, що законодавчий припис щодо процедури визнання окремим рішенням вченої ради результатів підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників «в інших суб'єктів освітньої діяльності, фізичних та юридичних осіб» є ускладненим та суперечливим, адже спричинить чимало проблем на практиці, адже якщо науково-педагогічному працівнику надавати право самостійно обирати у яких «інших суб'єктів освітньої діяльності, фізичних та юридичних осіб» підвищувати свою кваліфікацію, то не можна ставити питання про визнання чи не визнання цих результатів. З огляду на вказа-

не, погоджуємося у тому, що назріло питання створення електронного реєстру організацій, що мають право надавати послуги в сфері підвищення кваліфікації і розробки відповідного електронного порталу для отримання об'єктивної інформації кожним працівником і керівником напередодні затвердження плану підвищення кваліфікації [15, с. 148].

Крім того, давно назріла потреба належного врегулювання на законодавчому рівні, у положеннях Закону України «Про професійний розвиток працівників», питання інформальної освіти. Адже, самоосвіту також варто розглядати у контексті професійного навчання, адже вони не просто пов'язані, насправді ці два поняття просто не існують окремо один від одного. Відповідно до ч. 4 ст. 8 Закону України «Про освіту», «інформальна освіта (самоосвіта) – це освіта, яка передбачає самоорганізоване здобуття особою певних компетентностей, зокрема під час повсякденної діяльності, пов'язаної з професійною, громадською або іншою діяльністю, родиною чи дозвіллям» [3].

Систематичне самостійне навчання є однією з форм підвищення кваліфікації персоналу з вищою освітою, що забезпечує безперервність підвищення кваліфікації працівника протягом його трудової діяльності в організації. Про це, зокрема, свідчать результати опитування проведеного Т. І. Стойчик, згідно яких із 74 осіб (86%), які займаються самоосвітою, в 70 осіб (94,6%) відбулись позитивні зміни у професійній компетентності під впливом самоосвіти [16].

Крім того, складовою професійного навчання самоосвіту визнала й міжнародна спільнота. Таких висновків ми дійшли беручи до уваги міжнародні стандарти організації праці. Адже в документах Міжнародної організації праці велика увага приділяється розкриттю потенціалу та професійному навчанню працівників. У «Рекомендаціях щодо професійного навчання» та Конвенції про професійну орієнтацію та професійну підготовку в галузі розвитку людських ресурсів [17] зазначається, що держава та організації повинні забезпечувати саморозвиток та професійний розвиток працівників за допомогою різних видів навчання. Спільна декларація міністрів освіти Європи, яка ще відома як Болонська декларація, що визначила розвиток європейського освітнього простору,

серед інших видів навчання передбачає й самоосвіту [18]. Отже, самоосвіта розглядається як вид навчання, що забезпечує саморозвиток та професійний розвиток працівника.

У даному контексті заслуговує уваги також зарубіжний досвід. Адже, як зазначається у науковій літературі, у розвинених зарубіжних країнах професійне навчання дорослого працездатного населення сформовано в окрему систему, яка охоплює навчання зайнятих громадян і функціонує на основі спеціально розробленої законодавчої, управлінської та методологічної бази [10, с. 72].

Таким чином, у результаті дослідження проведеного у даному підрозділі було з'ясовано, що, на підставі нині чинного законодавства, можна виділити такі види професійного навчання працівників в Україні:

I. Формальне професійне навчання працівників:

1. Залежно від спрямованості навчання:

а) формальне професійне навчання працівників робітничим професіям:

- первинна професійна підготовка;
- перепідготовка;
- підвищення кваліфікації робітників.

б) формальне професійне навчання працівників, які за класифікацією професій належать до категорій керівників, професіоналів і фахівців:

- перепідготовка;

- стажування;
- спеціалізація;
- підвищення кваліфікації.

2. За місцем:

- безпосередньо у роботодавця;
- у професійно-технічних навчальних закладах;
- на інших підприємствах, в установах, організаціях.

II. Неформальне професійне навчання працівників.

Висновки. На основі вивчення нормативно-правової бази, літературних джерел, результатів різних опитувань, ми дійшли висновку, що питання професійного навчання працівників в Україні наразі належним чином не врегульовані. Вітчизняне законодавство у цій сфері містить значну кількість колізій та прогалин, подекуди не відповідає потребам сучасного українського суспільства та не узгоджується з базовими європейськими стандартами.

Отже, приходимо до висновку, що правове забезпечення професійного навчання працівників в Україні потребує удосконалення у частині визначення поняття організації професійного навчання працівників, тлумачення сутності різних форм професійного навчання, визначення конкретного переліку видів професійного навчання працівників з урахуванням запропонованих у роботі пропозицій та наведених рекомендацій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Брич В. Я., Гугул О. Я. Теоретичні аспекти розвитку персоналу. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2009. № 5. Т. 2. С. 13–16.
2. Про професійний розвиток працівників : Закон України від 12.01.2012 року № 4312-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4312-17/conv#Text>
3. Тимофіїв Р. Щодо проблеми професійного навчання працівників коштом роботодавця. *Підприємництво, Господарство і право*. 2017. №10. С. 100–104.
4. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 року №2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
5. Положення про професійне навчання працівників на виробництві, затверджене Наказом Міністерства освіти і науки України від 26.03.2001 № 127/151. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0315-01#Text>
6. Горохівська Н. Формування системи професійного навчання працівників організації. URL: <http://dspace.wnu.edu.ua/bitstream/316497/29871/1/213.PDF>
7. Самойленко В. В. Підвищення кваліфікації персоналу на прикладі провідних країн світу. *Ефективна економіка*. Дніпропетровськ : ДДАЕУ, 2019. № 5.
8. Про вищу освіту : Закон України – чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 24 вересня 2015 року. Київ, 2015. 100 с.
9. Дрозач, М. І., Ступльїнас Н. К. Перспективи розвитку системи забезпечення якості результатів професійного навчання працівників в Україні. *«Соціопростір: міждисциплінарний електронний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи»*. 2018. № 7. С. 35–44.

10. Вахоньєва Т. М. Проблеми правового регулювання та організації професійного навчання в Україні. С. 70–72.
11. Кодекс законів про працю України : закон УРСР від 10.12.1971 р. № 322-УІІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>
12. Голікова К. О. Правове регулювання професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації на підприємствах в умовах ринкової економіки : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. Луганськ, 2010. С. 147, 148.
13. Амелічева Л. Правове забезпечення професійної освіти і навчання працівників в умовах кризи гідної праці та «озелення» економіки. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 110–115.
14. Вапнярчук Н. М. Учнівський договір як особливий вид договору у сфері праці. *Право та інновації*. 2015. 4 (12). С. 141.
15. Чуприна Ю. А. Професійний розвиток науково-педагогічних працівників: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення». Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2021. 188 с.
16. Стойчик Т. І. Підготовка робітників гірничого профілю в умовах професійно-технічного навчального закладу : метод. рек. / за наук. ред. Л.М. Сергєєвої. К.: Журфонд, 2014. 85 с.
17. Конвенція та рекомендації, ухвалені Міжнародною організацією праці № 140. 1965–1999 р.р., Том II Міжнародне бюро праці, Женева. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_261
18. Спільна декларація міністрів освіти Європи. Болонья, 19 червня 1999 р. URL: www.abiturient.in.ua/ua/bologna_process_ua.

Гаєвий В. В.,

*аспірант кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ЕВОЛЮЦІЯ МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

EVOLUTION OF THE MECHANISM OF LEGAL REGULATION OF SOCIAL SECURITY IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIETY

Стаття присвячена з'ясуванню зародженню та подальшому розвитку механізму правового регулювання соціальної безпеки крізь призму еволюції концепції громадянського суспільства. Автором встановлюється, що еволюція механізму правового регулювання соціальної безпеки в контексті розвитку громадянського суспільства може бути осмислена в рамках п'яти історико-правових періодів. Перший історико-правовий період – період зародження правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства (IV ст. до н.е. до 2-ї половини XIII ст.). Другий історико-правовий період – період розвитку регулювання соціальної безпеки та концепції громадянського суспільства в рамках процесу ґрунтовного переосмислення цінності людини (з 2-ї половини XIII ст. до 2-ї половини XVIII ст.). Третій історико-правовий період – період становлення механізму правового регулювання соціального захисту за участю суб'єктів громадянського суспільства під впливом посилення концепції соціальної солідарності промислової епохи (з 2-ї половини XVIII ст. до 1945 року). Четвертий історико-правовий період – період розвитку механізму правового регулювання соціального захисту за участю суб'єктів громадянського суспільства (з 1945 року по 1991 рік). П'ятий історико-правовий період – період становлення сучасного механізму правового регулювання соціального захисту за участю суб'єктів громадянського суспільства, що поділяється на такі етапи: пострадянський етап (з 1991 року по 2004 рік); передвоєнний етап (з 2004 року по 2014 рік); воєнний етап (з 2014 року по сьогодні). У висновках до статті узагальнюються результати дослідження. Зокрема, констатується, що становлення сучасного громадянського суспільства та сучасної доктрини соціальної безпеки, що розпочались з часів існування стародавніх общинних суспільств й тривають у наш час, не були ані лінійними, ані рівномірними. При цьому саме такі історичні епохи, як Відродження, Просвітництво та промислова революція, були історичними періодами часу, коли поступово формувалось розуміння гармонійного балансу між колективним добробутом та індивідуальними правами, між загальною безпекою та індивідуальною безпекою.

Ключові слова: *громадянське суспільство, історико-правовий метод, механізм правового регулювання, соціальна безпека, соціальне право, соціальний захист.*

This article aims to explore the origins and progression of the legal regulation mechanism of social security, viewed through the lens of civil society's evolution. The author delineates this evolution across five distinct historical and legal periods. The initial period encompasses the emergence of social security's legal regulation in relation to the burgeoning concept of civil society (4th century BC to the latter half of the 13th century). The subsequent period involved the development of both social security regulation and the concept of civil society, marked by a profound reevaluation of human value (from the second half of the 13th century to the latter half of the 18th century). The third period signifies the formation of the social protection legal regulation mechanism under the influence of the industrial era's burgeoning social solidarity concept (from the second half of the 18th century to 1945). The fourth period covers the development of this mechanism with civil society participation (from 1945 to 1991). The final period addresses the establishment of the contemporary mechanism of social protection legal regulation with civil society involvement, further divided into the post-Soviet stage (1991 to 2004), the pre-war stage (2004 to 2014), and the military stage (2014 to the present). The article concludes by summarizing the findings, noting that the formation of modern civil society and the current social security doctrine, originating from ancient communal societies and continuing to this day, was neither linear nor uniform. Historical epochs like the Renaissance, Enlightenment, and Industrial Revolution were particularly significant in shaping the understanding of the balance between collective well-being and individual rights, and between general and individual security.

Key words: *civil society, historical and legal method, legal regulation mechanism, social law, social protection, social security.*

Постановка проблеми. Концепція громадянського суспільства, котра розвивалася протягом століть і цілісно ґрунтується на принципах індивідуальних свобод, колективної відповідальності та активної участі громадян, знаходиться у взаємному кореляційному зв'язку із соціальною безпекою. Іншими словами, громадянське суспільство та соціальна безпека закономірним чином перебуває у симбіотичних відносинах, осмислення яких дозволяє повноцінно зрозуміти зміст і логіку участі громадянського суспільства у становленні правового регулювання соціальної безпеки сучасної держави, а отже – загальний юридичний зміст механізму правового регулювання соціальної безпеки за участю суб'єктів громадянського суспільства. Повноцінне осмислення цього питання виявляється неможливим без комплексного аналізу історико-правового контексту зародження та подальшого розвитку правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства. Важливість цього завдання аргументована не лише значимістю використання історичних методів в дослідженні правових явищ, але й тим фактом, що вчені ще не досліджували історико-правовий контекст зародження та розвитку механізму правового регулювання соціальної безпеки за участю суб'єктів громадянського суспільства.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. Хоча еволюція механізму правового регулювання соціальної безпеки в контексті розвитку громадянського суспільства ще не була предметом окремого наукового дослідження (розвідки), слід констатувати, що багатьма ученими вже досліджувались ті чи інші аспекти зародження та розвитку правового регулювання соціальної безпеки (також суміжних інститутів соціального права, що охоплені режимом соціальної безпеки), серед яких: М.І. Боднарук [1], Т.Ю. Возгріна [2], А.О. Гудзь [3], А.В. Кириченко [4], Л.Ю. Малюга [5, с. 82-98], А.Ю. Стопчак [6], Г.О. Яковлева [7] та ін. науковці. Наукові напрацювання цих та ін. учених і дослідників складають теоретичну основу для з'ясування історико-правових закономірностей становлення механізму правового регулювання соціальної безпеки крізь призму еволюції концепції громадянського суспільства.

Отже, метою статті є аналіз еволюції механізму правового регулювання соціальної безпеки в контексті розвитку громадянського суспільства. Для досягнення цієї мети виконуються такі завдання: 1) з'ясувати історико-правову основу, на якій можливо розкрити процес становлення механізму правового регулювання соціальної безпеки у контексті розвитку концепції громадянського суспільства; 2) проаналізувати особливості етапів еволюції досліджуваного механізму правового регулювання; 3) узагальнити результати дослідження.

Виклад основного матеріалу. Процес зародження та подальшого розвитку правового регулювання соціальної безпеки в Україні в умовах розвитку концепції громадянського суспільства є частиною відповідного глобального процесу становлення громадянського суспільства та режиму соціальної безпеки людини. Виходячи із цього, доходимо висновку, що еволюція механізму правового регулювання соціальної безпеки в контексті розвитку громадянського суспільства наразі поділяється на такі періоди:

1. Перший історико-правовий період (IV ст. до н.е. до епохи Відродження). Питання правового регулювання соціального захисту та становлення і розвитку громадянського суспільства вже перетиналось на зборах громадян у Афінах, Римі, а також на Русі. При цьому слід мати на увазі наступне: по-перше, такі «збори» не орієнтувались на систематичне правове регулювання соціального захисту, як ми його розуміємо сьогодні; по-друге, механізми соціального захисту того часу часто були пов'язані з ширшими політичними та соціальними аспектами, насамперед – забезпечення стабільності, громадянської участі або лояльності до держави, а також до її лідерів. Разом із тим, можна стверджувати, що поява таких зборів і визнання «голосу» громадськості заклали основу для зародження у пізніші історичні періоди повноцінного механізму правового регулювання соціального захисту за участю суб'єктів громадянського суспільства (це пов'язано із впливом громадськості на еволюцію концепцій соціальної солідарності та соціальної відповідальності суспільства та держави перед своїми громадянами).

2. Другий історико-правовий період (з 2-ї половини XIII ст. до 2-ї половини XVIII ст.),

який доцільно назвати періодом розвитку регулювання соціальної безпеки та концепції громадянського суспільства в рамках процесу ґрунтовного переосмислення цінності людини. У рамках епох Відродження та Просвітництва не лише культивувались фундаментальні аргументи на користь розвитку концепції громадянського суспільства й не лише була сформована сучасна концепція соціальної безпеки, але й вже зароджувався сучасний механізм правового регулювання соціальної безпеки за участю суб'єктів громадянського суспільства. Так слід звернути увагу на те, що в епоху Відродження в Італії гуманістичні тенденції були інтегровані в релігійні кола католицької Церкви, внаслідок чого вона, як важливий суб'єкт громадянського суспільства, почала займатись нетиповими для неї практиками забезпечення соціальної безпеки населення (у цьому сенсі мова йде лише про вірян-католиків). Так, в XV ст. в італійських містах почали з'являтися церковні (у подальшому державно-церковні) кредитно-фінансові інститути, що отримали назву «Гора благочестя» (*Monti di Pietà*). Такі організації від початку створювались для боротьби з лихварством, яке вводило вірян у скрутні життєві обставини через несправедливі (хижацькі) умови кредитного договору. Відповідні організації надавали важливу послугу, пропонуючи позики під нижчий відсоток (у порівнянні з лихварськими відсотками), що забезпечувалось за рахунок благодійних пожертвувань, а пізніше – з державного бюджету [див., напр.: 8; 9].

3. Третій історико-правовий період (з 2-ї половини XVIII ст. до 1945 року), який можемо назвати періодом становлення механізму правового регулювання соціального захисту за участю суб'єктів громадянського суспільства під впливом посилення концепції соціальної солідарності промислової епохи. З розвитком промислової революції та ігноруванням мінімальної соціальної безпеки робітників, невдоволені робітники почали об'єднуватись у рухи та асоціації, що відстоювали їх соціальні (зокрема, трудові) права. Під впливом тиску таких рухів на промисловість і державу в країнах Європи почало формуватися фабричне (заводське) законодавство. У той же час на історичних територіях України, які перебували під впливом Російської імперії, як і в решті

самодержавної імперії, соціальна безпека працюючих не вважалась пріоритетним питанням запізнлої індустріалізації, а фабричне законодавство по суті почало формуватися в останні десятиліття існування імперії. Разом із тим, з поширенням революційних настроїв, падінням Російської імперії та поступовою окупацією території України більшовиками працюючим на заводах і фабриках українцям почала нав'язуватись комуністична ідеологія, як ідеологія, що начебто захищала соціальну безпеку робочих і їх сімей. Утім, з повною окупацією України та становленням режиму більшовиків розпочався процес розвитку «радянського права», яке лише декларувало захист соціальних прав і законних інтересів населення, а в дійсності, було ідеологічною основою для заперечення свободи праці та змушування до перебування усіх працездатних громадян в умовах примусу до праці та обмеження зайнятості. Що ж стосується розвитку концепції громадянського суспільства в СРСР розглядуваного періоду, то в цьому сенсі слід зауважити, що ця концепція була суттєво урізаною в тій мірі, в якій тоталітарна держава потребує тотального контролювання усіх процесів, які відбуваються в державі.

4. Четвертий історико-правовий період (з 1945 року по 1991 рік), який можемо назвати періодом розвитку механізму правового регулювання соціального захисту за участю суб'єктів громадянського суспільства. Цей історико-правовий період, який охоплює різні історичні епохи, починаючи від завершення II світової війни до моменту падіння колишнього СРСР внаслідок так званого «параду незалежності» колишніх радянських республік, однією з перших з яких була Україна, є неоднозначним (у соціально-правовому контексті) історичним проміжком часу, що значним чином відобразився на становленні механізму правового регулювання соціальної безпеки за участю суб'єктів громадянського суспільства, яке існувало в колишньому СРСР переважно номінально. Насамперед звернемо увагу на те, що масштабні жертви та руйнування, спричинені II світовою війною, призвели до глибокої переоцінки соціальної відповідальності та ролі держави і суспільства у забезпеченні добробуту своїх громадян. На тлі цього у 1948 році Гене-

ральною Асамблеєю ООН було проголошено Загальну декларацію прав людини, в якій права людини були концептуальним чином пов'язані зі станом соціальної безпеки людини, як найважливішою умовою для реалізації основних та інших прав людини. Визнання цього факту на глобальному рівні послужило: *по-перше*, каталізатором розширення систем соціального забезпечення, у тому числі й у колишньому Радянському Союзі, частиною якого на той момент була Українська РСР; *по-друге*, розквіт громадянського суспільства, оскільки інститути ООН паралельно своєму розвитку розробляли різні програми підтримки різних суб'єктів громадянського суспільства (зокрема, профспілок, організацій захисту прав людини, жіночих організацій та ін.), до чого надалі приєдналися регіональні міжнародні організації (наприклад, Рада Європи), а далі й деякі держави (зокрема, США, Данія, Швеція), котрі бажали просувати через фінансування програм соціально-правового характеру різні цінності (відповідні програми передбачали фінансову, технічну та іншу допомогу суб'єктам громадянського суспільства).

При цьому слід мати на увазі, що протягом розглядуваного періоду часу на території УРСР було сформовано продержавне «громадянське» суспільство, яке використовувалося державою для імітації демократичності нормотворення, забезпечення міжнародного іміджу соціальної держави, яку будує активна громадськість. У зв'язку із цим, протягом розглядуваного періоду було сформовано основні форми участі суб'єктів «громадянського» суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки, які стали формами використання інструментів демократії для посилення тоталітарного режиму та послаблення соціальної безпеки населення, збільшення міри узалежнення соціальної безпеки громадянина від волі держави та суб'єктів «громадянського» суспільства, що стало однією з причин кризи «радянської держави» та її подальшого розпаду.

5. П'ятий історико-правовий період (з 1991 року по сьогодні) – період становлення сучасного механізму правового регулювання соціального захисту за участю суб'єктів громадянського суспільства. Цей історико-

правовий період розпочався на фоні відсутності досвіду демократичного урядування та адекватного розуміння організації та нормативно-правового забезпечення режиму соціальної безпеки. У зв'язку із цим, до завершення пострадянського етапу становлення сучасного механізму правового регулювання соціального захисту (з 1991 року по 2004 рік, коли Україна утвердилась в необхідності її розбудови в якості сучасної європейської держави) правове регулювання соціальної безпеки та становлення сучасної концепції громадянського суспільства відбувались шляхом орієнтування на західні доктринальні розуміння соціальної безпеки та громадянського суспільства (їх використання обумовлено тим, що одразу ж з моменту відновлення незалежності України, наша держава взяла курс на долучення до світового співтовариства в якості сучасної соціальної, правової та демократичної держави), які впроваджувались в практичну дійсність на ґрунті усталеного радянського розуміння концепту соціального забезпечення та громадянського суспільства. Цей період також характеризувався дезорієнтацією суспільства, яке було звільнене від ідеологічного ярма, однак, в дійсності не розуміло межі своєї свободи та спроможність ефективним чином впливати на суб'єктів нормотворчої діяльності задля того, щоби правове регулювання соціальної безпеки відповідало потребам у соціальній безпеці осіб, котрі знаходились у складних життєвих обставинах (ускладнювало це й те, що на той час більшість населення України все ще перебувала у соціально вразливому стані, обумовленому не лише соціально-правовим, але й економічним та культурним, політичним переходом від тоталітаризму до демократії і ринкової економіки).

Вже у рамках наступного етапу – передвоєнного етапу становлення сучасного механізму правового регулювання соціального захисту (з 2004 року по 2014 рік), який розпочався перемогою громадянського суспільства над політичною владою, що тиснула на громадян у виборі подальшого курсу розвитку держави (мова йде про масові протести з 22 листопада по 26 грудня 2004 року). Протягом цього періоду розпочався процес європеїзації націо-

нального законодавства, зокрема, й у частині забезпечення соціальної безпеки населення, а також впровадження концепції громадянського суспільства в нормах чинного законодавства. Саме з цього період академічна спільнота активно долучилась до процесу формування пропозицій щодо наближення чинного законодавства про соціальну безпеку до відповідних принципів, норм і стандартів, які діють на території ЄС.

Третій етап сучасного періоду становлення сучасного механізму правового регулювання соціального захисту – воєнний етап (з 2014 року по сьогодні). Зі здобуттям успіху у відстоюванні громадянським суспільством в ході масових протестів (відомих як «Революція гідності») потреби подальшої розбудови України в якості європейської держави, що в перспективі набуде членства в ЄС, проти нашої держави розпочалась збройна агресія з подальшою тимчасовою окупацією Автономної Республіки Крим і м. Севастополь, окремих територій Донецької та Луганської області. Початок війни зумовив посилення ролі громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки нових соціально вразливих верств населення (внутрішньо переміщених осіб, осіб, котрі втратили житло через руйнування, спричиненні воєнними діями тощо), а також посилення соціальної безпеки військовослужбовців (осіб, які набули інвалідність в результаті війни), членів їх сімей та ін. При цьому слід мати на увазі, що триваюча з 2014 року збройна агресія росії проти України, посилена пандемією коронавірусної інфекції COVID-19, загострила соціальну вразливість населення, якою на жаль користуються недобросовісні суб'єкти, всупереч своїм обов'язкам та вимогам, що випливають з принципів соціальної справедливості, соціальної відповідальності та соціальної солідарності. Зокрема, вже тривалий час у «нашій державі спостерігається економічна та соціальна криза, користуючись якою, роботодавці можуть масово порушувати права працівників, в результаті чого завдавати їм моральну шкоду» [10, с. 30], а також послаблювати їх соціальну безпеку в цілому. За таких обставин, а особливо після повномасштабного вторгнення росії на територію України 24 лютого 2022 року, не лише актуалі-

зується потреба посилення ролі громадянського суспільства на сфері, які стосуються соціальної безпеки населення (зокрема, й в частині їх нормативно-правового регулювання та контролю і нагляду за виконанням цих норм суб'єктами права), але й також нормативно-правове відображення правового статусу суб'єктів громадськості, як важливих акторів в організації та забезпечення належного функціонування соціально-правового режиму соціальної безпеки в сучасній Україні. Актуальність цього пояснюється також тим фактом, що по сьогодні не всі форми участі суб'єктів громадянського суспільства в нормотворчій діяльності знайшли належне відображення в нормах чинного законодавства, а також по сьогодні ще не було прийнято базового закону в цьому питанні – законодавчого акту про суб'єктів громадянського суспільства.

Висновки. По сьогоднішній день спостерігається процес становлення механізму правового регулювання соціальної безпеки у контексті сучасної концепції громадянського суспільства, адже наразі ще не можна констатувати існування досконалого законодавства про соціальну безпеку, а також законодавства про правовий статус суб'єктів громадянського суспільства загалом та як суб'єктів правотворчості, зокрема. У цьому контексті важливо враховувати тривалий процес становлення і розвитку громадянського суспільства, а також симбіотичний зв'язок розвитку громадянського суспільства із формуванням основних засад соціальної безпеки та їх просуванням в правовій дійсності за рахунок впливу суб'єктів громадянського суспільства. Так, як вбачається з викладеного, це питання є досить складним, адже становлення сучасного громадянського суспільства та сучасної доктрини соціальної безпеки, що розпочались з часів існування стародавніх общинних суспільств й тривають у наш час, орієнтовані на індивіда, не були ані лінійними, ані рівномірними. При цьому саме такі історичні епохи, як Відродження, Просвітництво та промислова революція, були історичними періодами часу, коли поступово формувалось розуміння гармонійного балансу між колективним добробутом та індивідуальними правами, між загальною безпекою та індивідуальною безпекою.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Боднарук М.І. Правове регулювання соціального страхування в Україні: монографія. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2014. 472 с.
2. Возгріна Т.Ю. Генеза розвитку законодавства про соціальне забезпечення. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3-2. С. 172–174.
3. Гудзь А.О. Становлення та розвиток законодавства про соціальний захист бездомних осіб і безпритульних дітей. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2013. № 5. С. 88–92.
4. Кириченко А.В. Розвиток соціального страхування в Україні: монографія. Київ: ЦП «КОМПРИНТ», 2017. 197 с.
5. Малюга Л.Ю. Адаптація соціального законодавства України до законодавства Європейського Союзу: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2020. 414 с.
6. Стопчак А.Ю. Історичні аспекти виникнення та еволюції соціального захисту населення в Україні. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2010. № 1, Т. 1. С. 60–64.
7. Яковлева Г.О. Характеристика основних етапів становлення та розвитку сфери соціального забезпечення. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 3(9), Т. 3. С. 68–72.
8. Gatto A. Historical roots of microcredit and usury: The role of Monti di Pietà in Italy and in the kingdom of Naples in XV–XX centuries. *Journal of International Development*. 2018. Vol. 30 (5). P. 911–914. doi:10.1002/jid.3386.
9. Muzzarelli M.G. I Monti di Pietà: le cure prestate e quelle richieste. *Italia Francese*. 2010. № 85. P. 101–111.
10. Гаєвий В.В. Умови відповідальності роботодавця за заподіяну моральну шкоду працівнику. *Правова доктрина, правоутворення та правозастосування: проблеми зв'язку та шляхи розвитку*: тези доп. учасників наук.-практ. конф. (м. Харків, 11 жовтня 2019 р.). Харків: НДІ ППСН, 2019. С. 30–36.

Ступакова І. Г.,
аспірантка кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Національного університету «Одеська юридична академія»

ТРУДОВА МЕДІАЦІЯ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНА ФОРМА ВИРІШЕННЯ ТРУДОВИХ СПОРІВ

LABOUR MEDIATION AS AN ALTERNATIVE FORM OF LABOUR DISPUTES RESOLUTION

У статті аналізується законодавча основа застосування процедури медіації при вирішенні трудових спорів та вносяться конкретні пропозиції щодо її вдосконалення.

Обґрунтовано пропозицію про запровадження терміну «трудова медіація» у трудове законодавство України та сформульовано його визначення.

Зроблено висновок, що основні положення про трудову медіацію мають бути закріплені в основному кодифікованому законодавчому акті. У главі XV чинного Кодексу законів про працю України закріплені тільки норми про розгляд індивідуальних трудових спорів. Враховуючи законодавчий досвід окремих країн ЄС, цю главу доцільно іменувати «Трудові спори» та закріпити в ній, у тому числі, й норми про трудову медіацію як альтернативну форму вирішення трудових спорів із закріпленням особливостей її застосування для врегулювання індивідуальних і колективних трудових спорів. Аналогічні пропозиції внесено й щодо структури проекту Трудового кодексу України.

Звернено увагу на необхідність закріплення в основному кодифікованому законодавчому акті правового статусу трудового медіатора, а також вдосконалення змісту ст. 10 Закону України «Про медіацію», що стосується підготовки медіаторів. Обґрунтовано доцільність доповнення частини третьої цієї статті нормою про обов'язковість не тільки базової, але й спеціалізованої підготовки трудових медіаторів у сфері вирішення як індивідуальних, так і колективних трудових спорів.

Обґрунтовано висновок про те, що визнання трудової медіації обов'язковою як передумови права на пред'явлення позову до суду в порядку цивільного судочинства суперечить положенням ст. ст. 55, 124 Конституції України, нормам, закріпленим у п. 4 частини першої ст. 1, частини першої ст. 4 Закону України «Про медіацію».

Ключові слова: *медіація, трудова медіація, трудові спори, альтернативна форма вирішення трудових спорів, законодавство України, законодавство окремих країн ЄС.*

The article analyzes the legal basis for the application of the mediation procedure in the resolution of labour disputes and makes specific proposals for its improvement.

The proposal to introduce the term "labour mediation" into the labour legislation of Ukraine is substantiated and its definition is formulated.

It was concluded that the main provisions on labour mediation should be fixed in the main codified legislative act. Only the rules on consideration of individual labour disputes are established in Chapter XV of the current Labour Code of Ukraine. Taking into account the legislative experience of individual EU countries, it is appropriate to name this chapter "Labour disputes" and to enshrine in it, among other things, the norms on labour mediation as an alternative form of resolving labour disputes with fixing the features of its application for the settlement of individual and collective labour disputes. Similar proposals were made regarding the structure of the draft Labour Code of Ukraine.

Attention was drawn to the need of enshrining the legal status of the labour mediator in the main codified legislative act, as well as to improve the content of Art. 10 of the Law of Ukraine "On Mediation", concerning the training of mediators. The expediency of supplementing the third part of this article with a norm on the obligation of not only basic, but also specialized training of labour mediators in the field of solving both individual and collective labour disputes is substantiated.

The conclusion that the recognition of labour mediation as a mandatory prerequisite for the right to file a lawsuit in civil proceedings contradicts the provisions of Art. 55, 124 of the Constitution of Ukraine, the norms stipulated in Clause 4 of the first part of Art. 1, first part of Art. 4 of the Law of Ukraine "On Mediation" was made.

Key words: *mediation, labour mediation, labour disputes, alternative form of labour disputes resolution, legislation of Ukraine, legislation of individual EU countries.*

Постановка проблеми. Проголошене ст. 13 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [1] право на ефективний засіб правового захисту передбачає наявність відповідного механізму захисту права і свобод людини, що включає як судові, так і позасудові процедури врегулювання спору (конфлікту). У законодавстві України та національній юридичній практиці значною подією стало прийняття Закону України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 року №1875-IX [2], яким визначено правові засади та порядок проведення медіації, інші важливі питання в цій сфері.

Таким чином, як і у багатьох зарубіжних країнах (наприклад, Австрії, Бельгії, Болгарії, Великобританії, Канаді, Німеччині, Норвегії, Польщі, Румунії, США, Фінляндії, Франції, Угорщині, Хорватії та ін.), в Україні медіація з моменту набрання чинності цим Законом здійснюється на відповідній законодавчій основі.

Частиною першою ст. 3 Закону України «Про медіацію» дію цього Закону поширено на суспільні відносини, «пов'язані з проведенням медіації з метою запобігання виникненню конфліктів (спорів) у майбутньому або врегулювання будь-яких конфліктів (спорів)», у тому числі й трудових.

Актуальним питанням науки трудового права є внесення конкретних пропозицій щодо розробки системної та послідовної законодавчої основи застосування трудової медіації при вирішенні трудових спорів.

Стан дослідження. Проблеми теорії та практики запровадження інституту медіації у трудових правовідносинах досліджуються такими вітчизняними науковцями, як В.Я. Буряк [3], Н.М. Гресь [4], Д.В. Гринь [5], В.М. Дейнека і Г.І. Чанишева [6], С.І. Запара [7], Д.М. Кравцов, І.В. Зіноватна, Ю.М. Бурнягіна, Н.Г. Орлова [8], І.О. Лях [9], Л.Д. Менів [10], П.Д. Пилипенко [11], О.Г. Серeda [12], М.М. Шумило [13], О.Я. Ярошенко [14] та ін. Водночас у науці трудового права бракує системного комплексного підходу до розробки законодавчої основи трудової медіації.

Метою статті є аналіз законодавчої основи застосування процедури медіації при вирішенні трудових спорів та внесення конкретних пропозицій щодо її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Законом України «Про медіацію» було доповнено чинний Кодекс законів про працю України (далі – КЗпП України) [15] новою ст. 221-1 «Врегулювання трудових спорів шляхом медіації». Це означає застосування процедури медіації для вирішення індивідуальних трудових спорів між працівником і роботодавцем за нормами Закону України «Про медіацію» із урахуванням особливостей, передбачених чинним КЗпП України.

Аналіз змісту ст. 221-1 КЗпП України дозволяє дійти таких висновків. По-перше, включення нової ст. 221-1 до глави XV «Індивідуальні трудові спори» КЗпП України свідчить про те, що процедуру медіації законодавець обмежив тільки врегулюванням індивідуальних трудових спорів. Відповідно до частини першої цієї статті «трудоий спір між працівником і роботодавцем незалежно від форми трудового договору може бути врегульовано шляхом медіації відповідно до Закону України «Про медіацію» з урахуванням особливостей, передбачених цим Кодексом». Тобто йдеться про індивідуальні трудові спори про застосування чинного законодавства, оскільки розгляд індивідуальних трудових спорів про встановлення нових чи зміну існуючих умов праці не регулюється нормами глави XV КЗпП України.

Водночас позиція законодавця щодо застосування процедури медіації лише до індивідуальних трудових спорів викликає заперечення. Як уже відзначалося, у частині першій ст. 3 Закону України йдеться про трудові спори. Чинним законодавством України регламентуються процедури вирішення індивідуальних трудових спорів і колективних трудових спорів (конфліктів), тому питання про те, чому не було внесено відповідні зміни до Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» від 3 березня 1998 року № 137/98-ВР [16], залишається відкритим.

У частині першій ст. 221-1 КЗпП України передбачається врегулювання трудового спору між працівником і роботодавцем шляхом медіації «незалежно від форми трудового договору». На нашу думку, це положення частини першої ст. 221-1 потребує доповнення. Як відомо, чинним законодавством передбачено дві

форми трудового договору – усна і письмова. У цьому випадку законодавець, вочевидь, мав на увазі не форму трудового договору, а його вид (безстроковий, строковий, про роботу за сумісництвом та ін.). Тому видається доцільним доповнити це положення частини першої ст. 221-1 КЗпП України і викласти його в такій редакції – «незалежно від виду і форми трудового договору».

По-друге, частиною другою ст. 221-1 КЗпП України передбачається укладення договору про проведення медіації та угоди за результатами медіації у трудових спорах. Ця норма є досить лаконічною, оскільки передбачає тільки форму укладення таких договору і угоди, це має бути письмова форма. Що стосується їхнього змісту, то у цих випадках необхідно звернутися до відповідних норм, закріплених у ст. 20 «Зміст договору про проведення медіації» і ст. 21 «Зміст угоди за результатами медіації».

По-третє, у частині третій ст. 221-1 КЗпП України передбачені правові наслідки невиконання чи неналежного виконання угоди за результатами медіації. Оскільки медіація є альтернативним засобом врегулювання трудового спору, то невиконання чи неналежне виконання цієї угоди надає сторонам спору можливість звернутися до порядку врегулювання індивідуального трудового спору, передбаченого ст. 221 КЗпП України.

По-четверте, нормами статей 225 і 234 КЗпП України передбачені відповідно строки звернення працівника до комісії по трудових спорах і поновлення судом строків, пропущених з поважних причин. Якщо участь у процедурі медіації перевищує встановлені законом строки, то, як впливає зі змісту частини третьої ст. 221-1 КЗпП України, участь у процедурі медіації може бути визнана поважною причиною у розумінні статей 225 і 234 КЗпП України.

Зміст частини першої ст. 3 Закону України «Про медіацію», як видається, не забороняє застосовувати передбачену Законом процедуру медіації й для врегулювання колективних трудових спорів (конфліктів). Однак відсутність спеціальних норм у Законі України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» унеможливило її застосування для вирішення цього виду трудових спорів.

На нашу думку, законодавча основа інституту медіації у трудовому праві має бути системною і послідовною. У трудове законодавство України доцільно запровадити термін «трудова медіація», закріпивши її визначення в основному законодавчому кодифікованому акті. Прогаляною у чинному КЗпП України є відсутність норм про порядок вирішення колективних трудових спорів, тому логічним було б іменувати главу XV Кодексу «Трудові спори» з включенням до її змісту зазначених норм, а також норм про трудову медіацію.

Оскільки в Україні розпочалася робота над проектом Трудового кодексу України на виконання припису п. 4 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про дерадянізацію законодавства України» від 21 квітня 2022 року №2215-IX [17], то для національного законодавця представляє інтерес законодавчий досвід окремих країн ЄС, у трудових кодексах яких міститься окрема глава «Трудові спори», в якій закріплені норми про вирішення індивідуальних і колективних трудових спорів. Так, до структури Трудового кодексу Литовської Республіки від 14 вересня 2016 року [18] включено: Частина I «Загальні положення»; Частина II «Індивідуальні трудові відносини»; Частина III «Колективні трудові відносини»; Частина IV «Трудові спори».

Наразі визначення терміну «трудова медіація» міститься у частині першій ст. 2 проекту Закону України «Про колективні трудові спори», відповідно до якої трудова медіація – позасудова, добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони колективного трудового спору за допомогою трудового медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати колективний трудовий спір.

Утім, поняття трудової медіації є більш широким, оскільки не обмежується тільки запобіганням виникненню або врегулюванням колективних трудових спорів. На нашу думку, трудову медіацію доцільно визначити як позасудову добровільну, конфіденційну процедуру, що проводиться медіатором (медіаторами) з метою запобігання виникненню або врегулювання трудового спору шляхом переговорів між сторонами спору.

У проекті Закону України «Про колективні трудові спори» трудовій медіації присвячено тільки одну статтю 17 «Трудова медіація. Трудовий медіатор», відповідно до частини першої якої колективний трудовий спір може бути врегульовано шляхом проведення трудової медіації відповідно до Закону України «Про медіацію» з урахуванням особливостей, передбачених цим Законом.

При цьому трудова медіація у законопроекті визнається етапом розгляду тільки колективного трудового спору про інтереси (ч. 3 ст. 11) і не передбачена як етап для розгляду колективного трудового спору про права (ч. 4 ст. 11). Тільки в частині сьомій ст. 11 законопроекту йдеться про те, що у спорах про права сторони колективних соціально-трудова відносин можуть в колективній угоді (договорі) або в окремій угоді передбачити альтернативний порядок вирішення таких спорів, що включає можливість проведення трудової медіації.

На нашу думку, такий підхід розробників законопроекту викликає заперечення. Якщо виходити зі змісту частини шостої ст. 11 проекту Закону про те, що послідовність та етапи розгляду спорів про права (крім етапу переговорів, який є обов'язковим) визначається сторонами колективного трудового спору, то логічно було є визначити трудову медіацію як окремий етап розгляду колективного трудового спору про права, без включення відповідного положення до колективної угоди (договору) або укладення окремої угоди.

Крім визначення поняття трудової медіації, в основному кодифікованому законодавчому акті варто було б закріпити правовий статус трудового медіатора як спеціально підготовленої нейтральної, незалежної, неупередженої фізичної особи, яка залучається до вирішення трудового спору з метою проведення трудової медіації.

Заслужують на підтримку положення частини третьої ст. 17 проекту Закону України «Про колективні трудові спори», відповідно до якої трудовим медіатором може бути особа, яка має статус медіатора відповідно до Закону України «Про медіацію», має досвід та/або пройшла спеціалізовану підготовку у сфері вирішення трудових спорів. Проте у частині третій ст. 17 проекту Закону України «Про колектив-

ні трудові спори» відсутня норма про те, ким буде здійснюватися спеціалізована підготовка медіатора у сфері вирішення трудових спорів. Щодо змісту частини третьої ст. 17 законопроекту також виникає питання: йдеться про спеціалізовану підготовку у сфері вирішення як колективних, так і індивідуальних трудових спорів, або мається на увазі підготовка тільки у сфері вирішення колективних трудових спорів?

Питання про підготовку трудових медіаторів є досить важливим. У частині четвертій ст. 17 законопроекту зазначається про список трудових медіаторів, що формує Національна служба посередництва і примирення. Саме із цього списку обирається трудовий медіатор сторонами колективного трудового спору за їх взаємною згодою. Водночас у частині четвертій ст. 17 не зазначається про те, що спеціалізована підготовка медіатора у сфері вирішення колективних трудових спорів здійснюється Національною службою посередництва і примирення.

Підготовка медіаторів регулюється ст. 10 Закону України «Про медіацію», відповідно до частини другої якої підготовку медіаторів здійснюють суб'єкти освітньої діяльності. У частині третій цієї статті закріплена норма про те, що підготовка медіаторів, крім базової, може включати спеціалізовану підготовку відповідно до програм навчання, розроблених суб'єктами освітньої діяльності.

Отже, наявною є колізія між нормою, що міститься в частині третій ст. 17 проекту Закону України «Про колективні трудові спори», і нормою, закріпленою в частині третій ст. 10 Закону України «Про медіацію». В останньому випадку, як уже відзначалося, йдеться про можливість включення спеціалізованої підготовки медіаторів до програм навчання, розроблених суб'єктами освітньої діяльності. Водночас у частині третій ст. 17 проекту Закону України «Про колективні трудові спори» норма про спеціалізовану підготовку медіатора у сфері вирішення трудових спорів є імперативною.

На нашу думку, логічним було б внести зміни до частини третьої ст. 10 Закону України «Про медіацію» та викласти її в такій редакції: «Підготовка медіаторів, крім базової, включає спеціалізовану підготовку від-

повідно до програм навчання, розроблених суб'єктами освітньої діяльності». Одним із видів такої спеціалізованої підготовки мала б стати підготовка трудових медіаторів у сфері вирішення як індивідуальних, так і колективних трудових спорів.

У науці висловлюється точка зору про доцільність запровадження обов'язкової медіації як досудового способу врегулювання індивідуального трудового спору та пропонується розглядати звернення до медіатора в індивідуальних трудових спорах як передумову права на пред'явлення позову до суду в порядку цивільного судочинства [5, с. 10].

На нашу думку, така пропозиція викликає заперечення, оскільки суперечить визначенню медіації в п. 4 частини першої ст. 1 Закону України «Про медіацію» як «...добровільної... процедури. Медіацію не варто відносити до досудового способу врегулювання індивідуального трудового спору, як це зроблено у наведеній вище пропозиції, оскільки у п. 4 частини першої ст. 1 зазначеного Закону вона визначається як «позасудова» процедура.

Запровадження обов'язкової медіації суперечить також положенням ст. ст. 55, 124 Конституції України [19]. За аналогією можна навести ситуацію зі зверненням до комісії по трудових спорах, коли суди відмовляли у прийнятті позову через відсутність звернення до цієї комісії. Тоді Пленум Верховного Суду України в частині першій п. 8 постанови «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» №9 від 01 листопада 1996 року [20] роз'яснив судам, що з урахуванням конституційного положення про те, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, юрисдикція яких поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі (ст. 124 Конституції), судам підвідомчі всі спори про захист прав і свобод громадян. Суд не вправі відмовити особі в прийнятті позовної заяви чи скарги лише з тієї підстави, що її вимоги можуть бути розглянуті в передбаченому законом досудовому порядку.

Висновки. У трудове законодавство України доцільно запровадити термін «трудова медіація». Трудову медіацію видається можливим визначити як позасудову добровільну, конфіденційну процедуру, що проводиться

медіатором (медіаторами) з метою запобігання виникненню або врегулювання трудового спору шляхом переговорів між сторонами спору.

Законодавча основа інституту трудової медіації потребує вдосконалення. Законом України «Про медіацію» чинний КЗпП України) було доповнено новою ст. 221-1 «Врегулювання трудових спорів шляхом медіації». Це означає застосування процедури медіації для вирішення індивідуальних трудових спорів між працівником і роботодавцем за нормами Закону України «Про медіацію» із урахуванням особливостей, передбачених чинним КЗпП України. Водночас відповідні доповнення не було внесено до Закону України «Про порядок вирішення трудових спорів (конфліктів)». Склалася ситуація, коли, з одного боку, зміст частини першої ст. 3 Закону України «Про медіацію» не виключає застосування медіації для вирішення колективних трудових спорів (конфліктів), а з іншого боку – відсутність спеціальних норм у Законі України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» фактично унеможливує звернення до цієї процедури.

Основні положення про трудову медіацію мають бути закріплені в основному кодифікованому законодавчому акті. У главі XV чинного КЗпП України закріплені тільки норми про розгляд індивідуальних трудових спорів. Враховуючи законодавчий досвід окремих країн ЄС, цю главу доцільно іменувати «Трудові спори» та закріпити в ній, у тому числі, й норми про трудову медіацію як альтернативну форму вирішення трудових спорів із закріпленням особливостей її застосування для врегулювання індивідуальних і колективних трудових спорів.

Визнання трудової медіації обов'язковою як передумови права на пред'явлення позову до суду в порядку цивільного судочинства суперечить положенням ст. ст. 55, 124 Конституції України, нормам, закріпленим у п. 4 частини першої ст. 1, частини першої ст. 4 Закону України «Про медіацію». У п. 4 частини першої ст. 1 Закону медіація визначається як «позасудова добровільна...» процедура, а в частині першій ст. 4 зазначеного Закону одним із принципів медіації визнано принцип добровільності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Рим, 4.XI. 1950). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
2. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 №1875-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2022. № 7. Ст. 51.
3. Бурак В. Я., Кулачок-Тітова Л. В., Пилипенко П. Д. Альтернативні способи вирішення трудових спорів. Хм.: ХУУП, 2015. 172 с.
4. Гресь Н.М. Медіація як спосіб вирішення індивідуальних трудових спорів: дис. ... докт. філософ. 081-Право. Суми, 2023. 208 с.
5. Гринь Д.В. Медіація як альтернатива вирішення індивідуальних трудових спорів: дис. ... докт. філософ. 081-Право. Харків, 2023. 203 с.
6. Чанишева Г. І., Дейнека В. М. Примирні процедури вирішення колективних трудових спорів : монографія. Одеса : Фенікс, 2016. 196 с.
7. Запара С.І. Поняття медіації та особливості її становлення в Україні та світі. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 3. С. 83–85.
8. Кравцов Д. М., Зіноватна І. В., Бурнягіна Ю. М., Орлова Н. Г. Медіація як альтернативний спосіб вирішення трудових спорів. *Наукові записки. Серія: Право*. 2022. С. 73–78.
9. Лях І.О. Проблеми теорії і практики запровадження інституту медіації в трудовому праві: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення. Харків: 2020. 27 с.
10. Менів Л.Д. Урегулювання трудових спорів шляхом медіації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2022. Вип. 71. С. 181–185.
11. Пилипенко П. Д. Альтернативні способи розв'язання трудових спорів: практика України та ЄС. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія Юридичні науки. 2(113)/2020. С. 61–66.
12. Серeda О.Г. Медіація (посередництво) як альтернативний спосіб вирішення трудового спору. *Право та інновації*. 2017. № 2. С. 38–45.
13. Шумило М. Медіація як інструмент вирішення трудових спорів: невичерпний ресурс для розвантаження судової системи. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/trudove-pravo/mediaciya-yak-instrument-virishennya-trudovih-sporiv-nevicherpniy-resurs-dlya-rozvantazhennya-sudovo.html>
14. Гринь Д., Ярошенко О. Щодо принципів, покладених в основу медіації як позасудової процедури вирішення індивідуальних трудових спорів. *Приватно-правові та публічно-правові відносини: проблеми теорії та практики в умовах воєнної агресії* : збірник матеріалів II міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кропивницький, 07 жовт. 2022 р.). Кропивницький, 2022. С. 168–171.
15. Кодекс законів про працю України: Затв. Законом УРСР від 10 грудня 1971 року №322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 325.
16. Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів): Закон України від 03 березня 1998 року № 137/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 34. Ст.227.
17. Про дерадянiзацію законодавства України: Закон України від 21 квітня 2022 року №2215-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2215-20#Text>
18. Lietuvos Respublikos darbo kodeksas Redakcija: 40 – 2023-11-16 (nuo 2023-11-30) Aktuali https://www.infolex.lt/portal/start_ta.asp?act=doc&fr=pop&doc=368200&title=LR%20darbo%20kodeksas#
19. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
20. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: постанова Пленуму Верховного Суду України №9 від 01 листопада 1996 року. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96#Text>

УДК 349; 340.132.1; 343.851.3; 614.3
DOI <https://doi.org/10.32782/39221520>

Черезова Т. О.,
*адвокатка, аспірантка кафедри міжнародного права та галузевих
правових дисциплін
Київського університету права Національної академії наук України*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОЮ ПОЛІТИКОЮ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

PROVIDING SOCIAL AND LEGAL POLICY FOR THE IMPLEMENTATION OF SOCIAL RIGHTS BY CONDEMNED PRISONERS

Статтю присвячено розгляду проблем з'ясування проблем забезпечення державною забезпечення політики реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі.

У статті проводиться аналіз соціальної політики з точки зору відповідності її гарантіям соціальних прав, адже констатується, що якщо держава «гарантує», то, такі гарантії повинні позначатись на її функціональності, спроможності, можливості, затребуваності та реалізації. На підставі цього, автором обирається методологічний шлях у тому, що усі описані кореляції повинні опиратися не стільки на бажання, а, на певну основу «функціонування» та «забезпечення». Такою основою на думку автора є суб'єктивні права, власне, безпосередньо самі соціальні права.

У ході дослідження розкривається питання особливостей соціальної політики, соціально-правової політики, які полягають у певних рівнях – загальний (державний), локальний та індивідуальний. Аналізується чинне законодавство, правова доктрина. За результатами дослідження автор приходить до висновку у тому, що реалізація соціальних прав засудженими до позбавлення волі, закладає основу до особливого забезпечення аспекту здійснення державної політики. Він (аспект) проявляється у тому, що соціальна політика є елементом державної політики. Соціальна політика, підпадаючи під особливості правового регулювання тих чи інших соціальних прав, певного правового режиму (у нашому випадку, пов'язаного із ізоляцією особи), соціального статусу особи, визначає особливий вид правової політики – «соціально-правової» із фокусом на реалізацію соціальних прав особливою категорією носіїв прав – засуджених до позбавлення волі. Таким чином, беручи до уваги зазначене, можемо констатувати те, що **«соціально-правова політика реалізації прав засуджених до позбавлення волі»** є процесом створення системи заходів, принципів, гарантій, які націлені на ресоціалізацію засуджених осіб до позбавлення волі з метою забезпечення соціальних прав, соціальних обов'язків, соціальних інтересів, соціального благополуччя в'язнів на всіх етапах відбуття ними покарання, як життєдіяльності в умовах особливого режиму пов'язаного із позбавленням волі. А забезпечення цієї політикою прав цих осіб, полягає у тому, аби різними методами, прийомами, способами створити умови для реалізації прав, виправлення засудженого, його ресоціалізації.

Ключові слова: соціальні права, соціальна політика, політика реалізації права, позбавлення волі, засуджені.

The article is devoted to the consideration of the problems of clarifying the problems of ensuring the state's policy of implementing social rights for those sentenced to deprivation of liberty. The article analyzes the social policy from the point of view of its compliance with the guarantees of social rights, because it is stated that if the state «guarantees», then such guarantees should affect its functionality, capacity, possibilities, demand and implementation. Based on this, the author chooses a methodological path in that all the described correlations should be based not so much on desire, but on a certain basis of «functioning» and «provision». According to the author, such a basis is subjective rights, in fact, social rights themselves. In the course of the study, the question of the peculiarities of social policy, social and legal policy, which consist of certain levels – general (state), local and individual. Current legislation and legal doctrine are analyzed. Based on the results of the research, the author comes to the conclusion that the realization of social rights by those sentenced to imprisonment lays the foundation for special provision of the aspect of state policy implementation. It (aspect) is manifested in the fact that social policy is an element of state policy. Social policy, falling under the peculiarities of the legal regulation of certain social rights, a certain legal regime (in our case, related to the isolation of a person), the social status of a person, defines a special type of legal policy – «social-legal» with a focus on the implementation of social rights by a special category of rights holders – those sentenced to imprisonment. Thus, taking into account the above, we can state that the «social and legal policy of the realization of the rights of those sentenced to imprisonment» is the process of creating a system of measures, principles, guarantees aimed at the resocialization of persons sentenced

to imprisonment in order to ensure social rights, social responsibilities, social interests, social well-being of prisoners at all stages of serving their sentence, as life activities in the conditions of a special regime associated with deprivation of liberty. And ensuring the rights of these persons with this policy consists in creating conditions for the realization of rights, correction of the convicted person, and his resocialization using various methods, techniques, and methods.

Key words: *social rights, social policy, law enforcement policy, deprivation of liberty, convicts.*

Постановка проблеми. Політика держави має забезпечувати реалізацію певних її функцій, в тому числі, і соціальної функції держави. Процес реалізації суб'єктивних прав охоплюється кон'юнктурою постановки питання про мету, завдання та наслідки правового регулювання тих чи інших правовідносин, відображаючи у такий спосіб конкретний контекст соціально-правової політики, її функціональність. Адже, як відомо, у найзагальнішому вигляді, право – соціальний феномен, а різні його рівні – індивідуальний, колективний та державний (загальний), охоплюються політичною складовою, адже відображають певну діяльність суб'єктів права, які переслідують ту чи іншу мету.

Уявляється, що питання реалізації саме соціальних прав засудженими до позбавлення волі, повинно також відображати функціональну здатність держави досягати мети, політика якої спрямована на виправлення засуджених, попередження нових правопорушень (ст. 50 КК України), а також їх ресоціалізації (ст. 7 КВК України). Однак, на сьогодні, ні в Конституції України, ані в КК України чи то у КВК України, не визначено політичного аспекту «правореалізації» стосовно соціальних прав засуджених до позбавлення волі. Очевидно, що за таких обставин, питання «політики реалізації», як і функціонального забезпечення державою соціальних прав засуджених до позбавлення волі залишається відкритим. Відтак, постає потреба у додатковому науковому аналізі функціонування феномену політики у правовій сфері щодо забезпечення державою реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема політики у сфері права переймалась чимало дослідників, адже дана проблематика все частіше ставала предметом наукового дискурсу, в процесі якого відшукуються відповіді на правовий зв'язок держави та права, права та соціального, права та суспільного, сус-

пільного та державного тощо. І, що особливо, можливо було відстежити – функціональність чи втрату державою впливу на ті чи інші правовідносини. Зокрема, доречно звернути увагу на праці таких вчених за таким релевантним пошуком, а саме: у галузі інформаційного права: Б.А. Кормича («Організаційно-правові основи політики інформаційної безпеки України», докторська дисертація, 2004) [14]; у галузі кримінального права: П.Л. Фріс («Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми», монографія, 2005) [33]; О. Дудорова («Кримінально-правові проблеми сучасної України», вибрані праці, 2022) [9]; у галузі цивільного процесуального права: Я.Я. Мельника («Судова політика та її інтеграційний процес як складова частина режиму цивільної процесуальної безпеки», наукова стаття, 2016) [16, с. 32–39]; у галузі адміністративного права: І.В.Чеховську («Державна сімейна політика в Україні: теорія та практика реалізації», монографія, 2013) [29], тощо.

Не було б зайвим звернути увагу на інші дослідження в гуманітарній сфері.

Так, в економічних науках, привертає увагу дослідження таких вчених як С.М. Бондаренко та Н.В. Бугас («Соціальна політика держави як основа забезпечення соціального розвитку», наукова стаття, 2021) [2], С.В. Ничипоренко («Молодіжна сімейна політика в Україні», кандидатська дисертація, 2008) [19], тощо.

На рівні сфери «державного управління», не без підстав заслуговують на увагу такі автори-дослідники: О.О. Кучеренко («Державна політика: теоретико-методологічні засади дослідження процесу формування та здійснення», кандидатська дисертація, 2000) [11], В.В. Тертичка («Державна політика: аналіз і впровадження в Україні», дисертація, 2004) [27], тощо.

В сфері політології, увагу привертає сучасне монографічне дослідження за редакцією Г.І. Зеленько, назва якого «Політична система України: конституційна модель та політичні практики» (2023) [22].

Усі перелічені вище дослідження так чи інакше стосуються предмету та галузевої специфіки, і, тому не дають відповіді стосовно соціальних прав засуджених до позбавлення волі, не визначають і характер державної чи то економічної політики у досліджуваному нами напрямку.

Отож, питання політики, реалізації політики, методологічних засад її здійснення у сфері гуманітарних наук очевидно не є новими, адже перманентні проблеми стосуються щонайменше розвитку феномену політики у тій чи іншій науковій сфері, де виявляються ряд проблем, які співставляються із функціонуванням держави, його апарату тощо. Тому, уявляється, що для правового забезпечення реалізації соціальних прав, зокрема, засуджених до позбавлення волі, на сьогодні не достатньо самих понять та визначень на кшталт «правова політика», «кримінально-правова політика», «соціальна політика», тощо. Адже ми зіштовхуємось або із занадто абстрактними термінами як от вжиття слово «право», «держава», «історія», «сім'я», «інформація», «основи», «організація» або ж, із доволі звуженими галузевими підходами, які, ще й до того не враховують соціально-правовий контекст ідеї права як соціального феномену. Відповідно, питання ускладняється і в розумінні постановки проблеми стосовно такої категорії осіб, які характеризуються особливим правовим статусом – «засуджені до позбавлення волі», та певним процесом – «реалізацією прав». Отож, коли ми маємо певного «особливого правового статусу», виникає необхідність розуміти політику у соціально-правовому значенні, причому, в контексті забезпечення державою своєї функції на рівні реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі.

Мета дослідження полягає у дослідженні соціально-правової політики забезпечення реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі. З'ясування цих проблем надасть відповідь на питання стосовно того, чи «забезпечується» реалізація соціальних прав у засуджених до позбавлення волі, що сприятиме констатації деяких факторів, стосовно впливу «політики реалізації» на ефективність ресоціалізації в'язнів.

Виклад основного матеріалу. Розкриваючи проблеми, які пов'язані із політикою забезпе-

чення реалізації суб'єктивних прав, варто звернути увагу на ряд понять, як от «політики», «правового регулювання», «правозастосування», «функція».

Так, у філософському словнику зазначається, що «політика» (від грецьк. – державна діяльність) – у найзагальнішому значенні – це діяльність, що має своєю метою регулювання взаємин між людьми для забезпечення певного стану деякої суспільної одиниці (суспільного утворення) [32, с. 494].

У підручнику із «Державної політики» (2014) [8] звертається увага на те, що ефективність державної політики підвищення добробуту полягає в побудові стратегії розвитку власної розвиненої держави, точку зору якої враховуватимуть інші країни; у поліпшенні якості життя громадян; у гарантуванні соціальної стабільності; забезпеченні національної безпеки країни [8, с. 185]. Тут, слід задатись цілком прогнотованим питанням: чи можливо відстежити сьогодні елементи згаданої стратегії в контексті реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі?, – авжеж ні. Уявляється, що цей сектор дещо виключений та перебуває за межами державних стратегій.

У монографії за редакцією вченої-політолога Г.І. Зеленько (2023) доволі слушно констатується у висновках, що на сьогодні, для України, характерним є глибоке соціально-економічне розшарування. За найбільш оптимістичними оцінками співвідношення у прибутках між 10% найбагатших і найбідніших становить 1 до 40, тоді як в країнах ЄС цей показник становить 1 до 7 (10). Величезна кількість людей, які перебували за межею або на межі бідності і вузький прошарок середнього класу не створювало соціальний прошарок для формування повноцінних політичних партій, а завдання елементарного виживання не сприяли тому, щоб люди поза свого робочого часу ще брали участь у роботі громадських організацій. Це, на думку дослідників, створило ситуацію, коли влада та суспільство існували ніби в паралельних світах, оскільки механізми інтеграції між суспільством та владою були вкрай нерозвиненими, чим влада та фінансово-промислові групи успішно користувалися у власних інтересах. Фактично, – зазначають вчені, – в Україні не лишилося жодного політичного інститу-

ту, який би повноцінно виконував притаманні класичним демократіям функції – партії артикулювали інтереси ФПГ, а не суспільних груп, вибори були адаптовані під те, щоб гарантувати у владі статус-кво ФПГ, *судова система виявилася вкрай корумпованою, система державного управління деградувала, інститут політичної відповідальності непрацюючим* і т. д. і т. п. (курсив власний – Т.Ч.) [22, с. 489]. Таким чином, у висновках монографії вказуються на проблеми правової політики, зокрема судової системи, державного управління тощо, які, до того ж, існують у «розшарованому суспільстві». Відтак, «правова політика» не є достатньо функціональною та може мати негативні наслідки для локального чи то індивідуального рівня правового регулювання, в тому числі і для реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі.

Підступаючи до питань права, його політики, доцільно окреслити основні тенденції функціонування соціального у правовій політиці тієї чи іншої галузі права, або ж, вказати на їх відсутність.

Так, П.Л. Фріс, досліджуючи безпосередньо кримінально-правову політику звертає увагу на те, що законодавець в ідеалі повинен прагнути при здійсненні криміналізації до зниження її об'єму і збільшення інтенсивності. Іншими словами, кримінальний закон повинен захищати найважливіші суспільні відносини, які сприймаються більшістю населення як такі, що потребують в кримінально-правовій охорони, притому захищати за допомогою встановлення санкцій, які визнаються справедливими. Інакше, на думку дослідника, він буде направлений не на боротьбу із злочинністю, а на її «розмноження» [33, с. 339]. Отож, уявляється, що акцент на «найважливіші суспільні інтереси» очевидно перегукується із соціальними інтересами, соціальним життям, як певною базою правового порядку.

Натомість, О. Дудоров, у своїх дослідженнях підходить з іншого боку. Досліджуючи питання проблем кримінально-правової політики він зазначає, що в практиці міжнародних і закордонних судових органів мали місце кримінальні справи, в яких суди надавали перевагу принципу верховенства права перед писаними законами або тлумачили останні в спосіб,

узгоджений із вимогами верховенства права, не дивлячись на те, що це виходило за межі буквального змісту певних нормативно-правових актів. Отже, питання реалізації принципу верховенства права в кримінальному праві – це не просто теоретична концепція, а реальна практика міжнародних і національних судів [9, с. 42]. Також, за результатами дослідження вчений констатує, що відповідний міжнародний і зарубіжний досвід – лише один з аспектів складної та багатогранної проблеми, у зв'язку з чим залишаємо за собою право висловитись з приводу тих викликів, які обов'язково поставнуть при застосуванні закону України про кримінальну відповідальність у контексті реалізації принципу верховенства права [42, с. 42]. За такого підходу, можливо вказати на те, що дослідник вбачає і опирається виключно на так званий кримінальний закон. Питання соціального аспекту законодавства не зачіпається. Хоча, питання поглиблення розуміння судом питання наслідків у відповідальності, наслідків засудження особи таки ставить відкритим питання про недосконалість кримінального законодавства.

В.В. Василевич також приділив увагу дослідженню проблем кримінально-правової політики. Зокрема, він доводить, що можна виокремити такі цілі кримінологічної політики. Посеред таких, *до прикладу*, дослідник виокремлює (1) за змістом – соціальні, правові, матеріальні, виховні, психологічні; (2) за рівнем соціально-правового статусу – конституційні, законодавчі, міжнародні, тощо [6, с. 39]. Очевидно, такий підхід виокремлює наявність (присутність) соціально-правового сегменту, його задіяння у правовому регулюванні тощо.

Зокрема, В.В. Василевич приходить до одного із таких висновків, в який закладає саме «соціальний» аспект проблеми політики. Так, вчений констатує, що визначення головних цілей кримінологічної політики як оптимального образу бажаного майбутнього результату щодо протидії злочинності, як моделі формування її доктринальних теоретичних положень, а також удосконалення якості й ефективності діяльності системи органів і установ антикримінальної юстиції та інституцій громадянського суспільства слід покласти *в основу подальшої побудови соціально-правової структури*,

яка б була спроможна конструктивно працювати на головну мету – скорочення та нейтралізацію злочинності в країні (курсив власний – Т.Ч.) [6, с. 40–41].

Більш предметно підходить до проблем соціальної політики в царині кримінального права з точки зору соціально-правової складової, підходить Є.С. Мнишенко [17, с. 39–41]. Зокрема, дослідник доводить, що принцип диференціації та індивідуалізації відповідальності та покарання. Також, він зазначає, що специфіка цього принципу у кримінально-правовій політиці у сфері права на отримання освіти полягає в тому, що відповідна політика має забезпечувати на право-виконавчому рівні призначення покарання з урахуванням всіх пом'якшуючих та обтяжуючих покарання обставин, а також особу винного та його ставлення до вчиненого порушення права на отримання освіти. Також, Є.С. Мнишенко зазначає, що у сучасних умовах принцип соціальної справедливості щодо кримінально-правової політики у сфері права на отримання освіти повинен розумітися як принцип правотворчої і правозастосовної діяльності щодо встановлення балансу між соціальною потребою, доцільністю й одночасно невідворотністю кримінальної відповідальності за порушення права громадян на отримання освіти [17, с. 40–41].

О.В. Епель виділяє дві великі групи гарантій реалізації соціальних прав людини і громадянина: (1) *організаційні гарантії, тобто гарантії реалізації конституційних соціальних прав людини і громадянина*: (а) гарантію соціального захисту громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей (стаття 17 Конституції України); (б) гарантію соціального захисту громадян, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, пенсії, інші види соціальних виплат та допомог, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом (стаття 46 Конституції України); (в) гарантію забезпечення громадянами житлом безоплатно або за

доступну для них плату (стаття 47 Конституції України); (г) гарантію достатнього життєвого рівня для себе і своєї сім'ї (стаття 48 Конституції України); (г) гарантію охорони здоров'я, медичної допомоги та медичного страхування (стаття 49 Конституції України); (д) гарантію охорони сім'ї, дитинства, материнства і батьківства (стаття 51 Конституції України); (е) гарантію державного утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (стаття 52 Конституції України); (е) гарантію доступної і безоплатної освіти у державних та комунальних навчальних закладах (стаття 53 Конституції України); (2) *гарантії охорони конституційних соціальних прав людини і громадянина, які поділяються на такі види*: (1) гарантії державного захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина, оскільки за статтею 3 Конституції України утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, а отже, держава гарантує піклування і захист своїм громадянам, які перебувають за її межами (стаття 25 Конституції України), право кожного на відшкодування за рахунок органів публічної влади матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, які вплинули на реалізацію конституційних соціальних прав людини і громадянина (стаття 56 Конституції України); (2) судові гарантії, а саме право на суд для захисту своїх конституційних соціальних прав (стаття 55 Конституції України), право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, які призвели до порушення конституційних соціальних прав людини і громадянина (стаття 55 Конституції України), право на правову допомогу при захисті конституційних соціальних прав (стаття 59 Конституції); (3) гарантії захисту конституційних соціальних прав Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини Конституційним Судом України та міжнародними судовими організаціями (право на звернення з конституційною скаргою до Конституційного Суду України за захистом конституційних соціальних прав, право на звернення за захистом конституційних соціальних прав до відповідних міжнародних судових

установ чи до відповідних органів міжнародних організацій; право на звернення до омбудсмена за захистом конституційних соціальних прав) [10, с. 358–360]. Таким чином, перелічені та диференційовані соціальні права, соціальні гарантії відображають не що інше як основу (стержень) функціонування соціального та суто правового напрямку дійсності і функціонування держави, а, по суті – її політики. Проте, на нашу думку, варто розмежовувати і питання соціального та правового у політиці, як і питання політики реалізації одного та іншого.

Термін соціальна політика є усталеним у науковій літературі. Проте питання «соціальна політика» та «соціально-правова політика реалізації права» не розглядається.

Так, у юридичній енциклопедії з права соціального забезпечення зазначається, що «соціальна політика» – система заходів, спрямованих на здійснення соціальної функції держави, забезпечення соціальних, культурних прав та інтересів, соціального благополуччя людини на всіх етапах її життєдіяльності. Сутність соціальної політики пов'язується з підтримкою і розвитком відносин між різними соціально-демографічними групами населення та всередині них, створенням умов для їх нормальної життєдіяльності, встановленням соціальних гарантій і економічних стимулів для участі в суспільному виробництві, соціальним захистом вразливих груп населення. В центрі уваги соціальної політики має бути людина, забезпечення умов для її належного розвитку і самореалізації. Поняття соціальної політики визначається політологами, соціологами, економістами. Так, економіст В. Пальцев пропонує розуміти під соціальною політикою цілеспрямовану діяльність держави та інститутів громадського суспільства щодо регулювання соціальної сфери і соціальних відносин заради вдосконалення умов життя населення, перш за все, соціально незахищених груп [5, с. 703–704].

Вважається, що основою для проведення соціальної політики у державі є ст.ст. 41–52 Конституції України, які гарантують соціально-економічні права громадян, запорукою реалізації яких є, перш за все, економічні чинники [31]. В основу здійснення соціальної політики

у соціально-демократичних державах покладено такі *принципи*, як соціальна справедливість, соціальна солідарність, індивідуальна соціальна відповідальність, соціальне партнерство. Соціальна політика покликана усунути диспропорції та прояви незахищеності у суспільстві, а розвинена система соціального захисту стає політичним змістом масової демократії. Основним критерієм ефективності соціальної політики є рівень суспільної злагоди та солідарності [31].

Звісно питання політики реалізації соціальних прав є дещо іншим рівнем правового регулювання, власне – локальним, індивідуальним, а не загальним.

Відтак, можливо й відійти від конституційних аспектів, припустившись аналізу більш звуженого підходу.

Так, Л.В. Леонтева переймаючись проблемами у своєму дослідженні соціальних прав жінок доводить, що першочерговими заходами урядової політики в сфері гарантування соціальних прав жінок повинні стати: санітарно-освітня робота з питань здорового способу життя, планування сім'ї, репродуктивного здоров'я, безпечного материнства, ранньої діагностики онкологічної патології; здійснення заходів щодо підвищення свідомості жінок у напрямку збереження стану здоров'я (регулярність і частота візитів до лікаря, необхідність раннього першочергового візиту до лікаря тощо); удосконалення роботи центрів і кабінетів планування сім'ї та дитячої й підліткової гінекології, медико-генетичної служби; профілактика захворювань, що передаються статевим шляхом; розширення мережі з питань репродуктивного здоров'я (збільшення кількості центрів планування сім'ї, безпечного материнства, медико-генетичного консультування тощо) та поліпшення їх забезпечення сучасним обладнанням [15, с. 574]. З такої позиції впливають додаткові аспекти забезпечення соціальної політики, які зацентровані на соціальних правах жінок. Для засуджених забезпечення соціальної політики соціальних прав жінок, засуджених до позбавлення волі, такий підхід має важливе значення.

Варто додати стосовно соціальної політики жінок думку О. Уварової. Так, вчена зазначає, що О.В. Уварова визначає певні рекомендації

стосовно одного із напрямку реалізації гендерної політики, а це: формування вміння представників юридичної професії, в першу чергу суддів, ідентифікувати ті випадки, коли порушення прав та законних інтересів жінки стає наслідком дії дискримінаційних положень законодавства або гендерно-нейтральних законодавчих актів, які на практиці призводять до дискримінаційних наслідків, або ж гендерних стереотипів, які існують в суспільстві [28].

Роблячи акцент на соціальні справедливості, доцільно звернути увагу на питаннях «соціальної політики» за визначеністю та сутністю, і віднайти поєднуючі компоненти.

К. Денисенко аналізуючи понятійно-категоріальний апарат державної політики у сфері соціального захисту приходять до висновку стосовно рівнозначності поняття «державна політика у сфері соціального захисту» та «державна соціальна політика», оскільки їх єдиною категорією насамперед є те, що перше і друге: є внутрішньою політикою держави; розробляє та впроваджує держава; становить комплекс державних заходів; спрямовується на життєзабезпечення передусім соціально-вразливих громадян. Відтак, К. Денисенко констатує, що ці поняття взаємопов'язані та взаємообумовлені, тому їх помилковим є їх розділення [7, с. 99].

У соціальній філософії зазначається, що кожний структурний підрозділ виконує певну роль і посідає певне місце в політичній системі суспільства – їх можна визначити виходячи з того, *інтереси якої соціальної групи відбивають* і захищають ті чи *інші політичні інститути* чи *громадські організації*, яке співвідношення цих *інтересів з національними інтересами* й загальнокультурними цінностями; які цілі та завдання вони ставлять щодо реальних політичних реформ і перетворень відповідно до зазначених інтересів; які дії і заходи пропонують і якими засобами їх здійснюють (курсив власний – Т.Ч.) [1, с. 432].

Отже, у політиці, як певній діяльності виокремлюються певні рівні. Це означає, що політику реалізації права «на щось...», як і політику забезпечення «чогось...», можливо уявляти на найнижчих рівнях – локальному, індивідуальному.

В підтвердження зазначеного, думка Л.Р. Наливайко є також важливою. Так, вче-

на, аналізуючи законодавчі акти станом на 2007 р., вбачала такі тенденції розвитку соціальної функції сучасної Української держави, як от: перехід до взаємної відповідальності всіх суб'єктів соціальної політики за результатами соціального розвитку; розвиток системи соціального забезпечення непрацездатних осіб шляхом підтримки відповідних інфраструктури (державних та недержавних); добровільність і різноманітність форм участі громадян у формуванні і реалізації соціальної політики; захист працездатних осіб від соціальних ризиків здебільшого на страхових принципах; стимулювання активності участі громадян у формуванні власного добробуту (шляхом створення правових, фінансово-економічних умов) [18, с. 17].

На думку Л.Р. Наливайко, під соціальною функцією держави слід розуміти основні напрямки її діяльності в соціальній сфері із забезпечення гарантування гідних умов існування для кожної людини, створення рівних справедливих можливостей для розвитку особистості та формування цілісного, динамічного соціального захисту [18, с. 16]. Отже, такі напрямки не тільки диференціюють той чи інший політичний рівень, алей стосуються загальних прав та інтересів так і індивідуальних.

При цьому дослідниця (Л.Р. Наливайко) вважає, що такий підхід відображає призначення держави соціальній орієнтації; такий підхід співпадає із міжнародними стандартами, які закріплюють обов'язок держави забезпечити гідний рівень життя своїх громадян [18, с. 16]. У зміст соціальної функції держави Л.Р. Наливайко вкладає: забезпечення економічних і правових гарантій невід'ємного права кожної людини досягати добробуту своєю працею і знаннями, тобто гарантованість самореалізації громадян в економічній діяльності задля отримання відповідних матеріальних благ; створення механізму соціального захисту всіх груп населення і, в першу чергу, менш захищених; впровадження цілісної моделі соціального страхування (пенсійного, медичного, по хворобі, безробіттю тощо); психологічна допомога, спрямована на забезпечення особистості й оздоровлення мікроструктури середовища з метою встановлення її самостійності; ство-

рення для кожної людини гідних умов існування та рівних життєвих шансів у соціальній сфері [18, с. 16].

Тому цілком виправданим видається підхід О.З. Панкевич у тому, що у сучасний період у діяльності соціальної держави в гуманітарній сфері дедалі виразнішою стає тенденція до зміщення «центра ваги» при виконанні соціальних функцій від власне державних установ до інституцій приватного бізнесу та недержавних неприбуткових організацій. Попри це, держава й надалі має залишатися головним суб'єктом соціальної політики, відіграючи чільну роль у забезпеченні гарантій здійсненості економічних, соціальних і культурних прав своїх громадян [20, с. 147].

На думку М.В. Кравченко модернізація державної політики у сфері соціального захисту населення України – це тривалий і послідовний процес змін, а не тимчасова компанія щодо створення позитивного політичного іміджу та отримання електоральної підтримки. Модернізація має проводитися з урахуванням перешкод (корупція; низькі соціальні видатки держави, які не компенсують індивідуальний внесок у людській розвиток; ресурсний дефіцит відтворення людського капіталу; незначна частка середнього класу як базису і головного двигуна модернізації) та вироблення шляхів щодо їх мінімізації, а також із врахуванням глобальних тенденцій. Встановлено, що забезпечення успішної модернізації державної політики у сфері соціального захисту повинно базуватися на сукупності умов і чинників, серед яких визначено такі: провідна роль держави з одночасним узгодженням участі громадянського суспільства в модернізаційних процесах, зокрема прогресивні зрушення у сфері зайнятості за участю держави, побудова цивілізаційних відносин між роботодавцем і найманими працівниками; модернізація економіки; систематичний діалог і взаємодія між державою, органами місцевого самоврядування, підприємцями, громадськими організаціями та окремими громадянами щодо прийняття важливих рішень; роз'яснювальна робота; орієнтація на тенденції соціальної політики європейських держав; системність заходів модернізації; оперативність реалізації окреслених заходів. На думку М.В. Кравченко, запропоновані чинни-

ки та умови сприятимуть раціональному та ефективному використанню комплексу фінансових, економічних, організаційних і кадрових ресурсів. Проведена модернізація державної політики у сфері соціального захисту населення забезпечить якісно новий рівень соціального розвитку українського суспільства, істотне зростання добробуту громадян, підвищення соціальної справедливості та соціальної відповідальності всіх суб'єктів цього процесу, посилення впливу особи, громадських організацій на формування та реалізацію державної політики, максимально враховуючи потреби всіх людей [12; 13].

Соціально-правовий аспект забезпечення реалізації соціальних прав можливо углядіти із чинного законодавства. Зокрема, у ст. 5 Закону України «Про судовий збір» (Пільги щодо сплати судового збору) визначено, що від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях звільняються: «... (17) засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі, позбавлення волі на певний строк та до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, а також особи, взяті під варту, – у справах, пов'язаних із питаннями, які вирішуються судом під час виконання вироку відповідно до статті 537 Кримінального процесуального кодексу України, у разі відсутності на їхніх особових рахунках коштів, достатніх для сплати судового збору [21]. Це пояснюється тим, що інститут судового збору відображає не тільки стимулюючу від зловживань правом, не тільки забезпечувальну функцію процесу розгляду судом справи, алей соціальну функцію держави на локальному рівні.

Як правова політика по реалізації прав в'язнями, можливо звернути увагу на дослідження В.О. Човгана, який веде мову про обмеження прав в'язнів. Так, аналізуючи стандарти обмеження у площині документів Ради Європи, ЄСПЛ, Стандартів ООН, дослідник приходиться до висновку у тому, що існує певна непослідовність між практикою ЄСПЛ та м'яким правом Ради Європи в питанні стандарту обмежень прав в'язнів. Вона здебільшого проявляється в дещо відмінному баченні пропорційності та обґрунтованих цілей обмежень. Але обидва типи стандартів сходяться в одному – необхідності мінімізації караль-

ного впливу держави шляхом мінімізації обмежень. Стандарти Ради Європи, на відміну від стандартів ООН, не приділяють особливої уваги доктрині неминучих в ув'язненні обмежень. Натомість, вважає дослідник, вони набагато більше акцентують увагу на принципах мінімальності (пропорційності) та індивідуалізації. Більше того, особливо важливо, що ці принципи відображаються в конкретних практично орієнтованих стандартах, які виробляються в процесі застосування стандартів Ради Європи Європейським судом та КЗК. Вимоги індивідуалізації та мінімальності обмежень, максимального наближення правового статусу в'язнів та вільних осіб, жорсткого лімітування правообмежувальної репресії держави фактично стали імперативами, які визначають зміст та спрямованість міжнародних пенітенціарних стандартів. Тим не менш ці стандарти не дають достатніх орієнтирів для розуміння того, якою мірою повинні мінімізуватися обмеження. На наше переконання, в остаточному підсумку головну роль у майбутньому пропорційності у пенітенціарному контексті відіграватиме безпека. Можемо припускати, що це відбуватиметься в умовах недостатніх емпіричних даних та порівняльних досліджень для полегшення імплементації вказаних міжнародних стандартів [30, с. 303–304]. Отож, саме у такому аспекті тандему документів, що окреслюють певні стандарти обмеження прав в'язнів ми можемо відстежити конкретну правову політику у сфері пенітенціарної системи, соціально-правових наслідках для осіб, позбавлених волі та державного управління системою ув'язнення.

Б.А. Корміч визначає, що поняття державно-правового механізму формування і реалізації державної політики в сфері інформаційної безпеки, який представляє собою впорядковану сукупність інститутів держави, задіяних у процесі формування і реалізації політики інформаційної безпеки, внутрішні та зовнішні ролі і відносини якої регулюються системою правових норм та принципів [14, с. 35].

У навчально-науковій юридичній літературі зазначається, що державний режим слід відрізнити від політичного режиму, який є більш широкою категорією й віддзеркалює порядок здійснення політичної влади всіма суб'єктами політичної системи, а також методи та спосо-

би боротьби за політичну владу [26, с. 28–29]. І.О. Соколова досліджуючи уточнює, що правовий режим – органічна частина державних та політичних режимів, які перетворюються в юридичну форму, встановлюються та реально здійснюються за допомогою саме правових режимів [24, с. 18–19]. Правові режими безпосередньо відображають найважливіші елементи правової політики держави. Правова політика є сукупністю правових засобів, цілей. Завдань, комплекс ідей, програм, установок, пріоритетів, принципів, що базуються на науковому підґрунті й реалізуються у сфері дії права [24, с. 19].

Вона також доводить, що правовий режим виступає скороченим позначенням порядку регулювання, вираженого в характері та обсязі прав стосовно певного об'єкта регулювання [24, с. 128].

Правовий режим включає певні складові, які, на нашу думку, відносяться до правової політики. Зокрема, у підручнику із теорії права до правового режиму відносять: (1) особливості предмета правового регулювання; (2) закріпленні в законодавстві права, обов'язки та відповідальність; (3) позиції, які займають сторони в регульованих відносинах [25, с. 270].

Отож, слід змістити акценти в кон'юнктурі політики соціального на «правового регулювання», «правозастосування», як допоміжні сектори правової політики.

Так, О.В. Стукаленко приходять у своєму дослідженні до висновку стосовно того, що під механізмом правового регулювання прийнято розуміти взяті в єдності та взаємодії правові засоби, які беруть участь у правовому регулюванні суспільних відносин [23, с. 23]. Натомість, до основних ознак способу правового регулювання деякі дослідники пропонують відносити: (1) формально юридичне закріплення аз допомогою норм права та інших правових приписів; (2) регулятивний характер (врегулювання правовідносин); (3) комплексний характер змісту способу регулювання (правові засоби, процедури, прийоми реалізації); (4) процесуальний характер реалізації (діяльність суб'єктів правовідносин відповідно до припису норми); (5) доцільність (головна мета способу правового регулювання – упорядкування діяльності суб'єктів правовідносин через визначення певних варіантів поведінки:

дозволи, зобов'язання, заборони. Де дозволи є стимулюванням); (6) адресність (спрямування на конкретного суб'єкта); (7) вибірковий характер впливу (здійснюється законодавцем диференційовано з урахуванням суб'єктів правовідносин) [3, с. 10–11].

В той же час, поняття «правозастосування» визначається як особлива форма правореалізації, яка пов'язана із здійсненням владних повноважень компетентними учасниками процесу правового регулювання з метою конкретизації й індивідуалізації змісту правових норм і принципів у суб'єктивних правах і обов'язках та забезпеченням їх фактичної реалізації [4, с. 562].

Зрештою, думається, що слід взяти до уваги так би мовити «*політику соціальної мобільності*», яка використовується у різних сферах економіки. Цю ідею було б доречно впровадити в установах відбування покарання. Вона повинна передбачати надання соціальних послуг, захист соціальних прав, надання соціально-прийняттого житла для перебування в'язня в місцях позбавлення волі, тощо. Саме за таких комплексних сфер може бути реалізація соціальних прав засудженими до позбавлення волі.

Також, на підставі проведеного аналізу соціальної політики з точки зору відповідності її гарантіям соціальних прав, слід констатувати, що якщо держава «гарантує» («щось»), то, такі гарантії повинні позначатись на її функціональності, спроможності, можливості, затребуваності та реалізації. На підставі цього, можемо казати на те, що обраний методологічний шлях, дає можливість опиратися описаним корелятам на певну основу «функціонування» та основу «забезпечення». Такою основою на нашу думку є суб'єктивні права, власне, безпосередньо самі соціальні права. Тобто, за таких обставин, слід констатувати і те, що держава повинна забезпечити насамперед гармонію між правами та гарантіями – в цьому сенсі «політики реалізації». Для цього, саме держава повинна оцінити спроможності та механізми втілення/реалі-

зації ідеї – їх ефективність, а, по суті, ось на чому та за яких обставин може гуртуватися «соціально-правова політика реалізації»: на цілком реальних факторах – правах, благах, інтересах; на повноваженнях. Також, політика, в тому числі і соціальна, за визначенням, може ґрунтується на ідеї, меті, які закладають фундамент для завдань держави в соціально-правовому напрямку забезпечення реалізації конкретних благ. Отож, соціально-правова політика реалізації має усі рівні – загальний, локальний, індивідуальний. Вона реалізується як самими носіями прав так і уповноваженими особами забезпечувати таку реалізацію – установи виконання покарань, їх посадовими особами; судами тощо.

Висновки. Реалізація соціальних прав засудженими до позбавлення волі, закладає основу до особливого забезпечення аспекту здійснення державної політики. Він (аспект) проявляється у тому, що соціальна політика є елементом державної політики. Соціальна політика, підпадаючи під особливості правового регулювання тих чи інших соціальних прав, певного правового режиму (у нашому випадку, пов'язаного із ізоляцією особи), соціального статусу особи, визначає особливий вид правової політики – «соціально-правової» із фокусом на реалізацію соціальних прав особливою категорією носіїв прав – засуджених до позбавлення волі. Таким чином, беручи до уваги зазначене, можемо констатувати те, що «*соціально-правова політика реалізації прав засуджених до позбавлення волі*» є процесом створення системи заходів, принципів, гарантій, які націлені на ресоціалізацію засуджених осіб до позбавлення волі з метою забезпечення соціальних прав, соціальних обов'язків, соціальних інтересів, соціального благополуччя в'язнів на всіх етапах відбуття ними покарання, як життєдіяльності в умовах особливого режиму пов'язаного із позбавленням волі. А забезпечення цієї політикою прав цих осіб, полягає у тому, аби різними методами, прийомами, способами створити умови для реалізації прав, виправлення засудженого, його ресоціалізації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрущенко В.П., Губерський Л.В., Михайленко М.І. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія: підручник. Вид. 4-е, випр. та доп. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 552 с.

2. Бондаренко С.М., Бугас Н.В. Соціальна політика держави як основа забезпечення соціального розвитку. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. № 2. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2021_2_23. (дата звернення: 18.11.2023).
3. Ванчук І.Д. Спосіб правового регулювання: окремі аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 1. С. 10–11.
4. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Х.: Право, 2016. Т.: 3. Загальна теорія права/ редкол.: О.В. Петришин (голова) та ін.; Нац. акад.прав.наук України; Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України; Нац.юрід. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. 592 с.
5. Велика українська юридична енциклопедія: Київ: «Видавництво Людмила», 2020: Право соціального забезпечення/редкол.: М. І. Іншин (голова), О.М. Ярошенко (заступник голови), Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишева, Н.М. Вапнярчук. 2020. 912 с.
6. Василевич В. В. Кримінологічна політика України: монографія / В. В. Василевич. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. 434 с.
7. Денисенко К. Державна політика у сфері соціального захисту: аналіз понятійно-категоріального апарату. *Ефективність державного управління*. 2017. ВИП. 2 (51). Ч. 1. С. 95–101. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2017_2_13. (дата звернення: 18.11.2023).
8. Державна політика: підручник / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; ред. кол.: Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) [та ін.]. К.: НАДУ, 2014. 448 с.
9. Дудоров О. Кримінально-правові проблеми сучасної України (вибрані праці). Київ: Ваіте, 2022. 632 с. URL.: <https://www.osce.org/files/f/documents/1/9/521503.pdf>. (дата звернення: 18.11.2023).
10. Епель О.В. Доктрина захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2020. 438 с.
11. Кучеренко О.О. Державна політика: теоретико-методологічні засади дослідження процесу формування та здійснення: автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / О.О. Кучеренко; Укр. акад. держ. упр. при Президентові України. К., 2000. 20 с.
12. Кравченко М.В. Формування та впровадження нової парадигми соціальних цінностей українського суспільства (управлінський аспект): автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / Кравченко М.В.; Українська академія державного упр. при Президентові України. Київ, 2001. 20 с.
13. Кравченко М. В. Умови та чинники модернізації державної політики у сфері соціального захисту населення України. *Демократичне врядування*. 2014. Вип. 13. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2014_13_7. (дата звернення: 18.11.2023).
14. Кормич Б.А. Організаційно-правові основи політики інформаційної безпеки України: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Національний ун-т внутрішніх справ. Х., 2004. 41 с.
15. Леонтева Л.В. Соціальні права жінок та юридичні гарантії їх захисту в Україні. *Форум права*. 2010. № 4. С. 572–575. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2010_4_90. (дата звернення: 18.11.2023).
16. Мельник Я. Судова політика та її інтеграційний процес як складова частина режиму цивільної процесуальної безпеки. *Право і суспільство*. № 5. 2016. С. 32–39. URL.: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2016/5_2016/part_2/5-2_2016.pdf. (дата звернення: 18.11.2023).
17. Мнишенко Є.С. Принципи кримінально-правової політики у сфері права на отримання освіти в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, Серія ПРАВО. 2014. Випуск 24. Том 4. С. 39–41.
18. Наливайко Л.Р. Теорія соціальної функції сучасної Української держави в умовах політичних та економічних перетворень. *Університетські наукові записки*. 2007. № 1. С. 13–17. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2007_1_4. (дата звернення: 18.11.2023).
19. Ничипоренко С.В. Молодіжна сімейна політика в Україні: формування та шляхи реалізації. автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.07. Київ, 2008. 20 с.
20. Панкевич О.З. Соціальна держава: проблеми загальної теорії: Монографія / За заг.ред. д-ра юрид. наук, проф. П.М. Рабіновича. Львів: Львівський юридичний інститут МВС України, 2004. 183 с. URL.: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4321/1/%D0%9F%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%87%20%D0%9E.pdf>. (дата звернення: 18.11.2023).
21. Про судовий збір: Закон України від 8 лип. 2011 року № 3674-VI. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text>. (дата звернення: 18.11.2023).
22. Політична система України: конституційна модель та політичні практики: монографія / кол. авт.: Зеленько Г. І. (кер., наук. ред.) та ін. Київ : ШІЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. 536 с.
23. Стукаленко О. В. Нотатки до розуміння категорії «механізм правового регулювання». *Правова держава*. 2017. № 26. С. 20–25. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2017_26_6. (дата звернення: 18.11.2023).

24. Соколова І.О. Правовий режим як категорія правової науки: монографія/ І.О. Соколова. Х.: Право, 2014. 152 с.
25. Теорія права і держави: підруч./за заг.ред. докт.юрид.наук А.С. Васильєва. К.: КНТ. 2009. 464 с.
26. Теорія держави і права: посіб.для підготв до іспитів/ Д.В. Лук'янов, С.П. Погребняк, В.С. Смородинський; за заг.ред. О.В.Петришина. Харків: Право, 2018. 196 с.
27. Тертичка В.В. Державна політика: аналіз і впровадження в Україні: автореф. дис... д-ра наук з держ. управління: 25.00.01 / В.В.Тертичка; Нац.акад.держ.упр. при Президентові України. К., 2004. 36 с.
28. Уварова О. Права жінок і гендерна рівність в Україні. Публікація. УГСПЛ. 2016. URL.: <https://www.helsinki.org.ua/prava-zhinok-i-henderna-rivnist-v-ukrajini-o-uvarova/>. (дата звернення: 18.11.2023).
29. Чеховська І.В. Державна сімейна політика в Україні: теорія та практика реалізації. Кам'янець-Подільський, ТОВ «Друкарня «Рута», 2013. 736 с.
30. Човган В.О. Обмеження прав в'язнів: правова природа та обґрунтування. Монографія / В.О. Човган; ГО «Харківська правозахисна група». Харків: Права людини, 2017. 608 с.
31. Фармацевтична енциклопедія / Голова ред. ради та автор передмови В.П. Черних. – 2-ге вид., переробл. і доповн. К.: «МОРІОН», 2010. URL.: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/7581/socialna-politika>. (дата звернення: 18.11.2023).
32. Філософський енциклопедичний словник / наук. ред.: Л.В. Озадовська, Н. П. Поліщук. Київ: Абрис, 2002. 751 с. URL.: <https://repository.ldufk.edu.ua/handle/34606048/24555>. (дата звернення: 18.11.2023).
33. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. Монографія. К.: АТІКА, 2005. 332 с.

Щукін О. С.,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри трудового права і права соціального забезпечення
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Наньєва М. І.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри трудового права і права соціального забезпечення
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ВДМОВА ЛІКУЮЧОГО ЛІКАРЯ ВІД НАДАННЯ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ ПАЦІЄНТУ В КОНТЕКСТІ ПРАВА НА МЕДИЧНУ ДОПОМОГУ

A HEALTH CARE PROVIDER'S REFUSAL TO TREAT A PATIENT IN THE CONTEXT OF THE RIGHT TO MEDICAL ASSISTANCE

Стаття присвячена дослідженню проблемних аспектів та відшукування дійового балансу між правами та законними інтересами пацієнтів і лікуючих лікарів – працівників закладів охорони здоров'я на основі чинного медичного та цивільного законодавства України, актуальних наукових праць та аналізу суміжних теоретичних і практичних проблем правозастосування в умовах трагічного сьогодення. Пошук справедливої рівноваги у забезпеченні професійних прав надавачів медичних послуг є критично важливим, виходячи із соціальної значущості сфери охорони здоров'я та забезпечення сталості її розвитку.

В статті здійснене правове дослідження законодавчих засобів забезпечення балансу між правом пацієнтів на доступність медичної допомоги у спосіб вільного обрання лікуючого лікаря та професійним правом лікуючих лікарів на відмову від надання медичної допомоги конкретному пацієнту і юридичний аналіз актуальних законодавчо встановлених умов, за яких лікуючий лікар може відмовити пацієнту у наданні медичної допомоги в контексті загальної необхідності дотримання прав людини, адже чинним законодавством України встановлено дуже обмежений перелік випадків, коли лікуючий лікар може відмовитись від надання пацієнту медичної допомоги та існують численні прогалини у чинному законодавстві застосування правового механізму відмови лікуючого лікаря від надання медичної допомоги.

У статті розкриті окремі аспекти поняття права особи на медичну допомогу, як в теоретичному, так і в практичному аспекті, та проблемні питання його практичної реалізації, переважно в контексті можливості обрання пацієнтом свого лікуючого лікаря. Ретельно досліджено право лікуючих лікарів на відмову від надання медичної допомоги, а також умови, за яких така відмова є неможливою. Звернено увагу на застарілість і недосконалість сучасного нормативного врегулювання процедури відмови лікуючих лікарів від надання медичної допомоги у відмінностях та зроблено загальні висновки і надані пропозиції щодо необхідного вдосконалення правового регулювання у сфері відмови лікуючих лікарів від надання медичної допомоги.

Ключові слова: *право людини на медичну допомогу, право пацієнта на вибір лікуючого лікаря, професійні права медичних працівників, відмова лікуючого лікаря від надання медичної допомоги.*

The article is devoted to the study of problematic aspects and finding an effective balance of rights and interests of patients and health care providers based on the current legislation of Ukraine, current scientific works and analysis of related theoretical and practical problems of law enforcement in the conditions of the tragic present. Finding a fair balance in ensuring the professional rights of health care providers is critically important, based on the social significance of the health care sector and ensuring the sustainability of its development.

The article contains a legal investigation of legislators to ensure a balance between the right of patients to access to medical care through the effective treatment of a medical doctor and the professional right of medical doctors to the right of refusal to provide medical assistance for a specific patient and legal analysis of current legislative provisions for which a doctor can refuse a patient in this medical assistance, in the context of the fundamental need to uphold the rights of people, and the strict legislation of Ukraine has established even a limit when a medical doctor can be considered in providing medical assistance to a patient. There are numerous gaps in the official legislation regarding the establishment of the legal mechanism for the refusal of a medical doctor for medical assistance.

The article reveals certain aspects of the concept of a person's right to medical care, both theoretically and practically, and the problematic issues of its practical implementation, mainly in the context of the possibility of the patient to choose his own treating doctor. The right of treating doctors to refuse to provide medical services, as well as the conditions under which such refusal is impossible, has been thoroughly investigated. Attention is drawn to the obsolescence and imperfection of the current legal regulation of the procedure of refusal to provide medical services by treating doctors in differences, and general conclusions and suggestions are made regarding the necessary improvement of legal regulation in the field of refusal to provide medical services by treating doctors.

Key words: *the human right to medical care, the patients' right to choose a health care provider, professional rights of health care providers, refusal to provide medical services by treating doctor.*

Постановка проблеми. Сфера охорони здоров'я є критично важливою для держави і суспільства та вкрай чутливою до правового регулювання. З одного боку, завданням держави є забезпечення основоположних прав людини на життя, здоров'я та права осіб на отримання медичної допомоги. А з іншого боку, також важливим є забезпечення професійних прав осіб, що надають медичну допомогу. У зв'язку з цим забезпечення справедливого балансу прав пацієнтів та надавачів медичних послуг має велике значення і потребує додаткового науково-теоретичного та прикладного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні проблеми щодо питання відмови лікаря від лікування пацієнта в контексті права на медичну допомогу досліджувалися у наукових працях таких вітчизняних учених, як: В.М. Безпрозванна, Н.Б. Болотіна, В.О. Галай, З.С. Гладун, Р.Ю. Гревцова, Н.М. Калинюк, Ю.А. Козаченко, О.В. Корнілова, А.Г. Миронов, О.Г. Стрельченко, І.Г. Савка, Р.О. Стефанчук, І.Я. Сенюта, С.Г. Стеценко, З.С. Черненко та інші.

Метою статті є правове дослідження законодавчих засобів забезпечення балансу між правом пацієнтів на доступність медичної допомоги у спосіб вільного обрання лікуючого лікаря та професійним правом лікуючих лікарів на відмову від надання медичної допомоги конкретному пацієнту і юридичний аналіз актуальних законодавчо встановлених умов, за яких лікуючий лікар може відмовити пацієнту у наданні медичної допомоги в контексті загальної необхідності дотримання прав людини.

Виклад основного матеріалу. Статтею 49 Конституції України [1] гарантується право кожного на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування.

Право на медичну допомогу також закріплене і у міжнародно-правових стандартах прав людини. Стаття 12 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права [2] передбачає право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я. У статті 13 Європейської соціальної хартії (переглянутої) [3] визначено право людини на соціальну і медичну допомогу та з метою забезпечення ефективного здійснення права на соціальну і медичну допомогу закріплюються наступні зобов'язання держави: 1) забезпечити, щоб кожна особа, яка опинилась без адекватних ресурсів і не здатна набути такі ресурси шляхом власних зусиль чи з інших джерел, зокрема з фондів соціального забезпечення, змогла б отримати необхідну допомогу на випадок хвороби; 2) забезпечити, щоб така допомога не призвела б до скорочення політичних і соціальних прав осіб, що її отримують; 3) передбачити, щоб кожен міг отримати через відповідні державні та приватні служби таку пораду і особисту допомогу, які необхідні, щоб запобігти, ліквідувати чи полегшити особисту чи сімейну потребу.

Право на медичну допомогу та права пацієнта в Україні регламентовані також наступними основними законодавчими актами: Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 року (надалі – «Основи законодавства України про охорону здоров'я») [4], Цивільний кодекс України [5], Закон України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» від 19 жовтня 2017 року [6]; Закон України «Про захист прав споживачів» від 12 травня 1991 року [7] тощо та численними відомчими підзаконними актами.

Із врахуванням змісту зазначених вище нормативних джерел, у сучасних вітчизняних теоретичних дослідженнях право людини на

медичну допомогу визначають як закріплену у законодавстві та гарантовану державою можливість кожної людини отримувати у закладі охорони здоров'я чи лікаря приватної практики, які здійснюють професійну діяльність відповідно до чинного законодавства, комплекс заходів, які спрямовані на профілактику, діагностику, лікування і реабілітацію, з метою збереження, зміцнення, розвитку та, у разі порушення, відновлення максимально досяжного рівня фізичного й психічного стану людського організму [8, с. 282].

Отже, право на медичну допомогу в розрізі даного дослідження включає в себе невід'ємне право особи у статусі пацієнта отримувати медичну допомогу у лікаря чи в закладі охорони здоров'я за її формально вільним вибором. Інакше кажучи, за загальним правилом, саме пацієнт є особою, що має вирішальні можливості визначати заклад охорони здоров'я, де буде отримувати медичну допомогу, та свого лікуючого лікаря та вимагати збереження особи лікуючого лікаря на весь час отримання ним медичної допомоги.

Вищезазначене знайшло своє відображення у формулюванні норми статті 34 Основ законодавства України про охорону здоров'я, згідно з якою лікуючий лікар обирається пацієнтом або призначається йому в установленому цими Основами законодавства України про охорону здоров'я порядку.

При цьому, на нашу думку, право пацієнта обирати лікуючого лікаря не є необмеженим, і в певних випадках воно підлягає обмеженню як за об'єктивними (відсутність у закладу охорони здоров'я необхідного медичного обладнання тощо), так і за суб'єктивними критеріями (відсутність у лікуючого лікаря кваліфікації, необхідної для надання певної медичної допомоги тощо).

Савка І.Г. та Калинюк Н.М. виділяють такі комплексні спеціальні права медичних працівників як право на заняття медичною діяльністю відповідно до спеціальності та кваліфікації та право на відмову від подальшого ведення пацієнта [9, с. 64]. Наведені права медичних працівників вступають у взаємодію з правом пацієнта обирати лікуючого лікаря, обмежуючи його певним чином. У даному контексті нормативні межі права пацієнта на обрання

надавача медичних послуг є певною гарантією професійної безпеки медичних працівників.

Згідно з чинним законодавством України пацієнт має право самостійно обирати лікаря первинної медичної допомоги, без будь-якого погодження з останнім, за виключенням єдиного випадку, коли такого лікуючого лікаря вже обрали пацієнти у кількості, що дорівнює або перевищує встановлену законодавством оптимальну кількість. В останньому випадку, згідно з Порядком вибору лікаря, який надає первинну медичну допомогу, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я України від 19 березня 2018 року № 503, обрання сімейного лікаря здійснюється за погодженням із закладом охорони здоров'я [10].

У випадках отримання спеціалізованої медичної допомоги лікуючий лікар призначається керівником закладу охорони здоров'я, де надається медична допомога, або уповноважена ним на прийняття відповідних рішень особа (ст. 35-2 Основ законодавства України про охорону здоров'я) за приписами, встановленими Порядком визначення лікуючого лікаря з надання спеціалізованої медичної допомоги, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я України 23 грудня 2022 року № 2334 [11].

Якщо фінансування надання медичної допомоги здійснюється за програмою медичних гарантій на виконання Закону України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення», вважаємо, що відповідний договір про медичне обслуговування населення має усі сутнісні ознаки публічного договору на користь третьої особи (ст. 633 Цивільного кодексу України) та заклад охорони здоров'я фактично не має права невмотивовано відмовити у наданні відповідного виду медичної допомоги особі, що у порядку, визначеному чинним законодавством України, звернулася по медичну допомогу.

У договорах надання медичних послуг, що фінансуються за рахунок приватних коштів, реалізація особою прав на вибір лікуючого лікаря та закладу охорони здоров'я вже безпосередньо залежить від права закладу охорони здоров'я на свободу договору про надання медичних послуг, що виявляється, зокрема, у встановленні певних умов надання медич-

ної допомоги – вартості, місця, часу надання, правил, яких має дотримуватись отримувач послуг (пацієнт) тощо. Своєю чергою, отримувач медичної допомоги та платник вартості медичної допомоги (у випадку якщо договір про надання медичних послуг є тристороннім) мають погодитись на такі умови, в іншому випадку надавач медичної допомоги може відмовитися розпочати надання медичної допомоги, якої потребує пацієнт.

Отже, первісно, необхідно розрізнити право надавача медичних послуг не вступати у правовідносини з надання медичної допомоги із пацієнтом та право лікуючого лікаря та закладу охорони здоров'я припинити вже триваючі відносини з надання медичної допомоги із конкретним пацієнтом.

Також є доцільним розрізнити відмову лікуючого лікаря від надання медичної допомоги та інші підстави припинення надання медичної допомоги за ініціативою надавача медичної допомоги (лікуючого лікаря або закладу охорони здоров'я):

- виявлення лікуючим лікарем недостатньої фахової компетентності для подальшого надання медичної допомоги;
- припинення трудових відносин між закладом охорони здоров'я та лікуючим лікарем.

Більш детально зазначимо, що діюче трудове законодавство України не встановлює будь-яких обмежень прав медичних працівників на свободу праці та припинення трудових відносин за власним бажанням, як кореляцію дотримання прав пацієнтів на належну медичну допомогу. Більше того, встановлений двотижневий термін попередження про майбутнє звільнення медичного працівника за власним бажанням фактично нівельований ст. 4 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 05 березня 2023 року [12] та зберігає відповідний обов'язок лише для медичних працівників, які примусово залучені до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану (орієнтовний перелік таких робіт зазначений у додатку до Порядку залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 13 липня 2021 року № 753) [13] або працюють у закладах охорони здоров'я – об'єктах критичної інфра-

структури загальнодержавного або місцевого значення.

На нашу думку, діючі трудові права медичних працівників на припинення трудових відносин із закладами охорони здоров'я не можуть бути обмежені задля забезпечення прав пацієнтів. Проте вважаємо, що нормативно доцільно запровадити наступні особливості звільнення медичних працівників у статусі лікуючих лікарів: після подання медичним працівником заяви про звільнення за власним бажанням не призначати йому нових пацієнтів (не надавати статус лікуючого лікаря); за відсутності істотних підстав, що унеможливають продовження лікуючим лікарем роботи у закладі охорони здоров'я, звільненню лікуючих лікарів має передувати, за можливості, завершення усіх планових операцій; припинення дії договору про надання медичних послуг з підстав, що не є пов'язаними з винною поведінкою пацієнта.

Такі підстави мають бути передбачені безпосередньо у договорі надання медичних послуг (наприклад, довготривалі обставини непереборної сили) або впливати зі змісту чинного цивільного законодавства України (наприклад, розірвання договору надання медичних послуг за підставами ст. 652 Цивільного кодексу України – істотна зміна обставин через непередбачувану завчасно втрату закладом охорони здоров'я ресурсних можливостей для забезпечення надання необхідної медичної допомоги пацієнтові). При такому припиненні надання медичної допомоги слід враховувати гарантії, що надаються пацієнтам, як споживачам медичних послуг згідно ст. 18 Закону України «Про захист прав споживачів», зокрема в частині недійсності таких умов договорів про надання медичних послуг, як права закладу охорони здоров'я розірвати договір із пацієнтом на власний розсуд, якщо пацієнтові таке право не надається.

Настання зазначених вище обставин не є відмовою від надання медичної допомоги, оскільки не є заходом негативного впливу на деструктивну громадську поведінку пацієнта при наданні йому медичної допомоги, але має створювати тотожні правові наслідки для пацієнта. Через що вважаємо, що загальні умови дотримання прав пацієнтів при відмові від надання їм медичної допомоги мають бути враховані й у випадках, зазначених вище.

Варто підкреслити, що право лікуючого лікаря на відмову від надання медичної допомоги є важливим професійним правом таких медичних працівників та ґрунтовною складовою належних умов їхньої професійної діяльності та дозволяє закладу охорони здоров'я, де працює такий лікуючий лікар, і системі охорони здоров'я України загалом економити значні часові, людські та інші ресурси та зосереджуватися на наданні медичної допомоги, результативність якої буде передбачено вищою.

Основним нормативним регулятором процедури відмови лікуючого лікаря від медичної допомоги є положення ч. 4 ст. 34 Основ законодавства України про охорону здоров'я, якими встановлено, що лікар має право відмовитися від подальшого ведення пацієнта, якщо останній не виконує медичних приписів або правил внутрішнього розпорядку закладу охорони здоров'я, за умови, що це не загрожуватиме життю пацієнта і здоров'ю населення.

Отже, чинне законодавство України передбачає всього два нормативні випадки, коли лікар може відмовитися від надання медичної допомоги після початку їх надання: 1) пацієнт не виконує медичні приписи лікаря, тобто фактично перешкоджає, ускладнює або унеможлиблює надання лікарем медичної допомоги, що відстрочує або взагалі робить неможливим досягнення мети такої допомоги – відновлення, а за неможливості, покращення здоров'я пацієнта; 2) пацієнт не виконує правила внутрішнього розпорядку закладу охорони здоров'я, чим перешкоджає чи створює перепони нормальній діяльності такого закладу, що може призвести до погіршення якості надаваної медичної допомоги іншим пацієнтам чи завдати іншої шкоди закладу охорони здоров'я (надалі разом – «порушення»).

Потрібно відзначити, що зазначене вище правове врегулювання не є досконалим, що фактично унеможлиблює реалізацію лікуючими лікарями наданого їм права на відмову від надання медичної допомоги пацієнту. З наявністю проблем у правовому регулюванні права лікуючого лікаря на відмову від пацієнта погоджуються й інші дослідники. Білецька Г.А., наприклад, вказує на очевидний дисбаланс прав лікарів та пацієнтів на користь останніх

та надмірну вузькість переліку встановлених законом підстав, коли лікуючий лікар має право на відмову від подальшого лікування пацієнта [14, с. 12].

Незважаючи на те, що у ст. 34 Основ законодавства України про охорону здоров'я при визначенні категорії медичних працівників, які мають право на відмову від надання медичної допомоги, переважно використовується термін «лікар», виходячи з назви та системного аналізу змісту ст. 34 Основ законодавства України про охорону здоров'я вважаємо, що правом на відмову від надання медичної допомоги наділені тільки медичні працівники, котрі мають статус саме лікуючого лікаря щодо пацієнта, який вчиняє порушення. Інші медичні працівники, що залучені лікуючим лікарем для надання окремих медичних послуг не мають право відмовитись від надання таких послуг та зобов'язані негайно повідомляти лікуючого лікаря про усі порушення вчинені пацієнтом. За необхідністю лікуючий лікар може замінити такого окремого медичного працівника для надання окремої медичної послуги у межах визначеного лікуючим лікарем змісту медичної допомоги, залишаючись відповідальним перед пацієнтом за весь процес надання медичної допомоги.

У ст. 34 Основ законодавства України про охорону здоров'я безпідставно не враховується існування лікарів, які провадять медичну діяльність у статусі фізичних осіб – підприємців, без наявності трудових відносин із відповідним закладом охорони здоров'я. Такі лікарі теж мають право встановлювати локальні правила поведінки у місцях здійснення ними своєї професійної діяльності. Разом з тим, Основи законодавства України про охорону здоров'я певним чином дискримінують їх, не передбачаючи, що порушення пацієнтом таких правил матиме наслідком припинення надання йому медичної допомоги і з боку лікуючого лікаря – фізичної особи підприємця.

У ст. 34 Основ законодавства України про охорону здоров'я встановленні обмеження, коли лікуючий лікар не може, навіть за наявності явних порушень, відмовитись від подальшого надання медичної допомоги пацієнту – коли це може призвести до загрози життю пацієнта або здоров'ю населення.

Розглядаючи перший із зазначених вище критеріїв, не можна не звернути увагу на його нечіткість та абстрактність. Так, доволі багато хвороб, що не становлять безпосередню нагальну загрозу життю пацієнта, за відсутності лікування з часом можуть призвести до стану, який вже буде створювати реальну загрозу життю. За таких обставин, на лікуючого лікаря покладатися тягар прийняття складного рішення із врахуванням значної кількості факторів, що перебувають поза його контролем, у тому числі, наприклад, чи звернеться пацієнт до іншого лікуючого лікаря або закладу охорони здоров'я за отриманням медичної допомоги. З метою уникнення незаконної відмови у наданні медичної допомоги, що навіть у певних випадках може мати наслідком кримінальну відповідальність, лікарям доводиться бути занадто обачними, і за наявності будь-яких ризиків схилитися на сторону неможливості відмови. При цьому у подальшому фактичною потерпілою стороною за таких обставин будуть обидва суб'єкти надання медичної допомоги, оскільки подальше лікування пацієнта буде носити суто формальний і незацікавлений у результатах надання медичної допомоги характер.

Другим критерієм, що дозволяє лікуючому лікарю відмовитись від надання медичної допомоги, є відсутність ризиків для здоров'я населення. Це також вельми нечіткий та абстрактний критерій. Припускаємо, що у такому випадку лікуючим лікарям переважно слід керуватися Переліком особливо небезпечних, небезпечних інфекційних та паразитарних хвороб людини і носійства збудників цих хвороб (ст. 28 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24 лютого 1994 року), затвердженим Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 19 липня 1995 року № 133 [15], хоча й такий Перелік не може вважатися вичерпним у розумінні ст. 34 Основ законодавства України про охорону здоров'я.

Видається, що врегулювання на законодавчому рівні процедури прийняття рішення про відмову від подальшого надання медичної допомоги із визначення чітких критеріїв наявності загрози життю пацієнта та здоров'ю населення є необхідним з метою захисту професійних прав лікарів. При цьому, таке регулювання

може носити як жорсткий характер (встановлений порядок), так і м'який (рекомендації) або комбінований.

Припускаємо, що обов'язковими передумовами прийняття рішення лікуючого лікаря про відмову від надання медичної допомоги є наступні фактичні обставини:

- пацієнт особисто або через законних представників має бути попередньо належним чином (повністю вільно та із детальним та на зрозумілому для пацієнта інтелектуальному та мовному рівні) і у належній формі (письмово під особистий підпис) ознайомлений з основними медичними приписами яких він має дотримуватися у процесі надання медичної допомоги;

- усі порушення з боку пацієнта мають бути належним чином зафіксовані лікуючим лікарем у медичній документації (форма первинної облікової документації № 003/о «Медична карта стаціонарного хворого № ___» та інші);

- порушення мають носити систематичний (два та більше разів протягом періоду надання медичної допомоги) або одноразово навмисно грубий (вживання алкогольних та наркотичних засобів і т.і.) характер;

- особисте стійке розуміння лікуючого лікаря, що він невідмовно втратив контроль над наданням медичної допомоги пацієнту після вчинення ним порушення та особисту зацікавленість у результативному наданні медичної допомоги.

В частині фіксування порушень, скоєних пацієнтом, не можна не відзначити і альтернативні пропозиції щодо форми такого фіксування. Наприклад, О. Бабич пропонує складати акт за підписом двох свідків про факт порушень [16, с. 39]. Разом з тим, на наше переконання, доцільніше все ж таки вказувати інформацію про порушення саме у медичній документації, оскільки дана інформація безпосередньо стосується процесу лікування пацієнта.

Пропонуємо нормативно (на рівні відомчого підзаконного акту) врегулювати наступну загальну за стадіями для усіх видів медичної допомоги процедуру відмови лікуючого лікаря від надання медичної допомоги пацієнтові:

- отримання лікуючим лікарем письмових пояснень від пацієнта, що вчинив порушення про причини та обставини порушень. Можливо

документування відмови пацієнта від надання таких пояснень згідно ст. 63 Конституції України або з інших підстав;

- узгодження лікуючим лікарем із медичним директором закладу охорони здоров'я відмови від надання медичної допомоги пацієнту, що вчинив порушення;

- письмове інформування лікуючим лікарем пацієнта про відмову від продовження надання йому медичної допомоги, що обов'язково має містити розширену за змістом медичну інформацію про ризики для життя та здоров'я пацієнта при подальшому ухиленні від дотримання медичних приписів та про права пацієнта на заміну лікуючого лікаря;

- призначення медичним директором закладу охорони здоров'я пацієнту нового лікуючого лікаря при наданні спеціалізованої медичної допомоги або пропонування пацієнтові іншого лікуючого лікаря (сімейного лікаря) при наданні первинної медичної допомоги;

- передача медичної документації між медичними працівниками та знайомство пацієнта з новим лікуючим лікарем у формі спільної співбесіди усіх учасників надання медичної допомоги.

Вважаємо, що при заміні лікуючого лікаря процес надання медичної допомоги пацієнтові має оновлюватися із дотриманням принципу безперервності надання такої допомоги закладом охорони здоров'я. При цьому новий лікуючий лікар пацієнта має у стислі терміни однозначно висловити свою власну професійну позицію щодо усіх медичних призначень попереднього лікуючого лікаря (та у випадку їх погодження у подальшому безумовно ставитися до них як до власних) або скорегувати та узгодити їх із пацієнтом.

Вочевидь, вважаємо, що пацієнт, який вчинив порушення, не може вимагати залишення у процесі надання йому медичної допомоги поточного лікуючого лікаря, та відповідне право пацієнта на вибір лікуючого лікаря у такому випадку може бути обмежене. Тотожне обмеження має діяти й при зверненні пацієнта по медичну допомогу до закладу охорони здоров'я, де працює медичний працівник, який раніше у статусі лікуючого лікаря вже відмовлявся від надання медичної допомоги такому пацієнтові. У такому випадку повторне призна-

чення такому пацієнтові лікуючого лікаря має відбуватися за згодою останнього.

Також, на нашу думку, необхідно законодавчо встановити загальну заборону щодо відмови лікуючого лікаря від надання медичної допомоги неповнолітнім пацієнтам. Припускаємо, що у цьому випадку є найбільш вірогідний подальший істотний ризик життю та здоров'ю такої категорії пацієнтів, більшість правопорушень якими вчиняється через незрілість особистості та можуть бути ефективно усунені через реалізовані за участю лікуючого лікаря та психологів закладу охорони здоров'я виховні заходи.

Пропонуємо нормотворчим органам розглянути можливість нормативного врегулювання такої підстави відмови лікуючого лікаря від надання медичної допомоги, як виникнення у лікаря етичних особистих критичних заперечень щодо подальшого надання медичної допомоги. У даному контексті можна за аналогією застосувати загальноприйняті у фахових суспільствах правила припинення договірних відносин між надавачем та отримувачем професійних послуг, що будуються на довірчому характері, зокрема як це відбувається при виконанні адвокатами своїх професійних обов'язків. Припускаємо, що розуміння лікуючим лікарем, що отримання пацієнтом медичної допомоги ставить за реальну мету лише приховування злочину або досягнення іншої явної протиправної мети; вчинення пацієнтом дій, що ганьблять честь, гідність і ділову репутацію лікуючого лікаря можуть бути об'єктивними достатніми і, головне, справедливими підставами для відмови від надання медичної допомоги.

Цікавим є питання, чи можуть органи управління закладу охорони здоров'я впливати на рішення своїх найманих працівників – лікуючих лікарів щодо відмови останніх від надання медичної допомоги пацієнту, що вчинив порушення.

За сталою етико-медичною практикою та положеннями ст. 34 Основ законодавства України про охорону здоров'я лікуючі лікарі є повністю автономними при прийнятті усіх рішень, що стосуються процесу надання медичної допомоги. Навпаки, органи управління закладами охорони здоров'я зобов'язані

у межах наявних матеріальних ресурсів сприяти своїм найманим працівникам – лікуючим лікарям у належному наданні медичної допомоги. Проте враховуючи негативні правові наслідки, що можуть виникнути в результаті необґрунтованої відмови лікуючого лікаря від надання медичної допомоги, вважаємо, що такі дії лікуючого лікаря мають бути узгоджені з медичним директором закладу охорони здоров'я. У подальшому, як правило, для вирішення можливих суперечок між лікуючими лікарями та адміністрацією закладу охорони здоров'я питання узгодження відмови лікуючого лікаря від надання медичної допомоги можуть розглядатися етичними комітетами закладів охорони здоров'я. На створенні останніх (або інших органів громадського контролю за дотриманням прав пацієнтів та медичних працівників при наданні медичної допомоги з подібних функціями) системно наголошують вітчизняні науковці [17, с. 235]. У окремих випадках, коли об'єктивно є неможлива заміна лікуючого лікаря або лікуючий лікар та пацієнт не можуть узгодити певні аспекти подальшого лікування, що зупиняє надання медичної допомоги, то доцільним є використання процедури медіації для вирішення виниклих між лікуючим лікарем та пацієнтом суперечок.

Виходячи з особистої забарвленості процесу надання медичної допомоги (його пряму залежність від лікаря, що надає медичну допомогу), вважаємо, що примус конкретної особи – лікуючого лікаря до продовження надання медичної допомоги з боку пацієнта є неможливим, і єдиним дієвим цивільно-правовим способом захисту порушених прав на належне надання медичної допомоги з боку пацієнта є виключно стягнення матеріальних і нематеріальних збитків, що були спричинені протиправною відмовою лікуючого лікаря від надання медичної допомоги. Як зазначає І.Я. Сенюта, ненадання медичної допомоги пацієнтові може бути класифіковане як протиправна бездіяльність, при цьому слід погодитись із вченим, що крім наявності такої протиправної поведінки лікуючого лікаря для притягнення останнього до відпові-

дальності необхідна наявність і інших складових правопорушення, а саме наявності заподіяної шкоди, наявності причинного зв'язку між протиправною поведінкою і шкодою, наявності вини заподіювача шкоди [18, с. 366–368]. При цьому згідно зі ст. 1172 Цивільного кодексу України вимоги зазначеного вище мають бути спрямовані до безпосереднього надавача медичної допомоги – закладу охорони здоров'я. У випадку задоволення таких вимог заклад охорони здоров'я може заявити у межах сплачених сум регресні вимоги до свого найманого працівника. Як видається, у такому випадку матеріальна відповідальність медичного працівника має бути обмеженою згідно зі ст. 132 Кодексу законів про працю України [19]. У протилежному випадку це буде надмірним тягарем для лікуючих лікарів при прийнятті ними рішень у процесі надання медичної допомоги.

Відтак, доцільним було б прийняття нормативно-правових положень, які б врегульовували на загальному рівні основи взаємовідносин лікаря (закладу охорони здоров'я) та пацієнта, який, поміж іншого, захищав би професійні права лікарів та розширював би перелік випадків, коли лікар може відмовитись від надання медичної допомоги, виходячи із етичних стандартів та стандартів фахової практики у даній сфері.

Висновки. Резюмуючи викладене вище, слід зазначити, що чинним законодавством України встановлено дуже обмежений перелік випадків, коли лікуючий лікар може відмовитись від надання пацієнту медичної допомоги. При цьому, через прогалини у чинному законодавстві застосування правового механізму відмови лікуючого лікаря від надання медичної допомоги фактично не використовується. З метою захисту професійних прав лікуючих лікарів необхідне в цілому нормативне розширення підстав відмови лікуючого лікаря від надання медичної допомоги, виходячи із актуальних етичних стандартів та стандартів фахової практики у даній сфері, та детальне врегулювання процедури відмови лікуючого лікаря від надання медичної допомоги.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України від 28.06.1996р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.

2. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992р. № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>.
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003р. №435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text.
5. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03.05.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text.
6. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення: Закон України від 19.10.2017р. № 2168-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text.
7. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991р. № 1023-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>.
8. Сенюта І.Я. Право людини на медичну допомогу: деякі теоретико-практичні аспекти. Медичне право України: правовий статус пацієнтів в Україні та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, проблеми і перспективи вдосконалення): *матеріали 2-ої Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Львів, 2008. С. 277–283.
9. Савка І. Г., Калинюк Н. М. Про права медичних працівників під час надання медичної допомоги в контексті реформування системи охорони здоров'я. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. 2019. № 1 (79). С. 62–67.
10. Про затвердження Порядку вибору лікаря, який надає первинну медичну допомогу, та форми декларації про вибір лікаря, який надає первинну медичну допомогу: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 23.12.2022р. № 2334. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0347-18#Text>.
11. Про затвердження Порядку визначення лікуючого лікаря з надання спеціалізованої медичної допомоги: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 23.12.2022р. № 2334. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0235-23#Text>.
12. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 05.03.2022р. № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>.
13. Про затвердження Порядку залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.07.2011р. № 753.. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/753-2011-%D0%BF#Text>.
14. Білецька Г.А. Питання правової можливості відмови лікаря від пацієнта. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15004/1/Bilecka_27-29.pdf.
15. Про затвердження Переліку особливо небезпечних, небезпечних інфекційних та паразитарних хвороб людини і носійства збудників цих хвороб: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 19.07.1995р. № 133. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0133282-95#Text>.
16. Бабич О. Право лікаря на відмову від лікування пацієнта. *Сучасна ортодонтія*. 2014, № 01(35). С. 39.
17. Литвин Н.А., Мацелюх І.А., Артеменко О.В. Сучасний стан нормативно-правового забезпечення прав медичних працівників в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2023. С. 230–235.
18. Сенюта І.Я. Цивільно-правове регулювання відносин у сфері надання медичної допомоги: питання теорії і практики : монографія. Львів: Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2018. 640 с.
19. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 351.74:342.9(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/39221522>

Білих І. В.,

*ад'юнкта кафедри адміністративної діяльності поліції
Одеського державного університету внутрішніх справ*

ДИСКРЕЦІЯ В ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

DISCRETION IN THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

Досліджено питання ефективного використання дискреції в діяльності Національної поліції України в контексті сучасних соціокультурних, технологічних та правових викликів. Проаналізовано інтегрований підхід до питання дискреції в Національній поліції України, який враховує правові стандарти, етичні принципи, взаємодію з громадськістю та використання передових технологій. Розглянуто можливості та необхідність постійного вдосконалення системи використання дискреції, включаючи навчання та підвищення кваліфікації поліцейських, питання внутрішнього контролю, технологічні інновації та співпрацю з громадськістю. Обґрунтовано створення прозорого та відповідального середовища в поліцейській діяльності та забезпечення високих стандартів професійної поведінки та довіри громадськості. Висвітлено основні аспекти управління дискреційними повноваженнями в Національній поліції України в умовах сучасного суспільства та надано рекомендації для подальших досліджень та практичного застосування дискреційних повноважень в діяльності Національної поліції.

Досліджено аспекти ефективного використання дискреційних повноважень поліції, які в контексті реформ правоохоронних органів набули особливого значення в Україні. Акцентовано увагу на забезпеченні не лише формального виконання норм, але й впровадження етичних принципів у процеси прийняття рішень поліцією. Зазначається, що висока довіра громадськості до поліцейської діяльності базується на прозорості, відповідальності та активній участі громади в формуванні стратегій безпеки.

Стаття порушує питання актуальності інтегрованого підходу до реалізації дискреційних повноважень Національною поліцією України, включаючи сфери правової, соціальної, технологічної та етичної компетентності. Такий комплексний підхід визнає необхідність гармонійного співіснування дискреційних повноважень поліції із зацікавленими сторонами, зокрема, громадою та правозахисними організаціями. Досліджено проблематику відсутності динамічного адаптування поліції до змін в суспільстві та налагодження ефективного взаємодії з іншими гілками влади та правозахисними організаціями. Враховуючи розвиток сучасних технологій, стаття робить акцент на необхідності використання інновацій у поліцейській роботі, зокрема, в області обробки даних та прогнозування кримінальної ситуації. Особлива увага приділяється питанням внутрішнього контролю та механізмів залучення громадськості до моніторингу поліцейської діяльності. Досліджено комплексний підхід до використання дискреції в діяльності Національної поліції України та розкрито ключові аспекти та виклики, що стоять перед сучасними правоохоронними органами в контексті європейських стандартів та глобальних тенденцій у галузі правозахисту та публічної безпеки.

Ключові слова: *дискреція, Національна поліція України, повноваження правоохоронців, повноваження поліції, професійна етика, контроль за діяльністю поліцейських, права поліції, правовий статус поліції, стандарти поведінки поліцейського, відповідальність за порушення дискреції, прозорість діяльності поліції.*

The article examines the issue of effective use of discretion in the activities of the National Police of Ukraine in the context of modern socio-cultural, technical and legal challenges. The author analyses an integrated approach to the issue of discretion in the National Police of Ukraine, which takes into account legal standards, ethical principles, public relations and the use of advanced technologies. The author considers the possibilities and the need for continuous improvement of the system of discretion, including training and professional development of police officers, internal control, technological innovation and cooperation with the public. The author substantiates the need to create a transparent and responsible environment in policing and ensure high standards of professional behavior and public trust. The main aspects of managing discretionary powers in the National Police of Ukraine in the context of modern society are highlighted, and recommendations for further research and practical application of discretionary powers in the activities of the National Police are provided.

The article analyses the aspects of effective use of police discretionary powers, which have gained particular importance in Ukraine in the context of law enforcement reforms. The author focuses on ensuring not only formal compliance with the rules, but also the introduction of ethical principles into police decision-making processes. It is noted that high public trust in police activities is based on transparency, accountability and active participation of the community in shaping security strategies.

The article raises the issue of the relevance of an integrated approach to the exercise of discretionary powers by the National Police of Ukraine, including the areas of legal, social, technical and ethical competence. Such an integrated approach recognizes the need for harmonious coexistence of police discretionary powers with stakeholders, in particular, the community and human rights organizations. The author examines the problem of the lack of dynamic adaptation of the police to changes in society and the establishment of effective interaction with other branches of government and human rights organizations. Given the development of modern technologies, the article focuses on the need to use innovations in police work, in particular, in the field of data processing and criminal situation forecasting. Particular attention is paid to the issues of internal control and mechanisms for involving the public in monitoring police activities. The author examines an integrated approach to the use of discretion in the activities of the National Police of Ukraine and reveals the key aspects and challenges facing modern law enforcement agencies in the context of European standards and global trends in human rights protection and public security.

Key words: *discretion, National Police of Ukraine, powers of law enforcement officers, police powers, professional ethics, control over police activities, police rights, legal status of the police, standards of police conduct, liability for violation of discretion, transparency of police activities.*

Постановка проблеми. Питання функціонування Національної поліції України, як органу виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [2] тісно пов'язано із проблемами наявності та законного способу реалізації Національною поліцією України дискреційних повноважень у тому числі для забезпечення верховенства права, верховенства Конституції, її місця та ролі як фундаментального джерела права в державі та забезпечення функціонування національної правової системи в цілому, а тому вони завжди будуть актуальними.

Разом із тим, європейські стандарти державного управління та побудови роботи щодо організації системи органів правопорядку, в тому числі і поліцейських, вимагають від держави реалізації виваженої політики та концепції «стримувань і противаг», суть якої полягає в унеможливленні узурпації влади одним інститутом. Крім того, одним із елементів стійкості та самостійності Національної поліції України, як органу виконавчої влади, який служить суспільству, є дискреція її повноважень. Водночас, стаття 19 Конституції України встановлює, що правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством, а органи державної влади та органи місцевого само-

врядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [1]. Разом із викладеним вище, відмітимо, що Національна поліція України, будучи суб'єктом державної виконавчої влади, діє на засадах верховенства права, ідеї якого є фундаментальною основою сучасного державотворчого процесу. Саме тому дискреція Національної поліції України має реалізовуватися на засадах верховенства права, однак на разі в сучасній національній науковій доктрині панує думка про потребу переосмислення її сутності та практичного значення в правозастосовній діяльності Національної поліції України та правотворчій діяльності. Зазначені аспекти підтверджують проблематику практичного аспекту застосування та реалізації Національною поліцією України дискреційних повноважень в ході своєї діяльності, що може не відповідати принципу верховенства права та вносити неоднозначність в розуміння практичної реалізації функцій Національної поліції України як в самих працівників Національної поліції України так і інших органів державної влади та інститутів громадянського суспільства. Ці та інші аспекти реалізації дискреційних повноважень поліції потребують додаткового дослідження, адже зазначене пов'язано не лише із функціонуванням Національної поліції України як органу виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охоро-

ни прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, а і водночас сприяє утвердженню правової держави та гарантування прав і свобод людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблематики застосування дискреційних повноважень державними органами виконавчої влади досліджувалися рядом науковців до числі яких належать наступні: В. Авер'янов, О. Андрійко, О. Бандурка, О. Безпалова, Ю. Битяк, В. Гаращук, О. Джафарова, Д. Катрич, О. Кобзар, В. Сокуренько, М. Ковалів, В. Колпаков, А. Комзюк, О. Кузьменко, М. Лошицький, О. Музичук, С. Шатрава та інших. До числа науковців, які досліджували проблематику явища дискреції належать також наступні науковці: Д. Абушенко, Н. Агафонова, В. Анішина, В. Антропова, А. Барак, Л. Берг, А. Бонер, В. Бохан Д. Галлиган, Ю. Грошевий, В. Дубовицький, Н. Пархоменко, В. Потапенко, С. Шевчука та інших. Однак, чимало питань тематики дискреції в діяльності Національної поліції України залишаються не вирішеними. Надалі актуальними залишаються аспекти реалізації Національною поліцією України дискреційних повноважень та їх співвідношення із принципом верховенства права та легітимізації такої діяльності поліції в концепції побудови правової держави і гарантування прав і свобод людини.

Мета статті полягає в комплексному аналізі теоретичних положень національної наукової доктрини і норм законодавства України та практичних аспектів реалізації Національною поліцією України дискреційних повноважень та аналізу її впливу на суспільство та його інститути.

Виклад основного матеріалу. Сучасні виклики вимагають від Національної поліції України, як і від інших органів виконавчої влади, постійного вдосконалення своєї діяльності та адаптації до мінливих обставин суспільного життя. Одним із ключових аспектів роботи Національної поліції України, який набуває особливого значення у процесі реформ, є ефективне використання дискреційних повноважень. В реаліях європейсько орієнтованої парадигми розвитку національного законодавства та політики держави актуальною є докорінна модернізація правової системи та підвищен-

ня стандартів відповідності до європейських стандартів нормативно-правового регулювання правовідносин, як в цілому так і пов'язаних із застосуванням дискреції в діяльності Національної поліції України, стає актуальним та насущним завданням.

Конституція України в статті 17 [1] серед ряду функцій держави не визначає правоохоронну функцію держави, тобто така функція держави відсутня, однак така функція є чи не найважливішою серед функцій держави. Наприклад, В.В. Сокуренько вважає, що правоохоронна функція держави є самостійним комплексним напрямком діяльності держави, що обумовлений її соціальним призначенням, який реалізується системою суб'єктів (державних і недержавних), що уповноважені виключно в рамках закону з використанням відповідних форм та методів вживати юридичних заходів впливу (в тому числі примусових) із метою досягнення бажаного соціального ефекту – охорони права в цілому, забезпечення охорони законності і правопорядку, прав і свобод громадян зокрема [3, с. 8]. Національна поліція України, як орган виконавчої влади, виконує завдання з реалізації правоохоронної функції в передбаченій законодавством формі: забезпечення публічної безпеки і порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидії злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [2].

З викладеного вище, вбачається, що питання аналізу та систематизації проблем та перспектив використання дискреційних повноважень поліції в сучасних умовах не лише потребує дослідження, а і формування відповідності реалізації вказаного виду повноважень стандартам ЄС. Виходячи з наведеного, визначення оптимальних шляхів підвищення ефективності цього інструменту в контексті гармонізації стандартів національного нормативно-правового регулювання діяльності Національної поліції України має відповідати принципу верховенства права та стандартам ЄС.

Термін «дискреція» не є новим для національної доктрини, але він набув популярності на хвилі євроінтеграційного процесу в Україні

в контексті реалізації намагання того чи іншого владного інституту відповідати у своїй діяльності європейським стандартам та цінностям. Однак, разом із наведеним вище, панує думка стосовно того, що реалізація дискреційних повноважень ставить під сумнів прозорість прийняття рішень на різних рівнях правоохоронних органів.

Водночас, часто в доктрині адміністративного права під суттю поняття «дискреція» вбачається можливість органу виконавчої влади (або посадовій особі такого органу) діяти на власний розсуд в межах закону, включаючи прийняття рішення уповноваженою особою на власний розсуд або реалізації політики в ході чого такий суб'єкт (орган публічної влади або особа) реалізовує надані повноваження на власний розсуд, без необхідності узгодження у будь-якій формі своїх дій з іншими суб'єктами владних повноважень або інституційно вищим органом системи органів виконавчої влади.

Як зазначає К. Бугайчук, у діяльності Національної поліції України виконання покладених завдань, щодо реалізації правоохоронної функції держави здійснюється в межах чітко визначених функцій, які можуть реалізовуватися у діяльності органів Національної поліції, як спеціального суб'єкта реалізації правоохоронної функції держави, а також у діяльності окремих структурних підрозділів та працівників поліції [4]. Таким чином, К. Бугайчук наголошує саме на чітко встановленому переліку повноважень, які імперативно встановлені законодавцем. Разом із тим, на нашу думку, даний підхід є виправданим, однак він не є достатнім з точки зору задоволення інтересу суспільства щодо якісного виконання завдань покладених на Національну поліцію України.

На нашу думку, дискреція в органах Національної поліції України має місце, однак остання має бути у чіткій відповідності до принципу верховенства права та захисту прав людини, поваги до її гідності та свободи. Використання дискреції у діяльності Національної поліції України має групуватися критеріях та обмеженнях з метою запобігання можливим зловживанням дискреційними повноваженнями, а за своєю суттю – монополією на застосування насильства в суспільстві, хоч і з метою забезпечення правопорядку.

Т. Борисенко зазначає, що законодавець уповноважує органи публічного адміністрування на застосування адміністративного розсуду лише на підставі їх власної правосвідомості. Тому за наявності оціночних понять, посадові особи поліції повинні звертатися до відповідної судової практики, що узагальнює правозастосовний досвід, для уникнення зловживання дискреційними повноваженнями та дотримання прав і свобод людини і громадянина [5, с. 143].

Вважаємо за доцільне, погодитися з Н. Хановою, яка пропонує отожднювати поняття «дискреція» та «власний розсуд» [6, с. 154]. Так, Н. Ханова виділяє такі характерні риси (ознаки) дискреційних повноважень: право дискреційних повноважень (особлива ознака суб'єкта публічної влади); нерозривно пов'язані з поняттям «свобода» (дискреція суб'єктом реалізується вільно); межі у здійсненні розсуду (фактично чинні нормативні вимоги та відповідні принципи права); рішення виконується з тією ж метою, з якою воно прийнято; пов'язані з прийняттям рішення (дією) або утриманням від прийняття рішень чи виконання конкретних дій [6, с. 158].

Д. Красовська підкреслює про важливість ролі судової практики в формуванні поняття адміністративної дискреції, яка являє собою такі повноваження у межах, визначених законом, коли адміністративний орган має можливість самостійно (на свій розсуд) обирати один із різноманітних варіантів конкретного правового рішення [4, с. 104–105].

Водночас, актуальним вбачається підхід О. Семеній, яка констатує, що ознаки дискреційного повноваження визначаються як здатність органів публічного управління здійснювати аналітичну, інтелектуальну, творчу діяльність у межах і методами, встановленими законом, шляхом оцінки фактичних справ для законного вирішення у конкретній адміністративній справі [7, с. 137].

Однак, дискреція зазвичай не є абсолютною владою, а є чітко регламентованою правом. Обов'язковою умовою застосування дискреції є зв'язок розсуду з нормативними правовими актами, що, як наслідок, виключає існування «вільного розсуду» або розсуду поза законом. Уповноважений орган повинен здійснювати свій розсуд відповідно до мети та наданих повнова-

жень та дотримуватись меж дискреційних повноважень, передбачених законом. Якщо орган влади не дотримується цих юридичних зобов'язань, він діє неправомірно, з привласненням на власний розсуд і тому є незаконним [8, с. 149].

Разом із наведеним вище, вбачається актуальним підхід М. Корнієнко, який констатує, що за надзвичайних умов повноваження органів влади розширюються (збільшується обсяг обов'язків), що, в свою чергу, обумовлює необхідність виникнення додаткових підстав обмеження прав людини і, відповідно, збільшення прав органів публічної влади. Така ситуація дає можливість державі консолідувати необхідні ресурси для швидкого виконання покладених на неї завдань. Таким чином, за надзвичайних обставин органи публічної влади часто отримують більше повноважень, ніж за усталеного стану функціонування суспільства, з метою забезпечення безпеки та відповідної реакції на кризові ситуації, що виникли [11, с. 17]. Погоджуючись із позицією М. Корнієнко, доповнимо, що зазначене розширення повноважень органу виконавчої влади, у тому числі і Національної поліції України, може бути реалізовано за рахунок використання таким органом дискреційних повноважень.

Таким чином, дискреція в діяльності Національної поліції України, на нашу думку, має визначатися як можливість уповноважених осіб приймати рішення в межах закону на підставі їхнього професійного розсуду та конкретних обставин справи з несенням персональної відповідальності за такі рішення. Цей принцип надає поліцейським можливість гнучкого реагування на різноманітні ситуації, але водночас вимагає від них високого рівня відповідальності та дотримання закону. Важливим елементом в контексті дискреції в роботі Національної поліції України має бути є розробка чітких стандартів та єдиних принципів, які визначають обсяги і межі поліцейського втручання. Це, на нашу думку, допоможе уникнути можливих зловживань з боку поліції та надасть громадянам впевненість у тому, що дії правоохоронців є законними.

Дискреційні повноваження, на нашу думку, не мають сприяти прийняттю рішень поліцейськими для вчинення корупційних правопорушень, або створення умов для їх вчинення третіми особами.

Наявність публічної та прозорої системи фіксування прийнятих рішень та можливість їх оскарження в адміністративному порядку на ряду із впровадженням персональної дисциплінарної та адміністративної відповідальності поліцейських може стати запорукою успішної практики застосування дискреційних повноважень працівниками Національної поліції України. Окрім того, важливим є підвищення етичного рівня поліцейських та забезпечення стандартів обслуговування громадян.

Ще однією важливою складовою ефективного використання дискреції є впровадження сучасних цифрових технологій та методологій роботи з інформацією в поліцейській діяльності. Адже, як зазначає І. Биков, поліцейська діяльність керована аналітикою включає в себе процес збору, накопичення та аналізу з подальшою інтерпретацією різних даних з метою отримання цінної для поліцейської діяльності інформації [10, с. 100]. Вбачаємо, що ці та інші організаційні заходи та підходи в роботі, можуть бути покращені у тому числі і завдяки реалізації дискреційних повноважень в контексті використання сучасних засобів спостереження, аналізу даних та комунікації. У цілому, використання дискреційних повноважень в діяльності Національної поліції України має враховувати комплексний підхід та передбачати поєднання нормативних, соціальних, культурних та етичних аспектів з урахуванням нових викликів і високих стандартів громадянського суспільства.

Висновки. Ефективне використання дискреції в діяльності Національної поліції України є складним завданням, яке вимагає комплексного підходу та систематичних заходів контролю та забезпечення високих стандартів професійної поведінки, прозорості, персональної відповідальності поліцейських за прийняті рішення, навчання та розвитку поліцейського персоналу і впровадження технологічних інновацій та активного залучення громадськості до процесів прийняття рішень. Тільки шляхом поєднання правових, етичних, соціокультурних та технічних аспектів можна забезпечити дієве використання дискреції в поліцейській діяльності, що є важливою передумовою підтримання правопорядку та забезпечення безпеки громадян у сучасному суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України. Верховна Рада України. Конституція України. Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Про Національну поліцію. Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
3. Сокурєнко В. В. Адміністративна діяльність органів поліції України: підручник / за заг. ред. В. В. Сокурєнка [В. В. Сокурєнко, О. І. Безпалова, О. В. Джафарова, В. А. ін.]. Харків: ХНУВС, 2017. 432 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/24992159-375b-4cd7a3e1-586ccadf9e79/content>
4. Бугайчук К.Л. Національна поліція України як суб'єкт реалізації правоохоронної функції держави. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми: тези доп. учасників між-нар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 жовт. 2017 р.)*. Харків : ХНУВС, 2017. С. 30–33. URL: https://www.univd.edu.ua/general/publishing/konf/27_10_2017/pdf/7.pdf
5. Борисенко Т.В. Дискреційні повноваження Національної поліції, як один з механізмів реалізації правоохоронної функції держави. *Організаційно-правове забезпечення підрозділів превентивної діяльності Національної поліції: матеріали Регіон. кругл. столу (м. Дніпро, 19 червня 2020 року)*. Дніпро: ДДУВС, 2020. С. 139–144. URL: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/5692/1/%d0%9a%d1%80%d1%83%d0%b3%d0%bb%d0%b8%d0%b9%20%d1%81%d1%82%d1%96%d0%bb%20%d0%b7%20%d0%be%d0%b1%d0%bb%d0%be%d0%b6%d0%ba%d0%be%d1%8e.pdf>
6. Ханова Н. О. Зміст поняття «дискреція» в податковому праві. *Юридичний бюлетень*. 2018. Випуск 7. Ч. 1. С. 154–160. URL: http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2018/7_2018/part_1/25.pdf
7. Семеній О.М. Ознаки адміністративного розсуду в діяльності суб'єктів публічної адміністрації. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 6. С. 136–139.
8. Maurer H. Allgemeines Verwaltungsrecht. Verlag C.H. Beck, München. 2011. S. 148–153.
9. Красовська Д. А. Проблемні питання застосування дискреційних повноважень Національного банку України в процесі ліквідації банків. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 2(115). С. 103–111.
10. Биков І.О. Деякі адміністративно-правові аспекти впровадження ІЛР моделі в Україні. *Імплементация ІЛР моделі в Україні: матеріали круглого столу, м. Одеса, 15 березня 2023 р.* Одеса : ОДУВС, 2023. С. 100–103. URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c517baeb-f95d-4c77-a0e8-97f808399412/content>
11. Корнієнко М. В. Забезпечення прав людини органами правопорядку в екстраординарних умовах: доктринальний аспект: монографія / М. В. Корнієнко. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 170 с. URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/handle/123456789/6199>

УДК 351.743(477)
DOI <https://doi.org/10.32782/39221523>

Буга В. В.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
декан факультету №4
Донецького державного університету внутрішніх справ*

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТА ВЧИНЕННЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ БУДІВНИЦТВА

SEPARATE ISSUES OF DETERMINING THE SUBJECT OF THE COMMISSION OF OFFENSES IN THE FIELD OF CONSTRUCTION

У статті наголошено, що важливе значення для вибору напрямів запобігання правопорушенням у сфері будівництва, подальшого розвитку адміністративної деліктології й удосконалення юрисдикційної роботи має дослідження суб'єкта даних протиправних діянь. Юридична характеристика суб'єкта, що посягає на суспільні відносини в будівельній сфері, дозволяє визначити соціально-правову сутність цього виду адміністративних правопорушень. Вивчення і використання класифікаційних характеристик ознак суб'єкта порушень будівельних правил і адміністративних правопорушень, що посягають на нормальну діяльність органів у сфері будівництва, допомагає також краще усвідомити спільне і відмінне між ними, а також сприяє полегшенню виявлення та припинення адміністративних правопорушень.

З'ясовано, що уповноважені органи адміністративної юрисдикції зіштовхуються з цілою низкою проблем, зумовлених відсутністю єдиного розуміння суб'єкта делікту в адміністративному праві та вадами законодавчого опису суб'єктів конкретних адміністративних правопорушень. До суб'єктів вчинення правопорушень у сфері будівництва віднесено: загальний та спеціальний (уповноважена посадова особа юридичної особи – замовника, уповноважена посадова особа юридичної особи – генерального підрядника або підрядника, головний архітектор проекту, головний інженер проекту, експерт, посадова особа, яка здійснює технічний нагляд на будівництві (інженер технічного нагляду), відповідальні виконавці окремих видів робіт (послуг), пов'язаних із створенням об'єктів архітектури, посадова особа підприємства, яке здійснює виробництво або виготовлення будівельних матеріалів, виробів, конструкцій та ін.).

На основі проведеного аналізу реєстру судових рішень, встановлено, що суб'єктами адміністративних правопорушень у сфері будівництва, зазвичай, є: посадові особи підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності; працівники об'єкта, на якому здійснюється будівництво, зокрема службові особи, які працюють на ньому і виконують організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські функції; особи, які причетні до процесу будівництва на підставі угод, офіційно працюючі особи, оформлені на підприємстві, установі чи в організації будь-якої форми власності, відповідно до вимог трудового законодавства та вимог інших нормативно-правових актів, що регламентують трудові відносини; особи, які працюють без укладання будь-яких договорів; замовники будівництва; особи, які здійснюють проектування об'єктів та експертизу проектів будівництва; особи, які наділені повноваженнями архітектурно-будівельного контролю; особи, що надають технічні умови інженерного забезпечення об'єкта будівництва.

Ключові слова: *будівництво, сфера будівництва, правопорушення, суб'єкт, фізична особа, юридична особа, підприємство, реагування.*

The article emphasizes that the study of the subject of these illegal acts is of great importance for the selection of directions for the prevention of offenses in the field of construction, the further development of administrative tortology, and the improvement of jurisdictional work. The legal characteristics of the entity that encroaches on social relations in the construction sector allows to determine the socio-legal essence of this type of administrative offense. The study and use of classification characteristics of the subject of violations of construction rules and administrative offenses that encroach on the normal activity of bodies in the field of construction also helps to better understand the common and different between them, and also facilitates the detection and termination of administrative offenses.

It has been found that the authorized bodies of administrative jurisdiction face a number of problems caused by the lack of a unified understanding of the subject of tort in administrative law and defects in the legislative description of the subjects of specific administrative offenses. Subjects committing offenses in the field of construction include: general and special (authorized official of a legal entity – customer, authorized official of legal entity – general contractor or contractor, chief architect of the project, chief engineer of the project, expert, official who carries out technical construc-

tion supervision (technical supervision engineer), responsible executors of certain types of work (services) related to the creation of architectural objects, an official of an enterprise that produces or manufactures building materials, products, structures, etc.).

Based on the analysis of the register of court decisions, it was established that the subjects of administrative offenses in the field of construction are usually: officials of enterprises, institutions, organizations, regardless of the forms of ownership; employees of the object under construction, in particular, officials who work there and perform organizational-administrative or administrative-economic functions; persons who are involved in the construction process on the basis of agreements, officially employed persons registered at an enterprise, institution or organization of any form of ownership, in accordance with the requirements of labor legislation and the requirements of other legal acts regulating labor relations; persons who work without concluding any contracts; construction customers; persons who design objects and examine construction projects; persons who are empowered with the authority of architectural and construction control; persons providing technical conditions for engineering support of the construction facility.

Key words: *construction, field of construction, offense, subject, natural person, legal entity, enterprise, response.*

Набуття Україною державного суверенітету і проголошення її незалежності стали початком будівництва Української державності у напрямку створення громадянського суспільства і правової держави у відповідності з передовим світовим досвідом.

Здійснювана в Україні адміністративно-правова реформа виступає складовою частиною загальної державно-правової реформи і передбачає якісне перетворення усієї сфери державного управління, забезпечення та охорону відповідних суспільних відносин, розробку механізмів надійного захисту прав громадян від неправомірних дій органів (посадових осіб) виконавчої влади і місцевого самоврядування.

Важливе значення для вибору напрямів запобігання правопорушенням у сфері будівництва, подальшого розвитку адміністративної деліктології й удосконалення юрисдикційної роботи має дослідження суб'єкта даних протиправних діянь. Юридична характеристика суб'єкта, що посягає на суспільні відносини в будівельній сфері, дозволяє визначити соціально-правову сутність цього виду адміністративних правопорушень. Вивчення і використання класифікаційних характеристик ознак суб'єкта порушень будівельних правил і адміністративних правопорушень, що посягають на нормальну діяльність органів у сфері будівництва, допомагає також краще усвідомити спільне і відмінне між ними, а також сприяє полегшенню виявлення та припинення адміністративних правопорушень.

В юридичній літературі існують різні підходи до формулювання поняття суб'єкта адміністративного правопорушення (проступку). Так, Л. В. Коваль вважає, що суб'єктом протиправного діяння, а отже, адміністративної

відповідальності, є фізична особа – людина в стані дієздатності й осудності [1, с. 136]. А. Т. Комзюк визначає суб'єктом адміністративного порушення фізичну осудну особу, яка досягла на момент вчинення проступку віку, з якого настає адміністративна відповідальність [2, с. 18]. У свою чергу, варто погодитися із думкою О. А. Заярного, який зазначає, що суб'єкт характеризується також соціально-правовим статусом особи та характеристикою її службових, професійних та особистих властивостей [3, с. 168].

При цьому, чимало вчених-адміністративістів вважають, що суб'єктом адміністративних правопорушень може виступати й юридична особа. В. Б. Авер'янов зауважує, що незважаючи на те, що стосовно юридичних осіб термін «адміністративна відповідальність» безпосередньо не вживається, є підстави стверджувати, що у всіх подібних випадках йдеться саме про адміністративну відповідальність [4, с. 190]. Л. Кравченко та О. Плетньова стверджують, що в умовах розвитку ринкових відносин і появи великої кількості суб'єктів підприємницької діяльності різних організаційно-правових форм норми чинного КУпАП України стосуються не лише фізичних осіб, а й юридичних [5, с. 69]. До такої ж думки схиляється Є. С. Герасименко [6, с. 8].

В. В. Серєда вказує на те, що характеризуючи суб'єкта адміністративного правопорушення, доцільно використовувати поняття адміністративної деліктоздатності як особливої юридичної властивості, що полягає у здатності (можливості) суб'єкта взяти на себе відповідальність за вчинений адміністративний проступок [7, с. 50].

Досягнення суб'єктом правопорушення віку, з якого може наставати адміністративна відповідальність є однією з обов'язкових умов визнання особи винною та відповідальною за вчинене. Згідно зі ст. 12 КУпАП, адміністративній відповідальності підлягають особи, які досягли на момент вчинення адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку [8].

Спеціальним суб'єктом є особа, зазначена у диспозиції конкретної статті КУпАП та наділена додатковими ознаками, що є обов'язковими для даного складу делікту. В розрізі аналізу специфіки адміністративних правопорушень (деліктів) варто говорити про наявність такого спеціального суб'єкту як фізична особа підприємницької діяльності та посадова особа.

Сфера будівництва є складним механізмом, у якому взаємодіє велика кількість суб'єктів правопорушень, серед яких посадові особи, які перебувають на різних посадах окремих органів державної влади. У ст. 14 КУпАП зазначено, що посадові особи підлягають адміністративній відповідальності за адміністративні правопорушення, зв'язані з недодержанням установлених правил у сфері охорони порядку управління, державного і громадського порядку, природи, здоров'я населення та інших правил, забезпечення виконання яких входить до їх службових обов'язків [8].

Безпосередньо у статтях Особливої частини КУпАП ознаки посадових осіб не наводяться, що обумовлює необхідність звернення до інших нормативно-правових актів та наукових досліджень. Будучи частиною управлінських кадрів, посадові особи безпосередньо беруть участь у їхньому формуванні та є професійними виконавцями управлінських функцій.

О. П. Світличний визначає посадову особу як фізичну, яка постійно або тимчасово виконує обов'язки укладеним в установленому законом порядку, що пов'язані з виконанням обов'язків керівника, заступника керівника в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності, а також інші особи, які з огляду на свої посадові (службові) обов'язки відповідають за виконання вимог, встановлених законами та іншими нормативно-правовими актами, і які входять до виконуваних ними трудових (службових)

обов'язків або на підставі спеціально їм наданих повноважень» [9, с. 208]. Крім повноважень, передбачених посадою, ця категорія осіб наділена правом представляти інтереси тієї чи іншої організаційної структури, або організації в цілому, у відносинах з іншими суб'єктами. А відтак, вона є спеціальним суб'єктом управлінського процесу, що відображено через її правовий статус.

Відповідно до постанови Пленуму Верховного Суду України № 5 від 26 квітня 2002 р. «Про судову практику у справах про хабарництво» при вирішенні питання, чи є та або інша особа службовою, належить керуватися правилами, які викладено в пунктах 1 і 2 примітки до ст. 364 КК України (*Беручи до уваги ст. 96 КУпАП, актуальною є Примітка 1. «Службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною особою підприємства, установи, організації, судом або законом»*) [10]. Окрім того у тексті постанови уточнюється, що особа є службовою не тільки тоді, коли вона здійснює відповідні функції чи виконує обов'язки постійно, а й тоді, коли вона робить це тимчасово або за спеціальним повноваженням, за умови, що зазначені функції чи обов'язки покладені на неї правомочним органом або правомочною службовою особою [11].

Наприклад, аналіз змісту ст. 96, 96-1 та 188-42 КУпАП дозволяє виділити такі категорії спеціальних суб'єктів:

уповноважена посадова особа юридичної особи – замовника (ч. 18 ст. 96 КУпАП);

уповноважена посадова особа юридичної особи – генерального підрядника або підрядника (ч. 13, 14 ст. 96-1 КУпАП);

головний архітектор проекту (ч. 1, 2, 6, 8 ст. 96-1 КУпАП);

головний інженер проекту (ч. 1, 2 ст. 96-1 КУпАП);

експерт (ч. 1, 2 ст. 96-1 КУпАП);

посадова особа, яка здійснює технічний нагляд на будівництві (інженер технічного нагляду) (ч. 7, 8 ст. 96-1 КУпАП);

відповідальні виконавці окремих видів робіт (послуг), пов'язаних із створенням об'єктів архітектури (ч. 1, 2, 9-12 ст. 96-1 КУпАП);

посадова особа підприємства, яке здійснює виробництво або виготовлення будівельних матеріалів, виробів, конструкцій (ч. 15–18 ст. 96-1 КУпАП) та ін. [8].

Втім, з проведеного аналізу реєстру судових рішень, було встановлено, що суб'єктами адміністративних правопорушень у сфері будівництва, зазвичай, є:

1) посадові особи підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності (наприклад на об'єкті «Капітальний ремонт адмінбудівлі майнового комплексу КП «Палац» замовником КП «Палац» в особі директора ОСОБА_1 не забезпечено здійснення технічного нагляду, чим порушено вимоги ст. 11 Закону України «Про архітектурну діяльність», п. 2 Порядку здійснення технічного нагляду під час будівництва об'єкта архітектури, затвердженого постановою Кабінету міністрів України від 11.07.207 № 903, а тому останній вчинив правопорушення, відповідальність за яке передбачена ч. 17 ст. 96 КУпАП, тому на підставі протоколу, припису та акту перевірки управління Державної архітектурно-будівельної інспекції винесено постанову № 212 про визнання ОСОБА_1, винним у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 17 ст. 96 КУпАП та накладення штрафу у розмірі 8500 гривень) [12].

2) працівники об'єкта, на якому здійснюється будівництво, зокрема службові особи, які працюють на ньому і виконують організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські функції (наприклад, у ході перевірки встановлено, що власником приміщення по АДРЕСА_1, приміщення № 503, ОСОБА_1 самовільно виконуються будівельні роботи без дозволу на їх виконання. На момент перевірки встановлено, що журнал авторського нагля-

ду на об'єкті будівництва відсутній та за весь період проведення позапланової перевірки не пред'явлений. Таким чином, замовником будівництва ОСОБА_1 не забезпечено здійснення авторського нагляду за будівництвом за вищевказаною адресою. Також на момент перевірки встановлено, що виконавча документація на об'єкті будівництва відсутня та за весь період проведення позапланової перевірки не пред'явлена) [13].

3) особи, які причетні до процесу будівництва на підставі угод, офіційно працюючі особи, оформлені на підприємстві, установі чи в організації будь-якої форми власності, відповідно до вимог трудового законодавства та вимог інших нормативно-правових актів, що регламентують трудові відносини;

4) особи, які працюють без укладання будь-яких договорів (наприклад, на підставі даних, зафіксованих в акті перевірки, щодо відповідачки було складено протоколи про адміністративне правопорушення за фактами: порушення вимог законодавства, будівельних норм, державних стандартів і правил та затверджених проектних рішень під час нового будівництва об'єкту по АДРЕСА_6, відповідальність за яке передбачена ч. 1 ст. 96 КУпАП; виконання будівельних робіт на вул АДРЕСА_8, АДРЕСА_5 без реєстрації декларації про початок виконання будівельних робіт та за наведення недостовірних даних у декларації, вчинені щодо об'єкту будівництва II категорії складності, відповідальність за яке передбачена ч. 7 ст. 96 КУпАП; незабезпечення замовником ОСОБА_1 здійснення авторського нагляду у випадках, коли такий нагляд є обов'язковим згідно з вимогами законодавства, відповідальність за яке передбачена ч. 16 ст. 96 КУпАП; незабезпечення замовником ОСОБА_1 здійснення технічного нагляду у випадках, коли такий нагляд є обов'язковим згідно з вимогами законодавства, відповідальність за яке передбачена ч. 17 ст. 96 КУпАП) [14].

5) замовники будівництва (наприклад, під час позапланової перевірки дотримання суб'єктом містобудування вимог законодавства у сфері містобудівної діяльності, будівельних норм, стандартів і правил на об'єкті виконання будівельних робіт з розширення балкону за адресою: АДРЕСА_1, замовни-

ки ОСОБА_1 та ОСОБА_3. При цьому замовниками будівництва ОСОБА_1 та ОСОБА_3 (які є власниками квартири за адресою: АДРЕСА_1: ОСОБА_1 (розмір частки 5/9) та ОСОБА_3 (розмір частки 4/9)), виконуються будівельні роботи з розширення балкону шляхом влаштування металевих конструкцій в зовнішню стіну будинку орієнтованими розмірами 1,5м*4м без набутого права на виконання таких робіт, технічного нагляду під час виконання будівельних робіт забезпечено не було, договір за здійснення авторського нагляду відсутній, що є порушенням, в результаті чого складено три протоколи про адміністративні правопорушення) [15].

6) особи, які здійснюють проектування об'єктів та експертизу проектів будівництва;

7) особи, наділені повноваженнями архітектурно-будівельного контролю (наприклад, оскільки на момент перевірки і під час розгляду справи ОСОБА_1 не підтверджено правомірність виконання будівельних робіт з реконструкції об'єкту відповідним повідомленням про виконання цих робіт, забезпеченням авторського і технічного нагляду, відносно ОСОБА_1 винесено постанову якою останню визнано винною у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 13 ст. 96 КУпАП та накладено штраф в розмірі 17 000 грн.; постанову від 21.05.2019 року №399/19, якою ОСОБА_1 визнано винною у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 12 ст. 96 КУпАП та накладено штраф в розмірі 17 000 грн.; постанову від 21.05.2019 року №400/19, якою ОСОБА_1 визнано винною у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 96 КУпАП та накладено штраф в розмірі 10 200 грн. Оскільки у спірному випадку мав місце одночасний розгляд адміністративних справ одним і тим же органом (посадовою особою), на підставі одного акту перевірки, відносно однієї особи, суд першої інстанції дійшов правильного висновку, що з урахуванням вимог, передбачених ч. 2 ст. 36 КУпАП, за вчинення позивачем адміністративних правопорушень, передбачених ч. 5, 12, 13 ст. 96 КУпАП, слід накласти стягнення в межах санкції, встановленої за більш серйозне правопорушення з числа вчинених, а саме за ч. 13 ст. 96 КУпАП в розмірі

тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – у сумі 17 000 грн) [16].

8) особи, що надають технічні умови інженерного забезпечення об'єкта будівництва.

Таким чином, правопорушення у сфері будівництва вчиняють різні категорії осіб, а отже, на нашу думку, їх в межах здійснення адміністративно-правового дослідження доцільно детальніше класифікувати, а саме:

1) за відношенням до об'єкта будівництва: «внутрішні» суб'єкти – працівники об'єкта, на якому здійснюється будівництво (службові особи, які працюють на ньому і виконують організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські функції); «зовнішні» суб'єкти – особи, залучені до процесу будівництва на підставі угод;

2) за відношенням до процесу будівництва: суб'єкти, залучені до процесів будівництва, – особи, які безпосередньо працюють на об'єкті будівництва; суб'єкти, які не залучені (не причетні) до процесів будівництва, але вчиняють правопорушення у цій сфері спільно з відповідальними особами;

3) за правовим статусом суб'єктів: загальні суб'єкти; спеціальні суб'єкти правопорушення (службові особи);

4) за кількісно-якісним складом: особи, які вчиняють правопорушення одноособово; особи, які вчиняють правопорушення у змові з іншими учасниками адміністративно-правових відносин чи сторонніми особами;

5) за формою працевлаштування правопорушників: особи, які офіційно працюють, оформлені на підприємстві, установі чи організації будь-якої форми власності, відповідно до вимог трудового законодавства та інших нормативно-правових актів, що регламентують трудові відносини; особи, які працюють без укладання будь-яких договорів, порушуючи трудове (а в багатьох випадках – і міграційне) законодавство.

6) за мотивом учинення правопорушення: особи, які вчиняють правопорушення через кар'єрні міркування, небажання перевантажувати себе зайвими турботами тощо; особи, які вчиняють правопорушення з корисливого мотиву.

Крім того, відповідних суб'єктів можна додатково класифікувати за способами та вида-

ми вчинення протиправних дій, зокрема, на осіб, які вчинили порушення вимог законодавства, будівельних норм, стандартів і правил під час будівництва, а також під час планування і забудови територій тощо, за інтелектуальним рівнем (особи з високим і низьким інтелектуальним рівнем) тощо.

Враховуючи зазначене, додатково пропонуємо кілька критеріїв класифікації.

Суб'єктний – відповідно до якого особи, які мають можливість вчинення правопорушення, розподіляються за своїми професійними функціями і, які мають можливість вчинити правопорушення; які мають відповідний правовий статус або займають посаду, компетенція якої передбачає вчинення певних дій (невиконання яких свідчить про вчинення правопорушень).

Об'єктний – ґрунтується на аналізі місця діяльності особи та посади, яку особа займає: особи відповідної кваліфікації, спеціальної освіти, досвіду діяльності у будівельній сфері, обізнаності з «тонкощами» функціонування сфери будівництва, «слабкими місцями» державного контролю та способами ухилення від нього, або методами роботи правоохоронних органів тощо; службові особи, до функцій яких відносяться контроль за певною сферою; які раніше притягалися до кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень у певній сфері; які займають «криміногенні» посади на підприємствах; які мають відповідну освіту і здійснюють діяльність у певній сфері.

Рольовий – участь особи у правопорушенні: особи, які виконують певну роль під час вчинення правопорушення: виконавці; пособники, а також особи, які: причетні до правопорушення – які не брали безпосередньої участі у дозвільних процедурах чи самому будівництві, але перешкоджають встановленню винних.

Як свідчить аналіз юрисдикційної практики, уповноважені суб'єкти кваліфікації іноді припускаються суттєвих помилок під час встановлення особи правопорушника. Здебільшого такі помилки зумовлені неналежним вивченням обставин справи, а також ігноруванням пояснень осіб, щодо яких складається адміністративний протокол та виноситься постанова про накладення адміністративного стягнення.

У рівній мірі це стосується як уповноважених посадових осіб архітектурно-будівельного контролю, так і суддів.

Помилки, допущені при встановленні відповідальної посадової особи, призводять до оскарження постанов про накладення адміністративних стягнень та до їх подальшого скасування судами [17, с. 133–134; 18]. Наприклад, розглянувши справу № 754/9712/13-а за адміністративним позовом ОСОБА_1 до інспекції ДАБК у Івано-Франківській області, Деснянський районний суд м. Києва скасував постанову про адміністративне правопорушення, складену відносно ОСОБА_1 за ч. 18 ст. 96 КУпАП, оскільки «у зазначеній постанові відсутні дані про те, що саме позивач у силу своїх посадових прав і обов'язків, мав надавати інформацію про зміну відповідальної особи на проведення авторського нагляду та зміну відповідальної особи на проведення технічного нагляду відповідно до декларації про початок виконання будівельних робіт і які б у свою чергу спростували доводи позивача про те, що він не є належним суб'єктом та свідчили про наявність у діях ОСОБА_1, складу адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 18 ст. 96 КУпАП» [19].

Водночас, як уже зазначалось, у вітчизняній теорії права остаточно не вирішене питання про адміністративну деліктоздатність юридичних осіб, що зумовлює брак уваги до відповідної проблематики в цілому та до ознак юридичної особи зокрема. Поодинокі спроби дослідників систематизувати ознаки юридичної особи як суб'єкта адміністративного правопорушення є настільки ж неузгодженими, наскільки й дискусійними [17, с. 124]. Так, наприклад, І. Г. Петрова до особливих (спеціальних) ознак юридичної особи як суб'єкта адміністративного правопорушення відносить такі: 1) родовим поняттям виступає поняття суб'єкта права, а не організації або майна; 2) володіє власною правовою формою, елементами ідентифікації, які мають значення для організації зовнішніх її зносин [20, с. 210].

Таким чином, до суб'єктів адміністративних правопорушень у сфері будівництва необхідно віднести: посадових осіб підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності; працівників об'єкта, на якому

здійснюється будівництво, зокрема службові особи, які працюють на ньому і виконують організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські функції; осіб, які причетні до процесу будівництва на підставі угод, офіційно працюючі особи, оформлені на підприємстві, установі чи в організації будь-якої форми власності, відповідно до вимог трудового законодавства та вимог інших норматив-

но-правових актів, що регламентують трудові відносини; осіб, які працюють без укладання будь-яких договорів; замовників будівництва; осіб, які здійснюють проєктування об'єктів та експертизу проєктів будівництва; осіб, які наділені повноваженнями архітектурно-будівельного контролю; осіб, що надають технічні умови інженерного забезпечення об'єкта будівництва.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Коваль Л. В. Адміністративне право : підручник. Київ, 1998. 211 с.
2. Адміністративна відповідальність в Україні: навч. посіб. / за ред. А. Т. Комзюка. Харків, 1998. 78 с.
3. Заярний О. А. Правове забезпечення розвитку інформаційної сфери України: адміністративно-деліктний аспект: монографія. Київ: «Гельветика», 2017. 700 с.
4. Адміністративне право України. Академічний курс : підруч. : у 2 т. / ред. кол. : В. Б. Авер'янов. Київ, 2004. Т. 1. Загальна частина. 584 с.
5. Кравченко Л., Плетньова О. Проблеми адміністративної відповідальності юридичних осіб у сфері валютного законодавства. *Юридичний журнал*. 2004. № 8. С. 69–72.
6. Герасименко Є. С. Питання реформування інституту адміністративної відповідальності : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.07. Київ, 2000. 21 с.
7. Серета В. В. Особливості юридичного складу адміністративних проступків, за які передбачено притягнення до відповідальності окремих спеціальних суб'єктів. *Право і безпека*. 2013. № 4. С. 48–53.
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон від 7 груд. 1984 р. № 8073-Х. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>
9. Світличний О. П. Про розмежування адміністративної відповідальності посадових та службових осіб у сфері земельних праввідносини. *Право України*. 2010. № 3. С. 204–209.
10. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квіт. 2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/para2533#n2533>.
11. Про судову практику у справах про хабарництво: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 5 від 26 квіт. 2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-02#Text>.
12. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 17 верес. 2020 р. Справа № 482/1329/16-а. Провадження № К/9901/44880/18. *Єдиний Державний Реєстр Судових Рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/91642217>
13. Постанова п'ятого апеляційного адміністративного суду м. Одеса. Справа № 522/10991/19. Провадження № 854/9058/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86988190>
14. Постанова Восьмого апеляційного адміністративного суду м. Львів від 18 лист. 2019 р. Постанова № 857/8812/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85803697>
15. Постанова П'ятого апеляційного адміністративного суду м. Одеса від 18 берез. 2020 р. Справа № 420/3758/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88298571>
16. Постанова Жовтневого районного суду м. Маріуполь від 11 січ. 2020 р. Справа № 263/13124/18. Провадження №2-а/263/5/2020. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86881654>.
17. Гарат М. Р. Відповідальність за адміністративні правопорушення у сфері містобудівної діяльності: дис. ... докт. філософ. 081. Київ, 2023. 265 с.
18. Музичук О. М., Василенко М. Є. Поняття та особливості оскарження постанови по справі про адміністративне правопорушення. *Наше право*. 2022. № 1. С. 214–218.
19. Постанова Деснянського районного суду м. Києва від 18 черв. 2013 р. у справі № 754/9712/13-а «Справи зі спорів з приводу забезпечення сталого розвитку населених пунктів та землекористування, зокрема зі спорів у сфері містобудування; планування і забудови територій; архітектурної діяльності». *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/31884305>
20. Петрова І. Г. Особливі ознаки юридичної особи як суб'єкта адміністративного правопорушення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: «Право». 2013. Вип. 22. Ч. 1. Т. 2. С. 208–210.

Варгуляк О. Г.,
доктор філософії, доцент,
доцент кафедри соціального адміністрування та гуманітарних комунікацій
Чернівецького інституту Міжнародного гуманітарного університету

ПОНЯТТЯ ТА ЮРИДИЧНА КОНСТРУКЦІЯ МИТНО-ПРАВОВОГО СПОРУ

THE CONCEPT AND LEGAL STRUCTURE OF A CUSTOMS DISPUTE

У статті зазначено, що динаміка змін законодавства у сфері митної справи потребує постійне дослідження теоретичних та практичних аспектів митно-правових спорів. Таким чином, своєчасне, всебічне дослідження поняття, сутності митно-правового спору обумовлено певною значимістю як явища, що є невід'ємною складовою частиною правозастосовної практики у діяльності митних органів з метою побудови в Україні належної системи правового захисту. Відсутність у літературі єдиного підходу до визначення поняття митно-правового спору, негативно впливає на законодавство та практику, але деякими вченими зроблено певні спроби щодо його визначення, виходячи із змісту та специфіки митних правовідносин, які виникають при переміщенні або з приводу переміщення товарів, транспортних засобів через митний кордон України. Запропоновано під митно-правовим спором розуміти певні спірні (конфліктні) ситуації, які виникають між учасниками митних правовідносин у сфері захисту інтересів сторін та створює перешкоду у реалізації прав, обов'язків або задоволенні інтересів осіб, а також характеризується особливим порядком розгляду й вирішення. Обґрунтовано необхідність розгляду юридичної конструкції митно-правового спору, що продиктовано тенденціями розвитку митно-правової науки та нововведеннями, які сприяють попередженню виникнення спірних ситуацій. Так, обов'язковими елементами митно-правового спору є його сторони, предмет та підстави. Юридична конструкція спору застосовується й для ідентифікації митно-правового спору, що являє собою невідповідність поглядів між суб'єктами правовідносин з питань взаємних прав та обов'язків, законності прийнятих відповідних рішень, що виникають у сфері здійснення митної справи та мають бути вирішені у формі певної правової процедури.

Ключові слова: *конфлікт, конструкція, митні органи, митно-правовий спір, митні правопорушення, спір.*

The article states that the dynamics of changes in legislation in the field of customs requires constant research into the theoretical and practical aspects of customs disputes. Thus, a timely, comprehensive study of the concept and essence of a customs-legal dispute is due to a certain significance as a phenomenon that is an integral part of law enforcement practice in the activities of customs authorities with the aim of building an appropriate system of legal protection in Ukraine.

The lack of a single approach to the definition of the concept of a customs dispute in the literature has a negative impact on legislation and practice, but some scientists have made certain attempts to define it, based on the content and specifics of customs legal relations that arise during the movement or in connection with the movement of goods, vehicles through the customs border of Ukraine.

It is suggested that a customs legal dispute should be understood as certain controversial (conflict) situations that arise between participants in customs legal relations in the sphere of protection of the interests of the parties and create an obstacle in the realization of rights, obligations or satisfaction of the interests of individuals, and are also characterized by a special order of consideration and resolution.

The need to consider the legal construction of a customs-legal dispute, which is dictated by the trends in the development of customs-legal science and innovations that contribute to the prevention of disputed situations, is substantiated. Yes, mandatory elements of a customs dispute are its parties, subject matter and grounds. The legal construction of the dispute is also used to identify a customs-legal dispute, which is a discrepancy of views between the subjects of legal relations on issues of mutual rights and obligations, the legality of the relevant decisions that arise in the field of customs affairs and must be resolved in the form of a certain legal procedure.

Key words: *conflict, construction, customs authorities, customs legal dispute, customs offenses, dispute.*

Постановка проблеми. Побудову вільної, демократичної та правової держави не можливо уявити без створення та належно організованого механізму урегулювання спірних ситуацій, що виникають у правовому полі. З набранням незалежності в Україні самостійно зафункціонував інститут вільної торгівлі та набули розвиток чинники вільного руху товарів з метою повноцінної підтримки у сфері реалізації зовнішньої та внутрішньої політики держави. У напрямку реалізації цього процесу не завжди рух товарів відбувається організаційно правильно, виникають безліч ситуацій, які зачіпають або інтереси держави, в особі її уповноважених органів, або фізичних та юридичних осіб, що приймають у цьому участь. Для вирішення подібних ситуацій в нашій державі побудовано певну систему публічного захисту порушених прав, свобод чи інтересів, що врегульовано законодавством різних галузей права, в тому числі й у сфері митної справи.

Стан дослідження. Розгляд сутності митно-правових спорів тісно пов'язано із дослідженням теоретичних та практичних аспектів виникнення та розгляду публічно-правових спорів та практики розгляду митно-правових спорів як різновиду адміністративно-правових спорів. Вивченню зазначених питань присвячено праці відомих вчених та практиків, серед яких необхідно відзначити праці Авер'янова В.Б., Андруневич О.М., Джабурія О.В., Калантай М.В., Ківалова С.В., Кобилянського К.М., Ковалів М.В., Кормича Б.А., Корчинського О.І., Кунева Ю.Д., Лученка Д.В., Малєвої Г.Л., Мазура А.В., Неугоднікова А.О., Осадчого А.Ю., Пашка П.В., Писаренко Н.Б., Приймаченка Д.В., Реви В.В., Рой О.В., Рябченко Я.С., Сакари Н.Ю., Сьоміної В.А., Федотова О.П., Хлібороб Н.Є., Цвіри Д.В., Шевцової Н.В. та ін.

Мета статті полягає у розгляді нового для українського права поняття «митно-правовий спір», основоположних теоретичних та практичних аспектів, сутності та юридичної конструкції «митно-правового спору», ґрунтуючись на законодавчих та наукових догматах понять «конфлікт», «спір», «публічно-правовий спір» та ін.

Виклад основного матеріалу. Постійна мінливість законодавства, що регулює питан-

ня у сфері митної справи, розгляд теоретичних та практичних аспектів поняття та юридичної конструкції митно-правового спору набуває все більшої актуальності та потребує суттєвого дослідження. У цьому сенсі своєчасне, всебічне дослідження поняття, сутності митно-правового спору обумовлено певною значимістю як явища, що є невід'ємною складовою частиною правозастосовної практики у діяльності митних органів з метою побудови в Україні належної системи досудового та судового порядку розгляду й вирішення спірних ситуацій у сфері митної справи. Законодавцем відповідне положення закріплено у ч. 4 ст. 55 Конституції України, в якій зазначено, що кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна [1]. А також у ч. 1 ст. 24 Митного кодексу України (далі – МК України), в якій визначено, що кожна особа має право оскаржити рішення, дії або бездіяльність митних органів, їх посадових осіб та інших працівників, якщо вважає, що цими рішеннями, діями або бездіяльністю порушено її права, свободи чи інтереси. Для реалізації цього права МК України передбачено адміністративний і судовий порядки оскарження [2].

Оскільки у практичній діяльності митних органів та суддів при розгляді та вирішенні відповідних категорій митно-правових спорів не беруться до уваги фундаментальні засади поняття митно-правового спору, його конструкція, передумови виникнення та запобігання спірним ситуаціям у сфері митної справи, доречним, на наш погляд, уявляється приділення певної уваги розгляду визначення поняття митно-правового спору, підґрунтям дослідження якого стали наукові розробки вчених різних галузевих наук.

З цього приводу необхідно звернути увагу на визначення поняття «спір» вченими філологічної науки. Так у тлумачному словнику сучасної української мови поняття «спір» визначено як: 1) словесне змагання; 2) обговорення чогонебудь двома або кількома особами, в якому кожна зі сторін відстоює свою думку, свою правоту; 3) взаємні домагання щодо володіння

чим-небудь, посідання чогось і таке інше, вирішувані переважно судом [3, с. 655–656].

Вперше на законодавчому рівні поняття «спір» визначено у Законі України «Про фінансову реструктуризацію» від 14.06.2016 р., в якому зазначено, що спір – це протиріччя або суперечка між залученими кредиторами чи між залученими кредиторами та боржником щодо пріоритетності та розміру вимог кредиторів та ін. [5].

Позитивним кроком українського законодавця стало заповнення законодавчої прогалини, так, нова редакція Кодексу адміністративного судочинства (КАС України) 2017 р. у ст. 4 містить дефінітивну норму, згідно з якою: «публічно-правовий спір – спір, у якому: хоча б одна сторона, по-перше, здійснює публічно-владні управлінські функції, в тому числі на виконання делегованих повноважень, і спір, що виникає у зв'язку із виконанням або невиконанням такою стороною зазначених функцій; по-друге, надає адміністративні послуги на підставі законодавства, яке уповноважує або зобов'язує надавати такі послуги виключно суб'єкта владних повноважень, і спір, що виникає у зв'язку із наданням або ненаданням такою стороною зазначених послуг тощо [6].

Також Верховним Судом зазначено, що під публічно-правовим спором необхідно розуміти спір, що виник з позовних вимог, які ґрунтуються на нормах публічного права, де держава в особі відповідних органів виступає щодо громадянина не як рівноправна сторона у правовідносинах, а як носій суверенної влади, який може вказувати або забороняти особі певну поведінку, давати дозвіл на передбачену законом діяльність тощо [7].

Представники адміністративно-правової науки вважають, що передумовою виникнення публічно-правового спору є відповідна правова реакція на спірні ситуації, що склалися й виявляються в протистоянні сторін. Наявність спірної ситуації сама по собі не породжує публічно-правовий спір. Публічно-правовий спір виникає лише після вчинення певних юридичних дій, спрямованих на вирішення спірної ситуації, при цьому головним арбітром виступають судові органи [8].

Критеріями розмежування публічно-правового спору від інших правових спорів

є його суб'єктний склад та характер правовідносин, з яких він виникає. У свою чергу, участь у відносинах органу з державно-владними повноваженнями наділяє ці відносини публічно-правовим характером. Сам же спір, що виникає з таких відносин, набуває ознак публічно-правового.

На думку деяких вчених, не кожна спірна ситуація може бути правовим спором, оскільки деякі суспільні відносини регулюються ще й моральними, етичними чи релігійними нормами. Для того, щоб спір став правовим, він повинен володіти певними характерними ознаками, серед яких можна виділити: 1) виникнення лише з таких дій його учасників, що мають юридичні наслідки; 2) спрямованість на реалізацію та захист прав, свобод, законних інтересів осіб; 3) передбачена законом можливість захисту прав, свобод, законних інтересів; 4) наявність можливості звернутись до альтернативних способів захисту прав, окрім передбачених національним законодавством [9].

Таким чином, публічно-правовий спором є спірна ситуація між двома або більше учасниками, в яких хоча б однією зі сторін є суб'єкт владних повноважень. Наявність суб'єкту владних повноважень у спірній ситуації є обов'язковою стороною правовідносин, до яких належить і Державна митна служба України. Правовідносини, які виникають під час виконання Держмитслужбою України покладених на неї завдань, є публічно-правовими, а справи зі спорів між суб'єктами цих правовідносин є адміністративними.

Слід сказати, що найбільшим за обсягом різновидом публічно-правових спорів є адміністративно-правові спори, які виникають між сторонами, поведінка яких регулюється адміністративно-правовими нормами. Щоб конкретний спір віднести до числа адміністративних, слід встановити сферу і предмет його виникнення, а також наявність певних обставин, наприклад, виникнення спірної ситуації у зв'язку з діяльністю суб'єктів влади тощо. Різновидом адміністративно-правового спору є митні спори, що виникають у зв'язку із реалізацією митними органами України своїх повноважень, у межах визначених законом, при здійсненні митної справи. Сфера здійснення митної справи регулює значну кількість

правових інститутів, а саме: митний контроль, митне оформлення, пропуск та оподаткування товарів, надання пільг та преференцій, запобігання та протидія контрабанді та порушенням митних правил, провадження у справах про порушення митних правил та ін.

Цікавою є позицію деяких представників адміністративно-правової науки, які визначають адміністративно-правовий спір як юридичний конфлікт між фізичною або юридичною особою, з одного боку, і суб'єктом владних повноважень – з іншого, що зумовлений здійсненням останнім управлінських функцій і може вирішуватися як у судовому, так і в позасудовому (адміністративному) порядку, однак із застосуванням спеціальних процедур, якими враховано ймовірну нерівність учасників відносин, з яких він виник [10, с. 38].

З цією позицією варто погодитися оскільки будь-яка конфліктна ситуація має дві правові форми: правовий спір та правопорушення, а вирішення конфліктних ситуацій повинно відбуватися із участю державних органів влади.

Досліджуючи особливості застосовування понять «правові конфлікти» та «правові спори» Лихолат І.П. зазначає, що контекстний аналіз вживання терміна «спір» доводить, що він має інше логіко-лінгвістичне навантаження, ніж «конфлікт» та означає дискусію, полеміку, контрверсію і використовується для означення законності шляхів вирішення правових конфліктів. Цей термін використовується в більшості кодифікованих актів матеріального та процесуального права, зокрема, у спеціалізованих нормативних актах стосовно розгляду справ у суді, для означення юрисдикційного шляху вирішення спору [4, с. 52–55].

Ковалів М.В. досліджуючи завдання адміністративного судочинства, розрізняє поняття «правовий спір» та «правопорушення», оскільки, на думку вченого, відповідні поняття містять власний специфічний зміст. Правовий спір завжди є результатом наявності юридичних колізій у правовій системі держави та виникає між суб'єктами права у зв'язку з порушенням суб'єктивних прав фізичних або юридичних осіб. Правопорушення також можна інколи розглядати як результат наявності в системі держави правових колізій. Однак кожне правопорушення – це порушення визначених законо-

давством заборон, що не властиве правовому спору, бо у разі правового спору порушуються не правові заборони, а суб'єктивні права особи. Правопорушення в чинному законодавстві України представлене у вигляді юридичної конструкції – складу правопорушення, що характеризується наявністю чотирьох елементів: суб'єкта і суб'єктивної сторони правопорушення, об'єкта і об'єктивної сторони правопорушення [11].

Доречно відмітити про відсутність у літературі єдиного підходу до визначення поняття митно-правового спору, що, у свою чергу, негативно впливає на законодавство та практику. Але деякими вченими зроблено певну спробу щодо його визначення, виходячи із змісту та специфіки митних правовідносин, які виникають при переміщенні або з приводу переміщення товарів, транспортних засобів через митний кордон України. Так, у дисертаційному дослідженні присвяченому розгляду оскарження рішень, дій або бездіяльності митних органів, їх посадових осіб та інших працівників, Рева В.В., митний спір визначає як правовідносини, які характеризуються наявністю конфліктних питань між митними органами (їх посадовими особами), які здійснюють діяльність у сфері митної справи, та фізичними чи юридичними особами з приводу взаємних прав і обов'язків при оскарженні рішень, дій (бездіяльності) митних органів та їх посадових осіб, у сфері митної справи, що вирішуються в адміністративному або судовому порядку [12].

Спираючись на ознаки митних спорів, Калантай М.В. пропонує визначати митні спори як юридичні, що виникають з митних правовідносин, які зазвичай стосуються порушення прав приватних осіб у митній сфері та обов'язковим учасником яких є орган чи посадова особа фіскальної служби (нині митної служби), уповноважені здійснювати державну митну справу [13].

З цими визначеннями варто погодитися, оскільки виникнення митного спору, можливе, тільки лише при вчиненні юридично значущих дій одного із суб'єктів митних правовідносин, що тягнуть за собою початок процедури вирішення спору як у досудовому так й у судовому порядку.

Толстолицька М., зазначає, що митний спір є різновидом публічно-правового спору та наводить певні характерні ознаки митного спору: 1) виникнення спору з митних правовідносин; 2) особливий суб'єктний склад спору – з одного боку митні органи або їх посадові особи, з іншого – фізичні або юридичні особи, що переміщують предмети через митний кордон України; 3) предметом спору є рішення, дії чи бездіяльність митних органів або їх посадових осіб; 4) підставою виникнення спору є порушення митними органами або їх посадовими особами прав, свобод і законних інтересів приватних осіб, що переміщують предмети через митний кордон України [14].

Роботи вказаних авторів внесли певний сегмент у дослідження поняття, сутності митно-правового спору, а також певним чином, визначили досудовий та судовий порядки його розгляду. Позиція цих вчених заслуговує на увагу, визначаючи поняття митного спору вчені виходять із змісту митних правовідносин, що виникають між митними органами фізичними чи юридичними особами та стосуються порушення прав приватних осіб у митній сфері та носять ознаки правового спору у сфері митної справи. Але надані визначення носять більш абстрактний характер, вченими не береться до уваги той факт, що конструктивна спрямованість митно-правового спору виражається через реалізацію митними органами регулятивної, фіскальної, правозахисної, правоупноваженої, контрольної, інформаційної функцій тощо.

На нашу думку, під митно-правовим спором необхідно розуміти певні спірні (конфліктні) ситуації, які виникають між учасниками митних правовідносин у сфері захисту інтересів сторін та створює перешкоду у реалізації прав, обов'язків або задоволенні інтересів осіб, а також характеризується особливим порядком розгляду й вирішення.

Обов'язковими елементами будь-якого спору є його сторони, предмет та підстави. Необхідність розгляду юридичної конструкції митно-правового спору продиктовано тенденціями розвитку митно-правової науки та нововведеннями, що сприяють попередженню виникнення спірних ситуацій. Юридична конструкція спору застосовується й для ідентифікації мит-

но-правового спору, що являє собою невідповідність поглядів між суб'єктами правовідносин з питань взаємних прав та обов'язків, законності прийнятих відповідних рішень, що виникають у сфері здійснення митної справи та мають бути вирішені у формі певної правової процедури.

Виходячи із специфіки здійснення митної справи в Україні спірні (або конфліктні) ситуації можуть виникати між певними сторонами, що приймають участь у переміщенні товарів і транспортних засобів через митний кордон України. Такими сторонами можуть виступати митні органи, а точніше посадові особи митних органів та учасники зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД). При цьому суб'єктами ЗЕД відповідно до ст. 3 Закону України є:

– фізичні особи – громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, які мають цивільну правоздатність і дієздатність згідно з законами України і постійно проживають на території України;

– юридичні особи, зареєстровані як такі в Україні і які мають постійне місцезнаходження на території України (підприємства, організації та об'єднання всіх видів, включаючи акціонерні та інші види господарських товариств, асоціації, спілки, концерни, консорціуми, торговельні доми, посередницькі та консультаційні фірми, кооперативи, кредитно-фінансові установи, міжнародні об'єднання, організації та інші), в тому числі юридичні особи, майно та/або капітал яких є повністю у власності іноземних суб'єктів господарської діяльності [15].

При визначенні поняття посадової особи слід виходити з правозастосовної практики, яка зазначає, що головним критерієм віднесення особи до кола посадових осіб є наявність в неї організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій [16].

Предметом спору є рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів публічно-правових відносин, які порушують або можуть порушити права, свободи та інтереси інших суб'єктів [17].

Предметом завжди виступають суб'єктивні права, свободи чи інтереси, визнані в національному законодавстві, що знаходяться в стані правової невизначеності, подолання якої є визначальним для розуміння їхнього змісту, поновлення та реалізації [18].

Виходячи з наведеного предметом митно-правового спору є певні рішення, дії або бездіяльність посадових осіб митного органу при здійсненні митної справи, що порушили або можуть порушити інтереси учасників ЗЕД при реалізації останніми своїх прав на переміщення товарів та транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України.

Підставами митно-правового спору є обставини, що спричинили правову невизначеність суб'єктивних прав, свобод чи інтересів учасників ЗЕД.

Так як предмет спору відіграє важливу роль у процесі розгляду справ адміністративними судами та, як наслідок, відновленні порушених прав чи інтересів суб'єктів ЗЕД, Вищим адміністративним судом наведено роз'яснення з питань визначення юрисдикції. Відповідно до постанови Пленуму Вищого адміністративного суду від 20 травня 2013 р. № 8, для розгляду спору адміністративним судом необхідно встановити його зміст. Вирішуючи відповідні питання суди повинні враховувати загальнотеоретичні та законодавчі критерії спору [19].

Висновки. Вищезазначене дозволяє зробити висновок про відсутність чітких теоретичних та практичних засад судового та досудового захисту прав та інтересів учасників спірних ситуацій. Між тим, кількість звернень до суду за розглядом митних спорів суттєво збільшується.

Є підстави стверджувати про наявність прогалин у науково-теоретичних розробках

та недоліки законодавства пов'язані із тим, що сутність митно-правових спорів, етимологія їх виникнення, юридична конструкція, порядок їх розгляду та вирішення у науці митного права знаходиться на стадії початкового становлення. В тих дослідженнях, що здійснювалися вченими різних галузевих наук ці питання ще не отримали необхідного концептуального вирішення, не вирішена й значна кількість пов'язаних із нею дискусійних питань.

Митно-правовим спором є певні спірні (конфліктні) ситуації, які виникають між учасниками митних правовідносин щодо захисту інтересів сторін та створює перешкоду у реалізації прав, обов'язків або задоволенні інтересів осіб, а також характеризується особливим порядком розгляду й вирішення.

Митно-правовий спір виникає при винесенні юридично значущих рішень, або при здійсненні дій (бездіяльності) одного із учасників митних правовідносин, що має певний процесуальний порядок розгляду та вирішення, а саме: альтернативний, досудовий або судовий.

Митно-правовий спір має більш вузький характер правовідносин ніж адміністративно-правовий спір, та спеціальну конструкцію, що присутня виключно митно-правовому спору, а також певну специфіку, що визначається особливостями суб'єктивного складу, характером заявлених вимог, своєрідним предметом та підставами виникнення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України (офіційне видання)*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Митний кодекс України від 13 березня 2012 р. № 4495. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 44–48. Ст. 552.
3. Тлумачний словник сучасної української мови. Укладачі Л.П. Коврига, Т.В. Ковальова, В.Д. Пономаренко. За ред. доктора філологічних наук, проф. В.С. Калашника. – Харків: Белкар-книга, 2005. – 800 с.
4. Лихолат І.П. Правові конфлікти та правові спори: диференціація понять і особливості їх вживання. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 1. С. 52–55.
5. Про фінансову реструктуризацію: Закон України від 14.06.2016 р. № 1414-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016 р. № 32. Ст. 5.
6. Кодекс адміністративного судочинства України. Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#n10401>
7. Постанова Верховного Суду України від 5.07.2017 р. № 377/232/16-ц. <http://kdka.org.ua/2017/10/03/%D0%B2%D1%81%D1%83-%D0%B4%D0%B0%D0%B2-%D0%BA%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B9-%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BC%D0%B5%D0%B6%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D1%96%D1%87/>

6. Права громадян у сфері виконавчої влади: адміністративно-правове забезпечення реалізації та захисту / [В.Б. Авер'янов, М.А. Бояринцева, І.А. Кресіна, Д.М. Лук'янець; за заг. ред. В.Б.Авер'янова]. К.: Наукова думка, 2007. 582 с.
7. Адміністративне судочинство : навчальний посібник / М.В. Ковалів, М.Т. Гаврильців, І.Б. Стахура. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 596 с.
8. Писеренко Н.Б., Сьоміна В.А. Адміністративно-правові спори (удосконалення порядку вирішення): монографія. Х. Право, 2011. 136 с.
9. Ковалів М.В. Основні завдання адміністративного судочинства України. <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2290/vnuipurn20148107.pdf>
10. Рева В.В. Оскарження рішень, дій або бездіяльності митних органів, їх посадових осіб та інших працівників. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. К., 2020. 20 с.
11. Калантай М.В. Щодо визначення терміна «митні спори». file:///C:/Users/admin/Downloads/tipp_2017_2_14.pdf
12. Толстолуцька М. Митний спір як предмет адміністративного судочинства. <https://grani-print.dp.ua/index.php/jaysrt/article/view/239/182>.
13. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 р. № 959 – XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 29. Ст. 377.
14. Лист Міністерства юстиції України від 22.02.2013 р. № 1332-0-26-13/11. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v13_1323-13.
15. Хлібороб Н. Що таке публічно-правовий спір? Способи вирішення публічно-правових спорів з органами влади: практичний посібник. Сало Л. Б., Сенюта І. Я., Хлібороб Н. Є., Школик А. М., Дрогобич: Коло. 112 с.
16. Сакара Н.Ю. Зміст та правова природа юридичного спору. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія право. 2017. Вип. 46. Т. 1. С. 63–68.
17. Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів: постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 20.05.2013 р. № 8. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0008760-13>

Огурченко В. Г.,

кандидат юридичних наук, докторант

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

МІСЦЕ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В РЕАЛІЗАЦІЇ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ФУНКЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

THE PLACE OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION IN THE IMPLEMENTATION OF THE OPERATIVE AND INVESTIGATIVE FUNCTION OF THE ADMINISTRATIVE ACTIVITY OF THE NATIONAL POLICE

В науковій статті здійснено аналіз вчених щодо розуміння змісту правової категорії «адміністративно-правове регулювання». Доведено, що ключовою нормативно-правовою засадою реалізації оперативно-розшукової функції в адміністративній діяльності Національної поліції є адміністративно-правове регулювання, адже забезпечує її урегульованість та підконтрольність здійснення. Зазначене може бути сприйняте науковою спільнотою як спірне, оскільки проблематика визначення нормативно-правових засад реалізації оперативно-розшукової функції в адміністративній діяльності Національної поліції загалом є досить дискусійною, адже: 1) з одного боку, вони формують загальний нормативний каркас для можливості здійснення адміністративно-правового регулювання її провадження. Зокрема встановлюючи як концепційну ідею необхідність забезпечення виключності суб'єктного складу її здійснення або вичерпності підстав для реалізації, активуються механізми правового впливу на адміністративно-правові відносини, об'єктна-предметна складова яких, безпосередньо стосується означеного. Наприклад, адміністративно-правовою нормою передбачено, що оперативно-розшукова діяльність Національної поліцією здійснюється підрозділами кримінальної та спеціальної поліції, а отже – уповноважені суб'єкти мають забезпечити організацію та контроль за її здійсненням; 2) з іншого боку, нормативно-правові засади можуть бути класифіковані на різновиди, зокрема такі як забезпечувальні, регулятивні, контрольно-наглядові тощо. У цьому випадку, адміністративно-правове регулювання має вагомe місце серед означених засад, адже нагальною є необхідність чіткої та детальної регламентації роботи оперативних підрозділів Національної поліції України задля того, щоб забезпечити збалансованість між ефективністю та доцільністю здійснення таких заходів.

Ключові слова: *адміністративно-правове регулювання, Національна поліція, оперативно-розшукова функція, функція, адміністративна діяльність.*

In the scientific article, the scientists analyzed the understanding of the content of the legal category "administrative-legal regulation". It has been proven that the key regulatory basis for the implementation of the operational and investigative function in the administrative activities of the National Police is administrative and legal regulation, because it ensures its regularity and controllability of implementation. The above may be perceived by the scientific community as controversial, since the issue of defining the regulatory and legal basis for the implementation of the operational and investigative function in the administrative activities of the National Police is generally quite debatable, because: 1) on the one hand, they form a general regulatory framework for the possibility of implementing administrative and legal regulation of its proceedings. In particular, establishing as a conceptual idea the need to ensure the exclusivity of the subject composition of its implementation or the exhaustiveness of the grounds for implementation, the mechanisms of legal influence on administrative-legal relations are activated, the object-subject component of which is directly related to the stated. For example, the administrative and legal norm stipulates that the operational and investigative activities of the National Police are carried out by the units of the criminal and special police, and therefore, the authorized subjects must ensure the organization and control of its implementation; 2) on the other hand, regulatory and legal bases can be classified into varieties, in particular, such as providing, regulatory, control and supervision, etc. In this case, administrative and legal regulation has an important place among the stated principles, because there is an urgent need for clear and detailed regulation of the work of operational divisions of the National Police of Ukraine in order to ensure a balance between the effectiveness and expediency of such measures.

Key words: *administrative and legal regulation, National Police, operative and investigative function, function, administrative activity.*

Постановка проблеми. Належний стан розвитку суспільних відносин та ефективне функціонування органів державної влади загалом, та правоохоронних органів, зокрема, залежить від якісного нормативно-правового регулювання їх діяльності та розвитку. А відтак, конституційне положення, про те, що «державна відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» й знаходить своє відображення у діяльності органів державної влади загалом, та Національної поліції України зокрема [1, с. 5].

У зв'язку з чим, доцільним дослідження місця адміністративно-правового регулювання в реалізації оперативно-розшукової функції адміністративної діяльності Національної поліції, оскільки від останньої залежить відповідний рівень забезпечення основних прав та свобод людини та громадянина.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретико-правовою основою для аналізу питань, пов'язаних із встановленням місця адміністративно-правового регулювання в реалізації оперативно-розшукової функції адміністративної діяльності Національної поліції стали роботи вчених, а саме: С. В. Албула, В. Б. Авер'янова, О. М. Бандурки, О. В. Батраченко, Д. М. Бахраха, Ю. П. Битяка, Ю. Є. Белінського, П. Д. Біленчука, О. В. Горбачова, Ю. Я. Гладуна, В. А. Глуховері, В. А. Гуменюка, О. В. Джафарової, С. В. Діденка, А. В. Долинного, О. М. Дручека, С. Ю. Жили, В. О. Заросила, В. П. Захарова, С. В. Ківалова, В. К. Колпакова, Д. М. Ластовича, А. В. Мовчана, О. В. Негодченка, В. П. Петкова, Г. Р. Парханова, А. М. Подоляки, В. І. Фелика С. О. Шатрави, В. В. Шендрика, І. Р. Шинкаренка тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відзначимо, що відповідно до положень підручника з теорії держави і права за редакцією Л. Стрельбицької, слово «регулювання» походить від латинського *regulo* – «правило» й означає упорядкування, приведення чогось у відповідність до чогось. На основі цього автори підручника розглядають правове регулювання як здійснюваний за допомогою всієї сукупності правових засобів соціально необхідний процес упорядкування суспільних від-

носин, що потребують правового гарантування [2, с. 237; 3, с. 100].

У науці адміністративного права регулювання у значенні «адміністративно-правове регулювання» має різні тлумачення [3, с. 100], зокрема:

– це галузевий різновид правового регулювання [4, с. 163];

– це цілеспрямований, організуючий і регулюючий вплив держави через систему органів та посадових осіб на процеси, які відбуваються в суспільстві [5, с. 39];

– це особлива форма управлінської діяльності, здійснюваної уповноваженими органами державної влади, органами місцевого самоврядування та саморегулювальними інституціями, владні повноваження яких спрямовано на реалізацію певних суспільних відносин, заснованих на обов'язковій або добровільній основі [6, с. 9];

– це цілеспрямований вплив норм адміністративного права на суспільні відносини з метою забезпечення за допомогою адміністративно-правових засобів прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних та юридичних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства й держави [7, с. 202; 8, с. 241–242];

– це виконавчо-розпорядча діяльність державних організацій, наділених державно-владними повноваженнями, спрямована на стабілізацію суспільних відносин шляхом прийняття нормативно-правових актів та забезпечення їх виконання [9, с. 122];

– це результат впливу адміністративно-правових норм на суспільні відносини [10, с. 105];

– це сукупність юридичних засобів, за допомогою яких забезпечується правовий вплив на суспільні відносини [11, с. 93];

– це комбінація способів правового регулювання, в якій переважають зобов'язання та заборони. Ця комбінація формується через наділення учасників правовідносин суб'єктивними юридичними правами й покладанням на них обов'язків шляхом визначення та закріплення у правових актах певних правил поведінки внаслідок правотворчої діяльності уповноважених на це органів (посадових осіб) [12, с. 169];

– це складний організаційний механізм, що передбачає застосування норм адміністративного права [13];

– це вплив (правовий, владний) на суспільні відносини, тобто дія (функціонування) прав, що здійснюється за допомогою комплексу засобів і передбачає певну мету (досягнення цілей) [14, с. 61];

– це правовий вплив держави на суспільні відносини, який здійснюється за допомогою правового інструментарію, що знаходить своє закріплення у нормах права [15, с. 123].

Як бачимо, у юридичній науці немає єдиного та усталеного підходу до визначення адміністративно-правового регулювання. Існує велика кількість пропонувань дефініцій, які досить істотно відрізняються одне від одного. Однак також варто зазначити, що є низка ознак, на які звертається загальна увага [9, с. 123]. Зокрема більшість вчених виділяє у визначенні адміністративно-правового регулювання два обов'язкових елементи [16]: вплив адміністративно-правових норм на суспільні відносини та наявність певних юридичних [16] (правових або адміністративних) засобів, за допомогою яких зазначений вплив здійснюється [16].

І якщо питання щодо визначення правового впливу є достатньо зрозумілим (це прояв дії права на широке коло суспільних відносин, свідомість та поведінку суб'єктів за допомогою системи об'єктивних (правових) та суб'єктивних (психологічних, ідеологічних, моральних тощо) елементів [17, с. 4]), – щодо ідентифікації сутності досліджуваних засобів у юридичній науці існують окремі труднощі.

Уточнимо, що загалом правові засоби є багатограним теоретико-правовим явищем, яке можна розглядати у юридичному (як сукупність правового інструментарію та формалізований результат діяльності суб'єктів) та соціальному (закріплюють цінності права, відображають певні інтереси та сприяють досягненню відповідного результату) аспектах. Правові засоби є субстанційними явищами правової дійсності різного рівня, вони мають певну функціональну спрямованість на вирішення соціальних завдань. Вони є різними за своєю природою інституційними утвореннями, за допомогою яких реалізується потенціал права. Вони становлять певну систему, але не є прив'язаними до однієї сфери суспільних відносин; покликані забезпечити соціальну свободу та активність поведінки суб'єктів (дозволи) чи, навпаки,

покласти на осіб пасивний обов'язок утримуватись від вчинення тих дій, які перешкоджають інтересам особи (заборони), передбачати поведінку певного роду, бути гарантією використання суб'єктивних прав іншими суб'єктами (зобов'язання); вони повинні містити позитивні стимули щодо здійснення суб'єктами своїх суб'єктивних прав та виконання покладених на них обов'язків та бути спрямовані на досягнення певного результату – забезпечення ефективності правового регулювання; мати певний зв'язок з суб'єктивними правами даної особи (дозволи) чи інших осіб (зобов'язання, заборони) [18, с. 205].

Своєю чергою, як приклад, В. Негодченко під адміністративно-правовими засобами пропонує розуміти сукупність адміністративно-правових норм, які розглядаються з позиції їх функціонального призначення щодо певної діяльності (у межах проблематики вченого – збирання, зберігання, використання й поширення інформації в органах Національної поліції) [19, с. 153]. Подібної думки дотримується О. Салманова вбачаючи, що адміністративно-правові засоби – це, перш за все, загальнообов'язкові правила, які стосуються конкретної діяльності (у межах проблематики вченої – забезпечення безпеки дорожнього руху), провідне місце яких у цій системі обумовлено тим, що всі інші засоби спрямовані на забезпечення їх реалізації, попередження і припинення їх порушень, притягнення винних у цьому до адміністративної відповідальності [20, с. 8].

Іншої думки притримується С. Подоляка, вбачаючи, що адміністративно-правові засоби є методами практичного здійснення цілей, завдань і функцій суб'єкта управління у певній сфері (у межах проблематики вченого – сфері інформаційного забезпечення органів прокуратури) [21, с. 147].

Відповідно, за зазначеними вище позиціями вчених адміністративно-правові засоби можна розглядати у двох аспектах: як сукупність адміністративно-правових норм або ж як інструменти виконання адміністративних рішень [22]. Тут доречно вказати думку Н. Заяць, яка узагальнює, що необхідно зосередити зусилля на аналізі даної категорії з точки зору саме інструментальної теорії права [18, с. 205]. Адже, інструментальна цінність права – один із

проявів його загальносоціальної цінності, який полягає у тому, що право є регулятором суспільних відносин, інструментом для вирішення різних завдань, у тому числі для забезпечення функціонування інших соціальних інститутів (держави, соціального керування, моралі та ін.) та інших соціальних благ [23]. А для того щоб цей регулятор почав діяти він повинен певним чином проявитися в об'єктивній дійсності шляхом вчинення конкретних дій, тобто реалізуватися.

Уточнимо, що реалізація норм права – це втілення вимог правових норм у правомірній поведінці суб'єктів права, тобто в їх практичній діяльності. Реалізувати нормативні правила поведінки, що містяться в законах та інших нормативно-правових актах, означає втілити в життя волю законодавця, спрямовану на встановлення правопорядку. Без такої реалізації право втрачає свою соціальну цінність [24, с. 6]. Так, О. Легка під реалізацією норм права розуміє практичне втілення у життя правових настанов через правомірну поведінку суб'єктів з метою задоволення потреб людини, суспільства та держави, тобто досягнення бажаного особистого чи соціального результату [25, с. 33]. М. Гнатюк реалізацію права розглядає як реальне, практичне перетворення у життя формально-визначених правових приписів через правомірну поведінку суб'єктів права з метою задоволення основних потреб людини, суспільства, держави шляхом використання методів та форм, передбачених законодавством країни [26, с. 6]. Н. Пархоменко вважає, що реалізація права – процес утілення правових приписів у поведінку суб'єктів та їх практичну діяльність щодо здійснення прав і виконання юридичних обов'язків [27, с. 246].

Ми погоджуємось з запропонованими позиціями та за наслідками аналізу можемо виокремити такі ознаки реалізації норм права: 1) справдження/здійснення правових норм; 2) прямий зв'язок з правомірною поведінкою суб'єкта, на якого поширюється дія правової норми; 3) спрямовання на досягнення мети, відображеній в правовій нормі (прямо чи опосередковано).

Окремо слід звернути увагу на те, що реалізація норм права фактично здійснюється щодня кожним працівником Національної поліції

незалежно від його посади та обсягу повноважень. Кожен поліцейський, в межах наданих йому прав, вчиняє дії, які стосуються саме його як суб'єкта правовідносин, чим власне реалізує норми права. А враховуючи особливість оперативно-розшукової функції, про що нами було відзначено вище, її реалізація потребує належного та ефективного адміністративно-правового регулювання.

Тому з впевнено можна стверджувати, що ключовою нормативно-правовою засадою реалізації оперативно-розшукової функції в адміністративній діяльності Національної поліції є адміністративно-правове регулювання, адже забезпечує її урегульованість та підконтрольність здійснення.

Зазначене може бути сприйняте науковою спільнотою як спірне, оскільки проблематика визначення нормативно-правових засад реалізації оперативно-розшукової функції в адміністративній діяльності Національної поліції загалом є досить дискусійною, адже:

1) з одного боку, вони формують загальний нормативний каркас для можливості здійснення адміністративно-правового регулювання її провадження. Зокрема встановлюючи як концепційну ідею необхідність забезпечення виключності суб'єктного складу її здійснення або вичерпності підстав для реалізації, активуються механізми правового впливу на адміністративно-правові відносини, об'єктна-предметна складова яких, безпосередньо стосується означеного. Наприклад, адміністративно-правовою нормою передбачено, що оперативно-розшукова діяльність Національною поліцією здійснюється підрозділами кримінальної та спеціальної поліції, а отже – уповноважені суб'єкти мають забезпечити організацію та контроль за її здійсненням;

2) з іншого боку, нормативно-правові засади можуть бути класифіковані на різновиди, зокрема такі як забезпечувальні, регулятивні, контрольно-наглядові тощо. У цьому випадку, адміністративно-правове регулювання має вагоме місце серед означених засад, адже нагальною є необхідність чіткої та детальної регламентації роботи оперативних підрозділів Національної поліції України задля того, щоб забезпечити збалансованість між ефективністю та доцільністю здійснення таких заходів.

Висновки. Отже, доцільно вбачати, що ключовою нормативно-правовою засадою реалізації оперативно-розшукової функції в адміністративній діяльності Національної поліції є адміністративно-правове регулювання, адже забезпечує її урегульованість та підконтрольність здійснення. Зазначене може бути сприйняте науковою спільнотою як спірне, оскільки проблематика визначення нормативно-правових засад реалізації оперативно-розшукової функції в адміністративній діяльності Національної поліції загалом є досить дискусійною, адже: 1) з одного боку, вони формують загальний нормативний каркас для можливості здійснення адміністративно-правового регулювання її провадження. Зокрема встановлюючи як концепційну ідею необхідність забезпечення виключності суб'єктного складу її здійснення або вичерпності підстав для реалізації, активуються механізми правового

впливу на адміністративно-правові відносини, об'єктна-предметна складова яких, безпосередньо стосується означеного. Наприклад, адміністративно-правовою нормою передбачено, що оперативно-розшукова діяльність Національною поліцією здійснюється підрозділами кримінальної та спеціальної поліції, а отже – уповноважені суб'єкти мають забезпечити організацію та контроль за її здійсненням; 2) з іншого боку, нормативно-правові засади можуть бути класифіковані на різновиди, зокрема такі як забезпечувальні, регулятивні, контрольні-наглядові тощо. У цьому випадку, адміністративно-правове регулювання має вагоме місце серед означених засад, адже нагальною є необхідність чіткої та детальної регламентації роботи оперативних підрозділів Національної поліції України задля того, щоб забезпечити збалансованість між ефективністю та доцільністю здійснення таких заходів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Маслов О. І. Принципи адміністративної діяльності Національної поліції України : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 184 с.
2. Стрельбицький Л. М. Теорія держави і права : навч. посіб. Київ : Кондор, 2016. 332 с.
3. Наумов А. О. Правові засади діяльності Служби безпеки України із захисту державного суверенітету й територіальної цілісності та місце серед них адміністративно-правового регулювання. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. № 5. Т. 2. С. 97–101.
4. Бевзенко В. М. Сутність та поняття адміністративно-правового регулювання. *Вісник господарського судочинства*. 2006. № 3. С. 162–167.
5. Тацішин І.Б. Адміністративно-правове забезпечення інформаційних відносин в галузі реклами : дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Львів, 2009. 198 с.
6. Яковчук М. Ю. Адміністративно-правове регулювання страхової діяльності в Україні: автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2009. 20 с.
7. Ярошевська Р.С. Містобудівна діяльність, як об'єкт адміністративно-правового регулювання. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 2. С. 201–204.
8. Адміністративне право України : навчальний посібник : у 2-х томах; Галуцько В. В., Олєфір В. І., Пихтін М. П. та ін.; за заг. ред. В. В. Галуцька. Херсон : ХМТ, 2011. Т. 1 : Загальне адміністративне право. 320 с.
9. Матвійчук А. М. Визначення адміністративно-правового регулювання у сфері забезпечення регуляторної політики. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 18. С. 121–124.
10. Шкуропацький О.І. Поняття адміністративно-правового регулювання соціального захисту офіцерського складу збройних сил України. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна*. 2015. № 20. С. 104–108.
11. Братель С.Г. Адміністративно-правове регулювання правоохоронної сфери. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*. Харків, 2018. С. 93–94.
12. Разводовський В. Й. Особливості нормативно-правового регулювання державно-управлінських відносин у транспортній сфері. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2003. Вип. 23. С. 167–174.
13. Литвин О.В. Адміністративно-правове регулювання статусу державного службовця в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2009. 213 с.
14. Городецька І. А. Сутність адміністративно-правового регулювання суспільних відносин у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу. *Форум права*. 2016. № 1. С. 60–66.
15. Джафарова О.В. Дозвільна діяльність органів публічної адміністрації в Україні: питання теорії та практики: моногр. Харків : Діса плюс, 2016. 688 с. URI: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/7754>.

16. Горбова Г. Адміністративно-правове регулювання протидії насильству в сім'ї: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2015. 239 с.
17. Денисова А. М. Правовий вплив: природа та функціональне призначення. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2012. № 55. С. 3–10.
18. Заяць Н. Сутнісна характеристика правових засобів у механізмі правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 12. С. 202–205.
19. Негодченко В. Зміст адміністративно-правових способів і засобів забезпечення обігу інформації підрозділами інформаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування органів Національної поліції України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 149–154.
20. Салманова О. Ю. Адміністративно-правові засоби забезпечення міліцією безпеки дорожнього руху : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2002. 20 с.
21. Подоляка С.А. Адміністративно-правові засоби забезпечення обігу інформації в органах прокуратури. *Наукові праці МАУП*. 2014. № 42(3). С. 146–151.
22. Varkhov Andrii. The legal nature of the administrative and legal instruments forming the structure of administrative and legal mechanism of security actors' interaction. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2023. №1. P. 98–103.
23. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник. Харків: Консум, 2021. 656 с.
24. Реалізація норм права: матеріали лекції. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2015. 18 с.
25. Легка О. В. Реалізація норм права: теоретико-правовий аспект. *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 30–33.
26. Гнатюк М. Д. Правозастосування та його місце в процесі реалізації права: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. Київ, 2007. 19 с.
27. Пархоменко Н. М. Реалізація права. *Юридична енциклопедія*: у 6 т; голов. редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін.; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. К.: Українська енциклопедія, 2003. Т. 5. С. 246.

Піпко Ю. В.,

аспірант Державного податкового університету

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОТИДІЇ ФІНАНСОВИМ ПОРУШЕННЯМ

CONCEPTS AND SIGNS OF THE PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF COMBATING FINANCIAL VIOLATIONS

Стаття присвячена визначенню поняття та ознак принципів адміністративно-правового регулювання протидії фінансовим порушенням як основи для подальшого формування авторської концепції принципів у цій сфері. З цією метою проаналізовано наукові підходи щодо такої категорії, як «адміністративно-правові засади». Проаналізовано значення досліджуваних принципів з позиції родових категорій: принципи адміністративного права, загально правові принципи. Особлива увага приділена загальнолюдським принципами як основи визначення принципів адміністративно-правового регулювання протидії фінансовим порушенням. Виділено ознаки принципів адміністративно-правового регулювання протидії фінансовим правопорушенням як категорія, похідна від ознак принципів адміністративного права. Серед них особливу увагу приділено такій ознаці, як адаптованість адміністративно-правового регулювання відносин, що виникають у межах окремих напрямків протидії фінансовим правопорушенням.

Принципи адміністративно-правового регулювання протидії фінансовим правопорушенням доцільно визначити як основні теоретичні положення, покладені в основу діяльності щодо протидії фінансовим правопорушенням на адміністративно-правових та організаційних засадах, а також як підстави формування та функціонування системи протидії.

Ознаками принципів адміністративно-правового регулювання протидії фінансовим правопорушенням доцільно визначити: імперативність; повнота відображення спрямованості та змісту адміністративно-правового регулювання відносин щодо протидії фінансовим правопорушенням; адаптованість адміністративно-правового регулювання відносин, що виникають у межах окремих напрямків протидії фінансовим правопорушенням; регулятивність; відповідність інтересам суспільства і держави щодо ефективності здійснення протидії фінансовим правопорушенням; актуальність щодо принципів адміністративно-правового регулювання протидії фінансовим правопорушенням; системність; незмінність.

Принципи протидії фінансовим правопорушенням у адміністративно-правовому та організаційному вимірах мають бути сформульовані на основі загальнолюдських принципів права, зміст яких конкретизується, виходячи із особливостей діяльності щодо протидії, яка здійснюється у межах адміністративно-правових відносин.

Ключові слова: *принципи адміністративно-правового регулювання, поняття принципів адміністративно-правового регулювання, ознаки принципів адміністративно-правового регулювання, протидія фінансовим порушенням, права людини, загальнолюдські принципи права, верховенство права.*

The article is devoted to the definition of the concept and features of the principles of administrative and legal regulation of combating financial violations as a basis for the further formation of the author's concept of principles in this area. For this purpose, scientific approaches to such a category as "administrative and legal foundations" were analyzed. The meaning of the researched principles is analyzed from the standpoint of generic categories: principles of administrative law, general legal principles. Special attention is paid to universal principles as the basis for determining the principles of administrative and legal regulation of combating financial violations. The features of the principles of administrative and legal regulation of combating financial offenses are identified as a category derived from the features of the principles of administrative law. Among them, special attention is paid to such a feature as the adaptability of the administrative and legal regulation of relations arising within the limits of certain areas of combating financial crimes.

It is advisable to define the principles of administrative and legal regulation of combating financial offenses as the main theoretical provisions that are the basis of activities related to combating financial offenses on an administrative, legal and organizational basis, as well as the basis for the formation and functioning of the countermeasure system.

The signs of the principles of administrative and legal regulation of combating financial offenses should be defined as: imperativeness; complete reflection of the direction and content of the administrative and legal regulation of relations with regard to combating financial offenses; adaptability of the administrative and legal regulation of relations arising within the limits of certain areas of combating financial crimes; regulation; compliance with the interests of society and

the state regarding the effectiveness of combating financial crimes; the relevance of the principles of administrative and legal regulation of combating financial crimes; systematicity; immutability.

The principles of combating financial offenses in the administrative-legal and organizational dimensions should be formulated on the basis of universal principles of law, the content of which is specified based on the specifics of the activity related to the prevention, which is carried out within the framework of administrative-legal relations.

Key words: *principles of administrative and legal regulation, concept of principles of administrative and legal regulation, signs of the principles of administrative and legal regulation, combating financial violations, human rights, universal principles of law, rule of law.*

Актуальність теми. Формування теоретико-правової основи протидії фінансовим правопорушенням на адміністративно-правових та організаційних засадах передбачає розкриття принципів протидії як універсальних, методологічно та практично значущих, імперативних, абстрактних положень, що відображають закономірності протидії у її соціально-правовому значенні.

Такий підхід до тлумачення поняття принципів адміністративно-правового регулювання протидії фінансовим правопорушенням визначений прийнятною у юриспруденції теоретичною формулою категорії «принцип» (франц. *principe*, від лат. *principium* – начало, основа), що розкривається з позицій основних засад, вихідних ідей, які характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, науки, системи внутрішнього і міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації (гуманізм, законність, рівність громадян перед законом тощо). Серед властивостей принципів відзначено абстрактність відображення закономірностей соціальної дійсності, що визначає їх особливу роль у структурі широкого кола явищ. Принципи розглядають як джерело багатьох явищ або висновків, які до нього відносяться, як дія до причини (принцип реальний) або як наслідки до підстави (принцип ідеальний) [1, с. 110–111].

Огляд останніх досліджень і публікацій. У науці адміністративного права отримали значну увагу така категорія, як адміністративно-правові засади (Т.С. Голоднова, 2017 р.; О.М. Мердова та О.П. Цуркан, 2020 р.). Водночас, зазначені дослідження характеризуються іншою прикладною спрямованістю.

Метою статті є визначення поняття та ознак принципів адміністративно-правового регулювання протидії фінансовим порушенням як

основи для подальшого формування авторської концепції принципів у цій сфері.

Основний матеріал. Наведені положення, які відображають усталене сприйняття сутності категорії «принцип» у юридичному значенні, є висхідними щодо визначення принципів протидії фінансовим правопорушенням. Подальший науковий аналіз у напрямку уточнення загальних теоретичних положень з метою їх конкретизації та відтворення реального змісту має враховувати інші існуючі надбання вчених та предмет дослідження.

Так, наступною за логікою дослідження є категорія «принципи права», під якими розуміють керівні засади (ідеї), що визначають зміст і спрямованість правового регулювання. До видів принципів права відносять загальнолюдські (цивілізаційні), типологічні, конкретно-історичні, галузеві, міжгалузеві [1, с. 128].

Врахування предмету дослідження дозволяє зазначити про доцільність виділення принципів адміністративного права як галузевих принципів, на яких ґрунтується адміністративно-правове регулювання відносин щодо протидії фінансовим правопорушенням. Такий підхід до розкриття змісту принципів протидії фінансовим правопорушенням у адміністративно-правовому та організаційному вимірах відповідає усталеному визначенню принципів адміністративного права, які, поряд із ознакою основи правового регулювання адміністративних правовідносин, розглядають з позицій основних універсальних фундаментальних положень, покладених в основу галузі та підстави формування та функціонування її системи й змісту. Визнано значення принципів адміністративного права для створення передумов формування та розвитку сучасної науки адміністративного права, ефективної нормотворчості та правозастосування [2, с. 736].

На основі наведених вище визначень базових (ключових) категорій «принципи права»,

«принципи адміністративного права» може бути сформульовано поняття «принципи адміністративно-правового регулювання протидії фінансовим правопорушенням». Така теоретична формула поняття «принцип» із врахуванням його предметної складової відповідає предмету дослідження, який стосується розкриття адміністративно-правових і організаційних засад протидії фінансовим правопорушенням, враховуючи наступне.

Використання категорії «засади» відображає коло проблемних питань, які мають бути досліджені, а ознаки «адміністративно-правові», «організаційні» – їх межі та сутність, а також сутність правового явища, яка має бути розкрита шляхом теоретико-правового аналізу, проведеного у дослідженні. Категорія «засади» означає висхідні ідеї, основу наукового пошуку і термінологічно відповідає категорії «принцип». Таке твердження впливає з етимології категорії «засади», яка формується наступними положеннями: а) основа чого-небудь; база або головне, на якому щось засноване; б) основа, висхідне положення, принцип, правило поведінки; в) метод, спосіб, за допомогою якого щось здійснюється [3, с. 107; 225, с. 300]. Т.С. Голоднова, аналізуючи адміністративно-правові засади контролю як гарантії законності управління майном військових формувань України, наводить приклади широкого використання у законодавстві категорії «засади» та аналізує наукові підходи вчених (Д.Г. Забрда, Н.С. Панова, Е.О. Шевченко) щодо змісту категорії «адміністративно-правові засади». Узагальнюючи наукові погляди, Т.С. Голоднова вказує на відсутність єдиного визначення, яке можна було би прийняти усталеним, проте наявність спільного підходу щодо розкриття сутності адміністративно-правових засад через вплив норм адміністративного права на відносини, в тому числі – організаційного характеру. Дослідниця пропонує розкриття змісту адміністративно-правових засад контролю у сфері управління військовим майном через встановлені законодавством елементи (завдання, функції, методи, форми), які визначають сутність та особливості здійснення організаційно-розпорядчої діяльності військових формувань України з метою виконання завдань і цілей державної політики у сфері використання військового

майна за умови забезпечення механізму юридичної відповідальності осіб, які виконують функції держави [3, с. 107–109].

О.М. Мердова, О.П. Цуркан, аналізуючи існуючі проблему визначення адміністративно-правових засад професійного навчання поліцейських, критично опрацьовують існуючі наукові підходи до визначення загальної категорії «адміністративно-правові засади», звертаючись до робіт попередників – І.І. Литвин, О.М. Хохленко, Н.С. Панова, Д.Г. Забрда, Т.О. Губанова, Б.О. Логвиненко, С.С. Бандурка, О.Г. Бондарчук, А.А. Манжула, М.І. Легенький – пропонують визначати поняття «адміністративно-правові засади професійного навчання поліцейських» на основі системно-структурного підходу, що передбачає в основу поняття покласти систему елементів (характеристик), визначених нормами адміністративного права, «що визначає сферу публічних інтересів суб'єктів, залучених до процесу професійного навчання поліцейських і забезпечує сам процес його реалізації». До елементів віднесено: категоріальний (поняття професійного навчання, його ознаки і складові), нормативний (нормативно-правові акти у визначеній сфері), інституційний (залучені до процесу професійного навчання суб'єкти), організаційний (зміст процесу навчання: мета, завдання, принципи, особливості організації і забезпечення) [4, с. 7–16]. Запропонований підхід є перспективним, враховуючи відображення у ньому логічної послідовності розкриття досліджуваного правового явища із врахуванням його правової природи, починаючи від визначення ключових категорій і завершуючи теоретико-правовою моделлю реалізації. Поряд із тим, доцільно зазначити, що категорія «адміністративно-правові засади» може позначати галузеві особливості правової природи досліджуваного явища чи процесу.

Враховання наукових поглядів щодо сутності категорії «адміністративно-правові засади» дозволяє зазначити, що розкриття змісту адміністративно-правових та організаційних засад протидії фінансовим правопорушенням передбачає врахування регулюючого, упорядковуючого впливу норми адміністративного права на відносини щодо протидії. У такому значенні використання формули «адміністративно-пра-

вове регулювання протидії фінансовим правопорушенням» сприймається узагальнюючим, що дозволяє виділити відносини у сфері протидії адміністративно-правової природи як предмет адміністративно-правового регулювання.

Отже, адміністративно-правові та організаційні засади протидії фінансовим правопорушенням доцільно визначати з позицій специфіки регулюючого впливу норм адміністративного права на відносини щодо протидії, які є предметом адміністративно-правового регулювання: щодо формування та функціонування системи суб'єктів протидії; щодо реалізації суб'єктами протидії повноважень зі здійснення контролю та моніторингу дотримання фінансової дисципліни; щодо застосування заходів впливу до порушників фінансової дисципліни. Такий підхід до розкриття сутності досліджуваної проблеми дозволяє використати у дослідженні узагальнюючої формули «принципи адміністративно-правового регулювання протидії фінансовим правопорушенням», яка відображає характер динаміки відповідного правового впливу.

Ознаки принципів адміністративно-правового регулювання протидії фінансовим правопорушенням є похідними від ознак принципів адміністративного права. До них доцільно віднести наступні принципи:

– імперативності, що полягає у беззастережності реагування та дотримання. Принцип імперативності відображає первинність відносно нормативно-правового забезпечення протидії фінансовим правопорушенням та обов'язковість врахування при побудові організаційних зв'язків між суб'єктами протидії. Такий зміст зазначеного принципу відповідає змісту ознаки імперативності щодо принципів адміністративного права, який розкривається через беззастережність підпорядкування, реагування, виконання, наявності певної «наказової спрямованості» [2, с. 737];

– повноти відображення спрямованості та змісту адміністративно-правового регулювання відносин щодо протидії фінансовим правопорушенням, що означає його фундаментальний характер відносно регулюючого впливу норми адміністративного права та незалежність від впливу окремих особливостей протидії. Ознака зазначеного принципу адміністративно-право-

вого регулювання виділених відносин толерується із ознакою безумовності щодо принципів адміністративного права у значенні відсутності обмежень, «повноти» за змістом, незалежності від будь-яких умов та ситуацій [2, с. 737];

– адаптованості адміністративно-правового регулювання відносин, що виникають у межах окремих напрямків протидії фінансовим правопорушенням. Ознака адаптованості відображає особливості принципів адміністративно-правового регулювання окремих напрямків діяльності щодо протидії фінансовим правопорушенням та їх змісту. Так, для інституційного напрямку побудови та функціонування системи суб'єктів протидії принцип законності набуває значення відповідності, насамперед, Конституції України структури системи суб'єктів протидії. Для напрямку щодо вжиття заходів з недопущення порушень фінансової дисципліни принцип законності означає сувору відповідність законодавству діяльності суб'єктів протидії. Ознака адаптованості адміністративно-правового регулювання відносин щодо протидії фінансовим правопорушенням похідна від ознаки універсальності принципів адміністративного права, зміст якої розкривається у положеннях щодо різноваріантного призначення принципів, можливість бути «притосованими» для різних сфер або системних елементів, їх всеосяжності. Закріпленість принципів адміністративного права у нормах адміністративного права відображає «тісний зв'язок» цих взаємозалежних елементів, а також у тому, що принципи адміністративного права визначають правила поведінки його суб'єктів [2, с. 737]. Положення про відображення принципів адміністративного права у нормах адміністративного права має бути враховане при вирішенні питання про закріплення принципів адміністративно-правового регулювання протидії фінансовим правопорушенням у чинному законодавстві. Вказане дозволяє зазначити про логічний зв'язок ознаки адаптованості із ознакою нормативності. Таку ознаку виділяють при характеристиці ознак принципів адміністративного права у значенні закріплення або відображення принципів у нормах адміністративного права [2, с. 738];

– регулятивності. Регулятивність як ознака принципів адміністративно-правового регулювання означає відображення у принципах

меж впливу норми адміністративного права на поведінку учасників адміністративно-правових відносин у сфері протидії фінансовим правопорушенням. Такі межі, відображені у принципах адміністративно-правового регулювання, є узагальнюючими і розглядаються як передумови формування системи суб'єктів протидії та підстав реалізації суб'єктами компетенції. У такому значенні виділена ознака принципів адміністративно-правового регулювання відповідає змісту відповідної ознаки принципів адміністративного права. При цьому під принципами адміністративного права розглядаються загальні засади усієї галузі адміністративного права та її окремих складових. Такі загальні засади упорядкування поведінки суб'єктів адміністративного права та встановлення для них певних меж відмінні від норм адміністративного права за ознаками високого, порівняно із нормами, ступеню узагальнення та абстрактного характеру [2, с. 737];

– відповідність інтересам суспільства і держави щодо ефективності здійснення протидії фінансовим правопорушенням. Сформульована ознака є похідною від такої ознаки принципів адміністративного права як їх соціальна обумовленість, що означає відображення у принципах ідей, відповідних соціально-економічним умовам розвитку суспільства, а також політичним, ідеологічним та іншим процесам, які відбуваються у державі. Визначено, що ознака соціальної обумовленості принципів адміністративного права відображає зміст права із його соціальними основами – тими закономірностями суспільного життя, на яких побудована конкретна правова система [2, с. 737];

– із ознакою відповідності інтересам суспільства і держави кореспондується ознака актуальності щодо принципів адміністративно-правового регулювання протидії фінансовим правопорушенням. Зміст ознаки актуальності полягає у необхідності відображення у принципах протидії сучасних процесів адміністративно-правового регулювання та їх закріплення у нормах адміністративного права, які регулюють відносини протидії. Такий підхід до розкриття змісту ознаки актуальності відповідає положенням, які відображають зміст ознаки прогресивності принципів адміністративного права. Ознака прогресивності полягає у тому,

що принципи адміністративного права відображають найбільш сучасні трансформаційні процеси адміністративного права, сприяють розвитку галузі та вдосконалення її окремих складових [2, с. 738];

– системності. Системність як ознака принципів адміністративно-правового регулювання протидії фінансовим правопорушенням відображає взаємозв'язок, взаємо узгодженість та взаємообумовленість норм, які регулюють масив відносин щодо протидії як в цілому, так і по окремих напрямках, створюючи умови забезпечення повноти адміністративно-правового регулювання, що дозволяє зазначати про систему норм адміністративного права, які регулюють відносини щодо протидії. У загальному значенні ознака системності принципів адміністративного права відображає систему правових норм, яка є основою усього масиву адміністративного законодавства та характеризує спільність цілей, відсутність внутрішніх суперечностей системи адміністративного права (розкриваючи зміст ознаки системності, А.А. Шарая використовувала термін «елементи» належність якого незрозуміла, хоча судячи зі змісту сформульованих положень мова йде саме про систему адміністративного права) [2, с. 738];

– незмінності. Незмінність як ознака принципів адміністративно-правового регулювання протидії фінансовим правопорушенням полягає у здійсненні діяльності щодо протидії усіма учасниками на засадах принципів адміністративно-правового регулювання, не допускаючи їх порушення, ігнорування чи помилкового тлумачення. У такому значенні ознака незмінності відповідає змісту ознаки непорушності принципів адміністративного права, яка відображає умову правопорядку в державі [2, с. 738].

Загальнолюдськими принципами права називають юридичні засади, ідеали, що зумовлюються певним рівнем всесвітнього розвитку цивілізації, втілюють прогресивні здобутки правової історії людства і широко визнані у міжнародних нормативних документах. До них належать: захист основних прав і свобод людини; юридична рівність однойменних суб'єктів перед державою та перед законом; верховенство закону; взаємопов'язаність (єдність) юридичних прав і обов'язків; закрі-

плення у нормах об'єктивного права процедурно-процесуальних механізмів здійснення та захисту суб'єктивних юридичних прав та виконання обов'язків; здійснення правосуддя незалежними судами; застосування юридичної відповідальності тільки у разі вчинення особою винного протиправного діяння (презумпція невинуватості особи) [1, с. 128].

Висновки. Принципи адміністративно-правового регулювання протидії фінансовим правопорушенням доцільно визначити як основні теоретичні положення, покладені в основу діяльності щодо протидії фінансовим правопорушенням на адміністративно-правових та організаційних засадах, а також як підстави формування та функціонування системи протидії.

Ознаками принципів адміністративно-правового регулювання протидії фінансовим правопорушенням доцільно визначити: імперативність; повнота відображення спря-

мованості та змісту адміністративно-правового регулювання відносин щодо протидії фінансовим правопорушенням; адаптованість адміністративно-правового регулювання відносин, що виникають у межах окремих напрямків протидії фінансовим правопорушенням; регулятивність; відповідність інтересам суспільства і держави щодо ефективності здійснення протидії фінансовим правопорушенням; актуальність щодо принципів адміністративно-правового регулювання протидії фінансовим правопорушенням; системність; незмінність.

Принципи протидії фінансовим правопорушенням у адміністративно-правовому та організаційному вимірах мають бути сформульовані на основі загальнолюдських принципів права, зміст яких конкретизується, виходячи із особливостей діяльності щодо протидії, яка здійснюється у межах адміністративно-правових відносин.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.К.: Укр.енцикл., 1998. Т. 5: П-С. 2003. 736 с.
2. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Х.: Право, 2016. Т. 5: Адміністративне право / редкол.: Ю.П. Битяк (голова) та ін. 2020. 960 с.
3. Голоднова Т. С. Контроль як гарантія законності управління майном військових формувань: адміністративно-правові засади: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Університет ДФС України. Ірпінь, 2017. 249 с.
4. Мердова О.М., Цуркан О.П. Адміністративно-правові засади професійного навчання поліцейських: монографія. К.: ВД «Дакор», 2020. 186 с.

Сусак М. С.,
доктор філософії в галузі права

ПРИНЦИПИ ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНФРАСТРУКТУРИ НАСЕЛЕННОГО ПУНКТУ

PRINCIPLES OF EFFECTIVE FUNCTIONING OF THE SETTLEMENT INFRASTRUCTURE

Стаття присвячена дослідженню питання визначення ключових принципів ефективного функціонування інфраструктури населеного пункту.

Розглянуто та проаналізовано основні наукові погляди до визначення змісту поняття «принцип». Встановлено, що поняттю «принцип» властиві різні значення в залежності від контексту та області його дослідження. Під час тлумачення даного поняття, з'ясовано, що принцип – це певні ідеї, основні концепції або правила, які визначають та керують певною областю для досягнення певної мети, цілей та стандартів. У контексті тлумачення інфраструктури населеного пункту автором запропоновано авторське тлумачення сутності поняття «принцип» під яким слід розуміти основні концепції, які направлені на розробку, функціонування та управління інфраструктурними системами (комунікаційні мережі, транспортні системи, енергетичні мережі тощо).

Запропоновано авторську класифікацію ключових принципів ефективного функціонування інфраструктури населеного пункту, до яких віднесено: принцип інтегрованості; принцип стійкості до змін та криз; принцип інновацій та сучасних технологій (смартінфраструктура; інтернет речей; енергоефективні технології та енергоощадження; мобільні додатки та платформи; інтелектуальні (розумні) транспортні системи); принцип забезпечення доступності та інклюзивності; принцип екологічної сталості.

Проведено аналіз та визначено основні принципи функціонування інфраструктури населеного пункту під час війни, до яких віднесено: принцип безпеки населення та сталість інфраструктури; принцип забезпечення конфіденційності; принцип гуманітарної доступності та евакуації; принцип міжнародного співробітництва.

Ключові слова: принцип, інфраструктура населеного пункту, принципи функціонування інфраструктури населеного пункту; принципи функціонування інфраструктури населеного пункту під час війни.

The article is devoted to the study of the issue of determining the key principles of effective functioning of the infrastructure of a settlement.

The main scientific views on the definition of the concept of «principle» are considered and analyzed. The author establishes that the concept of «principle» has different meanings depending on the context and the area of its study. When interpreting this concept, it is found that a principle is certain ideas, basic concepts or rules which define and govern a certain area in order to achieve a certain goal, objectives and standards. In the context of interpreting the infrastructure of a settlement, the author proposes the author's own interpretation of the essence of the concept of «principle», which should be understood as the basic concepts aimed at the development, operation and management of infrastructure systems (communication networks, transport systems, energy networks, etc.).

The author's own classification of the key principles of effective functioning of the infrastructure of a settlement is proposed, which include: the principle of integration; the principle of resilience to changes and crises; the principle of innovation and modern technologies (smart infrastructure; the Internet of things; energy efficient technologies and energy saving; mobile applications and platforms; intelligent (smart) transport systems); the principle of accessibility and inclusiveness; the principle of environmental sustainability.

The author analyzes and identifies the main principles of the functioning of the infrastructure of a settlement during war, which include: the principle of public safety and sustainability of infrastructure; the principle of confidentiality; the principle of humanitarian accessibility and evacuation; the principle of international cooperation.

Key words: principle, infrastructure of a settlement, principles of functioning of the infrastructure of a settlement; principles of functioning of the infrastructure of a settlement during war.

Постановка проблеми та її актуальність. В сучасному світі розвиток інфраструктури населених пунктів є ключовим аспектом ста- лого розвитку та підвищенням якості життя їх мешканців, відвідувачів населеного пункту.

Щоб досягнути ефективного функціонування інфраструктури населеного пункту та забезпечити високий рівень життєдіяльності її мешканців, відвідувачів населеного пункту, важливо керуватися основними її принципами. Адже від ефективно функціонуючої системи інфраструктури населеного пункту, знання важливих її принципів, забезпечення їх пріоритетного розвитку залежить якість та зручність життя її громадян, відвідувачів, конкурентоспроможність та сталість розвитку населеного пункту, зростання національної економіки, збереження навколишнього середовища тощо.

У зв'язку із необхідністю вирішення низки викликів (завдань), глибокого розуміння, пов'язаних з ефективним розвитком і функціонуванням інфраструктури населеного пункту виникає потреба дослідити, розглянути та запропонувати основні принципи ефективного функціонування інфраструктури населеного пункту та визначити їх ключову роль.

Мета статті. Метою статті є окреслення основних принципів ефективного функціонування інфраструктури населеного пункту та визначення їх ключових ролей.

Виклад основного матеріалу. Успішне, ефективне функціонування інфраструктури населеного пункту вимагає приділенню значної уваги саме розв'язанню інфраструктурних питань, які виникають, а також виокремлення її ключових принципів.

Здійснюючи аналіз принципів ефективного функціонування інфраструктури населеного пункту, вбачається необхідним розглянути саме методологічну природу тлумачення сутності поняття «принцип».

Так, під терміном «принцип» (від лат. *principium* – основа, начало, засада) позначається:

– керівна ідея; головне правило поведінки; вираз необхідності чи в певному аспекті закономірності окремих процесів об'єктивної дійсності [1, с. 110–111];

– переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці; канон [2, с. 614];

– особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось; переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь в житті,

поведінці, або основне, вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку тощо [3, с. 762].

У повсякденному житті принципами називають внутрішні переконання людини, ті практичні, моральні та теоретичні засади, якими вона керується в житті, в різних сферах діяльності. У науці принципи – це загальні вимоги до побудови теорії, сформульовані як те первинне, що лежить в основі певної сукупності фактів. При характеристиці різноманітних систем принципи відображають ті суттєві характеристики, що відповідають за правильне функціонування системи, без яких вона не виконувала б свого призначення. «У принципі – «в основному, в загальному»» [4, с. 762].

Отже, аналізуючи сутність визначення поняття «принцип» варто зазначити, що він має різні значення в залежності від контексту та області його дослідження. Проте, слід зазначити, що під час тлумачення даного поняття слід розуміти, що це є певні ідеї, основні концепції або правила, які визначають та керують певною областю для досягнення певної мети, цілей та стандартів. У контексті тлумачення інфраструктури населеного пункту принципи можуть виступати основними концепціями, які направлені на розробку, функціонування та управління інфраструктурними системами.

В Україні чинним законодавством не визначені загальні (основні) принципи ефективного функціонування інфраструктури населеного пункту натомість, в певних (конкретних) галузях інфраструктури вони визначені на законодавчому рівні. Так, Законом України «Про критичну інфраструктуру» запропоновані наступні принципи: єдність методичних засад; координованість; державно-приватне партнерство; безпека, захист та охорона інформації з обмеженим доступом; міжнародне співробітництво [5]; Законом України «Про національну інфраструктуру геопросторових даних» визначено такі принципи, як актуальність, достовірність, повнота, цілісність, точність, обґрунтованість, офіційність геопросторових даних; інтероперабельність та інтегрування геопросторових даних, одержаних з різних джерел; безстроковість та безперервність функціонування національної інфраструктури геопрос-

торових даних; відкритість геопросторових даних та метаданих; інноваційність [6].

На сьогодні існує Програма Організації Об'єднаних Націй (ООН) з населених пунктів (ООН-Хабітат) – програма ООН зі сприяння сталому розвитку населених пунктів [7]. Дана Програма ООН з населених пунктів визначає низку принципів для успішного управління населеними пунктами, а саме: підзвітність, рівноправність, справедливість, участь, ефективність, прозорість, сталість, безпечність; нікого не забути; забезпечити екологічну сталість.

На основі проведеного аналізу пропонуємо сформулювати та виділити ключові принципи ефективного функціонування інфраструктури населеного пункту, серед яких варто виділити:

1. Принцип інтегрованості. Принцип інтегрованості інфраструктури населеного пункту визначає необхідність взаємодії та взаємопов'язаності між різними видами інфраструктури (транспорт, житло, освіта, охорона здоров'я тощо) задля створення збалансованого, зручного та ефективного функціонування середовища для мешканців, відвідувачів населеного пункту. Це означає, що функціонування різних видів інфраструктури населеного пункту повинна існувати не самостійно, а в контексті комплексної стратегії їх розвитку, взаємодії, спільному плануванні.

2. Принцип стійкості до змін та криз. Стійкість інфраструктури населеного пункту до зовнішніх впливів (природних катастроф, економічних криз, змін в суспільних потребах тощо) є важливим принципом розвитку інфраструктури населеного пункту, оскільки непередбачуваність і змінність є невіддільною частиною життя мешканців, відвідувачів населеного пункту. Принцип стійкості до змін та криз визначається необхідністю побудови інфраструктури населеного пункту такою, яка може ефективно функціонувати в умовах невизначеності та негайно реагувати на зміни, забезпечуючи комфорт та безпеку мешканців, відвідувачів населеного пункту.

3. Принцип інновацій та сучасних технологій. В ритмі сучасного життя мешканців, відвідувачів населеного пункту забезпечення, використання, впровадження інновацій та сучасних технологій, передових рішень, які відповідають сучасним стандартам є необхід-

ним для розвитку, створення високоефективної, інтелектуальної та екологічно збалансованої інфраструктури населеного пункту.

До принципу інновацій та сучасних технологій пропонуємо віднести:

– смартінфраструктуру (розумна інфраструктура) – це організація управління інфраструктурою населеного пункту за допомогою електронних систем. Сучасне обладнання має бути адаптивне до присутності людини та відповідати високим стандартам енергоефективності [8]. Впровадження смарт технологій включає розумне управління різними системами населеного пункту (транспорт, енергетика, водоспоживання, вуличне освітлення тощо) задля забезпечення оптимізації ресурсів та поліпшення якості життя мешканців, відвідувачів населеного пункту;

– Інтернет речей (Internet of Things, IoT) – це система, що об'єднує реальні речі у віртуальну мережу, завдяки чому ефективність роботи підвищується, а втручання людини мінімізується [9]. Основною концепцією інтернету речей є можливість підключення всіляких об'єктів (речей), які людина може використати в повсякденному житті, наприклад, холодильник, кондиціонер, автомобіль, велосипед і навіть кросівки. Всі ці об'єкти (речі) повинні бути оснащені вбудованими датчиками або сенсорами, які мають можливість обробляти інформацію, що надходить з навколишнього середовища, обмінюватися нею і виконувати різні дії в залежності від отриманої інформації. Прикладом впровадження такої концепції є система «розумний будинок» або «розумна ферма». Ця система аналізує дані навколишнього середовища і в залежності від показників регулює температуру в приміщенні. У зимовий період регулюються інтенсивність опалення, а в разі спекотної погоди будинок має механізми відкривання і закривання вікон, завдяки чому провітрюється будинок, і все це відбувається без втручання людини [10]. Таким чином, варто зазначити, що концепція інтернету речей передбачає виконання пристроями певних дій, зокрема, без втручання людини, або коли її втручання зовсім мінімальне;

– енергоефективні технології та енергоощадження – це такі технології, які спрямовані на підвищення ефективності використання

енергії та зменшення викидів. До них варто віднести:

- а) управлінням споживанням енергії;
- б) енергоефективне освітлення (застосування світлодіодних (LED) технологій та автоматизованих систем управління освітленням для зниження енергоспоживання);
- в) використання ізоляційних матеріалів та теплотехнічних технологій для зменшення витрат енергії на опалення та кондиціонування;
- г) встановлення сонячних панелей та вітражів для виробництва власної енергії та зменшення залежності від традиційних джерел;
- г) використання енергоощадних систем опалення та охолодження з мінімальним споживанням енергії;
- д) застосування систем рециркуляції води та технологій її очищення, що дозволить зменшити витрати енергії на обробку та розподіл води;
- е) використання матеріалів, що мають підвищену теплоізоляцію у будівництві;
 - мобільні додатки та платформи – покликані покращити комунікацію між мешканцями, відвідувачами населеного пункту та міськими органами. Зокрема, завдяки мобільним додаткам та платформам дуже зручно взаємодіяти з міськими службами; оплачувати комунальні послуги, паркування, квитків на транспорт тощо; можливість виклику допомоги та координації дій під час надзвичайних подій (в екстрених ситуаціях); створення платформ для спільної участі громади в обговоренні проєктів щодо покращення інфраструктури населеного пункту; розробка мобільних додатків щодо висвітлення оптимальних маршрутів мобільного транспорту з урахуванням реального часу та обставин тощо;
 - інтелектуальні (розумні) транспортні системи – це системна інтеграція сучасних інформаційних, комунікаційних технологій і засобів автоматизації з транспортною інфраструктурою, транспортними засобами та користувачами, яка орієнтована на підвищення безпеки й ефективності транспортного процесу, комфортності для водіїв та користувачів транспорту [11]. До розумних транспортних систем в інфраструктурі населеного пункту варто віднести такі технології як розумне регулювання світлофорів (адаптація світлофорів до реального руху транспорту, оптимізація часу очікуван-

ня на світлофорі та покращення рухового потоку); автоматизовану систему розпізнавання номерів; інтелектуальні паркувальні системи; система зарядки для електротранспорту тощо.

4. Принцип забезпечення доступності та інклюзивності. Важливість даного принципу полягає в тому, щоб інфраструктура населеного пункту мала рівні можливості та комфорт для всіх верст населення (мешканців, відвідувачів населеного пункту), незалежно від їхньої соціально-економічної ситуації, фізичних, когнітивних чи сенсорних можливостей.

Даний принцип передбачає створення середовища, послуг та можливостей, які враховуватимуть різноманітні потреби мешканців, відвідувачів населеного пункту, зокрема, через забезпечення доступності та побудови зручної (безбар'єрної) інфраструктури населеного пункту для усіх категорій населення, включаючи й маломобільні групи населення. А саме: підйомні платформи, спеціальні сходи, пандуси, ліфти, адаптовані автобуси тощо для полегшення пересування мешканців, відвідувачів населеного пункту; інклюзивне освітлення та сигналізація для осіб із вадами зору чи слуху; доступність інформації; створення адаптованих зон, спортивних майданчиків для відпочинку в парках та інших громадських місцях; залучення мешканців відвідувачів населеного пункту з різними потребами до процесів планування, будівництва та управління інфраструктурними проєктами задля врахування їхніх потреб та пріоритетів тощо.

5. Принцип екологічної сталості – спрямований на побудову та розвиток інфраструктури населеного пункту, яка покликана задовольняти потреби мешканців, відвідувачів населеного пункту, не завдаючи при цьому шкоди навколишньому природному середовищу, запобігає його забрудненню. Даний принцип має надавати пріоритет системам відновлюваної енергії (сонячна, вітрова та гідроенергія); орієнтуватися на ефективне використання, мінімізацію, перероблювання та утилізацію відходів; впроваджувати технології, які спрямовані на зменшення викидів та забруднення повітря, води та ґрунту; застосовувати екологічно чисті та відновлювані матеріали у будівництві; запроваджувати ефективні транспортні системи (розвиток громадського транспорту та інф-

раструктури для електричних транспортних засобів), які зменшать використання палива та викидів газу в повітря тощо.

Ми розглянули далеко не вичерпний перелік принципів ефективного функціонування інфраструктури населеного пункту, але на наш погляд виділено саме ключові, які спрямовані на поліпшення якості життя мешканців, відвідувачів населеного пункту, а також створення стійкого та комфортного середовища для їх проживання. Кожен запропонований нами принцип виконує свою власну, чітко визначену функцію, однак в тісному їх взаємозв'язку – відповідають за більш ефективне функціонування інфраструктури населеного пункту в цілому.

На сьогодні тримає війна, яка розпочата проти України російською федерацією. Наша боротьба триває, проте вже й зараз ми можемо спостерігати про часткове відновлення критично важливих об'єктів інфраструктури населеного пункту. Однак, комплексне відновлення інфраструктури населеного пункту чекає на Україну попереду. Розглядаючи принципи функціонування інфраструктури населеного пункту під час війни, варто зазначити, що вони можуть змінюватись в наслідок надзвичайних обставин, які виникають. Однак, всі вони безпосередньо мають бути спрямовані на забезпечення безпеки, стійкості та виживання, з урахуванням життєвих потреб мешканців, відвідувачів населеного пункту під час війни.

У зв'язку з вищенаведеним пропонуємо більш детально розглянути та запропонувати основні принципи функціонування інфраструктури населеного пункту під час війни:

1. Принцип безпеки населення та сталість інфраструктури. Пріоритет даного принципу полягає у забезпеченні максимальної безпеки мешканців, відвідувачів населеного пункту та збереженні інфраструктурних об'єктів. Це можливо досягнути через створення системи заходів, спрямованих на попередження та зменшення впливу можливих небезпек, а також ефективну реакцію в умовах кризи, а саме: впровадження систем укриттів та захисних конструкцій, їх будівництво чи облаштування; створення (вдосконалення) систем моніторингу та раннього оповіщення (попередження) про можливі загрози та небезпеки; вдосконалення систем захисту об'єктів критичної інфраструктури,

таких як електростанції, водопостачання, транспортні мережі тощо, а в разі їх пошкодження оперативне їх відновлення; розробка планів та механізмів реагування на можливі атаки на об'єкти інфраструктури тощо.

2. Принцип забезпечення конфіденційності. Даний принцип спрямований на створення системи заходів, які гарантують безпеку та конфіденційність інформації в умовах кіберзагроз та забезпечують стійкість функціонування населених пунктів під час війни, зокрема: використання штучного інтелекту та сучасних технологій для захисту інформаційних систем; вдосконалення систем кіберзахисту для уникнення (унеможливлення) атак на критичні дані; застосування алгоритмів шифрування для захисту конфіденційної інформації та використання безпечних каналів для безпечної передачі даних; використання сучасних систем аутентифікації (біометричні дані та двофакторна аутентифікація) тощо.

3. Принцип гуманітарної доступності та евакуації. Даний принцип покликаний забезпечити безперешкодний гуманітарний доступ до інфраструктури; розробку та забезпечення безпечних маршрутів та коридорів для доставлення гуманітарної допомоги та інших необхідних ресурсів; евакуації населення тощо.

4. Принцип міжнародного співробітництва. В умовах війни, коли населені пункти стають основним місцем (ареною) конфлікту, міжнародне співробітництво грає одну із вирішальних ролей у забезпеченні гуманітарної допомоги та відновленні життєво важливих систем для мешканців, відвідувачів населеного пункту. Даний принцип спрямований на: забезпечення термінової гуманітарної допомоги від міжнародних гуманітарних організацій населенню; ефективний обмін інформацією та координація; спільне розроблення глобальних стратегій для забезпечення ефективного використання ресурсів; реконструкцію пошкоджених інфраструктурних об'єктів та їх відновлення тощо.

Аналізуючи запропоновані нами принципи функціонування інфраструктури населеного пункту під час війни, варто зазначити, що вони визначаються своєрідними викликами, серед яких важливість безпеки, доступ населення до води, електроенергії, медичних послуг, забезпечення комунікацій. Невід'ємною складовою

забезпечення найефективнішого функціонування інфраструктури населеного пункту під час війни є розробка та реалізація ефективних планів, заходів, інструкцій, обмін інформацією, а також спільної координації зусиль (співпраці) між владними органами, міжнародними, гуманітарними організаціями та населення задля забезпечення безпеки громадян та збереження їхнього добробуту.

Висновки. Ефективне функціонування інфраструктури населеного пункту є ключовим фактором для сталого, гармонійного її розвитку та забезпечує високий рівень життєдіяльності, добробуту, якості, доступності та стабільності життя населення, відвідувачів населеного пункту. Проведене дослідження присвячене визначенню ключових принципів ефективного функціонування інфраструктури населеного пункту дозволяє зробити наступні висновки:

– запропоновано авторське розуміння визначення сутності поняття «принцип» у контексті тлумачення інфраструктури населеного пункту, зокрема, принципи можуть виступати

основними концепціями, які направлені на розробку, функціонування та управління інфраструктурними системами;

– запропоновано авторську класифікацію ключових принципів ефективного функціонування інфраструктури населеного пункту, до яких віднесено: принцип інтегрованості; принцип стійкості до змін та криз; принцип інновацій та сучасних технологій (смайтінфраструктура; інтернет речей; енергоефективні технології та енергоощадження; мобільні додатки та платформи; інтелектуальні (розумні) транспортні системи); принцип забезпечення доступності та інклюзивності; принцип екологічної сталості;

– проаналізовано та виокремлено основні принципи функціонування інфраструктури населеного пункту під час війни, а саме: принцип безпеки населення та сталість інфраструктури; принцип забезпечення конфіденційності; принцип гуманітарної доступності та евакуації; принцип міжнародного співробітництва.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Юридична енциклопедія: у 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ: Укр. енцикл., 2003. Т. 5. П-С. 736 с.
2. Новий тлумачний словник української мови: в 4 т. / укл.: В. Яременко, О. Сліпушко. Київ: Аконіт, 1998. Т. 3: ОБЕ-РОБ. 927 с.
3. Новий тлумачний словник української мови: у 3 т. / укл.: В. Яременко, О. Сліпушко. Київ: Аконіт, 2007. Т. 2: К-П. 962 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
5. Про критичну інфраструктуру: Закон України від 05.12.2022 року № 2684-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text>> (дата звернення 27.12.2023).
6. Про національну інфраструктуру геопросторових даних: Закон України від 09.07.2023 року № 2320-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/554-20#Text>> (дата звернення 27.12.2023).
7. «Програма ООН з населених пунктів» (Матеріал з Вікіпедії) https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B0_%D0%9E%D0%9E%D0%9D_%D0%B7_%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%85_%D0%BF%D1%83%D0%BD%D0%BA%D1%82%D1%96%D0%B2 (дата звернення 27.12.2023).
8. Розумна інфраструктура (Smart Infrastructure), IoT. <<https://www.smartcity.ks.ua/rozumna-infrastruktura/>> (дата звернення 15.12.2023).
9. Розумна інфраструктура (Smart Infrastructure), IoT. <<https://www.smartcity.ks.ua/rozumna-infrastruktura/>> (дата звернення 15.12.2023).
10. «Інтернет речей» (Матеріал з Вікіпедії) <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B5%D1%82_%D1%80%D0%B5%D1%87%D0%B5%D0%B9> (дата звернення 15.12.2023).
11. «Інтелектуальна транспортна система» (Матеріал з Вікіпедії) <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%83%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0_%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0> (дата звернення 17.12.2023).

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.2

DOI <https://doi.org/10.32782/39221528>

Артёмов К. Ю.,

*аспірант кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ ПРИ ПРИЗНАЧЕННІ ПСИХОЛОГІЧНИХ ПОКАРАНЬ

INDIVIDUALIZATION IN THE APPOINTMENT OF PSYCHOLOGICAL PUNISHMENTS

Оскільки головною метою кримінального покарання є виправлення правопорушника, чільним питанням постає підбір і застосування до злочинця відповідного покарання, такого, яке змогло б найбільш ефективним способом здійснити те саме виправлення. Науковий світ має чималу кількість праць у сфері методики призначення покарань, більшість з яких мають усталений підхід до способу обрання покарання – у співвідношенні до діяння та статті, яка встановлює міру відповідальності, особа ж злочинця оцінюється лише категоріями обтяжуючих та пом'якшуючих обставин, що без глибинного психологічного дослідження особи – є не зовсім правильним. Натомість, покарання повинно бути таким, аби впливало на саму психологію злочинця у напрямку спонукання останнього до усвідомлення хибності вчинених ним злочинних дій, переосмисленню своїх поглядів на суспільство та власне життя, крім того, позитивно перевиховувало.

Метою статті є окреслення необхідності у запровадженні покарань, що змінюватимуть психологію злочинця, огляд найбільш вдалих с точки зору впливу на психологію особи видів покарань за досвідом Сполучених Штатів Америки.

Історичні віхи розвитку та застосування кримінальних покарань приводять до висновку, що ні смертна кара, ні грошові штрафи у певні мірі, ні тривалі ув'язнення не справляли достатнього виховного впливу на особу правопорушника, бажаної за задумкою кримінального законодавства зміни особистості злочинця, подекуди не відбувалось. Отже, покаранням необхідно впливати не на фізичний чи фінансовий стан порушника, а на психологічний та емоційний.

Сором – є однією із найсильніших емоцій, що здатна відчувати людина. Звісно, через різноманітність підходів до виховання, усі люди мають різний рівень сором'язливості і різні поняття сорому для них. Але все таки можна віднайти спільні для усіх розуміння того, що є принизливим та осоромлюючим.

Тож у цій статті висвітлено питання того, чи може кримінальне покарання карати соромом? Який рівень сорому повинен бути застосований, аби не визнати це цькуванням та деструктивним зазіхом на честь і гідність особи? Яким чином відбувається вплив на винну особу, та яка дієвість такого покарання?

Ключові слова: індивідуалізація, застосування покарання, міра покарання, особа злочинця, честь і гідність особи, психологія, емоційний стан особистості, виконання кримінальних покарань.

Since the main purpose of criminal punishment is the correction of the offender, the main issue is the selection and application of the appropriate punishment to the criminal, which would be able to carry out the same correction in the most effective way. The scientific world has a considerable number of works in the field of methods of imposing punishments, most of which have an established approach to the method of choosing a punishment – in relation to the act and the article that establishes the degree of responsibility, while the person of the criminal is evaluated only by the categories of aggravating and mitigating circumstances, which without in-depth psychological research of a person is not entirely correct. Instead, the punishment should be such that it affects the very psychology of the criminal in the direction of prompting the latter to realize the falsity of his criminal actions, to rethink his views on society and his own life, in addition, to positively re-educate.

The purpose of the article is to outline the need to introduce punishments that will change the psychology of the criminal, review the most successful types of punishments from the point of view of impact on the psychology of the person, according to the experience of the United States of America.

The historical milestones in the development and application of criminal punishments led to the conclusion that neither the death penalty, nor monetary fines to a certain extent, nor long imprisonments had a sufficient educational impact on the person of the offender, the desired change in the personality of the criminal, desired by the idea of the criminal legislation, did not happen in some places. Therefore, the punishment must not affect the physical or financial state of the violator, but the psychological and emotional one.

Shame is one of the strongest emotions that a person can feel. Of course, due to the variety of approaches to upbringing, all people have different levels of shyness and different concepts of shame for them. But it is still possible to find a common understanding of what is humiliating and embarrassing.

So this article examines the question of whether criminal punishment can punish shame? What level of shame should be applied in order not to recognize this as harassment and a destructive attack on the honor and dignity of a person? How is the influence on the guilty person, and what is the effectiveness of such punishment.

Key words: *individualization, application of punishment, measure of punishment, personality of the criminal, honor and dignity of the person, psychology, emotional state of the individual, execution of criminal punishments.*

То що ж таке сором? Сором виникає тільки під впливом певного соціального середовища. Історично склалося так, що зміст ганебного змінюється у зв'язку зі змінами того соціального середовища, у якому живе людина – суб'єкт сорому. В основі цього почуття лежить усвідомлення індивідом суспільних норм і вимог, утвердження себе як особистості, наявність відчуття власної гідності та поваги до себе.

Початковою внутрішньою причиною сорому є усвідомлення індивідом невідповідності своїх вчинків або вчинку з прийнятими в цьому суспільстві нормами поведінки. Це свідчить про те, що для наявності почуття сорому в суспільстві вже повинні існувати певні норми поведінки, а індивід має володіти здатністю усвідомлювати ці норми та співвідносити з ними свої вчинки. Початковою зовнішньою причиною сорому є засудження неприйнятно-го вчинку суспільною громадською думкою, у свою чергу індивід повинен знати, що громадська думка цей вчинок, або поведінку засуджує, виникнення мимовільної, не залежної від волі індивіда емоційної реакції афектує, що супроводжується почервонінням шкіри обличчя. Сором містить елементи як усвідомлюваного (усвідомлення особою непристойності свого вчинку). так і несвідомого. Об'єктивна сторона змісту сорому як морального явища зумовлена наявністю в суспільстві певних норм поведінки, які не залежать від суб'єкта, проте він має знати їх і виконувати. Зміст ганебного визначено на основі суспільного буття людей, однак він відображений у моральній свідомості кожної особи. Суб'єктивну сторону сорому визначають через ступінь та особливості сприйняття об'єктивної сторони суб'єктом, а також через

особливості прояву почуття сорому в кожній людині [4].

Як підкреслює Н. Арутюнова, почуття сорому передбачає дистанціювання – «відсторонення» заради погляду на себе крізь призму соціальних стандартів [4].

Сором як емоція – це почуття, «різновид страху безчестя що викликає ефект, подібний тому, який викликає страх перед небезпекою. Почуття викликається напругою між ідеалом Его індивіда її свідоме чи несвідоме розуміння фактичного потенціалу. Сором спонукає до перевизначення самого себе і змушує винну людину відчувати себе перетвореною на щось менше, ніж вона була раніше [3].

Сором відчувається індивідом тільки коли ганебна риса чи вчинок стає видимим та піддається огляду іншими. Таким чином, однією з умов емоції сорому є аудиторія. Як сказав один письменник: «Сором, по суті, публічний, якщо ніхто інший не знає, то нема і підстав для сорому. І якщо вашу дію бачать, ви можете зменшити сором, лише тікаючи від оточуючих» Для ганьби потрібні свідки, які дізнаються про ганебний вчинок і засудять його. Серед аудиторії ганьби мають бути важливі люди кривдників, а то йому не буде «соромно» [3].

Але чи можливо здійснення такого покарання у реальному житті? Виявляється так, але з певними особливостями.

Звернення до офіційної ганьби як кримінальної санкції є лише одним із способів розширити арсенал вироку ефективним і недорогим способом. Однак офіційне присоромлення є, мабуть, найбільш сенсаційним із цих нових покарань. Припускається, що практики присоромлення є найбільш ефективними та значу-

щими, коли при їх здійсненні дотримано певні умови. По-перше, потенційні правопорушники повинні бути членами відповідного соціуму, наприклад, тісно згуртованої релігійної чи етнічної спільноти. По-друге, правові санкції повинні фактично бути компромісними, враховуючи соціальне становище групи потенційних правопорушників. Тобто постраждала група повинна погоджуватися з оцінкою особи, яка приймає юридичні рішення щодо того, що саме є або має бути принизливим для винних членів групи. По-третє, присоромленій особі повинні бути надані певні засоби для повернення суспільної поваги, якщо тільки злочин не є настільки серйозним, що правопорушник має бути засланий назавжди або понижений у посаді [7].

Найбільш наочними ілюстраціями ганьби є знакові санкції. Широко розрекламованим прикладом знакового покарання є наклейка на бампер засудженого за керування автомобілем водієм у нетверезому стані та характерний номерний знак. Засуджений водій може продовжувати користуватися правами керування лише за умови, що він прикріплює до свого автомобіля розпізнавальний знак [7].

Суддя округу Сарасота у Флориді Тітус, який вперше у 1985 році ініціював наклейку на бампер у якості покарання, стверджує, що після початку програми, кількість інцидентів за кермом у нетверезому стані в окрузі впала на третину. Пояснюючи, чому вона наклала штраф за наклейку, що світиться в темряві, суддя зазначав, що посилення штрафів не стримало водіння в нетверезому стані, але крім цього додав, що «багато людей, які були засуджені за водіння у нетверезому стані вперше, у більшості є хорошими громадянами, вони займають хорошу роботу і цінують свій соціальний статус. А таке покарання як наліпка на бампер призвела до виникнення у них страху бути поміченим у суспільстві у негативному ключі» [7].

Штат Невада прийняв статут, який дозволяє судді зобов'язати відповідача виконувати сорок вісім годин роботи суспільно корисних робіт, будучи одягнутим в одяг, який ідентифікує її як людину, яка вчинила злочин будучи в алкогольному сп'янінні. У рішенні за участю підсудного, засудженого за цим статутом, Вер-

ховний суд США припустив, що це покарання було «менш принизливим і менш обтяжливим, ніж шість місяців у в'язниці» [7].

Розпізнавальні знаки також були частиною вироків, призначених сексуальним злочинцем. В одному випадку як умова вимагався повторний злочин випробувального терміну, розміщувати на своєму місці таблички з літерами висотою не менше трьох дюймів на дверях житла та автомобіля з написом: небезпечний сексуальний злочинець – з дітьми заборонено. Інші суди вимагали від сексуальних злочинців розміщувати оголошення в місцевій газеті про їх злочини [7].

Але були і випадки успішного оскарження подібних рішень судів. Ось живий приклад із практики США.

У США існують так звані «червоні» покарання. Зокрема, у справі *People v. Letterlough* Апеляційний суд Нью-Йорка зняв умову випробування, яка вимагала від засудженого за керування у нетверезому стані прикріпити на своєму номерному знаку табличку з повідомленням про це його правопорушення. За змістом справи суд штату засудив Роя Летерлоу за водіння в нетверезому стані. Це була його шоста судимість за водіння в стані алкогольного сп'яніння. Його початковий вирок був результатом угоди про визнання провини та включав п'ять років умовного терміну, сплату штрафу в розмірі 500 доларів США та лікування від алкоголю під керівництвом Департаменту пробації. Коли Летерлоу прибув для офіційного винесення вироку, суд поставив додаткову умову, не передбачену попередньою угодою про визнання винуватості. Суд постановив, що якщо Летерлоу коли-небудь знову отримає ліцензію протягом свого п'ятирічного випробувального терміну, він повинен буде прикріпити до своїх номерних знаків табличку з написом флуоресцентними літерами «засуджений». Суддя, який виносив вирок, попередив Летерлоу, що він буде вважатись таким, що порушив випробувальний термін, якщо зніме дані наліпки [8].

Крім того, на виконання вимоги індивідуалізації покарання, Суддя, який ухвалив вирок, ретельно зазначив, що цей ганебний знак має бути знімним, щоб не карати несправедливо невинних водіїв, наприклад членів сім'ї, які можуть використовувати ту саму машину, що

й Леттерло. Крім того, він сформулював чітке обґрунтування незвичайної умови пробації, зазначивши:

«Я лише хочу попередити громадськість про це, і цей знак буде застосований лише до цього Відповідача. Цьому джентльмену 54 роки, і я не хочу бути тим, хто відкриває газету і бачить, що цей джентльмен спричинив нещасний випадок, який забрав життя невинної людини, тому що я не зробив нічого, що ні попередило б громадськість, ні вирішило його проблему. Я сподіваюся, що буду робити і те, і інше» [8].

Скасувавши умову випробувального терміну, суд Нью-Йорка розрізняє цілі покарання і цілі пробації. Апеляційний суд визнав, що Леттерлоу був відповідним кандидатом на випробувальний термін, оскільки він мав шанс на реабілітацію, однак він не погодився із засобами, за допомогою яких суд нижчої інстанції застосував пробацію. Суд апеляційної інстанції зазначив, що різниця між реабілітаційними та штрафними санкціями, була нечіткою. Проте суд дійшов висновку, що законодавча влада Нью-Йорка навмисно виключила покарання чи стримування з цілей, яких прагнули досягти шляхом застосування випробувального терміну. Згідно з апеляційним судом, суд, який виносив вирок, помилився, заявивши, що метою застосування спірної умови випробування було «попередити громадськість» про загрозу, яку представляв Леттерлоу як п'яний рецидивіст водій. Умову випробувального терміну, міркував суд, не можна тлумачити як реабілітаційну, а радше як просте розкриття злочину особи, що призвело до «приниження та публічної ганьби». Як така умова була формою покарання і не могла кваліфікуватися як належна форма випробувального терміну [8].

У справі «Ліндсей проти штату», окружний суд Флориди Апеляційні скарги підтримали вимогу випробувального терміну, що засуджений п'яний водій має розмістити оголошення в місцевій газеті з описом свого злочину. Суд першої інстанції визнав Чарльза Ліндсея винним у тому, що він керуючи транспортним засобом у стані сп'яніння, врізався в задню частину патрульної машини поліції. Це було перше засудження Ліндсі за керування автомобілем у нетверезому стані, і суддя, який виносив вирок, планував зробити його останнім,

вимагаючи від Ліндсі опублікувати своє фото в місцевій газеті разом із деталями його злочину [8].

Ліндсі оскаржив рішення на чотирьох підставах:

(1) умова порушила реабілітаційну мету пробації шляхом призначення несправедливого покарання;

(2) покарання не мало відношення до злочину водіння в нетверезому стані;

(3) суд піддав його надмірному публічному глузуванню та необґрунтовано втручався в його право вибирати громаду для проживання;

і (4) умова «була довільною та примхливою, тому що непропорційно ставилася до правопорушників у подібному становищі». Апеляційний суд рішуче відхилив перший аргумент Ліндсі про те, що ця вимога порушує реабілітаційну мету пробації, заявивши: вирішити, що основною метою пробації є реабілітація, не є те саме, що звільнити пробацію від будь-яких каральних наслідків. Реабілітація і покарання не є взаємовиключними ідеями. Вони можуть співіснувати в будь-якому окремому спільному наслідку засудження, не позбавляючи ефекту одне одного [8].

Таким чином апеляційний суд визнав зв'язок між покаранням і випробувальним терміном. Крім того, суд зазначив, що закон Флориди дозволяє судді першої інстанції засуджувати правопорушника до позбавлення волі як умову випробувального терміну, і заявив, що «тюремне ув'язнення, безперечно, є одним із найяскравіших проявів покарання, і, якби апелянт мав рацію у своїй основній передумові, що повністю суперечить суто реабілітаційній меті пробації». Однак суд не дійшов настільки далеко, щоб охарактеризувати умову випробування, про яку йдеться, як суворо каральну. Незважаючи на те, що такий стан може бути надзвичайно каральним із незначною кількістю реабілітаційних аспектів, класифікуючи стан як виключно каральний явно поставив би це за рамки умовного терміну як визначено статуттом Флориди [8].

Зрештою, апеляційний суд відмовився від твердження Ліндсі про те, що покарання було довільним і примхливим, зазначивши гнучкість інструкцій щодо призначення покарання. Суд підкреслив, що інструкції щодо при-

значення покарання надавали суддям право на власний розсуд призначати покарання правопорушникам. Це право на розсуд водночас дозволяло індивідуальне покарання та виправдовувало невід'ємну, але не безпідставні, розбіжності у призначенні покарання правопорушникам [8].

Проте, наслідки нездатності належним чином оцінити доцільність призначення покарання соромом інколи може призвести до катастрофічних наслідків. Розглянемо справу чоловіка, засудженого за водіння в нетверезому стані в Грузії. Як умови його покарання, суддя вимагав розмістити фотографію цього чоловіка у місцевій газеті округу. Про засудження чоловік не сказав матері, з якою проживав. Випадково вона побачила його фотографію в газеті і залишила синові записку на кухонному столі, в якій говорила, що їй соромно за те, що він був засуджений за злочин. Збентежений і зворушений, прочитавши записку, чоловік покінчив життя самогубством. Судді могли б уникнути подібних трагедій, оцінивши тип особи, щоб визначити, чи є вона відповідним кандидатом на ганебне покарання [8].

Одним із способів уникнути вищезгаданої трагедії – це зробити ганьбу добровільною. Цілком ймовірно, що представлені порушники маючи вибір між ганьбою та в'язницею, багато злочинців обрали б перше й за будь-яку ціну уникали б в'язниці. Як умова будь-якого ганебного покарання, судді повинні запропонувати правопорушникам можливість або отримати традиційне покарання у вигляді позбавлення волі, або покарати ганьбою. Суддя має повністю ознайомити правопорушника з вимогами до ганьби як виду покарання перед винесенням вироку, щоб правопорушник міг зробити обґрунтоване судження.

У вітчизняному законодавстві, для цілей морального впливу на особу-правопорушника доцільним буде введення інституту публічного вибачення винної особи за свої протиправні вчинки.

Верховний суд, 20.02.2019 у справі № 401/573/17 висловив позицію, що суд не вправі зобов'язувати відповідача вибачитися перед позивачем у тій чи іншій формі, оскільки примусове вибачення як спосіб судового захисту гідності, честі чи ділової репутації за поширення недостовірної інформації не перебачено цивільним законодавством [9].

Проте, перевагами введення у норми Кримінального законодавства України доповнення ознак дійового каяття винної особи публічним вибаченням, як додаткового покарання, було б створення додаткового виховного впливу на особу порушника, звернення до її совісті.

Приміром, такі правопорушення як хуліганство, жорстоке поводження з тваринами, порушення правил безпеки дорожнього руху, у своїх ступенях містять відповідальність і штраф і ув'язнення. Та чи буває достатнім сплата штрафу або просте відбування покарання у вигляді обмеження чи позбавлення волі? Чи впливає сплата певної суми грошових коштів на світогляд і совість людини? Чи вбереже такий захід даного правопорушника у разі того, що він розумію, що можна вчиняти і далі подібні речі і за це можливо лише штраф? Якщо ж приміром, винна особа записувала б відео, на якому вона приносить вибачення суспільству, населенню міста, в якому було вчинено правопорушення, сам відеозапис зберігався у Ютуб-каналі національної поліції, то вплив на особу-правопорушника з метою запобігання вчиненню нових подібних злочинів – був би величезним.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний кодекс України (редакція від 05.10.2023).
2. Кримінально-виконавчий кодекс (редакція від 06.11.2023).
3. Neda Sedighimornani Shame and its features: understanding of shame.: European journal of Social Sciences studies, Open Access Publishing Group, 33 p, 2018. (Режим доступу: <https://oapub.org/soc/index.php/EJSSS/article/view/442/1022>).
4. Харченко О.І. Наукові підходи до розуміння почуття сорому: Теорія і практика сучасної психології, 2018, 186 с.
5. Chad Flanders, essay «Shame and the meanings of punishment» /College of Law Library, Cleveland State Law review, 28 стр. (Режим доступу: <https://engagedscholarship.csuohio.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1226&context=clevstlrev>).

6. David Reutter (2015) For Shame! Public Shaming Sentences on the Rise/ published in Prison Legal News February, page 38 (Режим доступу: <https://www.prisonlegalnews.org/news/2015/feb/4/shame-public-shaming-sentences-rise/>).

7. Toni M. Massaro, Shame, Culture, and American Criminal Law/ University of Arizona/ Michigan Law Review, 66 стр. (Режим доступу: <https://repository.law.umich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2212&context=mlr>)

8. Aaron S. Shame on You:an analysis of modern shame punishment as an alternative to incarceration, Willam & Mary Law Review/653 (режим доступу: <https://scholarship.law.wm.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=1552&context=wmlr>).

9. Постанова Верховного суду від 20.02.2019 у справі № 401/573/17 (Режим доступу:https://verdictum.ligazakon.net/document/80178349?utm_source=jurliga.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=jl01).

Бондар Б. В.,

*аспірант кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

PROBLEMATIC ISSUES OF QUALIFICATION OF CRIMES AGAINST THE FUNDAMENTALS OF UKRAINE'S NATIONAL SECURITY

У статті проаналізовані проблемні питання та основні підходи до розмежування кримінальних правопорушень передбачених статтями 110 «Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України», 111 «Державна зрада», 111¹ «Колабораційна діяльність», 111² «Пособництво державі-агресору», 436² «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників» Кримінального кодексу України.

При проведенні дослідження встановлені основні критерії за допомогою яких відбувається розмежування кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки та кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Були визначені подібні ознаки складу кримінального правопорушення та основні їх відмінності, зокрема об'єктивна сторона та суб'єкт кримінального правопорушення.

Проаналізовано практику органів досудового розслідування та статистичні данні Єдиного державного реєстру судових рішень, щодо ухвалених вироків за вищевказані кримінальні правопорушення. Звертається увага на проблему надання широких дискреційних повноважень щодо правової кваліфікації кримінальних правопорушень, які органи досудового розслідування можуть застосовувати в конкретних випадках, через правову невідзначеність диспозицій вищевказаних статей КК України.

Підсумовується, що існує розбалансованість у санкціях статей аналізованих кримінальних правопорушень, які полягають у встановленні різних за розміром і видом покарань за подібні суспільно небезпечні кримінально протиправні діяння, що свідчить про несистемний підхід законодавця при формуванні положень нововведень кримінального законодавства прийнятих в умовах правового режиму воєнного стану.

Ключові слова: органи досудового розслідування, кримінальне правопорушення, держава-агресор, слідча практика, санкція статті.

The article analyzes problematic issues and the main approaches to distinguishing criminal offenses provided for in Art. 110 «Encroachment on the territorial integrity and inviolability of Ukraine», Art. 111 «High treason», Art. 111¹ «Collaborationism», Art. 111² «Aiding and abetting the aggressor state», Art. 436² «Justification, recognition as lawful, denial of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, glorification of its participants» of the Criminal Code of Ukraine.

During the research, the main criteria were established by which crimes against the foundations of national security and crimes against peace, security of mankind and international legal order are distinguished. The similar features of the composition of the crimes and their main differences were determined, in particular, the objective part and the subject of the crime.

The practice of pretrial investigation authorities and statistical data of the Unified State Register of Court Decisions regarding the sentences passed for the above-mentioned crimes were analyzed.

Attention is drawn to the problem of granting broad discretionary powers regarding the legal qualification of crimes, which pretrial investigation authorities can apply in specific cases, due to the legal uncertainty of the dispositions of the above-mentioned articles of the Criminal Code of Ukraine.

It is concluded that there is an imbalance in the sanctions of the articles of the analyzed crimes, which consist in the establishment of different punishments in terms of size and type for similar socially dangerous criminal illegal acts, which indicates a non-systematic approach of the legislator in the formation of the provisions of the innovations of the criminal legislation adopted under the conditions of the legal regime of martial law.

Key words: pretrial investigation authorities, criminal offence, aggressor state, investigative practice, sanction of the article.

Постановка проблеми. Основні підходи до кваліфікації кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки викликають значний інтерес науковців. Особливу увагу викликало це питання у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації проти України, яка зумовила необхідність адаптації кримінального законодавства відповідно до нових умов і викликів правового режиму воєнного стану. Як результат було впроваджено зміни та доповнення до Кримінального кодексу України (далі КК України). Зокрема, було криміналізовано низку суспільно небезпечних діянь. Як результат, особлива частина КК України була доповнена ст. 111¹ «Колабораційна діяльність», ст. 111² «Пособництво державі-агресору», ст. 436² «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. О.О. Кравчук та М.С. Бондаренко провели аналіз нововведеної ст. 111¹ КК України «Колабораційна діяльність» [3, с. 1–11]. О.Ф. Бантишев та Д.В. Титула у вигляді наукової статті «Новели Кримінального кодексу України» дослідили зміни та доповнення ст.111 КК Україна «Державна зрада» та проаналізували ст. 111¹ КК України «Колабораційна діяльність» [1, с. 1–3]. І.В. Бердник та М.Б. Головка у науковій роботі визначили основні орієнтири відмежування кримінального правопорушення передбаченого ст. 111¹ «Колабораційна діяльність» від суміжних складів кримінальних правопорушень [2, с. 1–7]. А.В. Плотнікова проаналізувала підходи до правого визначення пособництва державі-агресору [11, с. 4–7].

Актуальність проблеми. Аналіз ухвалених вироків, що містяться в Єдиному державному реєстрі судових рішень, за період з 24 лютого 2022 року по сьогоднішній день, свідчить про значну кількість вищевказаних кримінальних правопорушень. Зокрема, 302 вироків за ст. 110 КК України «Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України», 522 вироків за ст. 111 КК України «Державна зрада», 937 вироків за ст. 111¹ КК України «Колабораційна діяльність», 78 вироків за ст. 111² КК України «Пособництво державі-агресору», 791 вирок за ст. 436² КК України «Виправдо-

вування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників».

Метою статті є визначення проблемних питань і особливостей у кваліфікації кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України на основі аналізу практик органів досудового розслідування та судової практики.

Виклад основного матеріалу. Одним з проблемних питань являється той факт, що повноваження щодо розмежування вищезазначених кримінальних правопорушень покладено на дискрецію виконавців і як результат санкції статей передбачають різні покарання. Зокрема, санкція ч. 1 ст. 111¹ «Колабораційна діяльність» передбачає позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років, а у свою чергу порушення ч. 1 ст. 436² «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників» карається виправними роботами на строк до двох років або арештом на строк до шести місяців, або позбавленням волі на строк до трьох років. Це ставить питання у дотриманні принципів обґрунтованості, справедливості та співмірності визначення покарання за вчинене діяння.

Складність розмежування вищезазначених кримінальних правопорушень простежується у слідчій практиці. Зокрема, щодо кваліфікації ч. 1 ст. 111¹ КК України «Колабораційна діяльність» та ч. 1 ст. 436² КК України «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників». Законодавець передбачив у ч. 1 статті 111¹ КК України відповідальність за публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, у свою чергу диспозиції ч. 1 ст. 436² КК України охоплює такі діяння як заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, розпочатої у 2014 році, у тому числі шляхом представлення збройної агресії Російської Федерації проти України як внутрішнього громадянського конфлікту. Відповідно, можна говорити про подібність диспозицій статей, через що аналогічні діяння

можуть кваліфікуватися за різними статтями в межах кримінальних проваджень.

Проте необхідно вказати також на відмінності за якими можна провести розмежування даних складів злочину. Це зокрема, ознака публічності, наявність якої прямо зазначена в частині ч. 1 статті 111¹ КК України, в свою чергу вищезазначена ознака не є обов'язковою для кваліфікації за ч. 1 ст. 436² і прямо зазначена лише в ч. 3 ст. 436² КК України, як дії вчинені з використанням засобів масової інформації, що безпосередньо можна розглядати як ознаку публічності. Зокрема, засобами масової інформації є інститути та форми відкритого і публічного поширення інформації для широкого кола користувачів, що здійснюється за допомогою технічних засобів. Виходячи з тлумачення поняття засобів масової інформації, можна стверджувати, що використання вищезазначених засобів можна розглядати як ознаку публічності. Тож, можна стверджувати, що ознака публічності не є обов'язковою для кваліфікації діяння за ч. 1 ст. 436² КК України, а лише для кваліфікації за ч. 3 ст. 436² КК України.

Також відмінною ознакою кваліфікації ст. 111¹ КК України є суб'єкт кримінального правопорушення. Диспозиції статті визначає, що суб'єктом може бути лише громадянин України, у свою чергу суб'єктом кримінального правопорушення передбаченого ч. 1–3 ст. 436² КК України може бути як громадянин України, так і громадянин іншої держави, а також особа без громадянства. Ще однією відмінністю ч. 1 статті 111¹ КК України від ч. 1–3 ст. 436² КК України є те що, особа здійснює публічне заперечення збройної агресії проти України будь-якої держави, а ч. 1 ст. 436² КК України передбачає заперечення саме збройної агресії Російської Федерації проти України, тобто в диспозиції статті законодавець конкретизував агресія якої держави повинна бути заперечена суб'єктом кримінального правопорушення.

Також, необхідно звернути увагу на подібність об'єктивної сторони кримінального правопорушення передбаченого ч. 4 ст. 111¹ та ст. 111² КК України. Так, суспільно небезпечне діяння передбачене ч. 4 ст. 111¹ виражається, зокрема у передачі матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуван-

ням, які було створено на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора. У свою чергу, суспільно небезпечне діяння передбачене ст. 111² КК України виражається у підготовці та/або передачі матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора. Тож, виходячи з вищезазначеного, можна стверджувати, що ч. 4 ст. 111¹ та ст. 111² КК України містять ряд формулювань, які законодавець не конкретизував. Це дає можливість широкого тлумачення, що у свою чергу може призвести до значної дискреції органів слідства, котрі у свою чергу, застосовують зазначені положення.

Так, відповідно до аналізу практики органів слідства встановлено, що особа добровільно передала представникам збройних формувань держави-агресора матеріальні ресурси, котрі перебували у віданні одного з державних підприємств Луганської області. За вказані дії, особі було повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення передбаченого ч. 4 ст. 111¹ КК України [8]. Інша особа, перебуваючи на посаді генерального директора молококонсервного заводу на тимчасово окупованій території Харківської області налагодив передачу молочну продукцію представникам держави-агресора. За вказані дії, особі було повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення передбаченого ст. 111² КК України [9].

Виходячи з вищезазначеного, можна стверджувати, що особам було повідомлено про підозру у вчиненні двох подібних суспільно небезпечних кримінально протиправних діянь за різними статтями КК України. Як результат існує вірогідність, застосування різних санкцій за вчинення подібних діянь. Зокрема санкція ч. 4 ст. 111¹ КК України передбачає покарання у вигляді штрафу до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленні волі на строк від трьох до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна. У свою чергу санкція ст. 111² КК України передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від десяти

до п'ятнадцяти років або довічного позбавлення волі з конфіскацією майна або без такої [4].

Ще одним проблемним питанням кваліфікації кримінального правопорушення є розмежування між ч. 5 ст. 111¹ та ст. 111² КК України. У диспозиції ч. 5 ст. 111¹ КК України законодавець вказує на добровільне зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора. А диспозиції ст. 111² КК України визначає суспільно небезпечним діянням реалізацію чи підтримку рішень окупаційної адміністрації держави-агресора. Складність кваліфікації полягає у можливості широкого тлумачення того, чим насправді може являтися реалізація чи підтримка рішень окупаційної адміністрації держави-агресора. Зокрема, під час аналізу слідчої практики було встановлено, що зайняття посади керуючого одного з відділів банку на тимчасово окупованій території, кваліфікувалось за ст. 111² КК України, тобто тлумачилось органами досудового розслідування як реалізація чи підтримка рішень окупаційної адміністрації держави-агресора [10]. У свою чергу інша особа вступила в злочинну змову з представниками окупаційної адміністрації. В результаті її було призначено начальницею відділення банку на тимчасово окупованій території Луганської області. Зазначені дії особи, кваліфіковано за ч. 5 ст. 111¹ КК України [6]. Тобто, знову можна говорити, що подібні діяння осіб кваліфіковано за різними статтями КК України, санкції яких передбачають суттєво різні покарання. Зокрема, діяння передбачені ч. 5 ст. 111¹ КК України караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої. У свою чергу, відповідальність за кримінальне правопорушення передбачене ст. 111² КК України встановлена у вигляді позбавлення волі на строк від десяти до двадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльніс-

тю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої.

Серед основних відмінностей між ч. 5 ст. 111¹ та ст. 111² КК України, можна відмітити, те що суб'єктом кримінального правопорушення передбаченого ч. 5 ст. 111¹ КК України може бути лише громадянин України, що прямо зазначено в положеннях КК України, а суб'єктом кримінального правопорушення визначеного ст. 111² може бути громадянин України, іноземець, особа без громадянства, за винятком громадян держави-агресора.

Існує також необхідність у відмежуванні складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 6 ст. 111¹ КК України, від складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 436² КК України. Подібність зазначених кримінальних правопорушень проявляється у здійсненні інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора про що зазначено у ч. 6 ст. 111¹ КК України та передбачене у ч. 3 ст. 436² КК. А саме, виправдовування, визнання правомірною чи заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України з використанням засобів масової інформації. В обох випадках, можна говорити, що головною ознакою подібності є інформаційна діяльність. Хоча, у ч. 6 ст. 111¹ КК України безпосередньо не вказано про використання засобів масової інформації, проте інформаційна діяльність, що зазначена у вищевказаній статті, включає в себе використання засобів масової інформації, як частини інформаційної діяльності.

Основними відмінностями є те, що дії передбаченні ч. 3 ст. 436² КК України відносяться безпосередньо до збройної агресії Російської Федерації проти України, в той час як відповідальність, яка передбачена ч. 6 ст. 111¹ КК України за інформаційну діяльність у співпраці державою-агресором, означає що державою-агресором може бути визнана не лише одна країна, а група країн, в т.ч. пов'язаних між собою угодами про військову допомогу.

Також, необхідно вказати на схожість ч. 5 ст. 111¹ КК України та ч. 2 ст. 110 КК України. Положення ч. 5 ст. 111¹ КК України визначають суспільно небезпечним кримінально протиправним діянням участь в організації та

проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території або публічні заклики до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території. У свою чергу, у положеннях ч. 2 ст. 110 КК України кримінально протиправними, визначені умисні дії, які були вчинені з метою зміни меж території або державного кордону України, а також публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій. Тобто, можна дійти висновку, що особа, яка бере участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території або публічно закликає до вчинення таких дій, про що зазначено в ч. 5 ст. 111¹ КК України, то така особа вчиняє також дії передбачені ч. 2 ст. 110 КК України, тобто вчиняє умисні дії з метою зміни меж території або державного кордону України. У цьому випадку можна говорити, що зазначені дії повинні кваліфікуватися за сукупністю кримінальних правопорушень визначених ч. 5 ст. 111¹ та ч. 2 ст. 110 КК України.

Складними для розмежування є кримінальні правопорушення передбачені ч. 7 ст. 111¹ та ст. 111 КК України. Положення ч. 7 ст. 111¹ КК України визначають кримінально протиправним діянням, якщо громадянин України добровільно бере участь в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора. А у ст. 111 КК України кримінально протиправним діянням визначено перехід громадянина України на бік ворога в період збройного конфлікту. Було проаналізовано слідчу практику щодо двох вищезазначених кримінальних правопорушень і встановлено, що були застосовані різні підходи до їх кваліфікації. Так, один з місцевих мешканців тимчасово окупованих територій

Запорізької області прийняв пропозицію представників збройних сил Російської федерації про співпрацю та був призначений на посаду начальника пожежно-рятувальної станції. Дії зазначеної особи було кваліфіковано за ч. 7 ст. 111¹ КК України [5]. Санкція статті даного кримінального правопорушення передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої.

В той же час, інший підозрюваний пройшов співбесіду з представниками держави-агресора та добровільно обійняв посаду начальника пожежно-рятувального загону тимчасово окупованого району Луганської області. Його дії було кваліфіковано за ч. 2 ст. 111 КК України [7]. За вказане кримінальне правопорушення передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк п'ятнадцять років або довічним позбавленням волі, з конфіскацією майна.

Тож, постає питання належної правової кваліфікації органами досудового розслідування.

Висновки. Можна зазначити про наявну розбалансованість у санкціях статей аналізованих кримінальних правопорушень, які полягають у встановленні різних за розміром і видом покарань за подібні суспільно небезпечні кримінально протиправні діяння, що свідчить про несистемний підхід законодавця при формуванні положень нововведень кримінального законодавства прийнятих в умовах правового режиму воєнного стану. Чинні редакції ч. 4 ст. 111¹ КК України та ст. 111² КК України дають широкі дискреційні повноваженнями щодо правової кваліфікації кримінального правопорушення, яку органи досудового розслідування можуть застосовувати в конкретному випадку, через правову невизначеність.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бантишев О.Ф., Титула Д.В. Новели Кримінального кодексу України. URL: http://lsey.org.ua/9_2022/96.pdf
2. Берднік І.В., Головка М.Б. Основні орієнтири відмежування колабораційної діяльності від суміжних складів кримінальних правопорушень. URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/247/225>
3. Кравчук О.О., Бондаренко М.С. Колабораційна діяльність: аналіз нової статті 111¹ КК. URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/46990/1/Kravchuk_Bondarenko_Art_111-1_CCU.pdf
4. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

5. Новини та публікації Запорізької обласної прокуратури. URL: https://zap.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=317287&fp=60
6. Новини та публікації Луганської обласної прокуратури. URL: https://lug.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=318531&fp=30
7. Новини та публікації Луганської обласної прокуратури. URL: https://lug.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=319784&fp=60
8. Новини та публікації Луганської обласної прокуратури. URL: https://lug.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=322364
9. Новини та публікації Харківської обласної прокуратури. URL: https://khar.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=321990&fp=30
10. Новини та публікації Херсонської обласної прокуратури. URL: https://kherson.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=319339
11. Плотнікова А.В. Щодо правового визначення пособництва державі-агресору. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f388ea85-333c-44ff-ab24-50921abdc6c6/content>

Буряк К. М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри підприємництва, організації
виробництва та теоретичної і прикладної економіки
Українського державного хіміко-технологічного університету
<https://orcid.org/0000-0001-6265-9706>

ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ У СІМЕЙНІЙ СФЕРІ ВІТЧИЗНЯНИМИ НАУКОВЦЯМИ

RESEARCH OF CRIME IN THE FAMILY SPHERE BY DOMESTIC SCIENTISTS

Стаття присвячена вивченню праць українських вчених з проблематики сімейної злочинності. Зазначено, що проблема запобігання кримінальним правопорушенням у сімейній сфері в Україні завжди була актуальною для нашого суспільства, і зокрема, для кожної сім'ї. У досліджених наукових працях проведено кримінологічний аналіз насильства в сім'ї шляхом з'ясування кількісно-якісних показників, вивчення особи, яка вчиняє насильство в сім'ї, та віктимологічного аналізу жертви такого насильства. Обґрунтовано необхідність зміни підходів до організації заходів запобігання злочинності неповнолітніх, шляхом доповнення кримінологічної науки новими теоретичними положеннями та конкретними рекомендаціями по вдосконаленню кримінального законодавства і правозастосовчої практики у сфері охорони інтересів сім'ї. Розкрито загальні засади дослідження сексуального насильства щодо дітей у контексті історичних аспектів формування й розвитку поняття сексуального насильства щодо дітей і на сучасному етапі розвитку кримінологічних знань про сексуальне насильство. Охарактеризовано особливості караності та кваліфікації незаконного проведення абортів. А це важливий показник, оскільки він показує наскільки злочинність у сімейній сфері впливає також і на показники діяльності правоохоронних органів, які фінансуються з податків населення країни. Відзначено, що вітчизняні вчені, які розглядали проблему злочинності у сімейній сфері, обійшли існуючу в кримінологічній науці методику оцінки наслідків кримінальних правопорушень, що вчиняються кривдником або кривдницею в сім'ї. Визначено наскільки стан дослідження злочинності в сімейній сфері був предметом вивчення вітчизняних вчених за роки проголошення Україною незалежності. І наскільки сучасний стан в умовах воєнного стану викликає неабияке занепокоєння в суспільстві, оскільки вчинення кримінального правопорушення кривдником або кривдницею в сімейній сфері негативно впливає на національну і кримінологічну безпеку в державі. Окреслено необхідність індивідуального підходу під час обрання заходів запобігання домашньому насильству, який включає урахування низки умов, обставин, ситуацій та факторів, зокрема: віктимність жертви, умови спільного проживання в сім'ї, стосунки між батьками та дітьми, родинні зв'язки тощо.

Ключові слова: кримінальні правопорушення у сімейній сфері, кривдник, насильство в сім'ї, сексуальне насильство.

The article is devoted to the study of the researches by Ukrainian scientists on the issue of family crime. It is noted that the problem of preventing criminal offenses in the family sphere in Ukraine has always been relevant for our society, and in particular, for every family. In the researched scientific works, a criminological analysis of family violence was carried out by clarifying quantitative and qualitative indicators, studying the person who commits violence in the family, and victimological analysis of the victim of such violence. The need to change approaches to the organization of measures to prevent juvenile delinquency, by supplementing criminological science with new theoretical provisions and specific recommendations for improving criminal legislation and law enforcement practice in the field of protecting family interests, is substantiated. The general principles of the study of sexual violence against children are revealed in the context of historical aspects of the formation and development of the concept of sexual violence against children and at the current stage of the development of criminological knowledge about sexual violence. Features of punishment and qualification of illegal abortion are characterized. And this is an important indicator, because it shows how much crime in the family sphere also affects the performance of law enforcement agencies, which are financed from the taxes of the country's population. It was noted that domestic scientists, who considered the problem of crime in the family sphere, bypassed the existing criminological science methodology for assessing the consequences of criminal offenses committed by an offender in the family. It was determined to what extent the state of crime research in the family sphere

was the subject of study by domestic scientists during the years of Ukraine's declaration of independence. And as far as the current situation in the conditions of martial law causes considerable concern in society, since the commission of a criminal offense by an offender in the family sphere negatively affects national and criminological security in the state. The need for an individual approach when choosing measures to prevent domestic violence is outlined, which includes taking into account a number of conditions, circumstances, situations and factors, in particular: victimization of the victim, conditions of joint living in the family, relations between parents and children, family ties, etc.

Key words: *criminal offenses in the family sphere, offender, violence in the family, sexual violence.*

Постановка проблеми. Чинниками, які формують причини та умови вчинення кривдником (кривдницею) кримінального правопорушення у сімейній сфері можна визначити:

– російсько-українську війну, яка спричинила вимушене переселення матерів з дітьми у більш безпечне місце, в тому числі і за кордон. На жаль, війна стала точкою неповернення до минулого життя. Люди перед цілком реальною загрозою смерті усвідомлюють цінність часу. Тому, в першу чергу, розірвалися стосунки у тих сім'ях, де зловживали випивкою, наркотиками або де панувало насильство – як психологічне, фізичне, економічне або сексуальне. В таких сім'ях настільки загострилася проблема спільного життя, що постало питання: навіщо продовжувати стосунки з тим, хто не може забезпечити фінансово, підставити плече, захистити?

– різні політичні погляди на соціально-політичну кризу в Україні, яка не посилює захист сім'ї, а навпаки розбещує її устої. Хоча за даними нашого дослідження соціальний рівень сім'ї впливає не тільки на її збереження, а і повинен гуртувати родинні зв'язки. Найбільш вразливим для родини є те, що внутрішнє переконання про життя подружжя в один день може змінити всі її устої.

І якщо до війни в окремих українських сім'ях ще було місце різним політичним поглядам, то тепер це видається неможливим. Тому, такі сім'ї розпадаються. Найголовніше, що повернути те життя яке було раніше, вони уже не хочуть. Варто зазначити, що сьогодні у людей настільки різні цінності, погляди та мораль, на подружнє життя, що вони в умовах сім'ї не можуть співіснувати. Зрозуміло, що це велика проблема, коли подружжя втрачають довіру один до одного, але продовжують своє співіснування заради дітей та побуту, так і не навчившись слухати і розділяти почуття та страхи одне одного;

– невпевненість чоловіка і дружини у стосунках, небажання народжувати дітей, займа-

тися їх вихованням, створило появу в сім'ї психологічного синдрому, коли дружина або чоловік не бажають, наприклад, терпіти приниження, побої чи різні нетверезі витівки. Все це створює безпеку не довіри, і тоді людина замислюється, як їй жити далі, і що її чекає в майбутньому. До речі, такий психологічний синдром ми бачили на початку пандемії «Коронавірусу»;

– щоденна конфліктність в сім'ї, породжує з боку подружжя агресивність, не довіру, як наслідок – вчинення кривдником (кривдницею) кримінального правопорушення, отримання фізичної та психологічної травми, бажання швидшого розлучення;

– відношення подружжя до виховання своїх дітей. Це взагалі найскладніша проблема у сімейно-побутовій сфері, оскільки відсутність у більшості батьків педагогічних знань та основ педагогіки та психології, зумовлюють жорстокість, насильство у відносинах між дорослими та дітьми, призводять до вибору, або я або ти займаєшся вихованням дітей. Часто подружжя говорить про наміри розлучитися на емоціях. Наприклад, чоловік, прийшов додому в нетверезому стані – дружина на емоціях може зібрати чемодан і виставити чоловіка за двері.

Найгірше, коли на цій підставі виникне конфлікт, який може перерости в агресію, насильство, вчинення кримінального правопорушення. Банально, але факт, що саме некерована поведінка кривдника або кривдниці призводять до вчинення кримінального правопорушення у сімейній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти злочинності у сімейній сфері були предметом дослідження таких вчених, як А. Б. Блага, І. Г. Богатирьов, О. А. Джу́жа, Г. В. Дідківська, М. Г. Кузнєцов, М. М. Легенька, І. Б. Медицький, С. В. Романцова, Х. І. Романюк.

Метою статті є аналіз праць у сфері сімейної злочинності, які проводились вітчизняними вченими.

Виклад основного матеріалу. Злочинність у сімейній сфері в Україні ми ставимо в ряд актуальних проблем кримінально-правового та кримінологічного циклу, оскільки вона вчиняється саме в сім'ї, а сім'я за визначенням вітчизняної вченої Г. В. Дідківської формує у людей базові соціальні цінності, орієнтації, потреби, інтереси і звички, а також передумови їх розподілу на пріоритетні, більш менш значущі [1, с. 5].

З такою позицією вченої варто погодитися, оскільки сім'я, є ні з чим порівняним суспільним організмом, що задовольняє цілий комплекс актуальних людських потреб (у народженні і вихованні дітей, духовному середовищі, взаємній моральній та матеріальній підтримці членів сім'ї тощо), у зв'язку з чим необхідні особливі заходи по її всесторонньому захисту з боку держава [1, с. 5].

Проведене нами дослідження злочинності у сімейній сфері, до речі, показало, що дана проблема хоча і не є новою для України, проте її паростки криються далеко в генезисі історії українського народу. На це наголошує вітчизняний учений І. Г. Богатирьов, розглядаючи генезис домашньої злочинності, пише, що домашня злочинність зародилася на кримінологічному матеріалі наукових розвідок вітчизняних учених, розпочинаючи за часів незалежної України, але свого осмислення вона набула у XXI ст. із прийняттям Верховною Радою України у 2017 р. нового Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та внесенням змін і доповнень до КК України [2, с. 204].

Окрім цього, дослідник вважає, що проблема домашньої злочинності в Україні значною мірою спричинена умовами перехідного стану нашого суспільства, невизначеністю на даному етапі його ціннісної системи, кризою духовних підвалин життя людей. Водночас, як пише далі вчений, дана проблема взагалі тривалий час замовчувалася. І пов'язано це було з тим, що за радянських часів така злочинність по ідеологічним мотивам не могла бути, а з іншого боку, ментальність значної частини українського суспільства була такою, коли прояви домашньої злочинності не могли бути надбанням публічності [2, с. 205].

Саме тому, прийняття Верховною Радою України у 2017 та 2018 роках низки змін і допо-

внень до діючого КК України показало, що ця проблема є актуальною і потребує поглибленого вивчення. Такий висновок нами ґрунтується на даних Міністерства освіти та науки України. Так, в Україні щорічно близько 1500 жінок, і ця тенденція збільшується за останні три роки, помирають від рук власних чоловіків. Діти скривджених матерів у 6 разів схильніші до суїциду, а 50 % – до зловживань наркотиками. Майже 100 % матерів, які зазнали насильства, народили хворих дітей – переважно з неврозгами, заїканням, енурезами, церебральним паралічем, порушенням психіки [3].

Вищенаведене дозволяє зробити узагальнення і висновок про те, що сімейна сфера, яка сьогодні перебуває у кризових процесах потребує свого наукового супроводу як серед вітчизняних, так і зарубіжних учених. При цьому окреслена проблематика, зважаючи на комплексність досліджуваної сфери, має міждисциплінарний характер, що дозволяє розглядати негативні процеси, що детермінують злочинність у сімейній сфері, не лише з позицій кримінологічної науки, а й соціології, психології, кримінального, кримінально процесуального та кримінально-виконавчого.

В контексті проведеного нами дослідження злочинності у сімейній сфері, ми звернулися до дослідження проведеного у 2012 році А. О. Джужою [4, с. 25]. В даній науковій роботі вчена у межах власного предмета дослідження виділила «такі обов'язкові ознаки насильства в сім'ї: особою, яка страждає від сімейного насильства, можуть бути тільки члени сім'ї, у тому числі дитина (діти); діяння насильника має бути протиправним (тобто суперечити нормам чинного законодавства); діяння призвело або могло призвести до порушення прав члена сім'ї як людини та громадянина; вина насильника повинна виявлятися у формі умислу, а не необережності», диференціюючи насильство в сім'ї над дитиною на чотири види: «фізичне, сексуальне, психологічне та економічне».

Важливу роль у нашому дослідженні ми відводимо вітчизняній вченій А. Б. Благій, яка у 2014 році вперше на рівні докторської дисертації підготувала і успішно захистила монографічне дослідження «Насильство в сім'ї: кримінологічний аналіз і запобігання». В даній науковій праці вчена провела кримінологічний

аналіз насильства в сім'ї шляхом з'ясування кількісно-якісних показників, вивчення особи, яка вчиняє насильство в сім'ї, та віктимологічного аналізу жертви такого насильства.

Заслуговує також на увагу проведений вченою кримінологічний аналіз злочинів, що пов'язані з проявами насильства в сім'ї, зокрема, що пов'язані з проявами фізичного, психологічного, економічного та сексуального насильства. Щодо запобігання насильству в сім'ї дослідниця розкрила його через призму вітчизняної системи запобігання, зокрема, загальносоціального, спеціально-кримінологічного та індивідуального рівнів.

Все вищенаведене дозволило вченій дійти висновку, що насильство в сім'ї є сталим соціальним явищем, яке має глибокі історичні коріння, пов'язанні з правовим закріпленням підлеглого становища жінок і дітей, внаслідок чого у масовій свідомості сформувався стереотип споживацького ставлення до них [5, с. 295].

Актуальність даної роботи підтверджує нашу гіпотезу, що попередження злочинності у сімейній сфері, це не тільки власна безпека родини, це і суспільна безпека, а тому держава не може не впливати на поведінку членів родини, подружжя, якщо вони вчиняють у сім'ї різні види кримінальних правопорушень.

В цьому році виходить авторське монографічне дослідження «Міжнародний досвід попередження та протидії домашньому насильству» (2014 р.), у якому проблема насильства у сім'ї є загальносвітовою і різні держави протягом тривалого часу відпрацьовують шляхи її подолання, мають, як вдалі програми, так і такі, що не принесли відчутного результату [6, с. 6]. Для нашого ж дослідження, дана наукова праця досить корисна, і цінна, оскільки, в ній авторський колектив розглядає іноземний досвід протидії насильства в сім'ї, а також світову політику попередження і протидії домашнього насильства, досвід англосаксонських країн та розвинутих країн континентальної і східної Європи в частині протидії насильству в сім'ї. І на завершення предметом розгляду стали країни пострадянського табору, де Україна з невідомих причин не була предметом дослідження.

У 2017 році вітчизняна вчена Г. В. Дідківська друкує цікаве монографічне дослідження «Сімейне неблагополуччя в системі детермі-

нантів злочинності неповнолітніх в Україні». Дана наукова праця не обійшла нашої уваги, оскільки в ній дослідниця зазначає, що сім'я перестає ефективно виконувати свої інституційні функції в суспільстві.

В даній роботі вчена також показала необхідність зміни підходів до організації заходів запобігання злочинності неповнолітніх, доповнила кримінологічну науку новими теоретичними положеннями та конкретними рекомендаціями по вдосконаленню кримінального законодавства і правозастосовчої практики у сфері охорони інтересів сім'ї.

Крім цього, науково обґрунтувала знання особливостей проблем сучасної сім'ї, причинного комплексу криміногенних факторів сімейної сфери і механізму їх впливу на злочинність неповнолітніх. Вчена надала можливість суб'єктам профілактики вже на ранніх стадіях деформації сімейних відносин проводити заходи щодо попередження вказаної злочинності, що має не тільки теоретичне, але і актуальне прикладне значення [7, с. 5-7].

Серед сучасних монографічних досліджень, які ми вивчили – це наукова праця вітчизняної вченої С. В. Романцової «Запобігання сексуальному насильству щодо дітей в Україні». Дана праця була успішно захищена дослідницею у 2018 році. В ній вчена вдало розкрила загальні засади дослідження сексуального насильства щодо дітей як у контексті історичних аспектів формування й розвитку поняття сексуального насильства щодо дітей у радянській період, так і на сучасному етапі розвитку кримінологічних знань про сексуальне насильство.

Констатовано, що окремі аспекти є взагалі недослідженими, а позиції авторів щодо окресленого питання – суперечливими, що не сприяє на практиці запобігання сексуальному насильству щодо дітей. Проаналізовано наукові дефініції поняття сексуального насильства щодо дітей, охарактеризовано основні ознаки, що відображають його кримінологічний зміст. Запропоновано авторське визначення сексуального насильства як протиправного використання дитини для задоволення сексуальних потреб винного чи інших осіб, що заподіює шкоду її фізичному, психічному здоров'ю, психосексуальному розвитку та перешкоджає подальшій соціалізації.

Надано класифікацію проявів сексуального насильства щодо дітей (за наявністю (відсутністю) фізичного контакту з дитиною; за сферою, де вчинено сексуальне насильство щодо дитини; за специфікою форм проявів сексуального насильства щодо дитини тощо), розкрита кримінологічна характеристика сексуального насильства щодо дітей та система запобігання сексуальному насильству щодо дітей. Систематизовано напрями, за якими найбільш продуктивно розвивалися організаційно-правові засади запобігання проявам сексуального насильства щодо дітей в Україні. Доведено доцільність подальшого удосконалення організаційно-правового забезпечення на системному рівні та з активнішим залученням до цього процесу громадськості [8, с. 2–4].

Отже, наукова робота вітчизняної вченої С. В. Романцової «Запобігання сексуальному насильству щодо дітей в Україні» не тільки підіймає пласт проблем, які виникають у родині під час спільного проживання, а і створює теоретичне підґрунтя подальшого наукового пошуку, що ми і робимо проводячи дослідження злочинності у сімейній сфері.

У 2019 році у світ виходить наукове монографічне дослідження вітчизняної вченої Х. І. Романюк «Кримінальна відповідальність за незаконне проведення абортів». Дана праця була успішно захищена дослідницею і набула своєї завершеності. В ній вчена комплексно вивчила зміст поняття «незаконне проведення операцій штучного переривання вагітності (абортів)», розглянула кримінальну відповідальність за цей злочин в історії вітчизняного кримінального законодавства, здійснила порівняльний аналіз відповідальності за незаконне проведення абортів у зарубіжному кримінальному законодавстві та встановила співвідношення складів злочинів, які забезпечують охорону ненародженого життя, між собою і з іншими складами злочинів, узагальнила особливості караності та кваліфікації незаконного проведення абортів.

Окрім того, вчена у власній науковій роботі надала пропозиції щодо вдосконалення законодавства стосовно відповідальності за незаконне проведення абортів; запропонувала визначення незаконного переривання вагітності як застосування медикаментозних та інших засобів, які спрямовані на штучне переривання вагітності,

що здійснюються з порушенням установлених законодавчих норм і медичних стандартів щодо: особи вагітної (врахування протипоказань, віку, способу, строку вагітності), місця проведення (лікувальна установа), суб'єкта здійснення медичного втручання (його кваліфікація, освіта, фахова підготовка) [9, с. 10].

На жаль, надані вченою у дослідженні пропозиції до ст. 134 КК України до теперішнього часу Верховною Радою України не реалізовані. Однак, у контексті нашого дослідження вони набувають особливої актуальності і мають знайти своє наукове продовження.

Дотичними до проблематики попередження злочинності у сімейно- побутовій сфері є напрацювання вченими з адміністративного права. Зокрема, вітчизняна вчена М. М. Легенька у власній науковій праці «Адміністративне реагування на вчинення домашнього насильства» (2019 р.) довела, що за своєю природою адміністративні делікти не можуть бути включені до структури домашнього насильства при наданні кримінологічної характеристики домашньої злочинності.

Водночас, на етапі ранньої профілактики кримінальних правопорушень у домашній сфері важливим є реагування уповноважених суб'єктів також і на факти вчинення адміністративних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством (ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення) [10].

Вагомий внесок у сферу запобігання злочинності у сімейній сфері вніс вітчизняний вчений М. Г. Кузнецов у кандидатській дисертації «Домашнє насильство: кримінологічна характеристика та запобігання», яка була захищена у 2020 р. У даній науковій роботі вченим було запропоновано авторське тлумачення «домашнього насильства» як об'єкта кримінологічного дослідження – це кримінологічний феномен, який передбачає фізичні, словесні, моральні та економічні образи й примус для залякування й отримання влади одних членів сім'ї над іншими.

Водночас, встановлено головну причину соціального явища домашнього насильства – психологічну детермінанту, за якої жертва наражає себе на небезпеку з боку кривдника в будь-якій конфліктній життєвій ситуації. Обґрунтовано необхідність індивіду-

ального підходу під час обрання заходів запобігання домашньому насильству, який включає урахування низки умов, обставин, ситуацій та факторів, зокрема: віктимність жертви, умови спільного проживання в сім'ї, стосунки між батьками та дітьми, родинні зв'язки тощо.

Вченим також запропоновано розширити в регіонах кількість центрів медико-соціальної реабілітації жертв від домашнього насильства і залучення до цієї роботи психологів. Окрім того, запропоновано в кожному обласному центрі при Головному управлінні Національної поліції створити банк даних жертв від домашнього насильства [11, с. 22].

Цікавою в теоретичному плані є наукова праця вітчизняного вченого І. Б. Медицького «Наслідки злочинності в Україні: теоретичні і прикладні аспекти». Даний науковий продукт присвячено комплексному дослідженню проблеми наслідків злочинності. Здійснено ґрунтовний аналіз поняття наслідків злочинності та його змістовного наповнення, розкрито рівні співвідношення між суміжними теоретичними конструктами.

Особливу увагу приділено існуючим методикам оцінки наслідків злочинності, міжнародно-правовому досвіду зарубіжного вивчення наслідків/ціни злочинності. Окреслено обсяг втрат людського потенціалу внаслідок різного роду форм протиправної поведінки, розглянуто найбільш значущі нематеріальні наслідки злочинності на індивідуальному, суспільному та державному рівнях вияву. Розкрито стан, ефективність та «собівартість» державного впливу на злочинність у структурі її наслідків: кримінально-правового законот-

ворення, діяльності суду та органів кримінальної юстиції, застосування інституту виконання покарань [12, с. 22].

Ми підтримуємо думку вітчизняного вченого І. Г. Богатирьова проте, що злочинність та її соціальні наслідки не обійшли ці процеси і дуже серйозно вплинули на стан, динаміку і географію злочинності в країні. Вона сьогодні вийшла далеко за межі загальнокримінального феномену і перетворилася на фактор, що створює реальну загрозу національній безпеці, основам державного устрою, а алгоритму, як її нейтралізувати кримінологічна наука, на жаль, не запропонувала.

Сьогодні серед адвокатів та захисників існує думка про феномен випадковості у злочинності, коли людина вчиняє злочин не бажаючи цього робити, можливо така думка має право на існування, мабуть її слід дослідити, але чому, людина, яка сідає за кермо автомобіля в нетверезому стані, не розуміє, що такі дії злочинні, але вибирає саме злочинну дію; злодій, який вчиняє крадіжку теж розуміє, що вчиняє злочин, і так до безкінечності. То, що це теж випадковість [13, с. 87].

Висновки. Отже, вивчення вищевказаних наукових праць засвідчує, що вітчизняна кримінологія, належним чином розробивши категорії кримінологічної характеристики та запобігання насильству в сім'ї (яке з часу внесення відповідних змін до КК України і доповнення його ст. 126-1 трансформувалося в категорію «домашнє насильство»), лише починає розроблення кримінологічної моделі попередження злочинності у сімейній сфері.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дідківська Г.В. Сімейне неблагополуччя в системі детермінантів злочинності неповнолітніх в Україні. монографія. Вінниця : ТОВ «Нілен – ЛТД», 2017. 202 с.
2. Богатирьов І. Г. Генезис домашньої злочинності в Україні. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2019. № 3. С. 205–212.
3. Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству: лист Міністерства освіти та науки України від 18 травня 2018 р. № 1/11-5480. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v5480729-18> (дата звернення: 16.12.2020).
4. Джужа А. О. Запобігання злочинам проти статевої недоторканості дитини: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2012. 283 с.
5. Блага А. Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз та запобігання): монографія. Харків: ФОП Макаренко, 2014. 360 с.
6. Міжнародний досвід попередження та протидії домашньому насильству [А.О. Галай, В.О. Галай, Л.О. Головки, В.В. Муранова та ін]/ за ред А.О. Галай. К.: КНТ, 2014.160с.
7. Дідківська Г. В. Криміногенність сім'ї як фактор злочинності неповнолітніх: монографія. Київ: Центр учбової літератури. 2016. 204 с.

8. Романцова С. В. Запобігання сексуальному насильству щодо дітей в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2018. 19 с.
9. Романюк Х. І. Кримінальна відповідальність за незаконне проведення абортів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2019. 19 с.
10. Легенька М. М. Адміністративне реагування на вчинення домашнього насильства: дис. ... д-ра філософії в галузі знань 08 Право: спец. 081. Харків, 2019. 217 с.
11. Кузнецов М. Г. Домашнє насильство: кримінологічна характеристика та запобігання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2020. 237 с.
12. Медицький І. Б. Наслідки злочинності в Україні: теоретичні і прикладні аспекти: монографія. Івано-Франківськ: Супрун В. П., 2020. 314 с.
13. Богатирьов І.Г. Проблема ціни злочинності в Україні. Сучасна кримінологія: досягнення, проблеми, перспективи : матеріали міжнар. наук. конф., присвяч. 50-річчю каф, кримінології та кримінально-виконавчого права. Харків, 9 груд. 2016 р. / за ред.. В.Я. Тація, Б.М. Головкина. Харків : Право, 2016. С. 87–89.

УДК 343 2/7(73)
DOI <https://doi.org/10.32782/39221531>

Господаренко В. М.,
*кандидат юридичних наук,
викладач кафедри кримінально-правових дисциплін
Криворізького навчально-наукового інституту
Донецького державного університету внутрішніх справ*

Гранкіна В. І.,
*доктор філософії, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Криворізького навчально-наукового інституту
Донецького державного університету внутрішніх справ*

МЕТОДОЛОГІЯ АНАЛІЗУ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ США АМЕРИКАНСЬКИМИ НАУКОВЦЯМИ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

METHODOLOGY OF STATE CRIMINAL POLICY OF THE USA: EXPERIENCE FOR UKRAINE.

Статтю присвячено особливостям еволюції методології наукового дослідження державної кримінальної політики США. Без сучасної методології неможливо здійснювати наукове дослідження та встановити наукову істину. Встановлено, що методологія наукового аналізу кримінальної політики уряду США постійно вдосконалюється відповідно до розвитку історичних, філософських, соціальних, економічних, ідеологічних, релігійних та інших факторів, що визначають особливості боротьби американської держави проти будь-яких проявів злочинності. У результаті всіх етапів розвитку американської державності методологічні основи науки американського кримінального права втілювали у собі політичний зміст цієї системної реальності. При цьому еволюція методології наукового аналізу кримінального права США є нерозривною єдністю на всіх етапах розвитку американської держави.

Сучасні американські науковці, які вивчають американське кримінальне право, та державну кримінальну політику федерального уряду США, постійно шукають нові методи для своїх досліджень. В їх методологічному арсеналі є різноманітні наукові інструменти, які відповідають сучасним досягненням в методології. Американські науковці постійно шукають нові методи дослідження, які дозволяють зробити аналіз американського кримінального права та державної кримінальної політики США, як можна більш глибоким, та детальнішим. Однак американські науковці використовують не тільки універсальні, загальнонаукові методи, та конкретно-наукові методи в юриспруденції. А також використовують конкретно-наукові методи інших наук, як соціологія, демографія та тому подібно. Це дозволяє розглянути всі аспекти проблематики, зробити якісний аналіз, сформулювати об'єктивні висновки, та встановити наукову істину.

У статті також доводиться, що використання американського досвіду наукового аналізу основ державної кримінальної політики США на основі відповідної методології американського права в умовах кризи світового процесу глобалізації є необхідним для кардинальної розбудови державної кримінальної політики України. Тільки такий підхід до використання досягнень американської кримінальної політики забезпечить цілеспрямований розвиток процесу захисту базових цінностей українського суспільства та держави від будь-яких проявів злочинності.

Ключові слова: науковий метод, науковий аналіз, кримінальне право, юридична освіта в США, правопорядок, юридична школа.

The article is dedicated to the peculiarities of the US state criminal policy methodology of scientific research evolution. Without modern methodology, it is impossible to carry out scientific research and establish scientific truth. It has been revealed that the US state criminal policy methodology of scientific research evolution is constantly being improved in accordance with the development of historical, philosophical, social, economic, ideological, religious and other factors that determine the characteristics of the struggle of the American state against any manifestations of crime. As a result, at all stages of the development of American statehood, the methodological foundations of the science of American criminal law embodied the political content of this systemic reality. At the same time, the evolution of the methodology of scientific analysis of the US criminal law is an inseparable unity at all stages of the development of the American state.

Modern American scholars who study American criminal law and state criminal policy of the US federal government are constantly looking for new methods for their research. Their methodological arsenal includes a variety of scientific tools that correspond to modern achievements in methodology. American scientists are constantly looking for new research methods that allow the analysis of American criminal law and state criminal policy of the United States to be as deep and detailed as possible. However, American scientists use not only universal, general scientific methods, and specifically scientific methods in jurisprudence. And they also use specific scientific methods of other sciences, such as sociology, demography, and the like. This allows you to consider all aspects of the problem, make a qualitative analysis, formulate objective conclusions, and establish the scientific truth.

The article also proves that the use of the American experience of scientific analysis of the foundations of the US state criminal policy based on the appropriate methodology of American law in the context of the crisis of the global globalization process is necessary for a radical restructuring of the state criminal policy of Ukraine. Only this kind of approach to using the achievements of American criminal policy will ensure the targeted development of the process of protecting the basic values of Ukrainian society and the state from any manifestations of crime.

Key words: *scientific method, scientific analysis, criminal law, legal education in the USA, law and order, law school.*

Актуальність дослідження. Побудова основ демократичної і правової української держави, проголошена в Конституції України, останнім часом супроводжується посиленням уваги суспільства до питань, пов'язаних із функціонуванням державної влади в умовах боротьби України за збереження суверенітету і незалежності проти ворожої агресії Росії. Тим часом спостерігається криза світового процесу глобалізації, адже виявляється невідповідність заявлених елітою західної цивілізації цілей поширення свободи і демократії, товарного достатку і споживчого задоволення реальним можливостям для їх виконання.

Зрушення світового масштабу спричинили перегляд основ внутрішньої та зовнішньої політики у багатьох країнах, де спостерігається «розгул» кримінальних злочинів [1]. Тому нині, під час війни України проти агресії РФ, стає очевидним, що боротьбу проти злочинності в нашій державі політичні діячі, правохоронці, науковці та й пересічні громадяни за інерцією вбачають лише в остаточному розриві з тоталітарним радянським минулим. Такий підхід був плідним у момент проголошення демократичної і правової української держави. Тоді шлях до утворення демократичного суспільства разом з вітчизняними ученими формулювали і зарубіжні фахівці з кримінально-правової політики, такі, як американський професор П. Соломон, автор монографії «Радянське кримінальне правосуддя за часів правління Сталіна» (1996). Він проаналізував кримінальну політику сталінської диктатури з позицій прихильника демократії та зазначив, що у пострадянському просторі слід скасува-

ти перепони, які заважають вільному розвитку людини. Проте запорукою плідного засвоєння здобутків кримінальної політики розвинених держав світу може бути тільки така методологія аналізу цього явища, яку виробили західні демократії на чолі з Америкою [2, р. 12]. На жаль, цього не відбулося, і тому стає актуальним дане дослідження.

Метою статті є порівняльний аналіз американської та української методології державної кримінально-правової політики.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що у сучасному світі «формування жерців права», спроможних захищати ідеали цивілізованого Заходу, починається з засвоєння основ державно-правової політики. Саме тоді в американських університетах майбутні професійні правники усвідомлюють «безсмертя» догми давньогрецьких мислителів Аристотеля та Демокрита, котрі визначили політику як мистецтво управління державою і оголосили, що таке мистецтво є найвищим з усіх мистецтв.

Спираючись на досягнення наукового пошуку мислителів минулого в галузі розуміння політики сучасних демократичних та правових держав, американські вчені давно вже усвідомили, що політика – це мистецтво можливого, мистецтво компромісів, мистецтво узгодження бажаного та об'єктивно досяжного. За межами можливого політика закінчується, і починаються суб'єктивізм та волонтаризм, а часто – і авантюризм. Власне це дуже чітко проявляється у кримінальній політиці лідера сучасної спільноти демократичних держав світу – США, заснованій на певному світогляді, крізь призму якої пізнається буття світу, при-

родні та суспільні явища. Взагалі, політикою, в широкому сенсі, слід визначати взаємодію людей, груп, націй, класів за допомогою реалізації державної влади. При цьому ми маємо справу з правовою політикою у тому випадку, коли держава спирається на право в процесі владного регулювання.

Саме держава регулює всі основні сфери життєдіяльності суспільства, якщо ж ці сфери найтіснішим чином переплітаються і стають взаємозалежними одна від одної, то і політика, яка регулює ці сфери, являє собою єдине ціле. Політика виражає функції держави щодо керівництва зовнішніми і внутрішніми сферами та напрямками суспільного життя. Важливою складовою внутрішньої політики є боротьба зі злочинністю, що покликана знизити її рівень та забезпечити стан, який відповідає потребам захисту суспільства від злочинів. Однією з головних підвалин розвитку науки кримінально-правової політики є осмислення її місця в системі наукових знань і розв'язання загальнотеоретичних проблем в сфері боротьби зі злочинністю кримінально-правовими засобами, але завжди на підставі певної методології [3, с. 550]. При цьому, як пише відома українська дослідниця Л.М. Демидова, «головне місце займають питання вибору методологічного інструментарію в кримінально-правових дослідженнях», що є догмою державної кримінально-правової політики країн Заходу [4; 5].

Однак, на думку багатьох сучасних дослідників незважаючи на тривалий шлях розвитку методології як науки, залишаються спірними та нерозв'язаними питання структури методології права та методології окремих галузей права, в тому числі, – галузі кримінального права [6, с. 32-33]. Однією з причин такої негативної тенденції є відсутність уявлень про методологічний інструментарій конкретно-правових досліджень. Вітчизняна дослідниця О.П. Рябчинська справедливо вказує, що це стосується кримінального права, в якому питання сутності і рівнів методології, співвідношення філософських та загальнонаукових методів, наявності універсального методу, місця діалектики в системі методів вирішуються неоднозначно. Тому розгляд методологічних питань у даній сфері є актуальним [7].

Проте, як вказують відомі українські фахівці з кримінального права Є.В. Білозьоров, В.І. Борисов, В.П. Власенко, О.Б. Горова, А.М. Завальний, Н.В. Заяць, П.Л. Фріс та ін., за роки незалежності нашої держави не було вироблено модерної доктрини боротьби зі злочинністю. Фактично, вітчизняним політичними діячами і фахівцями з науки кримінально-правової політики по більшості вирішувались лише окремі її питання [8; 9]. І це тому, що наукова спільнота фахівців з кримінального права недостатньо ґрунтовно підходить до проблем розвитку методології наукового пошуку в галузі боротьби проти кримінальних злочинів. За таких умов, слід взяти на озброєння зарубіжний досвід вирішення цієї проблеми, у першу чергу – американський.

Зараз в США налічується близько одного мільйона практикуючих юристів. Вони отримали освіту майже у 220 вищих (приватних або державних) юридичних навчальних закладах, де особливої уваги приділяли питанням методології освітнього процесу. У різні періоди часу теоретико-методологічне підґрунтя державної кримінально-правової політики США становили твори засновників юридичного європейського світогляду Нового часу – Ф. Вольтера, Д. Дідро, Т. Гоббса, Дж. Локка, Ш. Монтеск'є та ін. Однак важливо розуміти, що американці, спираючись на принцип корисності знання, скептично відносилися до абстрактних і умовляючих теоретичних побудов, які не мають безпосереднього практичного застосування. Вони й розвивали власну теорію і методологію наукового підходу до боротьби проти різних форм злочинності, без чого неможливе формування державної кримінально-правової політики.

Прикладом для сучасних правоохоронців є заповіт Т. Джефферсона, який після проголошення американського суверенітету стосовно принципів кримінальної юстиції новонародженої буржуазної держави зауважив, що тільки після їх вдалого формулювання та впровадження у політичний устрій США американські правлячі кола досягнуть максимально можливого обмеження злочинності. Джефферсон був упевнений, що політика протидії злочинності має бути єдиною призначенням, адже це зумовлено єдиними завданнями, ціля-

ми і принципами, на яких вона ґрунтується. Крім того, Джефферсон у праці «Автобіографія» висловив припущення, що впровадження принципів кримінального права, які мають політичний характер, становить специфічний напрям діяльності держави [10].

Засновники США були упевнені, що процес засвоєння особистістю певної системи наукових знань, практичних умінь та навичок визначає її соціальне обличчя та індивідуальну своєрідність. За їх прикладом сучасна система кримінально-правової політики США спирається на догму, відповідно до якої методологія цієї науки на віру святенність приватної власності. Про це сповіщав відомий цивілізованому світу гуру американських лібералів Р. Хофстедтер у своєму дослідженні «Американська політична традиція та її творці». Він розробив інтелектуальну історію американської державно-правової політики, відносно суті якої зазначив наступне: «Загальне надбання головних політичних традицій у США – це віра в право власності та філософію економічного індивідуалізму, в цінність конкуренції й у те, що економічні добродетності капіталістичної культури завжди є невід’ємною властивістю людей» [11, р. VIII]. Цим, власне, і мають займатися американські юристи, які є типовим «продуктом» університетської освіти.

Сполучені Штати в силу відсутності єдиної ідеології виявилися досить сприйнятливими до світових філософсько-політичних і педагогічних течій. У різні періоди часу теоретичними основами вищої юридичної освіти виступали: юридичний характер європейського світогляду Нового часу з акцентом на необхідність створення правової держави і дотримання його законів (Ф. Вольтер, Д. Дідро, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ш. Монтеск'є та ін.); гуманістичні ідеали представників німецької класичної філософії, спрямовані до автономії вільної особистості (Р. Гегель, І. Кант).

Однак важливо розуміти, що американці, спираючись на принцип корисності знання, скептично відносилися до абстрактних і умовляючих теоретичних побудов, які не мають безпосереднього практичного застосування. Власне про це 1777 року сповістив президент Йельського університету Е. Стайлз, висунувши питання про вдосконалення професійної під-

готовці юристів: «Професорство в галузі права таке ж важливе, як і в галузі медицини. Це потрібне не для того, щоб готувати юристів або барристерів, а для виховання громадян. Можливо, менш чверті молодих джентльменів, які отримали освіту в коледжі, стають спеціалістами в галузі богослов'я, права або медицини. Велика частина цих людей, завершивши академічний курс навчання, повернувшись до дому, увіллються в суспільство і почнуть займатися торгівлею або своїм господарством. Тим не менше, вірогідно, що більшість цих людей самим потоком їхнього життя втягнеться в ту чи іншу сферу громадянської або державної діяльності. Багатьом з них, дійсно вартих пильної уваги з огляду на їхнє виховання та освіту, дозволять стати корисними членами суспільства, представниками вибраного кола – мировими суддями, членами законодавчих органів, суддями і депутатами у конгресі» [12, с. 143–144].

Дійсно, розвиток науки кримінального права спирався не на пряме запозичення наукових теорій, а, скоріше, синтез філософських принципів, адаптація окремих ідей, пристосування їх до американського утилітаризму і індивідуалізму (privacy). Очевидно, що найбільш сильний вплив на кримінальне право США справила філософія прагматизму, або філософія дії. Його походження пов'язують з ім'ям американського філософа XIX століття Ч. Пірса, який першим сформулював максимум прагматизму: необхідно заперечувати свідомість метафізики та вважати істину в якійсь галузі знання як тимчасовий консенсус між людьми, які цю галузь досліджують. Це завжди було співзвучне духу американського наукового суспільства, в якому кримінальне право розвивається через досвід практичної діяльності.

У 1878 році була створена Асоціація американських юристів (адвокатів), основною метою якої було впровадження нових освітніх стандартів, а також організація суворої дисциплінарної системи для контролю за якістю юридичної освіти [13, р. 21]. Саме тоді під керівництвом декана школи права Колумбійського університету К. Ленгделла був розроблений метод викладання права, переважаючий і понині в американських юридичних школах.

Протягом XVIII – XX ст. США створили власну модель вищої юридичної школи, здат-

ну реагувати на сучасні освітні вимоги. Ефективність функціонування американської системи юридичної освіти забезпечують автономія навчальних закладів, селективність і гнучкість навчальних програм вузів, конкурентна освітнє середовище, практична спрямованість і індивідуалізація навчального процесу, використання сучасних освітніх технологій. Провідний американський фахівець з державної кримінально-правової політики США М.Дж. Шеб свого часу оголосив: суть сучасної системи юридичної освіти в США, де упор роблять на використанні кримінально-правових важелів захисту буржуазного правопорядку, можна зрозуміти лише за умови, що майбутні правники впевнені у тому, що «символ віри» Америки в її майбутнє як провідної держави світу – долар [14, р. 12–13]. Цим, власне, і мають займатися американські юристи, які є типовим «продуктом» університетської освіти.

З погляду американських учених, політикою протидії злочинності слід вважати не лише практичну діяльність з її викорінення, а й формування ідеології захисту правопорядку від кримінальних посягань. Більшість американських фахівців, а слідом за ними і українські учені, вважають, що кримінальна політика є специфічним напрямком діяльності держави, пов'язаним з розробкою і встановленням підстави і принципів кримінальної відповідальності, визначенням кола злочинних діянь і видів кримінально-правового покарання за їх вчинення, порядку і умов звільнення від кримінальної відповідальності з метою забезпечення надійного захисту інтересів особистості, суспільства, держави від злочинних посягань [15].

Центральне місце в процесі академічної підготовки в юридичних школах США відводиться формам і методам навчання, спрямованим на формування у студентів професійно необхідних навичок і умінь відповідно до компетентним підходом. Великий вплив на сучасну юридичну освіту зробила доповідь 1992 року Американської асоціації юристів «Юридична освіта і підвищення кваліфікації – освітній континуум», на основі якої відбувається подальше функціонування та розвиток системи формування професійних юристів. Згідно з цією доповіддю американський юрист повинен оволодіти необхідним набором знань,

які повинні бути сформовані під час навчання. До такого «джентльменського набору» відносять наступне: правильне, наукове обґрунтоване вирішення складних юридичних проблем; юридичний аналіз та оцінка юридичних фактів; суто науковий аналіз юридичної літератури і документів; комунікативність; вміння надавати клієнтам необхідні їм консультації; участь у веденні переговорів свого роботодавця з його контрагентами; знання процедур, пов'язаних з судовими суперечками; альтернативні способи вирішення судових спорів; організація і управління в галузі юридичної роботи; виявлення і вирішення проблем етичного характеру [16].

Модель формування американського юриста, що є захисником цінностей суспільства найрозвиненої країни сучасного світу має відповідати догмам гуру американських лібералів А. Шлезінгера-молодшого, автора монографії «Цикли американської історії», який вказував, що сутність державно-правової політики його країни слід розглядати скрізь призму ідеології месіанізму Цей учений заявив, що в Америці продовжується «боротьба між капіталістичними цінностями – недоторканністю приватної власності, максимізацією прибутку, культом вільного ринку, виживанням найсильніших – і демократичними цінностями – рівністю, свободою, соціальною відповідальністю і загальним добробутом». Тому, на його думку, велику роль у США відіграє приватний інтерес будь-якого «грошового лантуха», бо «в Америці капіталізм включає демократію, а демократія – капіталізм» [17, р. 45].

Так, можна звернутися до рекламного оголошення Колумбійського університету, провідного навчального закладу США: «Університет запрошує на навчання до своєї Академії американського права. Програма навчання призначена для зарубіжних студентів-юристів. Академія пропонує доступне уявлення про методологію основ юридичної освіти США, а також здійснює презентацію програми та стратегії магистратури права, які використовуються нашими випускниками для пошуку роботи у галузях права 2020 року» [18].

Як вказують відомі американські учені Л. Фрідмен і Дж. Гайден, питання розвитку державної кримінальної політики протягом

всієї історії американської державності мало різні аспекти. Методологічний аспект кримінальної політики стосується її світоглядних основ, а також принципів, поняттєвого апарату та сучасних проблем даної системної реальності. Політичний аспект дозволяє виявити залежність кримінальної політики від державного політичного курсу, її місце в політичній системі суспільства. Аналіз історичного аспекту кримінальної політики США дозволить краще розібратися з сучасним станом справ у державній політиці боротьби проти злочинності. Вивчення юридичного аспекту кримінальної політики США сприятиме науковому досягненню міжгалузєвого комплексного і системного характеру її предмета. Нарешті, розкриття кримінологічного аспекту вказаної політики матиме своїм результатом точний опис зв'язку і залежності цього явища від сутності й параметрів злочинності задля встановлення всебічного контролю політичної влади над проявами будь-якої злочинної діяльності [19, р. 2].

Погляди Т.С. Улена, редактора відомої «Енциклопедії права і економіки»: «Дослідження – це процес інтелектуального відкриття, який має потенціал для трансформації наших знань і розуміння навколишнього світу. У цій енциклопедії містяться деякі фундаментальні припущення, на яких базується дослідження в галузі правових дисциплін. Ці дисципліни, як і більшість інших у соціальних науках, є методологічно різноманітними. Фахівці з цих дисциплін виходять з різноманітних власних поглядів на методологію права, і тому вони роблять різні висновки про правову реальність, про теорію права та емпіричну основу своїх досліджень, але це є закономірним» [20, р. 7–8].

Серед фахівців з методології науки кримінально-правової політики особливо виділяється професор М. Максфілд. Ще 1980 року він опублікував дослідження «Уряд Америки: народ, політики та політика», де висунув питання про необхідність розробки методологічних основ аналізу впливу державних органів США на боротьбу проти кримінальних злочинів [21]. 1999 року він надрукував методологічну працю «Національна системи звітності щодо кримінальних інцидентів: прикладні та наукові додатки» (1999) [22]. Нещодавно Максфілд разом зі своїм учнем Ю. Бейбі створив

методологічні праці з науки кримінально-правової політики: «Дослідницькі методи у галузі кримінального правосуддя та кримінології» (2013) [23].

Судячи з досліджень М. Максфілда, Ю. Бейбі, М. Фрідмена, Дж. Гайдена, ці фахівці вважають, що розробка методології вивчення кримінально-правових явищ дозволяє вирішити низку практичних проблем, таких, як ефективність норм кримінальної політики та актів їх застосування, прогнозування й розвиток механізму кримінально-правового регулювання суспільних відносин. Їхні думки з цього приводу становлять наукову основу [24, с. 131–133].

У даний час кримінальна політика розробляється Управлінням програм юстиції Міністерства юстиції США. Воно фокусує свою увагу на попередженні злочинів шляхом проведення відповідних досліджень, які мають бути засновані на «правильних» методологічних принципах, що становлять теоретичний фундамент правоохоронній діяльності в США. Тому американські науковці нині спеціально займаються розробкою теорії і методології досліджень щодо впливу президента на розвиток наукового аналізу державної кримінально-правової політики [25].

Висновки. Очевидно, що зміцнення підвалин української державності має спиратися не лише на фундаментальні принципи вітчизняного державотворення, а й на належне використання досвіду розвинених західних демократій в галузі боротьби проти злочинності. Тому особливого значення для формування вітчизняної державно-правової політики набуває використання американської кримінальної політики, яка у другій половині XVIII століття формувалася разом з побудовою нової незалежної держави – США. При цьому вже тоді наукова спільнота фахівців з даної проблеми вважала за доцільне перманентно впроваджувати свої ідеї не лише у кримінальну політику американського уряду, а й у процес навчання майбутніх професійних правознавців, здатних виступати в ролі публічних посадовців.

Очевидно, що наріжним каменем цього процесу, його найсуттєвішою частиною ставала методологія нашої системної реальності – захисту правопорядку нової буржуазної держави від злочинних замахів на її економіч-

ній, політичній і соціальній лад. У результаті тривалого процесу розвитку американської державності методологія наукових досліджень з кримінально-правової політики уряду США перетворилася на чітку систему категорій і понять, опора на які дозволяє досліджувати і практично застосовувати пізнані закономірності, сутність і зміст боротьби зі злочинністю.

Історичний розвиток державної кримінально-правової політики США, має бути зразком

для України, яка прямує до світової спільноти демократичних і правових держав. Однак сприйняття відповідного досвіду США має допомогти розвитку модернової кримінально-правової політики України лише у тому разі, коли власне американська методологія наукового аналізу процесу боротьби проти кримінальної злочинності сприятиме розвитку різноманітних кримінально-правових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Альчук М. Сучасна філософсько-правова методологія. Вісник Львівського університету: Філософські науки. 2008. Вип. 11. URL: <http://zavantag.com/docs/11/index-2114645.html?page=11>
2. Solomon P.H., Jr. *Soviet Criminal Justice under Stalin*. – Cambridge: Cambridge University Press 520 p.
3. Калашников В. М. Генеза конституційного права США. Правова держава. К.: Інститут держави і права НАН України, 2001. Вип. 10. С. 549–555.
4. Демидова Л.М. Кримінальне право в системі наукових знань: методологічні проблеми та перспективи. URL: http://dspace.nulau.edu.ua/bitstream/123456789/7067/1/Demidova_104.pdf (дата звернення: 06.11.2023).
5. Демидова Л. М. Кримінальна відповідальність за злочини проти власності: еволюція наукової думки та законодавства. Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки, 2015. № 3. С. 122–130. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_Jur_2015_3_21(дата звернення: 06.11.2023).
6. Козич І. В. Співвідношення методів і функцій кримінально-правової політики. Право і суспільство. 2020. Вип. 2. С. 32–42.
7. Рябчинська П. Методологія досліджень проблем кримінального права: постановка проблеми. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/12137/%CE> (дата звернення: 06.11.2023).
7. Борисов В.І., Фріс П.Л. Поняття кримінально-правової політики. Вісник Асоціації кримінального права України. 2013. № 1 (1). С. 15–31.
8. Теорія держави і права. Навчальний посібник [Є.В. Білозоров, В.П. Власенко, О.Б. Горова, А.М. Завальний, Н.В. Заяць та ін.; за ред. С.Д.Гусарева, О.Д.Тихомирова]. К. : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
9. Jefferson Th. *Autobiography, 1743-1790*. URL: https://avalon.law.yale.edu/19th_century/jeffauto.asp (дата звернення: 06.11.2023).
10. Hofstadter R. *The American Political Tradition: And the Men Who Made it*. – N. Y.: Archont Books, 1948. XXIV, 540 p.
11. Калашников В. М. Державно-правова політика «батьків-засновників» США : монографія. – Дніпро : РВВ ДНУ, 2020. 200 с.
12. *Encyclopedia of Law and Higher Education* / [ed. by Ch.J. Russ]. – Dayton: Dayton University, 2008. 582 p.
13. Scheb M.J. *An Introduction to the American Legal System*. N.Y.: Delmar Cengage Learning, 2001. 472 p.
14. Thomas J.B. *Criminal Justice. Academic Discipline*. Encyclopedia Britannica. URL: <http://www.britannica.com/topic/criminal-justice> (дата звернення: 06.11.2023).
15. Freeman A. *The SRA and BSB respond to the Legal Education and Training Review*. URL: <https://www.fieldfisher.com/en/people/ashleigh-freeman> (дата звернення: 06.11.2023).
16. Schlesinger A.M. *The Cycles of American History*, Mariner Books, 2009. 512 p.
17. Columbia Law School. *International Programs U.S. Business Law Academy*. Summer 2020. URL: <https://www.law.columbia.edu/international-programs/us-business-law-academy> (дата звернення: 06.11.2023).
18. Friedman L.M., Hayden G.M. *American Law: An Introduction*. – Oxford: Oxford University Press, 2016. 376 p.
19. *Encyclopedia of Law and Economics. Methodologies of Law and Economics*. – Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2017. Vol. 10. 296 p.
20. Maxfield M.G. *Studying Government in America: People, Politics, and Policy*. Boston: Little, Brown, 1980. 832 p.
21. Maxfield M.G. *The National Incident-Based Reporting System: Research and Policy Applications*. Journal of Quantitative Criminology. 1999. Vol. 15. N 2.
22. Maxfield M.G. Babbie E. *Basics of Research Methods for Criminal Justice and Criminology*. Belmont, CA: Wadsworth, 2018. 360 p.

23. Калашников В.М., Марков К.А. Історичний розвиток вищої юридичної освіти в зарубіжних країнах: монографія. Дніпро: РВВ ДНУ, 2021. 182 с.

24. Oliver W.M. Presidential Rhetoric on Crime and Public Opinion. *Criminal Justice Review*. URL: <http://arch.neicon.ru/xmlui/handle/123456789/3153794> (дата звернення: 06.11.2023).

УДК 343.9:328.185
DOI <https://doi.org/10.32782/39221532>

Пузирний В. Ф.,
*доктор юридичних наук, професор,
проректор Академії з освітньо-наукової роботи
Пенітенціарної академії України*

Сачко О. В.,
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара,
академік Академії політико-правових наук України*

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ ФУНКЦІЙ ТА СТАТУСУ СЛІДЧИХ, КЕРІВНИКІВ СЛІДЧИХ ПІДРОЗДІЛІВ ТА ПРОКУРОРА

PROBLEMS OF LEGAL CERTAINTY OF FUNCTIONS AND STATUS OF INVESTIGATORS, HEADS OF INVESTIGATIVE UNITS AND PROSECUTORS

В статті, на основі порівняльного дослідження норм Конституції України, КПК України та галузевого законодавства щодо організації діяльності слідчих органів. Виходячи з осмислення існуючих проблем та недоліків юридичної визначеності, внесені та обґрунтовані пропозиції, щодо удосконалення законодавства та практики його застосування.

Обґрунтовано необхідність здійснити концептуальну та інституційну диференціацію функцій розслідування, організації і керівництва слідством, обвинувачення, прокурорського нагляду та судового контролю.

Доведено необхідність закріпити на законодавчому рівні, що слідчий є самостійним суб'єктом кримінального процесу, який виконує важливу і єдину функцію – функцію розслідування та не може відноситись до сторони обвинувачення.

Підтверджено доцільність визнати і закріпити на законодавчому рівні що функцію організації і процесуального керівництва слідством здійснює керівник слідчого органу.

Підтримані пропозиції закріпити на законодавчому рівні, що функцію нагляду за законністю досудового розслідування та підтримання обвинувачення здійснює виключно прокурор, який при цьому не повинен здійснювати функцію процесуального керівництва слідством.

Обґрунтовано необхідність на рівні конституції України закріпити функції розслідування та статус процесуальної самостійності слідчого, а також гарантії його діяльності. За основу таких гарантій взяти чинні гарантії діяльності суддів. Водночас скасувати закріплені повноваження прокурора давати слідчому вказівки прокурора.

Для реалізації даних пропозицій доцільно внести зміни до Конституції України та прийняти новий Закон України «Про прокуратуру» та новий КПК України. Норми даних законодавчих актів потребують узгодженості і гармонізації, особливо в аспектах визначення функцій слідчого та прокурора, їх взаємодії для досягнення мети кримінального процесу.

Ключові слова: *слідчий, функції слідчого, функції прокурора, незалежність слідчого, гармонізація законодавства.*

In the article, on the basis of a comparative study of the norms of the Constitution of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine and sectoral legislation on the organization of the activities of investigative bodies. Based on the understanding of the existing problems and shortcomings of legal certainty, proposals have been made and substantiated to improve the legislation and the practice of its application. The necessity of conceptual and institutional differentiation of the functions of investigation, organization and management of investigation, prosecution, prosecutorial supervision and judicial control is substantiated.

The necessity to enshrine at the legislative level that the investigator is an independent subject of the criminal process, which performs an important and only function – the function of investigation and cannot be related to the prosecution – has been proved. The expediency of recognizing and enshrining at the legislative level that the function of organization and procedural guidance of the investigation is carried out by the head of the investigative body has been confirmed. The proposals to recognize and enshrine at the legislative level that the function of supervision over the legal-

ity of the pre-trial investigation and support of the prosecution is carried out exclusively by the prosecutor, who should not perform the function of procedural guidance of the investigation.

The supported proposals to enshrine at the legislative level that the function of supervision over the legality of the pre-trial investigation and support of the prosecution is carried out exclusively by the prosecutor, who should not perform the function of procedural guidance of the investigation.

The necessity at the level of the Constitution of Ukraine to consolidate the functions of investigation and the status of procedural independence of the investigator, as well as guarantees of his activity, is substantiated. Such guarantees should be based on the current guarantees for the activities of judges. At the same time, the powers of the prosecutor to give the prosecutor's instructions to the investigator should be abolished.

To implement these proposals, it is advisable to amend the Constitution of Ukraine and adopt a new Law of Ukraine "On the Prosecutor's Office" and a new Criminal Procedure Code of Ukraine. The norms of these legislative acts need to be harmonized and harmonized, especially in terms of defining the functions of the investigator and the prosecutor, their interaction to achieve the goal of the criminal process.

Key words: *investigator, functions of the investigator, functions of the prosecutor, independence of the investigator, harmonization of legislation.*

Постановка наукової проблеми та її значення. Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року певним чином було змінено статус та гарантії діяльності слідчого, набула нових колізій правова регламентація статусу керівників слідчих підрозділів та прокурора, який набув додаткових повноважень щодо керівництва слідством. Виникає проблема гармонізації законодавчих приписів щодо повноважень слідчого, керівника слідчого підрозділу та прокурора.

Актуальність проблеми. На сучасному етапі розвитку науки має потреба в формуванні додаткових механізмів забезпечення об'єктивного, неупередженого розслідування та досягнення мети кримінального судочинства.

Аналіз останніх наукових досліджень показує на значну увагу вчених-юристів до проблем слідчої та прокурорської діяльності. [1-11] Між тим, існуючі праці вчених не забезпечують системного аналізу питань гармонізації компетенцій означених учасників процесу та взаємодії між ними, не достатньо розкривають проблеми діяльності керівника слідчого підрозділу та інші аспекти існуючої складної проблеми.

Метою даної роботи є визначення основних алгоритмів подальшого розв'язання проблеми усунення колізій та конкуренції правових норм при регламентації реалізації функцій розслідування та процесуального керівництва слідством.

Викладення основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Питання юридичного визначення статусу слідчого та керівника слідчого підрозділу і прокурора в основному регламентовані декількома

законодавчими актами: Конституцією України, КПК України, Законами України «Про прокуратуру», «Про Державне бюро розслідувань» «Про Бюро економічної безпеки», «Про Національне антикорупційне бюро України». Названі законодавчі акти недостатньо гармонізовані щодо одного й того ж предмету регулювання, що потребує порівняльного аналізу.

Слідчий один з основних суб'єктів стадії досудового слідства, який виконує функцію розслідування. При цьому в реаліях сучасності він діє в складних, нерідко в екстремальних умовах та значного навантаження, що потребує попіклуватись про усунення бюрократії в його діяльності

За даними Головного слідчого управління Національної поліції України, за 12 місяців 2019 р. закінчено розслідуванням 779 тис. кримінальних проваджень, із яких до суду спрямовано 121 тис. кримінальних проваджень (з обвинувальними актами, клопотаннями про звільнення від кримінальної відповідальності). У середньому одним слідчим розслідувалося 260 кримінальних проваджень, а в окремих областях навантаження було значно більшим, наприклад, у м. Києві – 405 [9, с. 558].

Окрім виконання слідчим надскладної функції та значного навантаження виконанням наразі занадто бюрократичної процесуальної діяльності, в теорії кримінального процесу досі немає чіткого розуміння співвідношення функцій «розслідування», «процесуального керівництва», «нагляду», процесуального контролю» та «обвинувачення». Самого слідчого нерідко відносять до сторони обвинувачення, хоча виходячи дій з рішень, які

він логічно може здійснювати (збирає докази невинуватості, закриває справу зв відсутності складу злочину, вживає заходів реабілітації, тощо), з таким же успіхом його гіпотетично можна було б віднести і до сторони захисту. Ще більш гіпотетичною, а скоріше надуманою, недолугою та вразливою і шкідницькою можна вважати «ідеї» відносити слідчого до сторони, яка здійснює буцім-то «функцію кримінального переслідування».

Ключовими словами понятійного апарату слідчої діяльності, зосередженими у чинному КПК України, є: «слідчий», «розслідування», «дослідження», «проведення», «встановлення», «виявлення», «збирання», «здійснення», «застосування», «виконання» тощо. Саме через ці терміни законодавець визначає характер і направленість слідчої діяльності. У процесуальних рішеннях слідчого також неможливо знайти обвинувального ухилу, емоційного забарвлення, специфічної змагальної риторики, які взагалі не притаманні тяжкій матеріально-пошуковій формі дослідження [11, с. 40].

Як слушно відзначає відомий вчений-правознавець В. М. Тертишник, у питанні регламентації слідчої діяльності законодавець при прийнятті КПК України зробив не «крок», а «стрибок» назад, чим не покращив, а, навпаки, значно погіршив результати цього виду державно-правової діяльності. [6, с. 51–59]. За його визначенням, служіння слідчого істині, не терпить політизованості, невігластва, односторонності, неупередженості. У своєму підсумковому рішенні він викладає лише юридично значимі обставини вчиненого кримінального правопорушення, які можуть використовуватися сторонами у змагальному порядку та судом для винесення справедливого судового рішення по суті. Слідчий — владний суб'єкт, зовсім не зацікавлений у результатах справи, бо він з'ясує і констатує лише істину і тим самим невтомно служить правді і правосуддю [7, с. 157].

Слідчий – самостійний суб'єкт кримінального процесу, який виконує лише одну, але надзвичайно важливу і складну функцію – функцію розслідування, для чого не повинен відноситись до жодної зі сторін так званого змагального процесу, а має отримати суттєві гарантії незалежного виконання даної функції.

Проте, як слушно зауважує Ірина Попович, надзвичайно розширені наглядові повноваження прокурора і судово-контрольні повноваження слідчого судді суттєво обмежують незалежність слідчої діяльності, що породжує тяганину і суттєво знижує якість досудового розслідування кримінальних правопорушень. У таких процесуальних умовах навіть найбільш кваліфікований і досвідчений слідчий ніколи не зможе досягти високих результатів в роботі [4, с. 86].

Відповідно до ч. 1 ст. 39 КПК України «Керівник органу досудового розслідування організовує досудове розслідування». Немає заперечень щодо такої законодавчої концепції. Немає заперечень і до того, що той, хто організує, той і керує.

Але, відповідно до нової редакції ст. 131-1 Конституції України прокуратура також здійснює «організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням». Тут за слідчого варто було б замовити слово – «чи зможе він витримати таке дворівневе керівництво» і чи не буде це вадити швидкому розкриттю і розслідуванню злочинів.

Варто відмітити, непослідовність законодавчих концепцій. Наприклад уже новітнім законом, а саме в ст. 2 Закону України «Про Прокуратуру», зазначено, що «На прокуратуру покладаються такі функції:

- 1) підтримання державного обвинувачення в суді;
- 2) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених цим Законом та главою 12 розділу III Цивільного процесуального кодексу України;
- 3) нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство;
- 4) нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян»

Як бачимо, згадки про організацію чи керівництво слідством тут уже немає. Але ж це є в новій редакції ст. 131-1 Конституції України, норми яка має найвищу юридичну силу.

Між тим, зазначимо, що уже в ст. 25. Закону України «Про Прокуратуру», прописано,

що «Прокурор здійснює нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, користуючись при цьому правами і виконуючи обов'язки, передбачені Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» та Кримінальним процесуальним кодексом України. Письмові вказівки прокурора органам, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство, надані в межах повноважень, є обов'язковими для цих органів і підлягають негайному виконанню». Тобто в даній нормі уже певним чином з «запізнілою» здогадкою процитували існуючі норми КПК України, нагадуючи про існування названих там функцій і повноважень прокурора. Такі дивні перверзії в законодавчих актах все більше наповнюють правове поле і до того складної кримінально-процесуальної діяльності. Логічно було б, перш за все, чітко визначитись на конституційному рівні щодо функцій прокурора, а уже потім приводити галузеве законодавство у відповідність до конституційних норм, а не навпаки, чи то взагалі перманентно здійснюючи невгомні правові реформи.

Постає питання, чи доречно, маючи такі суттєві повноваження щодо нагляду за законністю слідства, прокурору делегувати ще функцію процесуального керівництва слідством, в розвиток чого формувати ще й концепт «давати обов'язкові до виконання вказівки слідчому та органам, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство».

Зазначимо, що згідно ч. 2 ст. 39 КПК України «Керівник органу досудового розслідування уповноважений: 1) визначати слідчого (слідчих), який здійснюватиме досудове розслідування, а у випадках здійснення досудового розслідування слідчою групою – визначати старшого слідчої групи, який керуватиме діями інших слідчих; 2) відсторонювати слідчого від проведення досудового розслідування вмотивованою постановою за ініціативою прокурора або з власної ініціативи з наступним повідомленням прокурора та призначати іншого слідчого за наявності підстав, передбачених цим Кодексом, для його відводу або у разі неефективного досудового розслідування; 3) ознайомлюватися з матеріалами досудового розсліду-

вання, давати слідчому письмові вказівки, які не можуть суперечити рішенням та вказівкам прокурора; 4) вживати заходів щодо усунення порушень вимог законодавства у випадку їх допущення слідчим; 5) погоджувати проведення слідчих (розшукових) дій та продовжувати строк їх проведення у випадках, передбачених цим Кодексом; 6) здійснювати досудове розслідування, користуючись при цьому повноваженнями слідчого; 7) здійснювати інші повноваження, передбачені цим Кодексом.

Практично такі ж повноваження щодо організації та керівництва слідством в ч. 2 ст. 36 КПК України делеговані прокурору, що носить елементи дублювання. Заради точності зазначимо, що в даній нормі викладені також і повноваження прокурора щодо нагляду за законністю слідства та підтримання обвинувачення: «скасовувати незаконні та необгрунтовані постанови слідчих», «повідомляти особі про підозру», «затверджувати чи відмовляти у затвердженні обвинувального акта» тощо.

І хоча як зазначають дослідники, наглядова функція прокурора є зовнішньою, конституційною і кримінально-процесуальною, а контрольна функція керівника органу досудового розслідування є внутрішньо-відомчою і суто організаційно-управлінською (контрольною). [4, с. 97], з цим важко погодитись, адже з прийняттям нового КПК України в 2012 році функція організації і керівництва слідством з боку керівника слідчого підрозділу стала процесуальною функцією.

Наявність двох суб'єктів, які мають виконувати функцію організації і процесуального керівництва слідством, може породжувати не тільки надлишкову бюрократичну тяганину, а й ситуації конфлікту інтересів, які слідчому самотійно подолати дуже важко.

Неважко углядіти, як слушно замічає М. Є. Шумило, що тут має місце змішування наглядових і управлінських функцій у діяльності прокурора. Тому вони не випадково по суті дублюють права керівника органу досудового розслідування (ст. 39 КПК). Прокурор, як видається, повинен таки здійснювати нагляд за дотриманням законів органами досудового розслідування, а тому не варто його обтяжувати невластивими йому функціями. Нову конструкцію досудового провадження в жодному

разі не можна готувати на платформі чинного КПК, а в її основу має бути покладена теоретично опрацьована засада чіткого розподілу функцій розслідування, обвинувачення, захисту, прокурорського нагляду, судового контролю і вирішення справи по суті, що повинно на ділі, не на словах, забезпечити послідовну реалізацію конституційного принципу розподілу влад (ст. 6 Конституції України) [10, с. 264–266].

Безумовно залишати існуючі правові колізії не може бути корисним варіантом для забезпечення ефективності розслідування.

Цілком логічно, Комплексним стратегічним планом реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки ставиться пріоритетним завданням забезпечення юридичної визначеності функцій прокурора та розмежування процесуального статусу прокурора, керівника органу прокуратури та керівника органу досудового розслідування.

Виправдано буде залишити функцію процесуального керівництва слідством за керівником слідчого підрозділу, зосередивши прокурора на виконанні інших делегованих йому повноважень.

Поміж тим, знов і знову, постає питання щодо доктринальної виваженості приписів ч. 4 ст. 40 КПК України, де зазначено, що «слідчий зобов'язаний виконувати доручення та вказівки прокурора, які надаються у письмовій формі. Невиконання слідчим законних вказівок та доручень прокурора, наданих у порядку, передбаченому цим Кодексом, тягне за собою передбачену законом відповідальність». Дача вказівок слідчому прокурором не зовсім узгоджується з важливими функціями та завданнями слідчого, гарантіями його діяльності, які задекларовані принципом процесуальної самостійності слідчого.

Разом з тим, як слушно зазначає Микитюк, прокурорський нагляд за дотриманням законів слідчими Державного бюро розслідувань не повинен поєднуватись з функцією керівництва слідством при виконанні яких можуть виникати іманентні дисонанси, конкуренції та конфлікту інтересів. Відтак, прокурорський (аторнейський) нагляд доцільно здійснювати не шляхом всеохоплюючих клопотань з боку слідчого до прокурора про дозвіл на

проведення слідчих дій, а шляхом простого обов'язкового повідомлення прокурора про всі рішення прийняті у кримінальному провадженні та про виконані слідчі дії, що пов'язані з обмеженням прав і свобод людини, щодо яких закон потребує ухвали слідчого судді на їх провадження. Безумовно, за прокурором залишається право скасувати будь-які незаконні рішення слідчого щодо проведення слідчих (розшукових), процесуальних дій та заходів забезпечення кримінального провадження, якщо відповідні рішення не прийняті слідчим суддею [2, с. 209].

У справах «Михалкова та інші проти України» (рішення від 13 січня 2011 року), «Карабет та інші проти України» (рішення від 17 січня 2013 року), ЄСПЛ висловив правову позицію, що мінімальна вимога до системи слідства полягає в тому, що особи, відповідальні за проведення слідства, мають бути незалежні від тих, які причетні до подій, які розслідуються. Розслідування вважатиметься ефективним за дотримання такого загального принципу: особи і ті, які здійснюють перевірки, і ті, які здійснюють розслідування, повинні бути незалежними ієрархічно та інституційно від будь-кого, хто причетний до подій у справі.

На наш погляд, варто підтримати ідею позбавлення прокурора функції процесуального керівництва слідством, зосередивши ого увагу на виконанні процесуальних функцій нагляду за законністю розслідування та підтримання обвинувачення в суді. Разом з тим, заслуговує на реалізацію пропозиція професора Володимира Тertiшника та Олександра Сачко про те, що в перспективі реформу слідчих органів доцільно завершити розробкою та прийняттям окремих кодексів: Кодекс про злочини, Кодекс про проступки, Кримінально-процесуальний кодекс, Кодекс провадження щодо проступків, Кодекс доказового права, а дані кодифіковані акти мають доповнюватись Законами України: «Про дізнання», «Про функцію розслідування та статус слідчих», «Про детективів та детективну діяльність в сфері протидії злочинності», «Про Суд присяжних та мировий суд», «Про Національний суд з прав людини», а також «Про виявлення, попередження та профілактику злочинів» [8, с. 180].

Висновки. В концепції процесуальних функцій та сторін кримінального провадження, а відтак безпосередньо в КПК України та інших законодавчих актах варто забезпечити наступне:

По-перше, здійснити концептуальну та інституційну диференціацію функцій розслідування, організації і керівництва слідством, обвинувачення, прокурорського нагляду та судового контролю.

По-друге, визнати і закріпити на законодавчому рівні, що слідчий є самостійним суб'єктом кримінального процесу, який виконує важливу і єдину функцію – функцію розслідування та не може відноситись до сторони обвинувачення.

По-третє, визнати і закріпити на законодавчому рівні що функцію організації і процесу-

ального керівництва слідством здійснює керівник слідчого органу.

По-четверте, визнати і закріпити на законодавчому рівні що функцію нагляду за законністю досудового розслідування та підтримання обвинувачення здійснює виключно прокурор.

По-п'яте, на рівні конституції України варто закріпити функції розслідування та статус процесуальної самостійності слідчого, а також гарантії його діяльності, за основу яких взяти гарантії діяльності суддів; скасувати закріплені повноваження прокурора давати слідчому вказівки прокурора.

Для реалізації даних пропозицій доцільно внести зміни до Конституції України та прийняти новий Закон України «Про прокуратуру» та новий КПК України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Керліц К. В. Проблеми законодавчих гарантій діяльності слідчих. Часопис Київського університету права. 2011. № 4. С. 324–326.
2. Микитюк С. Становлення Державного бюро розслідувань та проблеми його діяльності. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2022. № 5. С. 205–210.
3. Мірковець Д. М. Інститут контрольно-наглядової діяльності та процесуальна самостійність слідчого: аспекти співвідношення. *Юридична наука*. 2020. № 3(105). С. 387–398.
4. Попович І. М. Процесуальне положення сторін у досудовому розслідуванні: теоретичні, законодавчі та функціональні аспекти. Дис. канд. юрид. наук Київ, Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса Міністерства юстиції України, Харків, 2019. 243 с.
5. Тагієв С. Р. Негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному судочинстві України: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2015. 440 с.
6. Тертишник В. М. Гострі кути кримінального судочинства. Питання реформування кримінального судочинства: матеріали міжнародної наук.-практ. конф. Донецьк, 2005. С. 51–58.
7. Тертишник В. М. Кримінальне процесуальне право України : підручник. Київ : Вид-во А.С.К., 2003. 743 с.
8. Тертишник В. М. Сачко О. В. Слідчі органи України в протидії «білокомірцевій злочинності». Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2023. №2. С. 174-181. URL: http://apnl.dnu.in.ua/2_2023/28.pdf
9. Цуцкірідзе М. С. Кримінальна процесуальна діяльність слідчого: теорія та практика : монографія. Київ : Алерта, 2020. 562 с.
10. Шумило М. Є. Нормативно-правова модель досудового розслідування за чинним КПК: теоретичні і практичні проблеми та шляхи їх вирішення. Нове українське право. 2021. Вип. 3. С. 261–266.
11. Юрчишин В. М. Місце і роль прокурора у досудовому розслідуванні та їх відображення в теорії, законодавстві і практиці: монографія. Чернівці: «Родовід», 2013. 307 с.

Хмелевська Н. В.,
*кандидатка юридичних наук, адвокатка,
доцентка, доцентка кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені
Леоніда Юзькова
<https://orcid.org/0000-0002-4492-4868>*

ЗМІСТ ЮСТИЦІЇ, ДРУЖНЬОЇ ДО ДИТИНИ

CONTENTS OF CHILD-FRIENDLY JUSTICE

У статті розглянуто широке значення «юстиції, дружньої до дитини», яка охоплює превентивну діяльність, досудове розслідування, судовий розгляд, перегляд рішення суду за потреби та роботу з неповнолітнім після судового розгляду. Також розширене тлумачення включає роботу з неповнолітніми потерпілими та свідками, а не тільки правопорушників. Поняття «юстиція» – більш багатозначне, ніж правосуддя та більш вдало підходить для ювенального процесу. «Правосуддя, дружнє до дитини» є частиною юстиції, дружньої до дитини.

Юстиція, дружня до дитини, ґрунтується на принципах: забезпечення найкращих інтересів дитини; верховенства права; презумпції невинуватості; поваги до людської гідності; заборони дискримінації; забезпечення участі дитини у розгляді та вирішенні її справи; спеціалізації; доступності; розумності строків; міждисциплінарності; проактивності; забезпечення відновного примирення; співрозмірності (пропорційності) відповідальності дитини у конфлікті з законом; забезпечення процесуальних прав дитини у контакті з законом; індивідуалізації підходу до дитини у контакті з законом.

Новим принципом для розвитку дружньої до дітей юстиції є принцип «дитина перш за все», який містить засади, які підсумовують важливість правосуддя щодо молоді. Робота з неповнолітніми відрізняється від дорослих і потребує іншого підходу. Необхідно сприяти індивідуальним сильним сторонам і здібностям дітей для розвитку соціальної спрямованості, зосереджуючись на позитивних результатах дитини, а не просто намагаючись працювати з тим, що відбулось. Важливою є співпраця з дітьми, а саме їх змістовне залучення, орієнтоване на соціальну інтеграцію. Однією з важливих основ «дитина перш за все» є виведення від системи кримінального правосуддя неповнолітніх, де це можливо, або зведення до мінімуму контактів всередині неї. Беручи за основу принцип «дитина перш за все» можна запобігти правопорушенням і створити безпечніші спільноти з меншою кількістю потерпілих.

Зміст юстиції, дружньої до дитини включає базування її на основних принципах та їх реалізації в практичних діях під час роботи з неповнолітніми в кримінальному провадженні.

Ключові слова: ювенальна юстиція, неповнолітні, кримінальний процес, принципи, дитина перш за все.

The article examines the full and broad meaning of "child-friendly justice", which includes preventive activities, pre-trial investigation, trial, review of the court's decision if necessary and work with the minor after the trial. Also, the expanded interpretation includes minor victims and witnesses, not only offenders. The concept of "justice" is more ambiguous than justice and is more suitable for the juvenile process. "Child-friendly justice" is part of child-friendly justice.

Child-friendly justice is based on the principles of: ensuring the best interests of the child; rule of law; presumption of innocence; respect for human dignity; prohibitions of discrimination; ensuring the child's participation in the consideration and resolution of his case; specializations; availability; reasonableness of terms; interdisciplinarity; proactivity; ensuring restorative reconciliation; proportionality (proportionality) of the child's responsibility in conflict with the law; ensuring the procedural rights of the child in contact with the law; individualization of the approach to the child in contact with the law.

A new principle for the development of child-friendly justice is the "Child first" principle, which contains principles that summarize the importance of youth justice. Explaining the understanding of the "child first" principle, it is necessary to clearly recognize how the development of children differs from that of adults and requires different support. Contribute to children's individual strengths and abilities to develop social orientation, focusing on the child's positive outcomes rather than simply trying to work with what has happened. It is important to cooperate with children, namely their meaningful involvement, focused on social integration. One of the important foundations of "Child First" is to divert juveniles from, or minimize contact within, the criminal justice system wherever possible. A child-first approach can help prevent crime and create safer communities with fewer victims.

The content of child-friendly justice includes basing it on basic principles and their implementation in practical actions when working with minors in criminal proceedings.

Key words: *juvenile justice, minors, criminal process, principles, child first.*

В Україні активно розвивається ювенальна юстиція, яка забезпечує найкращі інтереси неповнолітніх, які опинились в контакт з законом. Часто можна зустріти термін «правосуддя, дружнє до дитини», яке базується на Керівних принципах Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей. Звернувшись до Вікіпедії, правосуддя – це самостійна галузь державної діяльності, яку здійснює суд шляхом розгляду і вирішення у судових засіданнях в особливій, встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ [1]. Зважаючи на це, правосуддя, дружнє до дитини – це лише частина кримінального процесу з неповнолітніми. Однак, видається очевидним, якщо в цілому говорити про процес, який є дружнім до неповнолітніх, то більш правильним буде поняття «юстиція, дружня до дитини». Поняття «юстиція» – більш багатозначне, ніж правосуддя та більш вдало підходить для ювенального процесу.

У своїй дисертаційній роботі Червінко М. В. вивчала дискусію щодо змісту та обсягу юстиції, дружньої до дитини. У цій дискусії автор стала прихильницею того, що «юстиція, дружня до дитини» є найбільш довершеною формою ювенальної юстиції та прийшла до висновку, що ювенальна юстиція в широкому розумінні (стосується усіх дітей-учасників кримінальних процесуальних відносин) еволюціонувала від моделі формального здійснення правосуддя до моделі, заснованої на ідеї забезпечення найкращих інтересів дитини [2]. Повністю підтримуючи таку позицію, необхідно додати, що модель бере за основу багато інших важливих принципів, охоплює превентивну діяльність, стадію досудового розслідування, судову стадію, перегляд судових рішень та післясудову роботу з неповнолітніми.

Таку ж позицію взяв за основу і законодавець. У Верховній Раді зареєстрований законопроект «Про юстицію, дружню до дитини». Метою цього Закону є створення умов для організації та ефективної діяльності юстиції, дружньої до дитини, що відповідає вимогам Конвенції про

права дитини, міжнародним стандартам щодо захисту прав дитини і є основою для запобігання правопорушенням у дитячому середовищі, належного поведіння з дитиною в контакт з законом та її соціальної реабілітації, запобігання вторинній віктимізації дитини, яка є потерпілою чи свідком. У законопроекті вказано, що юстиція, дружня до дитини, ґрунтується на принципах: забезпечення найкращих інтересів дитини; верховенства права; презумпції невинуватості; поваги до людської гідності; заборони дискримінації; забезпечення участі дитини у розгляді та вирішенні її справи; спеціалізації; доступності; розумності строків; міждисциплінарності; проактивності; забезпечення відновного примирення; співрозмірності (пропорційності) відповідальності дитини у конфлікті з законом; забезпечення процесуальних прав дитини у контакт з законом; індивідуалізації підходу до дитини у контакт з законом [3]. Вказаний законопроект 05.09.2023 року був знятий з розгляду, проте є велика надія що до нього повернуться та приймуть в найближчому майбутньому.

Окрім вищезазначених принципів на яких ґрунтується сучасна ювенальна юстиція, звертає на себе увагу принцип «дитина перш за все», яким на сьогодні керуються розвинені країни світу. Зокрема, Великобританія взяла за основу цей принцип у законодавчу сферу щодо ювенальної юстиції. Пояснюючи суть цього принципу, необхідно згадати про його чотири складові:

1) в основі принципу «дитина перш за все» покладені найкращі інтереси дітей, під час роботи з неповнолітніми визнаються їх особливі потреби, здібності, права та потенціал. Уся робота з неповнолітніми орієнтована на дитину, її розвиток;

2) дотримання цього принципу має сприяти розвитку індивідуальних сильних сторін і здібностей дітей для розвитку їх соціальної ідентичності, що веде до безпечніших спільнот і відповідно меншій кількості потерпілих. Уся робота з неповнолітніми є конструктивною та орієнтованою на майбутнє, побудована на вза-

ємовідносинах підтримки, що дає дітям можливість реалізувати свій потенціал і зробити позитивний внесок у суспільство;

3) принцип ґрунтується на заохоченні дітей до активної участі та ширшого соціального залучення. Уся робота – це змістовна співпраця з дітьми та їхніми законними представниками;

4) принцип передбачає виключення дитини з системи правосуддя, використовуючи превентивну профілактику, відволікання та мінімальне втручання. Уся робота мінімізує криміногенність від контакту з системою [4].

Ніл Хейзел, відомий британський науковець у сфері ювенальної юстиції, висловлює думку, що принцип «дитина перш за все» – це не просто фраза, мантра чи філософія; це опублікований керівний принцип для молодіжної юстиції. По суті, це підсумовує наше сучасне розуміння правосуддя щодо молоді. І це розуміння суттєво просунулося за останні роки, допомагаючи дітям робити позитивний внесок у суспільство. Принцип «Дитина перш за все» містить засади, які підсумовують важливість правосуддя щодо молоді. Пояснюючи розуміння принципу «дитина перш за все», треба чітко визнати, що діти потребують відмінної від дорослих підтримки. Потрібно сприяти індивідуальним сильним сторонам і здібностям дітей для розвитку соціальної спрямованості, зосереджуючись на позитивних результатах дитини, а не просто намагаючись працювати з тим, що відбулось. Важливою є співпраця з дітьми, а саме їх змістовне залучення, орієнтоване на соціальну інтеграцію. Однією з важливих основ «дитина перш за все» є відволікання від системи кримінального правосуддя неповнолітніх, де це можливо, або зведення до мінімуму контактів всередині неї. Беручи за основу принцип «дитина перш за все» можна запобігти правопорушенням, які вчиняються неповнолітніми [5]. В Україні це є зовсім новий принцип, який повинен також стати ядром подальшого розвитку ювенальної юстиції.

Слушну думку висловлює Іващенко А. М., що завдання буде виконане лише тоді, коли зміни можна буде спостерігати на практиці. Щоб досягнути цього, першорядне значення має пропагування, поширення і моніторинг Керівних принципів правосуддя, дружнього до дітей, а також гарантування того, що вони

будуть покладені в основу національних політик держав Європи щодо забезпечення правосуддя, дружнього до дітей [6]. Тобто, недостатнім буде лише впровадити основні принципи, але й потрібно активно їх застосовувати.

Необхідно створити таку юстицію, яка б ґрунтувалась та всіх вищеописаних принципах. В практиці вже використовуються багато методик роботи з дітьми в кримінальному провадженні, які базуються на згаданих засадах. Зокрема, методика «зелена кімната», Барнахус, медіація в межах відновного правосуддя.

У Звіті про результати моніторингу судових процесів в Україні «Стандарти правосуддя, дружнього до дитини та їх втілення в Україні (кримінальний аспект)» надано певні рекомендації різним органам щодо вдосконалення дружнього до дитини правосуддя. Зокрема, мова йде про необхідність розширити дитячу спеціалізацію, не обтяжувати фахівців, які мають дитячу спеціалізацію, розглядом інших справ; під час визначення дитячої спеціалізації враховувати передусім наявність необхідної підготовки (спеціальних знань, здібностей і навичок) і мотивації, а не стаж роботи [7]. Терміновим є також питання спеціалізації адвокатів, які працюють з неповнолітніми, адже спеціалізація взагалі відсутня на сьогодні.

Серед рекомендацій також вказано про необхідність запровадження системного навчання ювенальних дізнавачів, слідчих, прокурорів, адвокатів, суддів, психологів, працівників служби пробації, надаючи перевагу спільним, міждисциплінарним інтерактивним тренінгам [7]. Окрім того, треба віддати перевагу практичному навчанню, а лише акцентувати увагу на теоретичній складовій. Ювенальна юстиція – це мультидисциплінарна діяльність, тільки у тісній співпраці можна досягти успіху.

Важливо розробити адаптовані до розуміння дітей сайти, додатки тощо, які були б зручним джерелом поданої у доступній формі інформації про те, як влаштована та функціонує система правосуддя для дітей [7]. Неповнолітні повинні розуміти весь процес, який відбувається і часто, окрім пояснень фахівців, вони самі прагнуть отримати доступну інформацію. Необхідно сприяти поширенню використання методики «зелена кімната», зокрема через підготовку відповідних фахівців, забезпечення

необхідним обладнанням, вироблення логічних алгоритмів. Слід зазначити, що методикою «зелена кімната» активно користуються у сфері ювенальної юстиції та вона набирає все більших обертів.

У Звіті також йшла мова про запобігання небажаним контактам дітей-потерпілих чи свідків з обвинувачуваними особами. У разі потреби потрібно розміщувати їх у різних приміщеннях під час засідань, забезпечуючи відеоконференцзв'язок між цими приміщеннями.

Для реалізації правосуддя, дружнього до дитини важливо подбати про створення комфортніших умов для розгляду справ за участю дітей та перебування їх у відповідних приміщеннях; уникати проведення допитів, засідань в приміщеннях та умовах, які можуть завдати психологічної травми/стресу дитині, зокрема, не використовувати зали з металевими або скляними загородами для проваджень щодо неповнолітніх. З виконанням цього пункту є проблеми, більшість судів не обладнані комфортними для дітей умовами. Для забезпечення цього пункту треба враховувати стандарти щодо забезпечення сприятливого для дитини середовища під час затвердження державних будівельних норм, проектування/перепланування приміщень судів, органів поліції, які працюють з дітьми [7].

Науковці висловлюють різні пропозиції щодо вдосконалення дружньої до дитини юстиції. Так, в роботі Пархоменко П. І. викладено обґрунтування необхідності розгляду питання про запровадження інституту судових вихователів або закріплення їх окремих функцій за іншими суб'єктами, що сприяло б реалізації завдань правосуддя дружнього до дитини. При цьому вихователь виконує важливу функцію, яка охоплюється самою метою правосуддя дружнього до дитини, приймаючи участь вихованні, наданні допомоги батькам, профілактиці правопорушень, виконанні судових рішень тощо [8]. Інститут судових вихователів потребує додаткового вивчення щодо запровадження його в Україні.

Звертає на себе досвід Нігерії, де під час кримінального провадження соціальна служба піклується про те, щоб суд був максимально дружнім до дітей, поліція не була в поліцей-

ській формі, щоб законні представники були присутніми під час кримінального провадження та щоб до дитини зверталися мовою, яку вона розуміє, і щоб дитина жодним чином не залякувалася. Крім того, суди у справах сім'ї та неповнолітніх активно співпрацюють із соціальними працівниками, і в більшості випадків суд передає справи дітей до соціальних працівників для надання відгуків і результати їх роботи часто є надійною основою для рішень судів у справах сім'ї та неповнолітніх. Це партнерство між судом і соціальними працівниками є хорошою практикою, і це певною мірою підвищило ефективність ювенального правосуддя в Нігерії в реабілітації та реінтеграції багатьох дітей-правопорушників у суспільство. Також Служба соціального забезпечення продовжує працювати з дітьми після рішення суду, щоб спробувати реабілітувати дитину-правопорушника. Таким чином, соціальний захист піклується про те, щоб дитина продовжувала освіту. Соціальний захист також заохочує сім'ю брати участь у вихованні дитини. Навчання є дуже важливим компонентом реабілітації дитини. Написання звітів про дитину та подача до головного управління також є іншими функціями, які виконує соціальна опіка [9]. В Україні теж необхідна співпраця поліції, судів зі службою у справах дітей, яка сьогодні існує, але не є достатньою та ефективною.

Досліджуючи розвиток дружньої до дітей ювенальної юстиції в Індії, можна зробити висновок, що в них є подібні проблеми. Так, загальна картина досить невтішна, і значна кількість дітей розповіла про свій травматичний досвід спілкування з поліцією. Недостатня підготовка поліцейських щодо поведінки з дітьми є каменем спотикання у забезпеченні доброзичливого підходу до дітей у кримінальному провадженні. Хоча закон передбачає наявність спеціальних працівників у справах неповнолітніх у кожному поліцейському відділку, на практиці це окрема посада, де звичайний поліцейський виконує функції ювенального у справах неповнолітніх. Часто існує однакове ставлення до дорослих і дітей. Тому вкрай важливо створити окремий кадровий склад поліцейських для розгляду справ, пов'язаних із дітьми. Крім того, для забезпечення ефективності та результативності їх роботи праців-

никам поліції слід надавати адекватні стимули шляхом подальшого навчання. Спілкування з поліцейськими, які фактично не мають спеціалізації може призвести до фізичної та емоційної травми, яку вони можуть зазнати від рук поліції. Це може перешкодити відновленню або реінтеграції неповнолітніх та може сприяти рецидиву злочинності. Таким чином, поточна ситуація вимагає ретельного перегляду поведінки поліції зі справами ювенальної юстиції та способів забезпечення делікатного та справедливого поведінки з дітьми, які вступають у контакт із законом з першочерговою увагою до їхнього відновлення та ресоціалізації в суспільстві [10]. В Україні хоч існує ювенальна спеціалізація поліцейських, але часто вона носить формальний характер, що перешкоджає реалізації дружньої до дитини юстиції. Недостатньо створити лише дружню атмосферу, найважливіше, зробити кримінальне провадження більш досвідченим та ефективним щодо неповнолітніх.

Отже, можна зробити висновок про те, що більш доречним, повним та ширшим визначенням є «юстиція, дружня до дитини», яка охоплює превентивну діяльність, досудове розслідування, судовий розгляд, перегляд рішення суду за потреби та роботу з неповнолітнім після судового розгляду. Також розширене тлумачення включає неповнолітніх потерпілих та свідків, а не тільки правопорушників. Поняття «юстиція» – більш багатозначне, ніж правосуддя та більш вдало підходить для ювенального процесу. «Правосуддя, дружнє до дитини» є частиною юстиції, дружньої до дитини.

Юстиція, дружня до дитини, ґрунтується на принципах: забезпечення найкращих інтересів

дитини; верховенства права; презумпції невинуватості; поваги до людської гідності; заборони дискримінації; забезпечення участі дитини у розгляді та вирішенні її справи; спеціалізації; доступності; розумності строків; міждисциплінарності; проактивності; забезпечення відновного примирення; співрозмірності (пропорційності) відповідальності дитини у конфлікті з законом; забезпечення процесуальних прав дитини у контакті з законом; індивідуалізації підходу до дитини у контакті з законом.

Зроблено висновок про те, що новим принципом для розвитку дружньої до дітей юстиції є принцип «дитина перш за все», який містить засади, які підсумовують важливість правосуддя щодо молоді. Пояснюючи розуміння принципу «дитина перш за все», треба чітко визнати, чим розвиток дітей відрізняється від дорослих і потребує іншої підтримки. Сприяти індивідуальним сильним сторонам і здібностям дітей для розвитку соціальної спрямованості, зосереджуючись на позитивних результатах дитини, а не просто намагаючись працювати з тим, що відбулось. Важливою є співпраця з дітьми, а саме їх змістовне залучення, орієнтоване на соціальну інтеграцію. Однією з важливих основ «дитина перш за все» є виведення від системи кримінального правосуддя неповнолітніх, де це можливо або зведення до мінімуму контактів всередині неї. Беручи за основу принцип «дитина перш за все» можна запобігти правопорушенням в майбутньому.

Зміст юстиції, дружньої до дитини включає базування її на основних принципах та їх реалізації в практичних діях під час роботи з неповнолітніми в кримінальному провадженні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Правосуддя. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Правосуддя>
2. Червінко М. В. Правове та організаційно-тактичне забезпечення кримінального провадження, дружнього до дитини: дисертація. 2023.
3. Проект Закону про юстицію, дружню до дитини №5617 від 04.06.2021р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72137
4. HM Inspectorate of Probation. URL: <https://www.justiceinspectors.gov.uk/hmiprobation/research/the-evidence-base-youth-offending-services/general-models-and-principles/child-first/>
5. Neal Hazel. Putting Child First into practice. URL: <https://www.gov.uk/government/news/putting-child-first-into-practice>
6. Іващенко А. М. «Основні принципи правосуддя, дружнього до дітей, та права дитини». Актуальні питання публічного та приватного права. (2015): 206.
7. Звіт про результати моніторингу судових процесів в Україні «Стандарти правосуддя, дружнього до дитини та їх втілення в Україні (кримінальний аспект)». 2021. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/f/9/488050.pdf>

8. Пархоменко, П. І. «Інститут судових вихователів в системі правосуддя, дружнього до дитини». Юридичний Вісник. (2023): 48.

9. Abdulraheem-Mustapha, Mariam Adepeju. Child justice administration in Africa ImprintCham, Switzerland : Palgrave Macmillan. 2020.

10. Parackal, S., Panicker, R. (2019). The Juvenile Justice System: A Pathway for the Restoration of Children in Conflict with the Law. In: Children and Crime in India. Palgrave Advances in Criminology and Criminal Justice in Asia. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-16589-5_5

СУДОУСТРІЙ, ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/39221534>

Кузняк А. В.,

*аспірант кафедри процесуального права
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

НАДМІРНІСТЬ ЯК ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНА ОЗНАКА ПРИНЦИПУ ФОРМАЛІЗМУ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

EXCESSIVENESS AS A FUNCTIONAL AND SEMANTIC FEATURE OF THE PRINCIPLE OF FORMALISM OF ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS

У статті проведено дослідження категорії «надмірність» як ознаки принципу формалізму адміністративного судочинства. Проаналізовано її функціонально-семантичний зміст та особливості впливу на здійснення судочинства. Відзначено, що принцип формалізму функціонально пов'язаний з винятковим характером реалізації адміністративного судочинства, що безпосередньо впливає на формування та вираження ознаки надмірності.

Акцентовано увагу на тому, що основними проявами надмірності у формалізації судочинства є створення судом перешкод в реалізації як матеріальних, так і процесуальних норм учасниками судової справи. Визначено, що формальне застосування права може проявлятися у створенні штучних бар'єрів на шляху реалізації права, встановленні додаткових строків, умов для визнання прийнятності заяви або скарги. Така ознака принципу формалізму в судочинстві створює негативний контекст для судового захисту прав та інтересів особи. Формалізм у праві хоча і обмежує в певних випадках право особи на доступ до суду, проте необхідність його проявляється у більш серйозному ставленні особи до судового процесу, а також до потенційної можливості досудового врегулювання спору.

Проаналізовано властивості ознаки «надмірності» через прикметникову деривацію, ад'єктиви та деад'єктиви. А також визначено, що сучасні дослідження явища «надмірності» визначають різні її види – семантична, парадигматична, граматична, конвенційна. Категорію «надмірність» відносять до деструктивних ознак формалізації права і тому, ще одним аспектом функціонально-семантичного вираження принципу формалізму через ознаку надмірності є «надмірна конкретизація правового регулювання». Процесуальна сторона надмірного формалізму має більш практично-прикладне вираження. Ключова проблема визначення достатності правового регламентування адміністративного судочинства – це реалізація принципу формалізму в такому форматі і об'ємі, що забезпечуватиме належний доступ особи до правосуддя для повного захисту своїх прав та інтересів шляхом судового розгляду справи, а також необхідність його проявляється у більш серйозному ставленні особи до судового процесу. Однак, формалізм в такому трактуванні не повинен набути властивості «надмірності» як деад'єктиви у градуальних модифікаціях ознаки, яка репрезентує не словотвірну категорію «сильний вияв ознаки», а окрему дериваційну категорію «надмірний вияв ознаки».

Ключові слова: *принципи адміністративного судочинства, принцип формалізму, принцип надмірного формалізму, адміністративне судочинство, правосуддя, процесуальний формалізм.*

In this article, the author studies the category of «excessiveness» as a feature of the principle of formalism of administrative proceedings. The author analyses its functional and semantic content and peculiarities of its impact on the administration of justice. It is noted that the principle of formalism is functionally related to the exceptional nature of administrative proceedings. And this has a direct impact on the formation and expression of the redundancy feature.

The author emphasises that the main manifestations of excessiveness in the formalisation of court proceedings are the creation by the court of obstacles to the implementation of both substantive and procedural rules by the participants to a court case. It is determined that formal application of law may be manifested in the creation of artificial barriers to the exercise of law, establishment of additional deadlines and conditions for recognising the admissibility of an application or complaint. Such a feature of the principle of formalism in legal proceedings creates a negative context for judicial protection of rights and interests of an individual. Although formalism in law limits in certain cases the right of a person to access to court, the need for it is expressed in a more serious attitude of a person to the judicial process, as well as to the potential possibility of pre-trial settlement of a dispute.

The properties of the feature «redundancy» are analysed through adjectival derivation, adjectives and de-adjectives. It is also determined that modern studies of the phenomenon of «redundancy» define its various types – semantic, paradigmatic, grammatical, and conventional. The category of «redundancy» is considered to be one of the destructive features of the formalisation of law. Therefore, another aspect of the functional and semantic expression of the principle of formalism through the feature of redundancy is «excessive specification of legal regulation». The procedural side of excessive formalism has a more practical and applied expression. The main problem in determining the sufficiency of legal regulation of administrative proceedings is the implementation of the principle of formalism in a format and to the extent that will ensure proper access to justice. This will be done to fully protect their rights and interests through court proceedings. It is also necessary to ensure that a person takes the judicial process more seriously. However, formalism in this interpretation should not acquire the property of «excessiveness» as a de-adjudication in the graded modifications of the feature. That is, a feature that does not represent the word-formation category «strong expression of a feature», but a separate derivational category «excessive expression of a feature».

Key words: *principles of administrative justice, principle of formalism, principle of excessive formalism, administrative justice, justice, procedural formalism.*

Вступ. Щоб принципи адміністративного права стали не лише основними ціннісними орієнтирами нормативно-правового регулювання, але й служили практичним засобом регулювання прав і обов'язків учасників конкретних адміністративно-правових відносин, вони повинні бути конкретизовані під час судового правозастосування у якості відповідних фактичних обставин та застосовного законодавства. Результати цього процесу, особливо якщо вони впливають з судових рішень і сформованої судової практики, будуть мати вирішальний вплив на організацію та порядок здійснення адміністративного судочинства.

Винятковим напрямом здійснення судовим правозастосуванням його призначення виступає формування, закріплення та подальша конкретизація принципів адміністративного права. Це повинно здійснюватися шляхом формулювання на їх основі матеріально-правових та процедурних стандартів публічного адміністрування з одночасним визначенням несумісних з цими стандартами адміністративних судових практик. Враховуючи принципи верховенства права, законності, правової визначеності та принципи належного врядування, адміністративні суди повинні неухильно дотримуватися правила переваги суті над формою та недопустимості надмірного формалізму у діяльності адміністративних судів. Саме для них найвищим пріоритетом повинно бути забезпечення реалізації прав, свобод та законних інтересів приватних осіб, що, в свою чергу, виключає безумовну абсолютизацію формальних законодавчих вимог.

Постановка завдання. Враховуючи наявну ситуацію варіативності трактування принципу

формалізму в адміністративному судочинстві, основною метою даного дослідження є визначення категорії «надмірності» як функціонально-семантичної ознаки даного принципу, набуваючи якої він отримує негативний контекст реалізації. Беззаперечно, більшість вчених-юристів говорить про принцип формалізму в контексті здійснення судочинства, зокрема С. О. Короєд, Н. Ю. Сакара, Я. О. Берназюк, В. В. Гордєєв, Н. А. Гураленко, В. В. Заборовський. Втім, говорячи про «надмірний» формалізм варто звертати увагу і на семансіологічні дослідження таких вчених як О. В. Книш, Б. Гришук. Однак, проблема варіативності реалізації принципу формалізму, зокрема набуваючи ознаки «надмірності» залишається малодослідженою.

Результати дослідження. Основними проблемами надмірності у формалізації судочинства є створення судом перешкод в реалізації як матеріальних, так і процесуальних норм учасниками судової справи. Крім того, суворе тлумачення національним законодавством процесуальних правил (для прикладу – повернення адміністративного позову з формальних підстав, надмірне використання оціночних понять) унеможливорює доступ позивача до правосуддя для абсолютного захисту своїх прав та інтересів шляхом розгляду справи в судових інстанціях. Заборона формалізму, за словами М. Савчин, полягає у неприпустимості такого застосування права, що призводить до втрати його сенсу. Формальне застосування права може проявлятися у створенні штучних бар'єрів на шляху реалізації права, встановленні додаткових строків, умов для визнання прийнятності заяви або скарги. Прикладом надмір-

ного формалізму є діяльність адміністративних та судових органів, якими створюються штучні перепони шляхом зволікання у строках розгляду або неповноти розгляду заяви чи скарги. Формалізмом також є витребування непотрібних довідок або документів, які не мають безпосереднього відношення до справи тощо [1, с. 26].

Міркуючи над можливими варіантами актуалізації та вирішення цієї проблеми, варто спочатку звернути увагу на юридико-мовний аспект даного явища. Адже, як часто відзначають, формалізм у праві хоча і обмежує в певних випадках право особи на доступ до суду, проте необхідність його проявляється у більш серйозному ставленні особи до судового процесу, а також до потенційної можливості досудового врегулювання спору [2, с. 70]. Однак розширення предмета правового регулювання й детальна юридична регламентація поведінки громадян призводять і до негативних наслідків. Також зменшується ефективність права, незважаючи на його кількісне збільшення і спостерігається надлишок правового регулювання, відчуження людини від права, експансія позитивного права у сфері традиційного регулювання іншими соціальними нормами тощо [3, с. 206].

Тому постає питання – чому ж все таки формалізм отримує прояв ознаки «надмірності» та в чому така ознака створює негативний контекст для судового захисту прав та інтересів особи? І тут варто відзначити, що словотвірні категорії є одним із засобів юридико-мовної категоризації правової дійсності. У внутрішній прикметниковій деривації виокремлюються словотвірні категорії з модифікаційними значеннями – «надмірний вияв ознаки». Важливим завданням сучасної юридичної науки є семантичне дослідження зазначених категорій, оскільки такі студії дають змогу з'ясувати універсальне та індивідуалізоване розуміння правових явищ, що мають вихідне змістовне наповнення для регулювання певної групи суспільних відносин. Словотвірна категорія «сильний вияв ознаки» охоплює похідні відприкметникові ад'єктиви, словотвірна семантика яких виражає сильний ступінь інтенсивності ознаки в предметі, більший проти можливої звичайної, зафіксованої в значенні твірного прикметника [4, с. 208].

Враховуючи такий підхід для розкриття змістовної наповненості принципу «надмірного» формалізму, варто звернути увагу, що такі деад'єктиви у градуальних модифікаціях ознаки репрезентують не словотвірну категорію «сильний вияв ознаки», а окрему дериваційну категорію «надмірний вияв ознаки». Ономастологічна структура вказаних деад'єктивів включає прислівник-модифікатор «надто» і твірний прикметник. Дослідники зауважили характерну особливість відприкметникових дериватів із словотвірною семантикою надмірного вияву ознаки: «Специфіку словотвірного значення цих похідних добре видно на тлі семантики попередніх прикметників із значенням «сильний вияв ознаки» [4, с. 211]. Надмірність є суттєвою характеристикою будь-якого тексту природної мови, що стає механізмом гарантування адекватного сприймання інформації, надає комунікативному акту більшої надійності. У науковій літературі поняття надмірності отримало різноманітні термінологічні найменування: надмірність/надлишковість, плеоназм, гіперхарактеризація, надспецифікація, семантичне дублювання. Надмірність у широкому розумінні вчені тлумачать як наявність двох і більше знаків для передавання одного й того ж граматичного чи семантичного змісту в системі мови чи реалізованому мовленні [5, с. 140].

Сучасні дослідження явища «надмірності» визначають різні її види – семантична, парадигматична, граматична, конвенційна тощо. Надмірною може бути будь-яка одиниця явища, в тому числі і будь якого явища правової дійсності, включаючи формалізм адміністративного судочинства. Як відзначає О. В. Книш, що принцип надмірності мовних засобів має універсальний характер, знаходить своє вираження на всіх рівнях мовної системи. Засоби реалізації цього принципу на кожному з рівнів мають власну специфіку. Результат прояву дії закону мовної надмірності на різних рівнях спільний – перенасиченість тексту певною сумою елементів, що несуть одну й ту ж інформацію. Однак надмірні елементи не варто розглядати як непотрібні або зайві. У потоці мовлення надмірність допомагає виділити головне, концентрує увагу на власне інформації [5, с. 141].

Доволі часто категорію «надмірність» відносять до деструктивних ознак формалізації права, зокрема: «Формалізація права, внаслідок активного впливу механізмів державної правотворчості, із природного процесу, що адекватно відображає потреби суспільства й покликаний лише оформляти зміст соціальних відносин, перетворюється на самодостатній та ускладнює правовідносини. У підсумку відбувається надмірне розширення сфери правового регулювання та ускладнюється її внутрішня структура. Ця модель являє собою сукупність деструктивних процесів формалізації права, таких як бюрократизація права, надмірність правового регулювання, процесуалізація, консерватизм права, збільшення кількості органів державної влади, що забезпечують формування й функціонування права, поширення правового регулювання у ті сфери, де правове регулювання неприродне, використання адміністративних методів правового регулювання в тих сферах і в тому обсязі, у яких це не виправдано тощо» [3, с. 205]. І як висновок, Р. І. Радейко відзначає, що деструктивні процеси можна розглядати як результат аномального впливу держави на максимальне врегулювання суспільних відносин, що проявляється в таких аспектах: надмірність правового регулювання що, по суті, є одним з найбільш виражених прикладів формалізації права і являє собою ускладнення правової форми в контексті збільшення її обсягу, розширення предмета правового регулювання і детальна регламентація поведінки громадян; бюрократизація права, що проявляється у зловживанні документальністю, адміністративній пасивності, імітації ефективної діяльності в системі державного управління [3, с. 210].

Ще один аспект функціонально-семантичного вираження принципу формалізму через ознаку надмірності можна простежити в «надмірній конкретизації правового регулювання». Зокрема, як відзначається в науковій літературі – до техніко-юридичних дефектів правових норм можна віднести надмірну конкретизацію та невиправдану деталізацію моделей поведінки суб'єктів правовідносин. Так, Т. О. Коваленко зауважує, що безсистемне, хаотичне збільшення законодавчого масиву може призвести до негативних наслідків – інформаційної надмірності, яку в теорії права визначають як яви-

ще, коли частина текстів нормативно-правових актів, в тій чи іншій формі, повторює одну й ту ж інформацію, не має додаткового змістовного навантаження та яку можна зняти чи переробити без втрат для змісту нормативно-правового акта [6, с. 112]. Також, Ю. С. Шемшученко звертає увагу на шкідливість зазначених дефектів правового регулювання, зазначаючи, що «швидке неконтрольоване розширення нормативної бази правового регулювання, насамперед сфери законодавчих актів, істотно ускладнює реалізацію принципу законності в діяльності органів та посадових осіб публічної влади, процес реалізації права в цілому, спричиняючи масові правопорушення. Останнє, у свою чергу, сприймається як неефективність чинного закону і провокує нові й нові зміни у законодавстві, утворюючи «зачароване коло». Зрештою, постає питання про необхідну й достатню кількість законодавчих актів для національної правової системи, а з ним – питання про якість таких актів» [7, с. 5]. У правовій системі України, яка себе ідентифікує з континентальним правом, формалізація права проявляється в надмірному правому регулюванні, яке полягає у прагненні держави в особі її органів забезпечити формування і функціонування позитивного права, тим самим реагуючи на глобальні зміни, що відбуваються в суспільстві. Проте в сучасних умовах ця реакція є лінійною й одноманітною. Через надмірне збільшення нормативного масиву зростають прояви посилення правового нігілізму в суспільстві, заплутаність, двозначність, колізії та прогалини правових норм [3, с. 207].

Надмірність правового регулювання часто пов'язують із системою права, а також із історичним ракурсом розвитку держави та громадянського суспільства. Т. В. Міхайліна підкреслює, що ще одним дефектом законодавства ... можна назвати надмірність правового регулювання, яка властива всім без винятку системам соціалістичного та пострадянського права. З одного боку, це є підкресленням провідної ролі держави щодо права, а також свідчить про низький рівень сегментації суспільних потреб у правовому регулюванні, коли легше вдатися до зарегульованості певних відносин, ніж визнати, що не всі факти суспільного життя потребують втручання держави. Крім того,

надмірне регулювання завжди призводить до обмеження автономії громадянського суспільства та гальмування його розвитку, оскільки звужує простір для активності [8, с. 72].

Процесуальна сторона надмірного формалізму має більш практично-прикладне вираження. Ведучи мову про фактичну реалізацію принципу процесуального формалізму, А. Ю. Бучик відзначає, що формалізм здатний ускладнювати здійснення процесуальних прав, що тягне невідправдане затягування процедур, нікчемність певних дій, невірне розв'язання спору, допущення судових помилок, а особа – порушник процесуальних формальностей зазнає невідвратної шкоди. З цього випливає складне завдання, яке полягає в тому, що законодавець, з одного боку, повинен встановити в процесуальному законі тільки такі формальності, без яких неможливо забезпечити дієве судочинство, з іншого – не допустити надмірним спрощенням процедур враження процесуальної ненадійності та відкриття шляху до безкарного порушення процесуальних правил. Як надмірний формалізм, так і надмірне спрощення однаково шкідливі. Необхідно досягнути гармонійного поєднання та кореляції вказаних принципів задля оптимізації судового процесу [9, с. 8]. Використовуючи семантичне навантаження «надмірності», Г. М. Шерстюк зауважує, що поширюючи шкідливий формалізм при виконанні своїх обов'язків, судді ніби забувають ті висновки, які щоразу формує ЄСПЛ у рішеннях. ЄСПЛ постійно наголошує на тому, що надмірний формалізм у роботі національних судів порушує право особи на доступ до суду. Європейський суд звертає увагу, що функція правосуддя – допомогти особі захистити свої порушені права, і тут необхідно проявляти більше гнучкості (у рамках законодавчої процедури), аби дедалі більше відходити від карального спрямування своєї діяльності. Надмірний формалізм, який породжує обмеження доступу до суду, фактично виступає й порушенням принципу змагальності сторін у судовому процесі [10]. ЄСПЛ робив висновок щодо уникання надмірного формалізму й безпосередньо в справі, яка торкалася України. Мова йде, зокрема, про рішення ЄСПЛ від 8 грудня 2016 року у справі ТОВ «Фріда» проти України [11].

Додаткове включення у процесуальне законодавство нормативних положень, існування яких не викликається необхідністю захисту прав суб'єктів публічно-правового спору (процесуальна надмірність), або, навпаки, дефіцит наданих законодавством процесуальних засобів учасникам процесу (процесуальна недостатність) створюють перешкоди у доступі до правосуддя та в отриманні судового захисту. Прояв процесуальної надмірності, що перешкоджає реалізації права на суд, вбачається: у судовому порядку розгляду забезпечення позову в адміністративному судочинстві, які не заперечуються зобов'язаною особою; у колегіальному розгляді справ у суді другої інстанції; у покладенні на суд функцій щодо перевірки правильності сплати державного мита. Процесуальна недостатність проявляється у відсутності ефективних засобів боротьби зі зловживанням процесуальними правами, у необґрунтованій стислості деяких процесуальних термінів, у відсутності механізму, що регламентує надання безкоштовної юридичної допомоги [12, с. 47].

Висновки. Отже, ключова проблема визначення достатності правового регламентування адміністративного судочинства – це реалізація принципу формалізму в мірі, що забезпечуватиме належний доступ особи до правосуддя для повного захисту своїх прав та інтересів шляхом судового розгляду справи, а також необхідність його проявляється у більш серйозному ставленні особи до судового процесу. Однак, формалізм в такому трактуванні не повинен набути властивості «надмірності» як деад'єктиви у градальних модифікаціях ознаки, яка репрезентує не словотвірну категорію «сильний вияв ознаки», а окрему дериваційну категорію «надмірний вияв ознаки». Тобто, надмірний формалізм виражається в правовій дійсності як механічне дотримання норм матеріально та процесуального права безвідносно до врахування доцільності цього, не враховуючи конкретних обставин справи, тобто дотримання норм права здійснюється не задля належного відправлення адміністративного судочинства, а перетворюється у самоціль процесуальної діяльності суду. Тому, виходячи з незмінної динаміки адміністративного судочинства, слід дійти висновку,

що вдосконалення адміністративного законодавства повинно бути перманентним процесом, який зумовлюється змінами соціально-економічних умов у державі, гармонізацією національних стандартів судоустрою і судочинства,

підвищення якості організації судочинства, забезпечення реалізації права на справедливий суд, дотримання європейських нормативів та стандартів і наближення до кращих практик відправлення правосуддя.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Савчин М. Основні конституційні критерії обмеження прав людини й основоположних свобод. *Вибори та демократія*. 2008. № 2.16. С. 21–28. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/29213/1/6_Restriction%20of%20human%20rights.ppt
2. Заборовський В. В., Стойка А. В. Правовий пуризм та формалізм у праві в світлі реформування процесуального законодавства України. *Актуальні проблеми судового права: матеріали міжнар. конф., присвяч. 70-річчю з дня народж. проф. І. Є. Марочкіна* (м. Харків, 31 травня 2019 р.). Харків: Право, 2019. С. 68–72.
3. Радейко Р.І. Деструктивні процеси формалізації права. 2015. С. 204–211 URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/4893/radeyko0.pdf>
4. Грешук Б. Словотвірні категорії «сильний вияв ознаки» та «надмірний вияв ознаки» в українській мові в зіставленні з англійською мовою. *Українознавчі студії*. 2019 № 20. С. 207–217. URL: <https://doi.org/10.15330/ukrst.20.207-217>
5. Книш О. В. Надмірність як засіб організації постмодерністського тексту. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2012. № 30. С. 140–143. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkpnu_fil_2012_30_36.
6. Коваленко Т. О. Надмірна конкретизація та невиправдана деталізація як різновиди юридичних дефектів земельно-правового регулювання. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2013. № 144-145. С. 110–113. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkpnu_fil_2012_30_36.
7. Шемшученко Ю., Ющик О. До проблеми формування законодавчої політики в Україні. *Право України*. 2005. № 11. С. 3–7.
8. Міхайліна Т. В. Дефекти законодавства та правосвідомість суб'єктів права: аспекти співвідношення. *Економіко-правова парадигма розвитку сучасного суспільства*. 2017. С. 71–72. URL: http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/6308/1/Konf_EPPRSS_copу.pdf#page=71
9. Бучик А. Ю. Аналіз принципу процесуальної економії у складовій адміністративного процесу. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2016. № 2(14). С. 1–16. URL: [доступу : http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n2/16baysap.pdf](http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n2/16baysap.pdf).
10. Шерстюк Г. М. Забезпечення адміністративного позову. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Випуск 5. том 2. С. 204-209. URL: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.5-2.37>
11. Рішення у справі «ТОВ «ФРІДА» проти України» (Заява № 24003/07): Рішення, Справа від 08.12.2016 / Європейський суд з прав людини. *Офіційний вісник України*. 2018. № 81. С. 57. Ст. 2707 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c83#Text
12. Тур Т. О. Організаційно-правові засоби забезпечення позову в адміністративному судочинстві України : *Доктор філософії : спец. 081 «Право»*. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ. 2022. 243 с. <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/4761>

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

УДК 343. 9

DOI <https://doi.org/10.32782/39221535>

Живова Ю. В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

СПЕЦІАЛЬНА КОНФІСКАЦІЯ В ЗАКОНАХ ПО БОРОТЬБИ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ В США ТА ДЕЯКИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ

SPECIAL CONFISCATION UNDER ORGANIZED CRIME LAWS OF THE USA AND SOME EUROPEAN COUNTRIES

У статті аргументовано, що при посиленні тенденції глобалізації дуже актуальним стає вивчення досвіду боротьби з організованою злочинністю у зарубіжних країнах. Завдяки аналізу наукових досліджень встановлено низку країн, для яких характерні особливі види превентивного впливу на зниження рівня організованої злочинності. Це США, Італія, Німеччина, Іспанія, Франція. Визначено головні заходи, що можуть бути впроваджені в українську систему запобігання організованій злочинності, зокрема застосування спеціальної конфіскації. Вивчені особливості інституту конфіскації в законах США та деяких європейських держав. Запропоновано ідею внесення змін до статті 96¹ Кримінального кодексу України. Наголошено, що позитивний зарубіжний досвід може і повинен бути використаний в Україні з обов'язковим урахуванням власної історичної спадщини, законодавства і менталітету.

Ключові слова: *конфіскація, спеціальна конфіскація, організована злочинність.*

The article argues that with the strengthening of the trend of globalization, the study of the experience of combating organized crime in foreign countries becomes very relevant. Thanks to the analysis of scientific research, a number of countries have been identified, which are characterized by special types of preventive influence on reducing the level of organized crime. These are the USA, Italy, Germany, Spain, France. The main measures that can be introduced into the Ukrainian system of preventing organized crime are defined, in particular, the use of special confiscation. Peculiarities of the institution of confiscation in the laws of the USA and some European states are studied. The idea of amending Article 96¹ of the Criminal Code of Ukraine was proposed. It was emphasized that positive foreign experience can and should be used in Ukraine with the obligatory consideration of its own historical heritage, legislation and mentality.

Key words: *confiscation, special confiscation, organized crime.*

Постановка проблеми та її актуальність.

При зростаючій тенденції глобалізації та об'єднання зусиль, зокрема, у боротьбі з організованою злочинністю все більш актуальним стає вивчення досвіду боротьби з цим явищем в зарубіжних країнах, що складається з надбань окремих держав у застосуванні різноманітних заходів, зокрема заходів загально-превентивного та спеціально-превентивного характеру.

Серед основних заходів загального запобігання будь-якій тяжкій злочинності є встановлення та реалізація кримінальної відповідальності, та серед заходів спеціального запобігання вагомим місцем займає саме спеціаль-

на конфіскація цінностей, отриманих в результаті діяльності організованих груп.

Виходячи з зарубіжного досвіду застосування спеціальної конфіскації стосовно запобігання організованій злочинності, можемо виділити основні складові ефективності такої діяльності для втілення їх в українське законодавство.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Завдяки аналізу наукових досліджень встановлено низку країн, які мають чималий досвід у боротьбі з організованою злочинністю (БОЗ). Розглянуті законодавчі норми деяких країн Європейського Союзу (ЄС) та США. Підґрунтям аналізу є останні наукові дослідження в сфе-

рі БОЗ і в сфері вивчення інституту конфіскації багатьох науковців, серед яких В. Ф. Антипенко, М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, А.А. Вознюк, Б. М. Головкін, Н. О. Гуторова, В. П. Ємельянов, А. П. Закалюк, А.М. Іванов, І.Д. Козочкін, А.Г. Корчагін, О.Г. Кібальнік, В. В. Сташис, Н.Д. Сергієвський, А.В. Степанищев В. Я. Тацій, В. О. Туляков, М. І. Хавронюк, В. В. Шаблистий, Н. С. Юзікова та ін.

Метою статті є вивчення зарубіжного досвіду застосування спеціальної конфіскації в різних країнах, як складової попереджуваних заходів запобігання організованій злочинності, для удосконалення національної практики.

Виклад основного матеріалу. Система кримінально-правових засобів більшості країн континентальної Європи сьогодні є «двоколійною», тобто протидія злочинності зводиться не лише до застосування кримінального покарання (репресії, залякування, розплати), а спостерігається тенденція до застосування заходів, спрямованих, в першу чергу, на запобігання злочинам та відновлення соціальної справедливості [1].

Аналізуючи Кримінальні кодекси та закони США та держав ЄС, звертає на себе увагу те, що законодавство більшості з них не застосовує термін «спеціальна конфіскація майна», використовуючи, натомість, термін «конфіскація». Це скоріш за все характеризує ментальні та філологічні особливості іноземних норм, хоча за своєю суттю ми вбачаємо ознаки саме «спеціальної конфіскації».

Так у Рішенні Конституційного Суду України по справі № 1-22/2020(391/20) від 30.06.2022, яким він визнав конституційними норми Кримінального кодексу щодо спеціальної конфіскації, КСУ розмежував поняття «конфіскації майна» та «спеціальної конфіскації» та вказав, що конфіскація майна полягає у примусовому безоплатному вилученні майна, що є власністю засудженого. Унаслідок чого конфіскація майна є видом покарання, застосування якого має на меті покарання винного, його виправлення й запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень цією та іншими особами. Натомість спеціальна конфіскація застосовується у разі, коли майно вилучається в особи, яка не є власником або добросовісним володільцем такого

майна, а тому цей захід впливу на особу має некаральний характер. [2].

Цікавим для нас видається досвід США. Регулювання інституту організованої злочинності за прикладом Зразкового КК США здійснюється законодавством багатьох штатів країни (Техас, Нью-Йорк, Нью-Джерсі, Пенсильванія, Кентуккі, Джорджія та ін.). Наприклад, розділ 11 КК штату Техас встановлює відповідальність за участь в організованій злочинній діяльності.

У 1970 році Конгрес США прийняв Закон про контроль за організованою злочинністю (RICO), який передбачає низку законодавчих і профілактичних заходів стосовно запобігання злочинам, що підлягають федеральній юрисдикції, їхній перелік досить широкий та включає: вбивства, грабежі, шахрайство, хабарництво, організацію азартних ігор й інші діяння, які пов'язані зі злочинністю та підлягають заходам впливу.

Водночас у США діє низка нормативних актів федерального рівня, які застосовуються для боротьби з організованою злочинністю. До них можна віднести, наприклад, Закон про речовини, обіг яких обмежено (ControlledSubstancesAct), Закон Хоббса (HobbsAct), окремі норми Кодексу внутрішніх доходів (InternalRevenueCode), проте, основний правовий захід запобігання та боротьби з організованою злочинністю є закон RICO. Також між деякими штатами наявні спільні програми для запобігання угонам транспорту, крадіжкам, пограбуванням дорожніх цінностей та іншими посяганнями.

Закони RICO визнають отримання прибутку як головний мотив існування ОЗГ. Вони не тільки допускають засудження до позбавлення волі строком на 20 років, але передбачають механізми припинення отримання прибутку і повторності вчинення злочину. Тільки суворі санкції можуть забезпечити ефективне застосування закону проти корумпованих профспілок, монополізованого вимагання у бізнесу тощо. Закони RICO дозволяють конфіскувати будь-який прибуток або власність, здобуті групою злочинців або окремим її членом, а також пред'явити позов про відшкодування збитку в потрібному розмірі приватним особам, які постраждали в результаті діяльності угрупу-

вання. Крім того, закони RICO дозволяють виносити суворі вирок і є засобом захисту жертв злочинної діяльності.

Після того, як судом винесено обвинувальний вирок і встановлено підстави для конфіскації власності, суд видає ордер на останню згідно з законом RICO. Положення про конфіскацію походять із загального права Англії, коли в обвинувачених у вчиненні фелонії (тяжких злочинів) та зради вилучалося все рухоме й нерухоме майно. На відміну від англійських законів, конфіскація згідно з RICO обмежена власністю, набутою шляхом порушення ст. 1962.

Якщо об'єктом конфіскації є конкретна сума грошей, то вилучається та кількість грошей, яка набута незаконним способом. Це означає, що правоохоронним органам не обов'язково простежувати рух незаконних прибутків до конкретних об'єктів заради розв'язання питання про конфіскацію. У випадку, коли державні обвинувачі (атторнеї) можуть простежити такий рух прибутків, саме ці об'єкти підлягають конфіскації. З метою захисту інтересів третіх сторін конфіскація не передбачена, якщо новий власник доведе, що він є чесним покупцем і не мав жодної підстави підозрювати, що власність підлягала конфіскації. [3].

Крім того, на відміну від вітчизняного, законодавство США покладає на своїх громадян обов'язок доведення власних статків, що значно полегшує процес конфіскації майнових цінностей у разі неможливості пояснити їхню законність. Зрідка конфісковане майно передається державі до винесення вироку за порушення кримінального законодавства, зокрема, у разі ігнорування або відмови власника статків у доведенні законності їхнього походження.

Отже застосування законів RICO в поєднанні з використанням економічних механізмів впливу держави є потужним засобом БОЗ. Позитивні елементи цих законів варто впровадити у вітчизняне законодавство.

Головними інструментами БОЗ, що використовуються в США, є пошук, арешт, конфіскація викрадених активів і їхнє повернення у бюджет країни, якщо ці активи виведені та відмиті за кордоном. Наша держава закріпила цю практику в Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо кон-

фіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів», що передбачає впровадження механізму цивільної конфіскації корупційних активів, а також повернення кримінальної відповідальності на незаконне збагачення [4].

У зв'язку з цим вважаємо доцільним закріпити таку можливість не лише для статків, отриманих корупційним шляхом, а отриманих шляхом здійснення організованої злочинної діяльності. Так, варто включити норми, що передбачають відповідальність за створення злочинної організації (ст. 255 КК України) і бандитизму (ст. 257 КК України) до переліку статей, до яких може застосовуватись спеціальна конфіскація (ст. 96¹ КК України).

В Італії БОЗ ведеться на підставі численних законодавчих актів з контролю над мафією та окремих норм КК. Водночас деякі особливості звичаїв і традицій мафії, зокрема, обіцянки зберігати мовчання (*omerta*) під час розслідування, як правило, не дозволяють правоохоронним органам довести змову членів угруповання. В Особливій частині КК Італії наявні санкції за підготовчу діяльність і навіть за виявлення наміру вчинення організованих злочинів. Чимало таких конструкцій розміщені в розділі про державні злочини.

Важливим інструментом БОЗ в Італії можна вважати встановлення двох типів конфіскації. Перший з них носить запобіжний характер: суд має право виносити рішення про арешт активів, що належать будь-якій особі, якщо уклад життя цією особою не відповідає рівню його очевидних або декларованих доходів. У цьому випадку потрібно, щоб ця особа пояснила характер і джерело активів. Якщо особа може пояснити і довести законність підстав володіння цими активами, то вони зберігаються за нею. Якщо ж ні, то суд може прийняти рішення про їхню конфіскацію. Другий тип процедур вилучення або конфіскації застосовується щодо активів, які використовувались для вчинення злочину або отримані в результаті такої злочинної діяльності.

Широкого застосування конфіскація майна в Італії знайшла у боротьбі з мафіозними кланами. Так, ст. 416-біс КК Італії встановлює конфіскацію у випадку обвинувачення в при-

належності до злочинної організації мафіозного типу, стосовно майна, яке служило чи призначалося для вчинення злочину і до майна, що отримане в результаті вчинення злочину або яке використовувалося для вчинення нових злочинів [5].

У Німеччині (далі – ФРН) законодавчою базою БОЗ є кримінальний кодекс. У законодавстві ФРН за вчинення по своїй суті схожих на бандитизм злочинів передбачається можливість як конфіскації, так і арешту майна за певних обставин і поширюється не тільки на матеріальні активи, але й на накопичені фінансові кошти. При цьому, при конфіскації застосовується принцип пропорційності, відповідно до якого масштаби арешту або конфіскації активів повинні відповідати масштабам збитку, заподіяного в результаті незаконної діяльності [6].

Відповідно до ч. 1 § 73 КК Німеччини конфіскація призначається судом, якщо вчинене протиправне діяння і виконавець або співучасник отримали будь-яку вигоду від нього. За ч. 3 § 73 КК Німеччини можливість призначення конфіскації розповсюджується і на особу, на користь якої діяли виконавець і співучасник, а за ч. 4 – на предмети, які належать третім особам, придбані недобросовісно зі знанням обставин вчинюваного діяння [7].

За кримінальним законодавством Королівства Іспанія конфіскації підлягають всі блага, отримані в результаті вчинення злочину чи умисного проступку, а також майно, знаряддя і засоби, які використовувались при підготовці вчиненого злочину чи проступку, незалежно від трансформації, яку вони могли зазнати. Крім того, згідно зі ст. 127 КК Іспанії Суд або Трибунал повинні поширити конфіскацію на засоби, майно, знаряддя і блага, пов'язані з кримінальною діяльністю кримінальних чи терористичних організацій чи власне з терористичним злочиним. До цієї категорії належить все те, що є власністю усіх осіб чи окремо кожної особи, яка була засуджена за злочин, вчинений кримінальною чи терористичною організацією, чи за терористичний злочин з урахуванням грошових сум, отриманих такими особами законним способом. Згідно з ч. 1 пар. 20b КК Австрії в порядку конфіскації вилученню підлягають лише майнові цінності, які знаходяться у розпорядженні злочинної організації

терористичного об'єднання або засобів фінансування тероризму [8].

У відповідності до ст.450-1 КК Франції створення об'єднання злочинців або будь-якої сформованої групи з метою підготовки змови, яка підтверджується одним або декількома фактами, одного чи декількох злочинів або одного чи декількох провин, карається десятима роками позбавлення волі. Участь у такому об'єднанні також карається десятима роками позбавлення волі і штрафом.

Конфіскація майна за КК Франції може бути загальна та спеціальна, але при цьому немає чіткого їх поділу. Загальна конфіскація є виключною і застосовується лише за злочини проти людства, а також за незаконне виробництво, ввіз і вивіз наркотиків. Якщо загальна конфіскація виступає як додаткове покарання, то спеціальна конфіскація застосовується як основне (загальне) або додаткове покарання у встановлених в КК Франції випадках. У кримінальному законодавстві Франції за спеціальною конфіскацією вилученню підлягають: 1) предмети, що кваліфікуються законом як небезпечні чи шкідливі (вибухові пристрої); 2) речі, які використовувалися чи призначалися для вчинення злочинного діяння, або були отримані в результаті його скоєння [9].

Загальна та спеціальна конфіскації призначаються тільки судом і суд вправі вирішувати на свій розсуд, застосовувати її чи ні, залежно від обставин справи. Різноманітні види конфіскації застосовуються не тільки до фізичних, але і до юридичних осіб. Важливим моментом у підвищенні ефективності здійснення правосуддя в разі неможливості вилучення або непередставлення предмета, який підлягає вилученню, відіграє те, що конфіскація може бути переведена у вартісне вираження, несплата якого потягне позбавлення волі.

Висновок. Завдяки детальному аналізу наукових досліджень встановлено низку країн, які мають чималий досвід у боротьбі з організованою злочинністю. Це США, Італія, Німеччина, Франція, Іспанія.

Серед основних заходів спеціального запобігання ОЗ в цих державах вагоме місце займає саме спеціальна конфіскація цінностей, отриманих в результаті діяльності організованих груп. Конфіскація в тій чи іншій формі існує

у всіх державах ЄС. Однак її правова природа та місце в системі примусових заходів відрізняється. В одних випадках конфіскація передбачена в законі в якості покарання, в інших – є неминучим наслідком вчинення організованого злочину. Зокрема, конфіскації підлягає майно особи не через його злочинне походження, а через те, що незаконно набуто такою особою майно з різних причин не може бути конфісковане. Відповідно до вітчизняного кримінального права такий захід належить до спеціальної конфіскації. Також підлягають конфіскації знаряддя або предмети діяльності організованої злочинності, такі як зброя, загально-небезпечні предмети, наркотики.

Виходячи з зарубіжного досвіду БОЗ, можемо виділити основні складові її ефективності для втілення їх в українську практику. Наголошуємо на підвищеній ролі саме превентивної діяльності у сфері протидії злочин-

ності й упровадженні відповідних локальних програм у рамках єдиної політики держави. У цілому для ефективності запобігання ОЗ державні та громадські інститути зобов'язані комплексно планувати заходи, об'єднуючи зусилля державних і громадських інститутів, удосконалюючи практику за рахунок використання зарубіжного досвіду. Стосовно саме застосування спеціальної конфіскації, необхідне розроблення й впровадження єдиної електронної системи роботи з даними і матеріалами досудових розслідувань для обґрунтування методики визначення ціни злочинності та шляхів відшкодування збитків тощо. Також вважаємо за необхідне включити норми, що передбачають відповідальність за створення злочинної організації (ст. 255 КК України) і бандитизму (ст. 257 КК України) до переліку статей, до яких може застосовуватись спеціальна конфіскація (ст. 96¹ КК України).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Хавронюк М. І. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають? Юридичний вісник України. 2013. № 21 (934). С. 6–7.
2. Рішення Конституційного Суду України по справі № 1-22/2020(391/20) від 30.06.2022. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/506433__692301
3. Шостко О. Ю. Закон РІКО – ефективний засіб боротьби з організованою злочинністю в США / О. Ю. Шостко // Проблеми законності : респ. міжвідом. наук. зб. – Харків, 2003. – Вип. 62. – С. 115–120., с. 117–118.
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів : Закон України від 31 жовт. 2019 р. № 263-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-20#Text>
5. Кримінальний кодекс Італії. URL: <http://www.altalex.com/?idnot=36653>.
6. Bundeslagebild Organisierte Kriminalität 2018. Bundeskriminalamt : вебсайт. September 2019; Typ:Lagebilder. nach oben. Autor (BKA) Jahrgang 2018 URL : https://www.bmi.bund.de/SharedDocs/downloads/DE/veroeffentlichungen/2019/ok-lagebild.pdf?__blob=publicationFile&v=2.
7. Поляков В. М. Конфіскація в законодавстві країн романо- германської правової системи. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2015. Вип. 1. Т. 4. С. 41–46.
8. Кримінальний кодекс Австрії. URL: <http://crimpravo.ru/page/zar-uk/>
9. М.Г. Корабель. Правовий аналіз інституту конфіскації майна в окремих країнах європейського союзу. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Право». Випуск 28, 2018 р. с. 132–138, с. 137.

Корнякова Т. В.,
*доктор юридичних наук, професор,
завідувачка кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
<https://orcid.org/0000-0001-5993-0745>*

ПРОГНОЗУВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СПЕЦІАЛЬНОЇ КОНФІСКАЦІЇ ЯК КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ САНКЦІЇ У ЗАПОБІГАННІ ЗЛОЧИННОСТІ

PREDICTING THE EFFECTIVENESS OF SPECIAL CONFISCATION AS A CRIMINAL PENALTY IN PREVENTING CRIME

У статті розглянуто питання прогнозування ефективності кримінально-правової санкції. Визначено її складний характер як системи, що включає підготовку, прийняття, призначення та виконання, представляючи динамічний процес. Виділено системний характер, що робить санкцію комплексною та міждисциплінарною.

У фокусі статті представлено прогнози для аналізу превентивної політики, оцінка сучасної практики правозастосування та використання міжнародної правової допомоги. Зазначається важливість врахування цілей політики, зокрема вирішення проблем, пов'язаних із протидією кримінальним правопорушенням, пов'язаним із отриманням майна, речей, активів злочинним шляхом, а також розглядаються перспективи застосування санкції – спеціальної конфіскації у випадках незаконного збагачення.

У контексті сучасних тенденцій правосуддя, у статті акцентується увага на необхідності врахування конкретних обставин кримінального провадження у судовому процесі, дотримання принципу справедливості та індивідуалізації заходів кримінально-правового характеру. Зокрема, подальше уточнення мір кримінально-правових санкцій може сприяти розробці системи, яка ефективно враховує специфіку вчинених правопорушень та забезпечує високий рівень попередження злочинності в майбутньому.

Висвітлено необхідність правильної конструкції кримінально-правових санкцій для забезпечення ефективності впливу на винних осіб. Виділено важливість збалансованості між суворістю покарання та його тривалістю. Зазначено, що для досягнення загально-попереджувальної мети спеціальної конфіскації важливо уникати надмірного тягаря для винної особи та відновлення соціальної справедливості для досягнення запобіжної мети.

Підкреслено, що сучасний підхід до кримінально-правових санкцій враховує їх системний характер. Системне дослідження вказує на потребу у визначенні закономірностей та методів різних наук для розв'язання проблеми запобігання злочинності. Акцентується увага на важливості визначення міри кримінально-правової санкції та її відповідності характеру вчиненого правопорушення. Сприйняття конкретних обставин та міркувань у судовому процесі вказує на сучасні тенденції у правосудді, спрямовані на справедливість та врахування індивідуальних обставин справи.

Ключові слова: *превентивна політика, запобігання злочинності, незаконне збагачення, спеціальна конфіскація, кримінальні правопорушення, справедлива рівновага.*

The article explores the issue of predicting the effectiveness of criminal-legal sanctions. Its complex nature is defined as a system involving preparation, adoption, appointment, and execution, representing a dynamic process. Emphasis is placed on the systemic character, making the sanction comprehensive and interdisciplinary.

The article focuses on forecasts for analyzing preventive policies, evaluating contemporary legal practices, and utilizing international legal assistance. The importance of considering policy objectives, particularly addressing problems related to countering criminal offenses associated with acquiring property, items, and assets through criminal means, is highlighted. The prospects of applying the sanction of special confiscation in cases of illegal enrichment are examined.

Within the context of modern justice trends, the article underscores the need to consider specific circumstances in judicial processes, adhering to principles of fairness and individualization of criminal-legal measures. Further refinement of measures can contribute to the development of a system that effectively addresses the specifics of committed offenses, ensuring a high level of crime prevention.

The necessity of a proper construction of criminal-legal sanctions to ensure their impact on offenders is illuminated. The importance of a balanced approach between the severity and duration of punishment is emphasized. To achieve the overall preventive goal of special confiscation, it is crucial to avoid undue burden on the guilty party and restore social justice to fulfill preventive objectives.

Highlighting the modern approach to criminal-legal sanctions, the article acknowledges their systemic nature. Systematic research indicates the need to identify patterns and methods across various disciplines to address the issue of crime prevention. Attention is drawn to the importance of determining the measure of criminal-legal sanctions in line with the nature of the committed offense. The recognition of specific circumstances and considerations in judicial processes reflects contemporary justice trends focused on fairness and the consideration of individual case circumstances.

Key words: preventive policy, crime prevention, illegal enrichment, special confiscation, criminal offenses, fair balance.

При вивченні ефективності кримінального покарання виникає потреба в науковому передбаченні віддалених наслідків його дії. Однак наразі фактичний результат дії кримінального покарання та інших заходів кримінально-правового характеру завжди виглядає як очевидно незавершений. Якщо це так, то прогнозування майбутніх результатів дії розробленої санкції стає необхідною складовою вивчення ефективності закону про кримінальну відповідальність.

Кримінально-правова санкція, як складна система, складається з трьох взаємопов'язаних та взаємозумовлених частин, які утворюють динамічний процес: підготовка та прийняття кримінально-правової санкції, призначення та виконання покарання або іншого заходу кримінально-правового характеру, такого як спеціальна конфіскація.

Системний характер кримінально-правової санкції робить її комплексною та міждисциплінарною. Це означає, що для вирішення цієї проблеми необхідно залучати дані різних наук: категорії, ідеї, методи та засоби філософії та соціології, психології та педагогіки, кібернетики та теорії інформації, оскільки жодна окрема наука не здатна самостійно вирішити розглянуту дослідницьку проблему. Іншими словами, суть системного дослідження в контексті кримінально-правової санкції полягає в концентрації закономірностей та категорій, методів і засобів різних наук навколо вирішення саме цієї проблеми. При цьому важливо мати на увазі, що досягнення інших наук органічно поєднуються у дослідженні даної проблеми лише тоді, коли вони будуть служити специфічним цілям і завданням кримінальної та кримінально-виконавчої науки, яким належить пріоритет у вирішенні цього питання.

Питанням аналізу, структури, мети кримінально-правових санкцій та окремих кримінально-правових заходів, таких як спеціальна

конфіскація у науковій літературі приділяється достатньо уваги. Це праці О.М. Бандурки, Ю.В. Бауліна, І.В. Гловюк, О.М. Литвинова, Г.А. Орловської, Є.Л. Стрельцова, В.Я. Тація, О.С. Пироженко, Н.С. Юзікової [1, 2, 3]. Серед зарубіжних вчених це дослідження Angwin, J., Anderson D., Larson, J., Mattu, S., & Kirchner, L., William J., Sabol Miranda L. Baumann [4, 5]. Поряд з цим, питанням прогнозування ефективності окремих кримінально-правових санкцій майже не приділяється уваги. Дослідження зарубіжних вчених у сфері прогнозування при здійсненні кримінального правосуддя щодо формування превентивної політики підкреслює важливість розуміння кримінально-правових санкцій, інформаційних потреб зацікавлених сторін та інформаційних прогалин, які можуть вплинути на практику застосування кримінально-правових засобів. Ці знання створюють основу для теоретизування про прогнозування та формування превентивної політики на різних рівнях і практики кримінального правосуддя [4].

Мета статті полягає в науковому розгляді проблеми прогнозування при конструюванні кримінально-правової санкції з особливим акцентом на важливість цього аспекту, оскільки вартість наслідків від впровадження ефективної або потенційно негативної санкції є великою. Дослідження спрямоване на визначення того, чи можна конструювати ефективні кримінально-правові санкції, якщо законодавець не володіє інформацією щодо потенційного впливу цих санкцій, зокрема, на досягнення загально-попереджувального ефекту після їх застосування.

Проблема прогнозування при конструюванні кримінально-правової санкції набуває особливого значення, оскільки вартість наслідків від практичного впровадження ефективної або маючої значні негативні наслідки санкції велика. Здебільшого, чи можна створити ефективну

кримінально-правову санкцію, якщо законодавець не знає, яке загально-попереджувальне впливове відображення вона матиме після застосування? Відповідь повинна бути однозначною: ні. Тому ще до застосування, тобто при конструюванні конкретної кримінально-правової санкції, необхідно мати відповідну інформацію щодо майбутніх результатів цієї санкції, зокрема у відношенні до досягнення цілі загального попередження. Іншими словами, законодавець повинен знати стримуючу силу кримінально-правової санкції до її прийняття.

Прогнозування грає важливу роль у конструюванні кримінально-правової санкції, зокрема спеціальної конфіскації, та визначенні її ефективності у запобіганні злочинності. У контексті нашого дослідження прогнозування використовується для розробки та оцінки загальнодержавної превентивної політики пропозицій, а також для надання інформації для практичного впровадження спеціальної конфіскації доходів, майна здобутих злочинним шляхом. Для цілей прогнозування ефективності кримінально-правових санкцій формулювання превентивної політики передбачає моделювання майбутніх результатів та надання інформації для прийняття рішень стосовно майбутньої політики, коли оцінюються прогнози наслідків цієї політики на предмет точності застосування спеціальної конфіскації, якому передують розшук активів, майна особи, яке використовували в процесі вчинення злочину або ж отримали за його результатами.

Прогнози для аналізу превентивної політики означають оцінку впливу сучасної практики правозастосування відповідних санкцій на майбутні результати, зосереджуючись на цілях політики, таких як вирішення низки проблем, пов'язаних із пошуком активів здобутих злочинним шляхом та використанням інструментів міжнародної правової допомоги у кримінальних провадженнях де може бути застосовано санкцію – спеціальну конфіскацію у разі незаконного збагачення. Ці прогнози можуть передбачати використання індивідуальних чи сукупних даних. У випадку прогнозування практики кримінального правосуддя щодо застосування санкції – спеціальної конфіскації, вони частіше передбачають результати на індивідуальному чи спеціально-кримінологічному рівні, такі як рецидив кримінальних правопорушень. Ці

прогнози допомагають органам кримінального правосуддя приймати рішення щодо розгляду справ, адресного застосування інших заходів кримінально-правового характеру, таких як спеціальна конфіскації як ефективного заходу запобігання таким видам злочинності як корупційна, організована, незаконний наркообіг, терористична, торгівля людьми тощо.

У процесі створення кримінально-правової санкції важливо передбачати її суспільну ефективність – зміни в соціальній реальності та громадських відносинах, які можуть виникнути або вже виникають, коли дана санкція почне діяти. Особливо якщо це стосується санкцій майнового характеру. Адже питання недоторканності права власності закріплено у Конституції України, ЦК України, захищено нормами КК України і закріплено у Першому протоколі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Так у ст. 1 «Захист власності» зазначено, що кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах передбачених законом і загальними принципами міжнародного права [5]. Прогнозування ефективності дії кримінально-правової санкції вже при її створенні дозволить в певній мірі уникнути порушення прав особи, що виникають при застосуванні заходів кримінально-правового характеру.

Прогнозування – один із суттєвих етапів усього процесу розробки, підготовки та прийняття кримінально-правових санкцій, яка має сприяти відновленню справедливості у суспільстві у не порушувати права особи, у тому числі право власності при застосуванні спеціальної конфіскації. Прикладом у питаннях застосування спеціальної конфіскації служить справа «Тас проти Бельгії» від 12 травня 2009 року, де заявник, посилаючись на ст. 1 Першого Протоколу, оскаржував конфіскацію нерухомості [7]. Позиція ЄСПЛ полягала в тому, що оскаржувана заявником конфіскація, безсумнівно, представляла собою втручання в його право на повагу до власності. Однак, Європейський суд, враховуючи обставини справи, а саме: тяжкість і особливо тяжкий характер злочину, який виражався у неприйнятній зневазі людськими цінностями і гідністю (надмірна плата не відповідає умовам життя в орендованих примі-

щеннях), суто корисливими мотивами поведінки засудженого, тривалим терміном, протягом якого тривали злочини, а також кримінальним минулим підсудного, визнав, що такий захід, як позбавлення майна, входить у визначення «контролю використання майна» відповідно із п. 2 ст. 1 Першого Протоколу. Передбачене законом, це втручання мало законну мету і відповідало загальному інтересу, а саме: експлуатації іноземців, що знаходяться в скрутному становищі, перешкоджанню використанню майна для вчинення інших злочинів і заподіяння шкоди суспільству. ЄСПЛ наголосив, що при конфіскації незаконно використовуваного майна рівновага між метою та фундаментальними правами заявника залежить від численних факторів, зокрема від позиції власника майна. Суд також підкреслив, що при розгляді конфіскації майна, яке використовувалося для вчинення злочину, важливо враховувати ставлення винного до своєї поведінки та інші обставини, такі як ймовірність продовження злочинної діяльності у майбутньому, якщо конфіскація не буде застосована. Це підкреслює, що рішення про конфіскацію повинно враховувати різні фактори і залежати від певних обставин, зокрема від позиції власника майна. Такий підхід не суперечить вимогам законодавства та вказує на те, що призначення чи відмова від спеціальної конфіскації є віддано на розсуд суду, яке належить до його дискреційних повноважень.

Прогнозування при створенні кримінально-правових санкцій – це науковий процес, який використовує спеціальні наукові методи та засоби для отримання прогностичної інформації щодо ефективності досягнення цілей кримінального покарання. Іншими словами, метою такого прогнозування є виявлення потреб у ефективних кримінально-правових санкціях, наукове передбачення найближчих та віддалених наслідків прийнятих кримінально-правових санкцій.

Прогнозування при створенні кримінально-правових санкцій представляє собою одну з форм наукового пізнання. Ця форма наукового пізнання водночас досить специфічна. Тут йдеться про пізнання таких соціальних явищ та громадських відносин, які не існують в наш час.

Вибір політики та практики ґрунтується на даних від надійних прогнозів та іншої якісної

інформації. Жодне агентство, наскільки нам відомо, не використовує дані прогнозів механічно для прийняття рішень; замість цього ці інструменти використовуються для інформування (і іноді обґрунтування) процесу прийняття рішень.

На практиці ефективність заходів впливу на винну особу, зазвичай знижується через недоліки в конструкції кримінально-правових санкцій. Від того, як побудована санкція, які покарання передбачені нормою закону, залежить стримуючо-попереджувальна сила загрози покарання, а також широта суддівського вирішення при виборі та визначенні виду та розміру покарання. Правильна і справедлива санкція впливає не лише на правозастосовну діяльність судових органів та установ, які виконують покарання та інші заходи кримінально-правового характеру, але також сприяє розвитку правосвідомості населення у необхідному для суспільства напрямку. Іншими словами, мова йде про відповідність між кримінальними правопорушеннями та передбаченими за це санкціями, які свідчать про відношення справедливості у суспільстві та фактичне попередження злочинів у майбутньому. Принциповість і важливість цього питання пов'язана також із тим, що зазвичай вважають, що найпростіший спосіб зробити людей більш законопослушними – це збільшити покарання, призначити конфіскацію майна. Не суворість, а тривалість санкції має найбільший превентивний вплив на особу, а якщо це стосується спеціальної конфіскації, то це ефективний захід якій має стримувачий, блокуючий характер. У цьому контексті повністю обґрунтована з точки зору загального попередження і логічна з точки зору гуманізму заміна призначення спеціальної конфіскації поряд із основним видом покарання. Орієнтація суспільства на суворість як самоціль є неприйнятною в сучасних умовах.

Щоб така санкція як спеціальна конфіскація досягла загально-попереджувальної мети, вона, з одного боку, не повинна бути надмірним тягарем для винної особи, а з іншого боку, враховуючи моральний рівень населення, повинно викликати вражаючий ефект шляхом необхідної репресії та запобіжної мети при вчиненні діяння, пов'язаного із незаконним збагаченням. Конфіскація майна здобутого злочинним

шляхом, або речей які використовуються для вчинення злочинів, незаконне збагачення позбавляє винну особу у майбутньому вчиняти кримінальні правопорушення. Без сумніву, ефект кримінального-правових санкцій залежить не лише від ризику розкриття і притягнення до кримінальної відповідальності, але також про відновлення справедливості у суспільстві, що має велике значення тоді, коли мова йде про небезпечний злочин, на відміну від злочинів, які вчиняються під впливом емоцій необережних кримінальних правопорушень тощо.

Практика показує, що, коли суспільство намагається знизити рівень певного злочину (наприклад, хуліганства, грабежу, крадіжки), це робиться за допомогою законодавчого збільшення покарання або судової практики. При цьому іноді забувається, що жорстокість покарання має наслідки, які не тільки не допомагають, а, навпаки, суперечать загальнопопереджувальній меті покарання. Зазвичай ефективність посиленого покарання може відчуватися в самому початку його практичного застосування, а потім вона зменшується. У той же час слід враховувати наступне. Якщо історичний досвід людства показує, що боротьба з злочинністю за допомогою жорстоких покарань є марною, це взагалі не означає, що слід кидатися в інший бік: вважати, що покарання повинні бути, безумовно, м'якими. Це лише означає, що покарання повинно бути розумним і обґрунтованим і відповідати загальній меті.

Сьогодні немає конкретних показників, критеріїв, які слугували б інструментом вимірювання відповідності кримінально-правової санкції та кримінального правопорушення. Повсякденно пропонували загальні принципи, з яких слід виходити при визначенні такої відповідності. При цьому у філософських трактатах поставало питання відповідності. Але воно було більш абстрактного, а ніж практичного характеру, тоді як правники зазвичай не можуть вийти за межі практичного, чинного кримінального права. У своїй праці «The Spirit of Laws» Ш. Монтеск'є зазначав, що застосування покарання має прагнути до блага та сприяти формуванню безпеки у суспільстві, але воно не повинно перетворюватися на жорстокість, відповідати вчиненому злочину та не перевищувати необхідних розмірів. Таким чином, мисли-

тель, характеризуючи заходи впливу на винну особу наголошує на необхідності бінарного врахування інтересів: суспільства з одного боку і винної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, з іншого [8]. Тобто, має бути справедлива рівновага між заходом кримінально-правового характеру, таким як спеціальна конфіскація, та вчиненим кримінальним правопорушенням (ступенем суспільної небезпеки, наслідками тощо).

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що системний характер кримінального правової санкції, зокрема спеціальної конфіскації, є складною системою, що включає три взаємопов'язані частини: підготовка, прийняття кримінально-правової санкції, призначення та виконання покарання або заходів кримінально-правового характеру, таких як спеціальна конфіскація. Системний характер санкції передбачає врахування міждисциплінарного підходу та залучення різних наук, таких як філософія, соціологія, психологія, педагогіка, кібернетика та теорія інформації, для розкриття закономірностей та категорій, які визначають ефективність системи кримінально-правових засобів у запобіганні злочинності.

Сучасне правосуддя спрямоване на врахування конкретних обставин та міркувань, а не тільки на загальноприйняті стереотипи або жорсткість у визначенні відповідальності між кримінально-правовою санкцією та вчиненим кримінальним правопорушенням. Акцент має робитися на важливості визначення міри кримінально-правової санкції та її відповідності характеру вчиненого кримінального правопорушення. Філософи та юристи визнають необхідність розумного та обґрунтованого підходу при визначенні відповідальності за кримінальне правопорушення та встановлення справедливої рівноваги у суспільстві. Важливо, при визначенні справедливого покарання, враховувати інтереси як суспільства, так і злочинців. Дотримання розумного балансу передбачає узгодження цих інтересів. Суворість санкції може призвести до негативних наслідків і суперечити загальній та спеціальній превенції. Тому, необхідно шукати розумний баланс між мірою відповідальності та суворістю для відновлення соціальної справедливості у суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Стрельцов Є.Л. Спеціальна конфіскація у світлі кримінально-правових та кримінально-процесуальних постулатів / Є.Л. Стрельцов, І.І. Чугуников, І.В. Гловюк // Юридичний Вісник України. 2016. № 16. С. 6–7.
2. Пироженко О.С. Спеціальна конфіскація – «новий» інструмент у протидії корупційним злочинам: проблемні аспекти / О.С. Пироженко // Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції : збірник матер. міжнар. наук.- практ. конф. [17 квітня 2014 року, м. Харків] / МВС України ; Харківський нац. ун-т внутр. справ ; Наук.-дослід. ін-т вивч. пробл. злочинності ім. акад. В.В. Сташиса НАПрН України ; Кримінологічна асоціація України. – Х. : Золота миля, 2014. – С. 172–176.
3. Юзікова Н. С. Спеціальні обмеження, заборони та інші превентивні заходи – ефективний арсенал у протидії корупції: порівняльне дослідження / Н. С. Юзікова // Новітні кримінально-правові дослідження – 2021 : Альманах наукових праць / за ред. проф. Є. Л. Стрельцова, проф. О. В. Козаченка, PhD О. М. Мусиченко. – Миколаїв : МПНУ "ОЮА", 2021. – С. 78–85.
4. William J. Sabol, Miranda L. Baumann. Forecasting and Criminal Justice Policy and Practice *Am J Crim Justice*. 2022; 47(6): 1140–1165. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC9758473/>
5. Angwin, J., Larson, J., Mattu, S., & Kirchner, L. (2016). Machine bias: There's software used across the country to predict future criminals. And it's biased against blacks. ProPublica. Retrieved from <https://www.propublica.org/article/machine-bias-risk-assessments-in-criminal-sentencing>. Accessed 20 June 2022
6. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text
7. Рішення ЄСПЛ Тас проти Бельгії від 12 травня 2009 року/ URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng>
8. The Spirit of Laws. Charles de Secondat, Baron de Montesquieu. Botoche Books. Kitchener. 2001. 726с. URL: <https://historyofeconomicthought.mcmaster.ca/montesquieu/spiritoflaws.pdf>

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Березневич В. О.

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА СУВЕРЕНІТЕТ ДЕРЖАВИ.....3

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

Корецький О. П.

ДИЛЕМА ПРАВ ЛЮДИНИ: НОРМАЛІЗАЦІЯ ТА ДЕНОРМАЛІЗАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ
В РІЗНИХ ПРАВОВИХ КОНТЕКСТАХ.....8

Максіменцева Н. О.

СИСТЕМА НЕПРЯМИХ ВИБОРІВ ПРЕЗИДЕНТА В США
ЯК ЗАСАДА ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ВИБОРЧОЇ ДЕМОКРАТІЇ.....13

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

Бондаренко О. О.

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ ТА ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....20

Джуга М. В.

НОТАРІАЛЬНА ДІЯ ЯК ОБ'ЄКТ ОСКАРЖЕННЯ ДО СУДУ
ЗА ПРАВИЛАМИ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ.....26

Маршук Ю. С.

СУБ'ЄКТИВНЕ ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО НА ЗДОРОВ'Я:
НОРМАТИВНИЙ ЗРІЗ.....32

Ясинок М. М., Ткаченко К. Л.

СПАДКУВАННЯ ЗЕМЛІ ТА ВИРІШЕННЯ ЗЕМЕЛЬНО-МАЙНОВИХ СПОРІВ:
ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....40

ТРУДОВЕ ПРАВО

Балог К. С.

ФОРМАЛЬНЕ ТА НЕФОРМАЛЬНЕ ПРОФЕСІЙНЕ НАВЧАННЯ
ТА ЇХ ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....49

Гасвий В. В.

ЕВОЛЮЦІЯ МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....59

Ступакова І. Г.

ТРУДОВА МЕДІАЦІЯ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНА ФОРМА ВИРІШЕННЯ ТРУДОВИХ СПОРІВ.....65

Черезова Т. О.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОЮ ПОЛІТИКОЮ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ
ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ.....71

Щукін О. С., Наньєва М. І.

ВДМОВА ЛІКУЮЧОГО ЛІКАРЯ ВІД НАДАННЯ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ ПАЦІЄНТУ
В КОНТЕКСТІ ПРАВА НА МЕДИЧНУ ДОПОМОГУ.....83

АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

Білих І. В.

ДИСКРЕЦІЯ В ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....92

Буга В. В.

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТА ВЧИНЕННЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ
У СФЕРІ БУДІВНИЦТВА.....98

Варгуляк О. Г.

ПОНЯТТЯ ТА ЮРИДИЧНА КОНСТРУКЦІЯ
МИТНО-ПРАВОВОГО СПОРУ.....105

Огурченко В. Г. МІСЦЕ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В РЕАЛІЗАЦІЇ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ФУНКЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ.....	112
Піпко Ю. В. ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОТИДІЇ ФІНАНСОВИМ ПОРУШЕННЯМ.....	118
Сусак М. С. ПРИНЦИПИ ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНФРАСТРУКТУРИ НАСЕЛЕНОГО ПУНКТУ.....	124
 КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО	
Артёмов К. Ю. ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ ПРИ ПРИЗНАЧЕННІ ПСИХОЛОГІЧНИХ ПОКАРАНЬ.....	130
Бондар Б. В. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	136
Буряк К. М. ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ У СІМЕЙНІЙ СФЕРІ ВІТЧИЗНЯНИМИ НАУКОВЦЯМИ.....	142
Господаренко В. М., Гранкіна В. І. МЕТОДОЛОГІЯ АНАЛІЗУ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ США АМЕРИКАНСЬКИМИ НАУКОВЦЯМИ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ.....	149
Пузирний В. Ф., Сачко О. В. ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ ФУНКЦІЙ ТА СТАТУСУ СЛІДЧИХ, КЕРІВНИКІВ СЛІДЧИХ ПІДРОЗДІЛІВ ТА ПРОКУРОРА.....	157
Хмелевська Н. В. ЗМІСТ ЮСТИЦІЇ, ДРУЖНЬОЇ ДО ДИТИНИ.....	163
 СУДОУСТРІЙ, ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА	
Кузник А. В. НАДМІРНІСТЬ ЯК ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНА ОЗНАКА ПРИНЦИПУ ФОРМАЛІЗМУ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА.....	169
 АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ	
Живова Ю. В. СПЕЦІАЛЬНА КОНФІСКАЦІЯ В ЗАКОНАХ ПО БОРОТЬБИ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ В США ТА ДЕЯКИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ.....	175
Корнякова Т. В. ПРОГНОЗУВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СПЕЦІАЛЬНОЇ КОНФІСКАЦІЇ ЯК КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ САНКЦІЇ У ЗАПОБІГАННІ ЗЛОЧИННОСТІ.....	180

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

Bereznevych V. O.

IMPACT OF GLOBALIZATION ON STATE SOVEREIGNTY.....3

CONSTITUTIONAL LAW

Koretskyi O. P.

THE HUMAN RIGHTS DILEMMA:
NORMALIZATION AND DENORMALIZATION OF HUMAN RIGHTS
IN DIFFERENT LEGAL CONTEXTS.....8

Maksimentseva N. O.

THE SYSTEM OF INDIRECT PRESIDENTIAL ELECTIONS IN THE UNITED STATES
AS A BASIS FOR FORMING A CULTURE OF ELECTORAL DEMOCRACY..... 13

CIVIL LAW AND PROCESS

Bondarenko O. O.

FEATURES OF THE LEGAL REGULATION OF THE PROTECTION
AND PROTECTION OF PROPERTY RIGHTS
UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE..... 20

Dzhuha M. V.

NOTARY DEED AS THE OBJECT OF AN APPEAL TO THE COURT ACCORDING
TO THE RULES OF CIVIL PROCEDURE..... 26

Marshuk Yu. S.

SUBJECTIVE CIVIL RIGHT TO HEALTH:
NORMATIVE SECTION..... 32

Yasynok M. M., Tkachenko K. L.

INHERITANCE OF LAND AND SETTLEMENT OF LAND-PROPERTY DISPUTES:
HISTORICAL AND LEGAL ASPECT.....40

LABOR LAW

Baloh K. S.

FORMAL AND INFORMAL PROFESSIONAL EDUCATION
AND THEIR LEGAL PROVISION.....49

Haievyi V. V.

EVOLUTION OF THE MECHANISM OF LEGAL REGULATION
OF SOCIAL SECURITY IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT
OF CIVIL SOCIETY..... 59

Stupakova I. H.

LABOUR MEDIATION AS AN ALTERNATIVE FORM OF LABOUR DISPUTES RESOLUTION..... 65

Cherezova T. O.

PROVIDING SOCIAL AND LEGAL POLICY FOR THE IMPLEMENTATION
OF SOCIAL RIGHTS BY CONDEMNED PRISONERS..... 71

Shchukin O. S., Nanieva M. I.

A HEALTH CARE PROVIDER'S REFUSAL TO TREAT A PATIENT
IN THE CONTEXT OF THE RIGHT TO MEDICAL ASSISTANCE..... 83

ADMINISTRATIVE AND FINANCIAL LAW

Bilykh I. V.

DISCRETION IN THE ACTIVITIES
OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE..... 92

Buha V. V.

SEPARATE ISSUES OF DETERMINING THE SUBJECT OF THE COMMISSION
OF OFFENSES IN THE FIELD OF CONSTRUCTION..... 98

Varhuliak O. H. THE CONCEPT AND LEGAL STRUCTURE OF A CUSTOMS DISPUTE.....	105
Ohurchenko V. H. THE PLACE OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION IN THE IMPLEMENTATION OF THE OPERATIVE AND INVESTIGATIVE FUNCTION OF THE ADMINISTRATIVE ACTIVITY OF THE NATIONAL POLICE.....	112
Pipko Yu. V. CONCEPTS AND SIGNS OF THE PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF COMBATING FINANCIAL VIOLATIONS.....	118
Susak M. S. PRINCIPLES OF EFFECTIVE FUNCTIONING OF THE SETTLEMENT INFRASTRUCTURE.....	124
CRIMINAL LAW AND PROCESS	
Artomov K. Yu. INDIVIDUALIZATION IN THE APPOINTMENT OF PSYCHOLOGICAL PUNISHMENTS.....	130
Bondar B. V. PROBLEMATIC ISSUES OF QUALIFICATION OF CRIMES AGAINST THE FUNDAMENTALS OF UKRAINE'S NATIONAL SECURITY	136
Buriak K. M. RESEARCH OF CRIME IN THE FAMILY SPHERE BY DOMESTIC SCIENTISTS.....	142
Hospodarenko V. M., Hrankina V. I. METHODOLOGY OF STATE CRIMINAL POLICY OF THE USA: EXPERIENCE FOR UKRAINE.....	149
Puzyrnyi V. F., Sachko O. V. PROBLEMS OF LEGAL CERTAINTY OF FUNCTIONS AND STATUS OF INVESTIGATORS, HEADS OF INVESTIGATIVE UNITS AND PROSECUTORS.....	157
Khmelevska N. V. CONTENTS OF CHILD-FRIENDLY JUSTICE.....	163
JUDICIARY, PROSECUTION AND ADVOCACY	
Kuzniak A. V. EXCESSIVENESS AS A FUNCTIONAL AND SEMANTIC FEATURE OF THE PRINCIPLE OF FORMALISM OF ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS.....	169
CURRENT ISSUES OF LEGAL SCIENCE	
Zhyvova Yu. V. SPECIAL CONFISCATION UNDER ORGANIZED CRIME LAWS OF THE USA AND SOME EUROPEAN COUNTRIES.....	175
Korniakova T. V. PREDICTING THE EFFECTIVENESS OF SPECIAL CONFISCATION AS A CRIMINAL PENALTY IN PREVENTING CRIME.....	180

Наукове видання

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ВІТЧИЗНЯНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ**

Науковий збірник

Випуск 4

Коректура – Н.В. Славогородська, Н.С. Ігнатова

Комп'ютерна верстка – Ю.В. Ковальчук

Формат 60×84/8.

Обл.-вид. арк. 17,72, ум. друк. арк. 20,93.

Папір офсетний. Цифровий друк.

Наклад 300 примірників. Замовлення № 0124/056.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.